OSMANLI DEVLETİ'NDE
Yahudiler

Prof. Dr. Ahmet Hikmet EROĞLU

1477

BERİKAN YAYINEVİ

Bu kitabın tüm hakları yazarına ve yayıncısına aittir.

OSMANLI DEVLETİ'NDE YAHUDİLER
(XIX. Yüzyılın Sonuna Kadar)

Prof. Dr. **Ahmet Hikmet EROĞLU**

ISBN
978-975-267-730-2

Genel Yayın Yönetmeni
Cuma AĞCA

Grafik-Tasarım
Biçer YILDIRIM

Kapak Tasarım
Mehmet FİDANCI

Baskı & Cilt
Berikan Ofset Matbaa
Gersan Sanayi Sitesi 2306 Sokak No: 70
Şaşmaz/ANKARA

BERİKAN YAYINEVİ
Eti Mah. GMK Bulvarı Bulvar Apt. No.: 80/1
Maltepe / ANKARA
Tel: (0312) 232 62 18 Faks: (0312) 232 14 99

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 9

GİRİŞ.....11

A. OSMANLI DEVLETİNDEN ÖNCE İSLAM ÜLKELERİNDEKİ GAYRİMÜSLİMLERİN KONUMU.....13

B. OSMANLI DEVLETİNDE GAYRİMÜSLİMLERİN DURUMU.....17

1. Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin İdaresi.....17

2. Gayrimüslimlerin Giyim Kuşamları.....20

3. Gayrimüslimlerin Aile ve Miras Meseleleri.....24

4. Gayrimüslimlerin İkametgâhları.....26

5. Gayrimüslimlerin Mâbetleri.....28

6. Osmanlı Devleti'nde İslâm'ı Kabul Eden Gayrimüslimlerin Durumu.....30

7. Gayrimüslimlerin Mâli Yükümlülükleri.....31

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE YAHUDİLERİN GÖÇLERİ.....33

A. GENEL OLARAK YAHUDİLİK VE YAHUDİLER.....34

B. YAHUDİLİĞİN TARİHÇESİ.....36

C. İSPANYA VE PORTEKİZ'DE YAHUDİLER.....42

1. İber Yarımadasının Müslümanlar Tarafından Fethedilmesi 45
2. Fetih Sonrasında Müslümanların Yerli Ahaliye Davranışları.....47
3. Müslümanların Hâkimiyetinde Yahudilerin Durumu 47

D. ENDÜLÜS'ÜN HIRİSTİYANLARIN HÂKİMİYETİNE GİRMESİNDEN SONRA YAHUDİLERİN DURUMU 50
1. İspanya'da Kutsal Engizisyon 54
2. İspanya Yahudilerinin Sürülüşünün Sebepleri.....58

E. YAHUDİLERİN OSMANLI DEVLETİNE GÖÇLERİ 60
1. Avrupa Yahudilerinin Osmanlı Yahudileri ile Mektuplaşmaları 61
2. Osmanlı Devleti'nin Yahudileri Kabul Etmesinin Sebepleri 67
3. Osmanlı Devleti'ne Yahudi Göçleri 70

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE MİLLETLER 75

A. OSMANLI DEVLETİ'NDE MİLLET SİSTEMİ VE BAŞLICA MİLLETLER 75
1. Rumlar 79
2. Ermeniler 82

3. Yahudiler....86
4. Dönmeler....96
B. OSMANLI DEVLETİ'NDE YAHUDİ YERLEŞİM BÖLGELERİ....99
1. Selanik....101
2. İstanbul....106
3. Safed....109
4. İzmir....111

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİNDE YAHUDİLERİN ETKİLERİ....113
A. KANUNİ SULTAN SÜLEYMAN DÖNEMİNE KADAR YAHUDİLERİN OSMANLI DEVLETİNDE ETKİLERİ....113
1. Fatih Sultan Mehmet'ten Önce Osmanlı Yahudileri ..113
2. Fatih Sultan Mehmet Zamanında Osmanlı Yahudileri118
a. Moşe kapsoli....123
b. Merdehay Komtino....125
c. Hekim Yakup....126
3. II. Bayezit Dönemi ve İberya Yahudilerinin Osmanlı Devletine Göçü....128
B. KANUNİ SULTAN SÜLEYMAN DÖNEMİNDEN 17. YÜZYILIN İLK YARISININ SONLARINA KADAR YAHUDİLERİN OSMANLI DEVLETİ İÇİNDEKİ ETKİLERİ....131
1. Donna Grasia Nasi (1510-1569).... 135

2. Yasef Nasi 139

a. Yasef Nasi'nin Tiberya Projesi.....146

b. Kıbrıs'ı Fethetme kararında Yasef Nasi'nin Etkisi ...149

3. Salamon ben Natan Eşkenazi 152

4. Ester Kira.....154

5. Salamon Aben Yaeş 157

C. 17. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDAN 19. YÜZYILIN SONUNA KADAR OSMANLI DEVLETİ'NDE YAHUDİLERİN ETKİLERİ ..159

1. Daniel de Fonseca.....161

2. Osmanlı Devleti'nin Viyana Yahudi Cemaatı ile İlgilenmesi 162

3. Acıman Ailesi 163

4. Hayim Farhi..... 164

5. Yehezkel Gabay, Çelebi Behor Karmona ve Yahudi Ermeni Çekişmesi 165

6. Abraham de Kamondo ve İstanbul Yahudilerinin İç Çekişmesi.....166

D. OSMANLI YAHUDİLERİNİN İKTİSADİ DURUMU 168

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE YAHUDİLERİN DİNİ VE SOSYAL YAŞAYIŞLARI 177

A. YAHUDİLERİN DİNİ KURUMLARI 182

1. Hahambaşılık 184
2. Bet-Din 192
B. YAHUDİLERİN EĞİTİM KURUMLARI 196
C. YAHUDİLERİN LİSANLARI 201
D. OSMANLI DEVLETİ'NDE KABBALİST HAREKETLER 204
1. Moses Cordovero 206
2. İsak Luria 207
3. Hayim Vital 209
4. Sabatay Sevi 210
E. KAN İSNADLARI 218
SONUÇ 225
BİBLİYOĞRAFYA 229
EKLER 241

ÖN SÖZ

Türkiye Cumhuriyeti 600 yıl çok geniş bir coğrafyada hüküm sürmüş olan Osmanlı Devleti'nin mirasçısıdır. Tarihi bakımdan Osmanlı Devleti'nin devamıdır; dost düşman bütün devletler, Türkiye Cumhuriyeti'ni böyle algılamaktadır. Osmanlı Devleti dönemindeki olaylar bundan dolayı günümüz Türkiye'sini ilgilendirmektedir. Çünkü hâlen tartışma konusu olan bazı meseleler geçmişte yaşanan olaylara dayanmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti kurulurken Yahudiler, Rumlar ve Ermeniler, Lozan Antlaşması mucebince "Azınlık" statüsü ile Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmuşlardır. Her Türk vatandaşı gibi hayatlarını devam ettirmektedirler. Bununla beraber Türkiye Cumhuriyeti, zaman zaman uluslararası alanda Gayrimüslimlerle ilgili konularda bazı sıkıntılara maruz kalmaktadır. Sıkıntıların kaynağını Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne geçişte muğlak bırakılan meseleler oluşturmaktadır. Bu bakımdan günümüz problemlerine çözüm ararken, geçmişi bilme mecburiyeti ortaya çıkmaktadır.

Osmanlı Devleti'nde farklı kültürlere sahip insanlar barış içinde yaşamıştır. Çünkü Türk kültüründe farklılık tehdit olarak değil hep zenginlik olarak görülmüştür. Farklı inançta, kültürde insanları bünesinde barış içinde yaşatmış olan Osmanlı Devleti'ndeki uygulamalar "birlikte yaşatma" tecrübemizin laboratuvarı olarak da önem taşımaktadır.

Osmanlı Devleti, ilk yıllarından itibaren bünyesinde Yahudi nüfusu barındırmıştır. Bu devlet, özellikle 15 ve 16. yüzyıllarda olmak üzere, Batı ülklerinde inançlarından dolayı zulme uğrayan Yahudileri topraklarına kabul etmiştir. Onları, inanç ve ibadetlerinde serbest bırakmıştır. Günümüzde, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı Yahudiler de yüzyıllar boyunca Osmanlı Devleti'nde yaşamış olan Yahudilerin torunlarıdırlar.

Yahudiler, Osmanlı Devleti'nde din merkezli bir topluluk olarak yaşamışlardır. Yahudi dininin kuralları hem kendi aralarında hem de başka topluluklarla olan ilişkilerinde etkili olmuştur. Bu yüzden Yahudilerin Osmanlı Devleti hâkimiyetinde dinî ve sosyal durumlarının bilinmesi önem kazanmaktadır. Biz de kitabımızda bu

konuyu ele aldık. 20. yüzyılın başlarında, Siyonist faaliyetlerin artması ile Osmanlı Yahudilerinin durumu farklı bir konuma geldiği için kitabımızı 16-19. yüzyıllarla sınırlandırdık.

Elinizde bulunan bu kitabın ilk baskısı 1997 yılında Seba Yayınları tarafından yapıldı. Kitabın ikinci baskısı Aziz Andaç yayınları arasında 2000 yılında yayımlandı. 2003 yılında Andaç Yayınları "Din ve Toplum" serisi içinde yeniden basılan bu kitap 2010 yılında Mısır'da Aynu'ş-Şems Üniversitesi Edebiyat Fakültesi öğretim üyelerinden Dr. Ahmed Abdullah Necm tarafından Arapçaya tercüme edildi. Kitabın Arapça tercümesi 2010 yılında Kahire'de Daru'l-Hidaye Yayınevi tarafından yayımlandı.

Türkiye'de baskısı tükenen ve gerek öğrenciler gerekse konuya ilgi duyanlar tarafından yoğun talep gösterilen bu eserin basımını; yayında gösterdiği titizlik ve bilimsel çalışmalara önem vermesiyle temayüz etmiş olan Berikan Yayınevi üstlendi. Osmanlı Devleti'nde Yahudiler adlı kitabımı yeniden yayımlayarak araştırmacıların hizmetine sunan Cuma Ağca Bey'e ve tüm yayınevi çalışanlarına teşekkürlerimi sunuyorum.

Prof. Dr. **Ahmet Hikmet EROĞLU**
Ankara 2013

GİRİŞ

Osmanlı Yahudilerinin durumunu ortaya koyabilmek için, İslam'ın Gayrimüslimlere bakışı ve Osmanlı Devleti'ndeki Gayrimüslimlerin durumu hakkında bilgi vermek gerekti. Bu yüzden, Osmanlı Devleti'ndeki Gayrimüslimlerin durumu, teorik bilgilerden ziyade onlara yapılan uygulamalar çerçevesinde ele alınmıştır. Bu konuda, kaynak olarak doğrudan Osmanlıca vesikalara müracaat edilerek yapılan uygulamalardan sonuç çıkarılmaya çalışılmıştır. Gayrimüslimlerle ilgili uygulamalarda, mümkün olduğu kadar Yahudilerle ilgili olanların seçilmesine özen gösterilmiştir.

Osmanlı Yahudilerinin durumunu daha iyi ortaya koyabilmek ve gerektiğinde mukayese yapabilmek için, Yahudilerin Osmanlı Devleti'ne göç etmeden önce yaşadıkları yerlerdeki durumlarını da ele almak gerekti. Bundan dolayı, araştırmamızda, Yahudilerin İspanya ve Portekiz'deki yaşayışları üzerinde de bir nebze durulmuştur.

Tek ırka tahsis edilmesinden ve Yahudilerin hayatını tamamen içine almasından dolayı, araştırmamızda, Yahudi dini hakkında da bilgi verilmiştir. Bu din, hakkında bilgi verilirken, herhangi bir değer yargısı göz önünde bulundurulmamıştır.

Tarihi olaylar işlenirken kronolojik sıra takip edilmiş; olaylar, tarihi sıraya uygun olarak incelenmiştir. Ancak, Yahudilerin dini yaşayışları ve toplum olarak hepsini etkileyen meselelerle ilgili konular, sistematik hale getirilerek anlatılmıştır.

Osmanlı Yahudileri ile ilgili çok çeşitli kaynaklar mevcuttur. Kaynak seçiminde bilimsel olmasına titizlik gösterilmiştir.

Osmanlı Yahudileri ile ilgili kaynakların birincisi Osmanlı Arşivi belgeleridir. Osmanlı belgeleri orijinal kaynak olmasına rağmen, Osmanlı Yahudilerinin dini ve sosyal hayatı ile ilgili toplu bilgiler ihtiva etmemektedir. Bazen, anlatılan bir olaydan, dolaylı olarak bilgi elde edilebilmektedir. Bu yüzden, çok belge gözden geçirilmesine rağmen, bu belgelerin az bir kısmı kullanılabilmiştir.

Osmanlı Arşivlerinde, Yahudilerle ilgili bilgilere, hemen hemen her tasnif grubunda rastlanabiliyorsa da, bu bilgiler en çok Mühimme Defterlerinde ve 17-18 numaralı Gayrimüslimlerle ilgili Defterlerde bulunmaktadır. Mühimme Defterlerinde, genellikle Yahudilerin sosyal hayatları ile ilgili bilgilere rastlanmaktadır. Gayrimüslimlere ait Defterler ise, Hahamlara verilen Beratları ihtiva etmektedir. Ancak, bu defterlerde, Yahudilerin dini ve sosyal hayatı ile ilgili bilgiler bulmak da mümkündür. Kilise Defterleri, ibadethanelerle ilgili bilgiler içermektedir. Bu defterlerde, Yahudi ibadethaneleriyle ilgili bilgiler de bulunmaktadır. Yeniden yapılacak veya tamir edilecek ibadethaneler hakkında yapım, tamir ve ibadethanelerin özellikleri ile ilgili çok teferruatlı bilgi bulunmasına rağmen, ibadet veya kültürle ilgili bilgi bulmak zordur.

Osmanlı Yahudileri ile ilgili en önemli kaynaklardan biri, Ruscuklu Salomon Rozanes'in eseridir. Başlangıçtan 19. yüzyılın ortalarına kadar Osmanlı Yahudileri hakkında geniş bilgi veren bu eserin son şekli 1930-1945 yıllarında yayınlanmıştır. "Korot ha-Yehudim be -*Türkia ve Artsot ha-* Kadem" adıyla yayınlanan bu eser İbranicedir. Bu eserden, istifade edilememiştir.

Osmanlı Yahudileri ile ilgili bilgi bulunan kaynak grubunun biri de Batılı seyyahların eserleridir. Bunlara örnek olarak Michel Febvre'in, "Théatre de la Turquie", ve Pierre Belon'un, "Les Observations de Plusieurs Singularite et Choses Memorable" adlı eserleri gösterilebilir. Bu eserler, tarihi bakımdan çok eski olmalarından dolayı önemlidir. Ancak bu eserlerde, Yahudileri küçümseme ve kötüleme anlayışı hâkimdir. Seyyahların, yazdıkları bu eserlerde, Yahudileri küçümseyerek kendi toplumlarını ve dinlerini yükseltme çabası içinde oldukları görülmektedir. Objektif olmamalarına rağmen bu eserlerde, 17. yüzyıl Yahudi hayatı ile ilgili orijinal bilgiler mevcuttur.

Osmanlı Yahudileri ile ilgili toplu bilgi veren eserlerin başında, Franco'nun "Essai sur l'Histoire des İsraélites de L'Empire Ottoman Depuis Les Origines Jusqu'a Nos Jours", Emmanuel'in "Histoire des İsraélites de Salonique" ve Joseph Nehama'nın "Histoire des İsraélies de Salonique" adlı kitapları gelmektedir. Franco'nun eseri, Osmanlı Yahudilerinin tamamı ile ilgili bilgiler

içermektedir. Emmanuel ve Nehama'nın eserleri ise, Selanik Yahudileri ile ilgilidir. Ancak bu iki eserde de Osmanlı Devleti'nin farklı yerlerinde yaşayan Yahudiler ile ilgili önemli bilgiler de bulmak mümkündür. Ayrıca, Abraham Galanté'nin Osmanlı Yahudileri ile ilgili Fransızca birçok risalesi ve kitabı mevcuttur. Galanté'nin eserlerinde Yahudilere verilmiş bazı fermanların suretleri de bulunmaktadır.

Osmanlı Yahudileri ile ilgili Türkçe eser sayısı oldukça sınırlıdır. Bunlar arasında, Avram Galanti'nin "Türkler ve Yahudiler": Hikmet Tanyu'nun *"Tarih Boyunca Yahudiler ve Türkler"* Abdurrahman Küçük'ün "*Dönmeler Tarihi*" ve Moshe Sevilla-Sharon'un "*Türkiye Yahudileri*" adlı eserleri önemlileridir.

A. OSMANLI DEVLETİ'NDEN ÖNCE İSLAM ÜLKELERİNDEKİ GAYRİMÜSLİMLERİN KONUMU

Osmanlı Devletinin Gayrimüslimlerle ilgili tutumunda Türk Devlet geleneği ve daha önceki Müslüman idarecilerin uygulamaları esas alınmıştır. Bu uygulamalarda mutlaka İslami referansa yer verilmiştir. Osmanlı uygulamalarını anlayabilmek için İslam'ın Gayrimüslimlerle ilgili tutumunu bilmek gerekir. Osmanlı Devleti'nden önce, İslam ülkelerindeki Gayrimüslimlerin konumu, ilk dönem İslam hukukçularının görüşleri çerçevesinde belirlenmiştir. İslam hukukçuları, Gayrimüslimleri ikiye ayırmıştır. Bunlardan birincisi; **"Ehl-i Kitap"** yani Allah tarafından gönderilmiş kitaplardan birine inananlardır.[1] İkincisi de, Müşriklerdir.

İslam, kendi hükümlerine bağlı kalarak Müslümanların hakimiyeti altında yaşamayı kabul edenlerin canlarını, mallarını teminat altına almıştır. Onlara, dinlerini serbestçe icra edebilme hakkı tanımıştır. Bu hak, Kur'an-ı Kerim'in açıkiamaları ve Hz. Muhammed'in uygulamaları ile sabit olmuştur[2].

---

1 "Ehl-i Kitap" kavramının kapsamı hakkında farklı görüşler vardır. Her ne kadar, Ehl-i Kitap kavramının, sadece Yahudileri ve Hıristiyanları kapsadığı yaygın anlayış ise de, Sâbiîlerin ve Mecûsîlerin de bu kapsama dahil olduğu kanaatinde olanlar vardır. (Geniş bilgi için bkz. Remzi Kaya, Ehl-i Kitap ve İslâm Dini, Altınkalem Yayınları, Ankara 1994, 102-172.)

2 Bkz. Mehmet Özdemir, "Gayr-i Müslimlerin Dini Hayatı Açısından Müslüman Fatihlerin Endülüs'teki Uygulamaları,"AÜİF. Dergisi, Ankara 1992, XXXIII/204.

İslam ülkesinde yaşayan Gayrimüslimlerin durumu, İslam dininin yayılmasıyla netleşmeye başlamıştır. Hz. Muhammed'in kurduğu Medine şehir devletinin Anayasası sayabileceğimiz ilk yazılı metinde, hukuki olarak Müslim Gayrimüslim ayırımı yapılmamıştır[3]. Bu ilk yazılı metinde, Yahudiler ve Müslümanlar bir topluluk kabul edilmiş ve *"Yahudilerin dinleri kendilerine, Müslümanların dinleri kendileri nedir"* maddesi yer almıştır. Ancak, bu metinde, üzerinde ihtilaf edilecek konularda Allah'ın ve Hz. Muhammed'in hakem olarak tayin edileceği maddesinin konulması[4], Müslümanların üstünlüğünü ifade etmektedir.

Müslüman olan ve Müslüman olmayan ayırımı, Yahudilerin Medine şehir devleti Anayasasını ihlal etmeleri ve İslâm devletinin, sınırlarını genişletip, Arap yarımadası, Suriye ve Irak'ı hâkimiyetine alması ile ortaya çıkmıştır.[5] İslam hukukçuları, Gayrimüslimleri, Ehl-i Harb ve Ehl-i Ahd olarak da ikiye ayırmıştır. Müslümanlarla savaş halinde bulunanlara Ehl-i Harb veya Harbîler, Müslümanlarla barış halinde olan Gayrimüslimlere de Ehl-i Ahd denilmiştir[6].

İslam hukukçuları, Ehl-i Ahd olan Gayrimüslimleri de üçe ayırmıştır. İslam ülkesinde, dinlerine bağlı kalarak yaşamayı kabul eden Gayrimüslimlere Zımmîler, Müslümanlarla barış antlaşması yapmış olanlara Muâhedler, herhangi bir sebepten dolayı İslam ülkesinde geçici olarak kalmalarına izin verilmiş olanlara da Müste'menler denilmiştir[7].

Konumuz açısından Muâhedler ve Müste'menler bizi fazla ilgilendirmediğinden, burada İslam hukukçularının Zımmîlere bakışını ve onlarla ilgili kurallarını ele almaya çalışacağız. İslâm hukukçularına göre, bir İslâm ülkesinde, kendi dinlerine bağlı kalarak yaşayan Zımmîler, dinlerinin gereklerini rahatça yerine getirirler. Devlet, onlara bu konuda gerekli kolaylığı sağlar. Onlar, Müslümanların yapmakla yükümlü oldukları bazı görevleri (askerlik gibi) yapmazlar, Müslümanlarla aynı vergileri de vermezler. Onlardan alınan vergiler farklıdır. Zımmîler, Cizye ve Harac verirler.

---

3 Bkz. Salih Tuğ, İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı, Ankara 1963, 34.

4 Bkz. Muhammed Hamidullah, İslâm Peygamberi, Çev. Salih Tuğ, İstanbul 1980, I/222.

5 Bkz. Tuğ, 34.

6 Bkz. İbrahim Çalışkan, İslam Ceza Hukukunda Gayr-i Müslimlerin Statüsü, (Basılmamış Doktora tezi), AÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1986, 33.

7 Çalışkan, 33.

Cizye, Zımmîlerin mükellef olan erkeklerinden seneden seneye alınan ve "Baş vergisi" olarak da adlandırılan bir vergidir[8].

Cizye, kaynağını Kur'an-ı Kerim'in şu âyetinden alır;

"Kendilerine kitap verildiği hâlde Allah'a ve Ahiret gününe inanmayan, Allah'ın ve Resûlü'nün haram ettiğini haram tanımayan ve hak dîni (İslâm'ı) din edinmeyen kimselerle, alçalmış oldukları hâlde cizyeyi elleriyle verinceye kadar harp edin"[9]

Bu ayet, Müslümanların hâkimiyeti altında yaşayan Gayrimüslimlerden Cizye alınabileceğini ortaya koymaktadır; şayet Cizye vermeyi kabul etmezlerse, onlarla savaşmayı emretmektedir. Bunun yanında ayette, Gayrimüslimleri Müslüman etmeye yönelik bir zorlama söz konusu değildir. Zaten Allah, dinde zorlamanın olmadığını[10] ve Müslümana düşenin sadece tebliğ olduğunu[11] açıkça bildirmektedir.

Zımmîlerden Cizye alınması, Hz. Muhammed döneminde başlamıştır. Hz. Muhammed, Yemen'de bulunan Muaz b. Cebel'e mektup yazarak, ergenlik çağına gelen her "Zımmî"den bir dinar veya bunun karşılığı vergi almasını istemiştir. Bu mektupta Yahudilerin Yahudilik'ten döndürülmeyeceği bildirilmiştir.[12]

İmam Ebû Yusuf, Yahudi, Hıristiyan, Mecûsî ve Sâbiîleri Ehl-i Kitâb kabul etmiş, onların erkeklerinden cizye alınacağını belirtmiştir.[13] Cizye, Gayrimüslimlerden, zenginlik derecelerine göre zengin, orta ve zayıf olmak üzere üç kademede alınmıştır. Cizye başkalarının yardımı ile yaşayan miskinlerden, âmâlardan ve kötürümlerden alınmamış; ancak bunların mal, mülk, gelir sahibi olanlarından alınmıştır. Ebû Yusuf, rahiplerden de şahsî gelirleri yoksa Cizye alınmayacağını belirtmiştir.[14]

---

8 Bkz. Ömer Nasuhi Bilmen, Hukuk-u İslâmiye ve Istılahât-ı Fıkhiyye Karmusu. İstanbul 1949, IV/37; C. H. Becker; "Cizye", İslam Ansiklopedisi (İA), İstanbul 1944. III/199; Yavuz Ercan, "Türkiye'de XV ve XVI, Yüzyıllarda Gayr-i Müslimlerin Hukukî. İctimâî ve İktisâdî Durumu", Belleten, XLVII/1119.

9 Tevbe, 29.

10 Bkz. Bakara, 256.

11 Bkz. Bakara, 272.

12 Bkz. el-Belazûrî. Futûhu'l-Buldan. Çev. Mustafa Fayda, Ankara 1987,103.

13 Bkz. İmam Ebû Yusuf, Kitâbu'l-Harâc, Çev. Ali Özek, İÜ. Yayınları, İstanbul 1973, 200.

14 Ebû Yusuf, 200.

Cizye konusunda, İmam Ebû Yusuf şöyle bir hâdise anlatmıştır:

Hz. Ömer, bir adamın kapısının önünden geçerken yaşlı ve âmâ birinin dilendiğini görür ve ona hangi dine mensup olduğunu sorar. Adam, Yahudi olduğunu söyler. Hz. Ömer, ona niçin dilendiğini sorar. Adam da, ödemekle mükellef olduğu cizyeyi toplamak için dilendiğini söyler. Bunun üzerine, Hz. Ömer adamın elinden tutar ve kendi evine götürür. Ona bir miktar sadaka verir; sonra adamı Beytü'l Mâl'in Hazinedarına yollar ve şöyle der: "Bu adama ve benzerlerine bakınız! Vallahi biz bunlara insaflı davranmalıyız. Gençliğinde cizyesini aldık. Sonra ihtiyarladığında böyle perişan vaziyette bırakmamız doğru olmaz. Sadakalar ancak fakirler ve miskinler içindir[15] âyetinde geçen fakirlerden gaye Müslümanlardır. Miskinlerden gaye ise Ehl-i Kitap'ın fakirleridir. Bu adam, Ehl-i Kitap'ın miskinlerindendir."[16] Ebû Yusuf, Zımmîlerle ilgili Hz. Muhammed'in (s.a.v) şöyle bir sözünü nakletmiştir: "Her kim bir Zımmîye zulmeder veya taşımaktan aciz olduğu yükü yüklerse, o kimsenin hasmıyım."[17]

Zımmîlerden alınan diğer bir vergi de Haractır. Harac, Zımmîlerin arazilerinden alınan vergidir. Genel olarak İslâm ülkelerinde, Beytü'l-Mâl'in gelirlerinin tamamını adlandırmak için de ***"Harac"*** tâbiri kullanılmıştır.[18] Hz. Muhammed (s.a.s) döneminde haraç vergisi henüz bütün hatları ile belirginleşmemiş ve hukûkî bakımdan da tam olarak vuzuha kavuşmamıştı.[19]

Ancak, Zımmîlerin arazilerinden alınan vergi, daha sonra Harac olarak adlandırılmıştır.[20]

Hz. Ömer zamanında savaşla fethedilen yerler, savaşanlara dağıtılmamış ve bu topraklar üzerinde yaşayan Gayrimüslimlere, işlemek üzere bırakılmıştır. Buna karşılık olarak, Harac vergisi konulmuştur.[21]

---

15 "Sadakalar fakirler, miskinler... içindir", Tevbe, 60.

16 Bkz. Ebû Yusuf, 205-206.

17 Ebû Yusuf, 203.

18 Mustafa Fayda, Hz. Ömer zamanında Gayr-i Müslimler, MÜ. Yayınları, İstanbul 1989, 41.

19 Resûlullah döneminde, Gayrimüslimlerden Harac alıp alınmadığı konusu tartışmalıdır. Bu tartışmalar için bkz. Fayda, 65-80.

20 Tuğ, 88.

21 Bkz. Fayda, 63.

İslam ülkelerinde yaşayan Zımmîlerin mallarından Zekât alınmamakta onların ticarî alışverişten elde ettikleri gelirlerinin %5'i tahsil edilmektedir. Zımmîler, Müslümanlarla aynı tip elbise giyememekte, pazarlarda ticaret yapmalarına izin verilmekte; ancak, Müslümanlara haram olan domuz ve açıktan şarap alım-satımı yapmaları yasaklanmaktadır.

İslam hukukçularına göre; fethedilen yerlerde bulunan, Gayrimüslimlere ait ibadethaneler yıkılmamakta; ancak, yeniden Kilise ve Havra gibi ibadethane yapımına izin verilmemektedir[22] Zina gibi dînen yasak olan şeylerden, Gayrimüslimlerin kendi itikatlarınca yasak olanlar da yasaklanmaktadır. Kendi aralarında câiz bile olsa, Müslümanlarla birlikte iken Gayrimüslimlerin İslâm hükümlerine aykırı davranmalarına izin verilmemektedir.[23]

B. OSMANLI DEVLETİ'NDE GAYRİMÜSLİMLERİN DURUMU

Osmanlı Devleti, bünyesinde, farklı din ve mezheplere mensup insanları, yüz yıllar boyunca, barış içinde barındırmıştır. Devlet, hâkimiyeti altına aldığı Gayrimüslimleri, kendi iç yönetimlerinde serbest bırakmış, onları, din ve milliyetlerini muhafaza ederek ana bünyeye uyumlu hâle getirmiştir. Gayrimüslimlere; sahip oldukları dinlerinin ve mezheplerinin icaplarına göre muamele edilmiş, aralarında çıkan ihtilaflarda, onların din ve mezheplerinin gereğine uygun olarak hakemlik yapılmıştır. Osmanlı Devleti, Gayrimüslimlere İslâm hukukçularının onlara tanıdığı hakları tanımış; fethettiği yerin halkı önceden de Müslümanların idaresinde bulunmuşsa, onların din önderlerine daha önceki Müslüman idarecilerin verdiği hakların takipçisi olmuş ve onların ellerinde bulunan daha önce hakimiyeti altında yaşadıkları Müslüman idarecilerin onlara verdiği ahitnâmeleri geçerli saymıştır.

1. Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin İdaresi

Türkler, Gayrimüslimlerin idaresinde İslâmî geleneği devam ettirmeye büyük özen göstermiştir. Patrik, Haham v.s gibi Gayrimüslimlerin rûhânîlerine verilen beratlarda, her zaman Müslümanlarla ilk karşılaştıklarında kendilerine verilen ahidnâmelere

---

22 Bkz. Ebû Yusuf, 201-223.

23 Bilmen, III/428-429.

atıfta bulunulmuş olması, bunun en önemli göstergesidir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan, Kamâme Kilisesi ile ilgili 8 numaralı Kilise Defterinin baş tarafına Hz. Ömer tarafından, Rum Melkit Kilisesi'ne verilen ahidnâmenin sûreti konulmuştur.[24] Bu ahidnâmede, Zımmîler Zımmi ahkâmına uydukları müddetçe, onlara eman verileceği ve koruma altına alınacağı, onların her türlü dinî işlerini serbestçe yapabilecekleri, Hz. İsa'nın doğduğu Beytüllahm ve Kamâme Kilisesi gibi Hıristiyanlarca kutsal sayılan mekanları istedikleri gibi ziyaret edebilecekleri belirtilmiştir. Ayrıca, verilen bu emana Kıyamete kadar uyulması gerektiği belirtilmiş ve bu emanı bozacak olana da lânet edilmiştir.[25]

Aynı defterin altıncı sahifesinde de *"Fatih Sultan Mehmet Han hazretlerinin Hatt-ı Hümayûnları ile muanven ihsan buyurdukları emr-i âlişandır."* başlıklı ve Hz. Ömer'in Rum Melkit Kilisesi'ne vermiş olduğu emanın muhtevasıyla paralellik arzeden 862/1457 tarihli bir hüküm sûreti bulunmaktadır. Bu surette şöyle denilmektedir: "Biiznillahi Teâla, Hazret-i Resûl hürmetiyle Konstantiniyye feth ve fütûh oldukta etraf ve eknânı olan şahlar ve krallar Âsitâne-i Saadetime elçiler gelüp feth ve fütûhu arz idüp bu def'a Kudüs-ü Şerîf'te olan Rumların Patriği Atanasius nâm rahip, ruhbanları ile gelüp Âsitâne-i Saadetime yüz sürüp ve Hz. Resûl-ü Ekrem hazretlerinin Sallallâhu aleyhi ve sellem hazretlerinin mübarek eliyle ve pençesiyle imzâlu Hatt-ı Hümâyunları ve Hz. Ömer b. Hattâb Hazretlerinin radiyallahu teâla anh verilen hatt-ı Kûfî ile ve Selâtîn-i mâziyeden Hatt-ı Hümâyunları ibraz idüp ve rica eyledi ol-minval üzre Kudüs-ü Şerîf içerisinde ve taşrasında namazları ve ziyaretleri ke'l-evvel Hz. Resûl-ü Ekrem (s.a.s.) Hazretlerinin ve Hz. Ömer (r. a) Hazretlerinin ve Selâtîn-i mâziyeden sadaka ve ihsan alınan Hatt-ı Hümâyunları mûcebince zabt ve tasarruf eyleyeler..."[26] Ayrıca, bu sûretinin üzerinde *"Mûcebince amel oluna, her kim Hatt-ı Hümâyun saadet makrûnu fesh ederse Allah'ın lânetine uğrasın."* ibaresi bulunmaktadır. Bu belgede, görüldüğü üzere, Gayrimüslimlere verilen berata, Hz. Ömer'in Kudüs'ü fethettiğinde Gayrimüslimlere verdiği emana ve

---

[24] Bkz. BOA., Kilise Defteri, Nu. 8, sh. 5; Hz. Ömer tarafından Gayrimüslimlere verilen ahidin sıhhati ve muhtevası için bkz. Fayda, 177-181.

[25] Bkz. BOA., Kilise Defteri, Nu. 8, sh.5.

[26] BOA., Kilise Defteri, Nu 8, sh. 6.

daha sonra Müslüman hâkimler tarafından verilen emanlara atıfta bulunulmaktadır.

Yukarıda bir bölümüne temas ettiğimiz, Fatih Sultan Mehmet tarafından verildiği belirtilen bu hüküm hakkında bazı değerlendirmeler yapmak gerekmektedir. Bilindiği gibi Kudüs Yavuz Sultan Selim tarafından fethedilmiş ve orada bulunan Gayrimüslimlere eman verilmiştir. Fatih Döneminde, Kudüs, Türklerin hâkimiyetinde değildir.[27] Bundan dolayı, bu belgenin sonradan düzenlenmiş olma ihtimali vardır. Belgede, Kudüs-ü Şerif'te olan Rumların Patriği Atanasius'un ruhbanlarıyla gelip, daha önce kendilerine verilen Hatt-ı Hümâyunları ibraz ettiği ve onlara istinaden Hatt-ı Hümâyun talep ettiği belirtilmektedir. O dönemde, Osmanlı hâkimiyetinde olmayan bir beldenin Hıristiyan ahâlisinin temsilcilerinin gelip, Osmanlı Padişahından eman istemesi bizce zayıf ihtimal olarak görülmektedir. Zaten yaptığımız araştırmalarda da böyle bir olaya işaret eden başka bir bilgiye ve belgeye rastlayamadık. Fakat, bizi burada, konumuz itibarıyla ilgilendiren husus, sıhhati ne olursa olsun, böyle bir belgenin, Hıristiyan rûhanilerine verilen beratların kaydedildiği defterin başına konulmuş olmasıdır. Bu husus; Gayrimüslimlerle ilgili uygulamalarda İslami geleneğe bağlılığı vurgulayışı bakımından önemlidir.

Hz. Ömer tarafından Rum Melkit Kilisesi'ne verildiği belirtilen ahitnâme sûretinin ve Fatih Sultan Mehmet tarafından yine aynı Kiliseye verildiği belirtilen Hatt-ı Hümâyun suretinin Kilise Defteri'nin başına konulması ve Hıristiyan ruhanilerine verilen beratlarda bunlara atıfta bulunulması, Osmanlı Devleti'nin Gayrimüslimlere muamelesinde, İslâm'ın zuhurundan sonraki uygulamayı devam ettirdiğini açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Osmanlı Arşivi'nde bulunan 1100/1688 tarihli başka bir belge de bu hususu teyit etmektedir. Bu belgede; Rum Patriğinin elinde olan, Hz. Ömer tarafından kendilerine verilen ahitnâme ve Sultan Selim tarafından Kudüs'ü fethettiğinde verilen Hatt-ı Hümâyun'u ibraz ettiği ve kendilerine, bunlara göre muamelede bulunulmasını talep ettiği belirtilmektedir.[28]

Yukarıdaki hususlar göz önüne alındığında, Kudüs'teki Ya-

---

[27] Bkz. Yavuz Ercan, Kudüs Ermeni Patrikhanesi, TTK. Basımevi, Ankara 1988, 1-14.

[28] BOA., MD. 98, s.265, sh. 86.

hudilere de, böyle bir ahitnâme verilip verilmediği akla gelmektedir. Bu hususta Osmanlı Arşivi'nde bulunan 997/1588 tarihli bir belge bize ışık tutmaktadır. Bu belgede şöyle denilmektedir: "Kudüs-ü Şerif Kadısına Hüküm ki: Sâbıka Kudüs Kadısı olan İzzet, Dergâh-ı Muallâma mektup gönderip, Hicret'in on altıncı senesinde, Rebiulevvel ayında Hz. Ömer tarafından sulhen ve sonra beş yüz doksan yedi senesinin Recebinde Melik Selahaddin tarafından kahren fethedilen Kudüs'teki Nasârâ tâifesi şurût-ı İslamiyeye ve Cizyeye rıza gösterdiklerinden, kiliseleri ibkâ olunup ahidnâmeler verilmiş ise de, tâife-i Yehûd, kable'l-feth ve ba'de'l-feth Kudüsü Şerif'te mâbed ittihaz etmek vâkî olmadığı meşhur ve meşhûddur: Hal böyle iken Yahudilerin bir kaç seneden beri, Hz. Ömer Mescidi'ne mülâsık ve Mescid'in binasıyla mümted ve müşâbih bir yeri mâbed ittihâz eylediklerini ve sâbık kadılar zamanında nice defa teftiş olunup men'ine evâmir-i şerîfe varid olduğu gibi, bu defa da Müslümanların şikâyeti üzerine, kapısı mühürlendiğini beyanla, hâli üzere bekâsı mı yoksa Mescid'e ilhak veya Mescid mesârifine gâlle hâsıl eder bir hâle ifrağ edilmesi mi lâzım geldiğini arzettiğinden, bu baptaki fetva mûcebince o mahalli mâbed yapmaktan menedip Mescid'e ilhak etmesi ve bildirmesi..."[29]

Yukarıdaki belgeden, fetihten evvel ve sonra, Hıristiyanların Kamâme Kilisesi gibi, Yahudilerin mâbed ittihaz ettikleri bir yerlerinin bulunmadığı, Yahudilerce kutsal sayılan bir yerin, onların himayesine bırakılmadığı da anlaşılmaktadır. Belgede işaret edilen "***Hz. Ömer Mescidi'nin divarına mülâsik ve Mescid'in binasıyla mümted ve müşâbih***" yerin, **"Ağlama Duvarı"** olması muhtemeldir. Yahudilerin, orayı ısrarla mâbed ittihaz etmek istemeleri de bunu doğrulamaktadır.

2. Gayrimüslimlerin Giyim Kuşamları

Osmanlı Devleti'nde Zımmîler, Müslümanlarda olduğu gibi giyim kuşam yönünden bazı kurallara tabi tutulmuşlardır. Sadece Zımmîler için gibi görünmesine rağmen bu kurallar, Müslüman-Zımmî toplumun bütün fertleri için geçerli olmuştur. Bu husus, belgelerdeki "Zımmîlerin Müslümanlara benzer elbiselerle dolaş-

[29] Bkz. BOA., MD., 64, s.538, sh. 210.

mamaları" hükmünün mefhûm-u muhâlefetinden anlaşılmaktadır. Zımmîlerin Müslümana benzer kıyafet giymesinin yasak olduğu gibi, Müslümanların da Zımmî gibi giyinmeleri yasaktır. Ancak, Osmanlı Devletinde hâkim unsur Müslümanlar olduğu için, Müslümanlar Zımmîlerin giyimlerine özenmemiş, bundan dolayı da onları ikaz edici fermanlar yayınlanmamıştır.

Gayrimüslimler, giyim konusundaki kurallara uymadıkları ve Müslümanlara mûşabih (benzer) giyinerek dolaştıkları için, zaman zaman kadılara ve subaşılara gönderilen hükümlerle îkaz edilmişlerdir. İstanbul Kadısına 985/1577 tarihinde yazılan bir hükümde, İstanbul'daki Yahudilerin ve Hıristiyanların eskiden beri giydikleri elbise, dülbend ve pabuçlarda renk değişikliği yaptıkları ve Müslümana benzer tavırlarda bulundukları belirtilmiştir. Bu belgede, Yahudi ve Hıristiyanların Ehl-i İslâm'a müşâbih (benzer) giyinmeyip, eskisi gibi giyinmeleri gerektiği hatırlatılmıştır.[30]

Manisa Kadısına gönderilen bir hükümde de (986/1578) yine aynı gerekçe söz konusu olmuştur. Manisa'da Çınar Zaviyesi Şeyhi Bedreddin'in, Manisa'daki Yahudi ve Hıristiyanların ak tülbend sarınıp Müslümanlardan tefrik (ayırt) edilemediğini arzetmesi üzerine, Divan-ı Hümâyun, Hıristiyanların ve Yahudilerin ak tülbend sarınmasının yasak olduğunu tekrar teyid etmiştir [31]

Diyarbakır Beylerbeyine ve Âmid Kadısına gönderilen hükümde (986/1578), Yahudi ve Nasrâni taifesinin hâriçte (dışarda) giydikleri libaslar Müslüman libasından tefrik olunamadığı, hamamlarda dahi âlamet taşımadıklarından, Müslüman olup olmadıkları anlaşılamadığı* belirtilip, Gayrimüslimlerin hâriçde kefereye mahsus elbise giyinmeleri ve hamamlarda alaca füta' tutunmaları emredilmiştir.[32]

Yukarıda işaret ettiğimiz üç belgede de, Gayrimüslimlere giyim konusunda sınırlama getirmek için gösterilen gerekçe aynıdır. Bu gerekçe, Gayrimüslimlerle Müslümanların kolayca ayırt edilebilmesini sağlamaya yöneliktir. Bu suretle, Gayrimüslimlerin, dinleri ve âdetleri gereği yasak olmayan, ancak İslâm'ın yasak ettiği fiilleri

---

30 Bkz. BOA., MD. 31, s.220.

31 Bkz. B.O.A, MD. 35, s. 973, sh. 382.

* Müslüman erkeklerin ve Müslüman kadınların birbirleri arasında da asgari örtünme kuralları vardır.

32 Bkz. BOA., MD. 36, s. 129, sh. 42.

yapmaları durumunda onların rencide edilmelerinin önlenmek istendiği ortaya çıkmaktadır.

Osmanlı Devleti'nde, ilke olarak Müslümanlar daima Gayrimüslimlerden üstün konumda tutulmuştur. Gayrimüslimlerin kıyafetlerine getirilen kurallarla ilgili fermanlarda, bu husus zaman zaman dile getirilmiştir. Mesela, İstanbul Kadısına yazılan bir hükümde şöyle denilmektedir: "Kefere tâifesi ata binmeyüp ve samur kürk ve kalpak ve Frengi kemka ve atlas giymeyüp ve avretleri dahi Müslüman tarzında ve üslübunda gezmeyüp ve parus ferâce giymeyip velhasıl libaslarında ve tarz-ı üsluplarında tezlîl ve tahkîr olunmak ihmal olunup hükkâmın müsadesiyle Kefere ve Yehud tâifesi çarşılarda at ve libas ile gezip ve samur kürk ve fâhir libaslar ile çarşı içinde Müslümana mukabil geldiklerinde kaldırımdan inmeyüp..."[33] Bu belgeden anlaşıldığına göre, Yahudi ve Hıristiyanların giyim kuşamları, Müslümanlarınkinden daha değersiz olması ve yolda karşılaştıklarında Müslümanlara yol vermeleri öngörülmektedir. Ancak, mahallî idarecilerin bu emirleri titizlikle denetlemediği, kadılara gönderilen hükümlerden anlaşılmaktadır. Bursa Kadısına gönderilen bir hükümde (986/1578), Şem'un adında bir Yahudinin, atıyla bir Müslüman çocuğu çiğnediğinden cezasının verilmesi istenmiştir.[34] Bu belge, Gayrimüslimlerin, ata binme ve kıyafet konusunda çok sıkı denetlenmediğini göstermektedir. Ayrıca; Divan-ı Hümayun'dan, muhtelif tarihlerde gönderilen hükümlerde, kadıların ve subaşıların Gayrimüslimlerin kıyafetleri konusunda dikkatli ve uyanık olmaları istenmiştir.[35]

Osmanlı Devleti tarafından yapılan kıyafet düzenlemelerine Gayrimüslimlerce de olumlu bakıldığı durumlar olmuştur. 976/1568 tarihli bir belgede, bu hususta şöyle denilmektedir: *"İstanbul Kadısına Hüküm ki: Bundan akdem Yahudi ve Nasârâ ve saîr kefere tâifesi, âlâ ve fâhir libas giymeyub men' oluna deyu hükm-ü hümâyunum verilüp, men' olundukları ecilden, Yahudi tâifesinden bazı Rikâb-ı Hümâyunuma rik'a sunup, libas babında âdet-i kadime muğâyir telebbüs iderler deyü şekva eyleyüp husûs-ı mezbûr görülmek*

---

[33] Ahmed Refik, Hicrî Onbirinci Asırda İstanbul Hayatı, Devlet Matbaası, İstanbul t.y.52.

[34] Bkz. BOA.. MD. 34, s. 462, sh. 219.

[35] Bu hükümler için bkz. BOA., MD. 36, s. 129, sh. 42; MD. 39, s.525, sh. 273; MD. 35, s.537, sh. 213; MD. 31, s.120, sh. ?; MD. 35. 973, sh. 382; MD. 7, S. 1966, sh. 716.

emrim olmağın, Yehud ve sâir Keferenin ferâceleri Sürmâni Karaca çuha olup, tamğaları kumaş olmayup boğası ola..."[36]

Yukarıda başlangıç kısmını verdiğimiz belgede de açıkça görüldüğü gibi, kıyafet kurallarına uyulmadığının şikâyeti, Yahudilerce yapılmıştır. Dolayısıyla, bu sınırlamalar, Gayrimüslimlerin bir kısmınca da uygun görülmüştür. Gayrimüslimlerin, bununla, "milli kimlik"lerini korumayı amaçlamış olmaları mümkündür. Aslında, bu sınırlamalar ile Devlet, bir nevi, "Millet"leri kendi kimlikleri içinde kalmaya zorlamıştır.

Yahudilerin din adamları da, kendi cemaatlerine mensup insanların başka dinden olanların kıyafetlerine benzer kıyafet giymelerini hoş görmemiştir.

1526'da, İstanbul Hahambaşısı Elie Mizrahi, Yahudilerin bir kısmının giydikleri cübbeleri, Hıristiyanlara özgü kıyafetleri andırdığı gerekçesi ile yasaklamıştır.[37]

Kıyafet sınırlaması yalnızca Osmanlı Devleti'nde uygulanmamıştır. Daha önce Avrupa'da da böyle uygulamalar olmuştur. Ancak, bu iki uygulama arasında mahiyet farkı vardır. Avrupa'da bu uygulama, bir milleti aşağılama şeklinde tezahür etmiştir, IV. Latran Konsili'nde (1215), Yahudilere, göğüsleri üzerine dikilmiş çark şeklinde bir kumaş parçası taşıma mecburiyeti getirilmiştir.[38]

Latran Konsilinde alınan ve Yahidelerin aşağılanması ve dışlanmasını amaçlayan bu karar, 20. yüzyılda Hitler tarafından da benimsenmiştir. Yahudiler, toplama kamplarına özel işaretleri göğüslerinin üzerine takılarak götürülmüştür.[39]

Avrupa ve Osmanlı Devleti'nde uygulanan kıyafet sınırlamaları, elde edilen sonuç açısından çok farklı olmuştur. Avrupa Devletlerinde kıyafet sınırlaması yalnızca Yahudilere uygulanmıştır. Hâlbuki bu sınırlama, Osmanlı Devleti'nde herkese şâmildir; Bu sınırlamalar, Avrupa'da kendinden olmayanları dışlama, sindirme

---

[36] BOA., MD. 7, s. 1989, sh.726.

[37] Bkz. Joseph Nchama, Histoire des İsraélites de Salonique, Librairies Durlacher, Molho, Salonique 1936, II/139.

[38] Bkz. Paul Christophe-Francist Frost, Les Conciles Œcuménique, Deselée, Paris 1988, II/45; ayrıca Konsiller hakkında geniş bilgi için bkz. Ali İsra Güngör, Vatikan Misyon ve Diyalog, Töre Yayınevi. Ankara 1997, 1-37.

[39] Bkz. Moşe Sevilla-Sharon, İsrail Ulusunun Tarihi (İsrail), Yeruşalayim 1981, 42.

ve toplumdan tecrit etme gayesi taşırken, Osmanlı Devleti'nde toplum düzeninin sağlanması amaçlanmıştır.

Nitekim bu ayırım, Avrupa'da 15. ve 16. yüzyıllarda Yahudilerin sürgün edilmesine, 20. yüzyılda gaz odalarına gönderilmelerine, 1990'lı yıllarda Müslüman Boşnakların çocuk, yaşlı, kadın demeden katledilmelerine sebep olmuştur. Osmanlı Devleti'nde yapılan uygulamalar ise, farklı din ve milliyetlere mensup insanların, bir arada, yüzyıllar boyunca hoşgörü ortamında yaşamalarını sağlamıştır.

3. Gayrimüslimlerin Aile ve Miras Meseleleri

Osmanlı Devletinde Gayrimüslimler toplum düzenine uygun davrandıkları müddetçe neredeyse özerk bir yaşama sahipti. Kendi aralarındaki ilişki düzenleri inanç ce kültürlerinden devraldıkları toplumsal yapıya ve geleneklere göre devam ediyordu. Devlet, özel hukukla ilgili işlere müdahale etmiyordu. Miras, evlenme, boşanma gibi işler önderleri durumunda olan din adamları marifetiyle idare ediliyordu.

Osmanlı Devleti'nde, Gayrimüslimlerin aile ile ilgili meselelerinde, onların kendi ruhani reisleri yetkili kılınmıştır. Bu husus, Patriklere ve Hahamlara verilen beratlarda açık bir surette belirtilmiştir. Şam Hahambaşısına 27 Zilhicce 1328 tarihinde verilen bir beratta şöyle denilmektedir: *"Âyinleri üzere akd-i nikâh ve fesh-i nikâh maddelerinde ve sâir hususda münâzaa iden iki Yahudi mâ beynlerin rızâ-yı tarafeyn ile ayinleri üzere Başhaham mûmâ ileyh veyahut tarafından tayin edeceği vekilleri ıslah eyledikde, tahkîk-i madde zımnında iktizâsı vechile ayinleri üzere sinâvilerinde (Sinagoglarında) yemin virdikde ve bazı müttehim kesânın âyince lâzım gelen red ve teb'îd kâğıtlatına hilaf-ı mu'tâd-ı kadîm, kuzât ve nüvvâb ve sâir kimesne dahl ve taarruz itmeyüb, bir gûne tecrîm ve tağrîm olunmayalar ve Başhaham mûmâ ileyhin ve vekillerinin ma'rifet ve izni yoğiken taht-ı iltizâmında olan Hahamlar, âyinleri üzere câiz olmayan nikâhları akd eylemeyeler ve Mûsevî tâifesinden biri avret almak ve avret boşamak ve avret üzerine avret almak ve âhar mahallere varub akd ittirmek murad eylediklerinde, Başhaham mûmâ ileyhin izni olmadıkça icrâ ve akd-i nikâh eylemeyeler ve zî kudret kimesneler, âyinlerine muhâlif şu avreti şu Yahudiye nikâh*

eyle deyu Hahamlarına icbâr itmeyeler..."[40]

Belgede görüldüğü üzere, Gayrimüslimlerin nikâh işleri tamamen dini reislere bırakılıyordu. Bu hususta, dışardan kimse müdahale edemiyordu. Kadı, nüvvâb veya toplumdaki diğer kudret sâhiplerinin müdahale ihtimaline karşılık, dinî reislere verilen beratlarda önceden tenbîhat yapılıyordu. Herhangi bir devlet yöneticisinin Gayrimüslimlerin bu tür işlere karışmaması Gayrimüslimlerin din adamlarına verilen beratlarda bu şekilde vurgulanarak sağlanıyordu.

Her ne kadar masum Gayrimüslimlerin evlilikleri seyrek olsa da zımmî kadınların, Müslüman erkeklerle evlenmelerine müsâade ediliyor ve bu evlilikten doğan çocuklar Müslüman oluyordu. Buna karşılık, Zımmî erkekler, Müslüman kadınlarla evlenemiyordu. Zımmîler evlendiklerinde, Müslümanların verdiği gerdek resminin yarısı kadar resim veriyorlardı.[41]

Gayrimüslimler, kendi aralarındaki miras meselelerinde, anlaşmazlık durumunda Kadı huzuruna gidebiliyordu. Meselâ Tokat şehrinde Yahudiyân mahallesi sakinlerinden Attar Levi'nin terekesi, oğlu Yakob ve kızı arasında şer'î mahkeme mârifetiyle taksim edilmiştir.[42] Yine Tokat'ta, Zileli Hacı mahallesi sâkinlerinden Kirkor veledi Stefan'ın terekesi, küçük oğlu tarafından Kadı'ya müracaat edilerek taksim ettirilmiş, bu konuda kendisine Gayrimüslim vatandaşlar şâhitlik etmiş ve sicile adları yazılmıştır.[43]

Gayrimüslimlerin din adamlarının terekeleri, kendi cemaatlerine mi, yoksa Devlet'e mi kalacağı konusunda farklı uygulamalar olmuştur. Yavuz Selim ve Kanuni zamanlarında verilen fermanlarda, ölen din adamlarının terekesi, Patrikliğe verilirken, IV. Mehmet zamanında, kalan malın 5000 akçeye kadar olanı Patrikliğe, fazlasının Devlet'e kalacağı belirtilmiştir.[44]

---

40 BOA., Gayrimüslimlere Âit Defterler, No. 18, sh. 42.

41 Bkz. Gülnihal Bozkurt, Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukûkî Durumu, TTK. Basımevi, Ankara 1989, 14-15.

42 Bkz. Tokat Şer'îyye Sicili, Nu.18, sh.28.

43 Bkz. Tokat Şer'îyye Sicili, Nu.15, sh.13.

44 Bkz. Bozkurt, 15.

4. Gayrimüslimlerin İkâmetgâhları

Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimler, zorla bir mahallede toplanmamıştır. Ancak, doğası gereği insanlar, dil, din ve gelenek yönünden kolayca anlaşabileceği kimselerle bir araya gelmek istemektedir. Özellikle Yahudiler, topluluklar hâlinde Osmanlı Devleti'ne göç ettikleri için, her gelen topluluk bir mahalle teşkil etmiştir. Ayrıca fethedilen yerlerde yaşayan Gayrimüslimlerin evlerine el konulmamıştır. Bundan dolayı, Gayrimüslim mahalleleri olduğu gibi kalmıştır.

Gayrimüslimler, Müslüman mahallelerinde de rahatça yaşayabilmişlerdir. Ancak, Müslümanlara zarar verici davranışlara girdikleri takdirde, bu davranışları engellenmiştir. Manisa Kadısının, câmi yakınındaki evlerde ve vakıf odalarında oturan Yahudilerin gürültülerinden câmi cemaatinin rahatsız olduğunu arz etmesi üzerine, Yahudilerin evlerini değeri ile Müslümanlara satmaları emredilmiştir (985/1577).[45]

Bağdat'ta, Müslüman evleri arasında, Yahudi ve Hıristiyan evlerinin bulunduğu, Yahudi ve Hıristiyanların Müslümanları tâciz ettikleri, Bağdat ahâlisinden bazıları tarafından şikâyet edilmiştir. Bunun üzerine, Dîvân-ı Hümâyun'dan, oradaki Yahudi ve Hıristiyanların evlerinin değeri ile Müslümanlara sattırılması kararı çıkmıştır (990/1582).[46]

Osmanlı Devleti'nde, Gayrimüslimlerin Müslüman mahallelerinde oturabilme hakkı olduğu gibi, Müslümanların da Gayrimüslimlerin oturduğu mahallelerde oturma hakları vardı. Ancak, Müslümanlar, Gayrimüslimlerin oturduğu mahalleleri fazla tercih etmiyordu. Buna karşılık Gayrimüslimler, Müslüman mahallelerinde meyhane açmaya bile fırsat bulabiliyordu. Bu yüzden, Divan-ı Hümâyun'dan, Müslüman mahallelerinde açılan meyhanelerin kapatılması için, Kadılara ve Subaşılara hükümler gönderiliyordu. İstanbul Kadısına gönderilen bir hükümle (987/1579), Arabacılar mahallesinde Gayrimüslimler tarafından meyhaneler ihdas edildiği ve bunların kaldırılması gerektiği bildirilmiştir.[47]

---

[45] Bkz. BOA., MD., 31, s. 561, sh. 254.
[46] Bkz. BOA., MD. 48, s. 281, sh. 106.
[47] Bkz. BOA., MD. 39, s. 120, sh. 51.

Galata ve Haslar Kadısına gönderilen başka bir hükümde (984/1576) ise, Müslüman mahalleleri arasında açılan meyhanelerin kapatılması emredilmiş ve Gayrimüslimlere, kendi mahallelerinden başka yerlerde meyhâne açtırılmaması tenbîh edilmiştir.[48]

Yukarıda bahsettiğimiz hükümlerden anlaşıldığına göre Osmanlı Devleti'nde, farklı dinden olan insanların biribirlerinden olumsuz yönde etkilenmeleri önlenmeye çalışılmıştır. Gayrimüslimler, kendi mahallelerinde meyhâne açabilmiş; fakat Müslüman mahallesinde meyhâne açtıklarında meyhâneleri kapatılmıştır. İznik Kadısına gönderilen bir hükümde (983/1575), sonradan ihdas edilen meyhânelerin kaldırılması, Hıristiyanların kendi evlerinde şarap yapmaları ve Müslümanlara satmamaları istenmiştir.[49] Bu hükümdeki gayenin, Gayrimüslimlerin ticaretine veya içki içmelerine engel olmak değil Müslümanları içkiden korumak olduğu anlaşılmaktadır.

Osmanlı Devleti'nde, Müslüman mahallelerinde Yahudi ve Hıristiyanların ikâmet etmeleri konusunda yasaklama olmamasına rağmen, bazı durumlarda, Müslümanlarca kutsal sayılan yerlerde, Yahudi ve Hıristiyanların yerleşmeleri engellenmiştir. 1581 tarihli bir fermanla, Zımmîlerin Eyüp Sultan Türbesi civarında yerleşmeleri yasaklanmıştır.[50] Bu yasak, muhtemelen, İslâm'ın yasak ettiği fiillerin kutsal sayılan yerlerde yapılmasını engellemek için konulmuştur. Nitekim Kudüs-ü Şerif Kadısına Divan-ı Hümâyundan gönderilen bir hükümde (986/1578), Kudüs'te, Üzeyir Peygamberin türbesinde şarap içen Yahudi ve Hıristiyanların men' edilmesi emredilmiştir.[51]

Zımmîlerin evlerinin Müslümanlarınkinden yüksek olması hükmü, Osmanlı Devleti'nde sıkı bir şekilde uygulanmamıştır. Çünkü görkemli ev yapmak sahip olunan servete bağlıdır. Parası olan da her dönemde büyük ev inşa etmenin yolunu bulmuştur. Zaman zaman, Zımmîlerin bazılarının evleri Müslümanların evlerini gölgede bırakmış, bu yüzden, kadılara, subaşılara vesair yöneti-

---

48 Bkz. BOA., MD. 28, s. 100, sh. 41.
49 Bkz. BOA., MD. 27, s. 923, sh. 385.
50 Bkz. Bozkurt, 18.
51 Bkz. BOA, MD. 34, s. 219, sh. 97.

cilere Zımmî evlerinin Müslümanlarınkinden daha alçak olması gerektiği hatırlatılmıştır.[52]

Zımmîlerin evlerinin, Müslümanların evlerinden daha alçak olması gerektiği gibi, ibâdethânelerinin de câmilerden daha alçak alması öngörülmüştür. Nitekim Mısır Beylerbeyine gönderilen bir hükümle (987/1579), kilise duvarlarının mescid duvarlarından yüksek olmamasının gerektiği hatırlatılmıştır.[53]

5. Gayrimüslimlerin Mâbetleri

Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlere, dinî inançlarının icaplarını yerine getirebilmeleri için kolaylıklar sağlanmıştır. Hahamlara ve Patriklere verilen beratlarda, Gayrimüslimlerin din hürriyetlerinin teminat altına alındığı özellikle belirtilmiştir.

Zımmîlerin kiliselerine, havralarına/sinagoglarına hiçbir şekilde müdahale edilmemiştir. Hatta sonradan kilise ve havra inşâ edilemez kuralına bile riâyet edilmemiştir. İspanya ve Portekiz'den göç eden Yahudiler, Selanik'e gelip, topluluklar hâlinde yerleşmiş, her topluluk ayrı bir cemaat teşkil etmiştir. Zamanla bu cemaatler ayrı ayrı sinagoglar kurmuştur. Başbakanlık, Osmanlı Arşivindeki 1022/1613 tarihli, Selanik Livâsının mufassal tahrir defterinde,[54] Cemaat-i Aragon, Cemaat-i İspanya, Cemaat-i Kastilya, Cemaat-i Katalan v.s. olmak üzere yirmi yedi cemaat sayılmıştır. Bu cemaatlerin her biri kendilerine has sinagoglar meydana getirmiştir. Eğer Osmanlı Devleti, Gayrimüslimlerin yeni mâbed kurmalarını engellese idi, Türklerin fethettiği sırada Selanik'te mevcut olan birkaç sinagog sayısı, 17. yüzyılın başlarında otuz civarına yükselemezdi.

Aynı durum Safed için de geçerlidir. Bir Osmanlı belgesinde belirtildiğine göre, daha önce Safed'de üç sinagog mevcutken, yoğun Yahudi göçü dolayısıyla 17. yüzyılda sinagog sayısı otuz ikiye ulaşmıştır.[55]

Yukarıda işaret edilen belgelerdeki hususlar göz önüne alındığı takdirde, Osmanlı Devleti'nin, Gayrimüslimlere ihtiyaç hâlinde yeni mâbed açma izni verdiği açıkça görülmektedir.

---

52 Bkz. Bozkurt, 19.
53 Bkz. BOA., MD. 40, s. 739, sh. 319.
54 Bkz. BOA., Tapu Tahrir Defteri, Nu. 723, 28-72.
55 Bkz. BOA., MD. 55, s. 85, sh. 48.

Bununla beraber, mâbed izni verilirken, duruma göre değişik kararlar alınmıştır. Önceden mevcut iken zamanla tahrip olan Gayrimüslim mâbedlerinin, eski durumuna uygun olarak yapılması kuralı getirilmiştir. Selanik'te, Cedid mahallesinde bulunan harap havranın eski hâline uygun olarak yapılmasına izin verilmiştir. 1309/1892 tarihli bu izin belgesinde de şöyle denilmektedir: "... *Siz ki, Vâli-i müşâr ve Nâib* ve *Müftî ve sâir mûmâ ileyhimsiz sâlifü'z-zikr havranın bâlâda beyan olunan tûl ve arz ve irtifâı metrelerini tecâvüz etmemek ve masârıfı dahi ber-minvâl-ı muharrer nukûd-ı mevkûfeden tesviye olunmak üzere, hey'et-i kadîmesi (eski durumu) veçhile müceddeden (yeniden) inşâsına mümânaat olunmaması (engellenmemesi) ve bu vesile ile kimesneden cebren akçe toplanılmak ve yahud âhar suretle iz'âc olunmak misillü mugâyir-i rızâ-yı şahaneme hâlât vukû'a getirilmemesi hususlarına dikkat ve mücânebet eyliyesiz."*[56]

Bu belgede görüldüğü üzere Devlet, havranın hangi ölçülerde yapılacağına ve finansının nasıl sağlanacağına önem vermiştir. Verdiği bu izin belgesinde, her hangi şekilde olursa olsun kimseden zorla para alınmamasını şart koşmuştur. Ayrıca bu hususlara, görevi ne olursa olsun, herkesin uyması ve kimsenin bir başkasını rahatsız etmemesi gerektiğini de tenbîh etmiştir. Bazı durumlarda, mâbedin bulunduğu yerden başka bir yerde yeniden inşâ edilmesine de izin verilmiştir. Meselâ Selanik'te, Ağuda mahallesinde bulunan ve daha önceden yanmış olan Portugal adlı havranın, Bâre mahallesinde yeniden aynı adla inşâ edilmesine izin verilmiştir.[57] İhtiyaca binâen yeni mâbed inşâsına izin verildiğine dâir belgelerden birisi de, Selanik'te Langaza? Mahallesinde Yahudiler için bir havra inşâsına ruhsat verildiğini gösterir olanıdır.[58] Bu belgede, hiçbir eski havradan bahsedilmemektedir. Üzerinde durulan noktalar, havranın nereye inşâ edileceği, finansının kimler tarafından sağlanacağı ve ebatlarının nasıl olacağıdır. Yukarıda bahsettiğimiz belgeler, Osmanlı Devleti'nin Gayrimüslimlere yeniden mâbed inşâ ettirmediği yolundaki kanaatin doğru olmadığını ve yasağın pratikte uygulanmadığını açıkça ortaya koymaktadır.

---

[56] BOA., Kilise Defteri, Nu. 2, sh. 73.

[57] "Selanik'te Ağuda mahallesinde, mukaddemâ muhterik olan Portugal nâm havranın, Bâre mahallesinde vâkî bir arsa üzerine yine bu nâm ile müceddeden inşâsına ruhsat i'tâsı...", BOA., Kilise Defteri, Nu. 2, sh, 215.

[58] Bkz. BOA., Kilise Defteri, Nu. 2, sh. 110.

6. Osmanlı Devleti'nde İslâm'ı Kabul Eden Gayrimüslimlerin Durumu

Osmanlı Devleti'nde, Gayrimüslimlere hoşgörü ile davranılmış ve onlar hiçbir zaman din değiştirmeye zorlanmamıştır. Gayrimüslim din adamlarına verilen hak ve yetkilerini belirten beratlarda bir zımmînin Müslüman olmaya zorlanamayacağı mutlak surette vurgulanmıştır. Ayrıca dinî gerekliliklerini yerine getirebilmeleri için onlara uygun ortam hazırlanmıştır. Bununla beraber bir Zımmî kendiliğinden Müslüman olursa, ona lütuf ve ihsanda bulunulmuştur. Bu hususta birçok Osmanlı belgesi vardır. Ermeni iken Müslüman olup Mustafa ismini alan bir Zımmî, Kumaşhâneye gönderilmiş ve kendisine elbise hediye edilmiştir.[59]

Ayrıca, bir "Gayrimüslim Müslüman olduğu takdirde, ona en azından bir elbise verilmiştir. Müslüman olanın durumuna ve imkâna göre daha başka ihsanlarda da bulunulmuştur. Müslüman olarak Yusuf ismini alan bir Gayrimüslime Tımar tevcih edilmiştir.[60] Yine, Müslüman olarak Ahmet ismini alan Papaza da Tımar tevcihi yapılmıştır.[61] Altı arkadaşı ile birlikte Müslüman olan Yahya isimli şahsın, Yahudilerin âlimi ve içlerinde hâkimi olması hasebiyle, hâline münâsip bir tevcih yapılmasını arz etmesi,[62] Müslüman olan Gayrimüslimlerin, daha önce sahip oldukları sosyal durumlarına uygun olarak ihsâna mazhar olduklarını göstermektedir.

Müslüman olan Zımmîlerin sosyal durumuna göre hediyeler verilmesine rağmen, Müslümanları dinden döndürmeye çalışanlara da ağır cezalar uygulanmıştır. Kayseri'de, bir Acemioğlanı irtidad ettiren Papaz küreğe konulmuştur.[63]

Nergis binti Yahşi isimli bir Yahudiyi, Müslüman olup İslâm'a uygun yaşarken, mürted ederek Harun isimli Yahudiye nikâh ettirmelerinden dolayı, Cuma b. İshak isimli Yahudi ve arkadaşları hakkında kovuşturma açılmıştır.[64]

---

59 Bkz. BOA., MD. 2, s. 567, sh. 63.
60 Bkz. BOA., MD. 2, s. 1140, sh.112.
61 BOA., MD. 4, s. 956, sh. 94.
62 Bkz. BOA., MD. 6, s. 491, sh. 26.
63 Bkz. BOA., MD. 18, s. 427, sh. 207.
64 Bkz. BOA., MD. 12, s. 332, sh.154.

Yukarıda verdiğimiz örneklerde görüldüğü gibi, Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimler, Müslüman olmaya zorlanmamış; ancak, kendi iradesi ile Müslüman olanlara da ihsanlarda bulunulmuştur. Buna karşılık, Müslüman olan birinin bir daha din değiştirmesine asla izin verilmemiştir.

7. Gayrimüslimlerin Mâlî Yükümlülükleri

Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimler, Müslümanların verdiği Öşür vergisini vermemiş, buna karşılık, Cizye ve Haraç vergisi ödemişlerdir. Bu vergiler, Gayrimüslimlerden İslâm hukukçularının görüşlerine uygun olarak tahsil edilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde de Hz. Ömer döneminde olduğu gibi, Cizye üç kademede tahsil edilmiştir. 'Âlâ (yüksek), Evsat (orta) ve Ednâ (küçük) olarak sınıflandırılan Cizye, muhâtabın zenginlik derecesine uygun olarak alınmıştır. Zenginlerden 4 altın veya 48 kuruş, orta hallilerden 2 altın veya 24 kuruş, fakirlerden 1 altın veya 12 kuruş Cizye alınmıştır.[65] Ancak, paranın değeri sürekli düştüğünden, zaman zaman verilen fetvalarla Cizye vergisinin miktarı yeniden ayarlanmıştır.[66] Bu vergiler, Zımmîlere, Müslümanlardan fazla bir külfet getirmemiştir. Müslümanlar, ülkenin korunması için askere giderken, Zımmîler sahip oldukları bu rahat ortamda ticaretle meşgul olup, kâr ve kazanç elde etmiştir. Bunun için Cizye vergisi, askerlik bedeli olarak mülâhaza edilmiştir. Nitekim 1856'da, Gayrimüslimlerden Cizye vergisi kaldırılınca, onun yerine Bedelât-ı Askeriyye (Askerlik Bedeli) adı altında bir vergi ödeme yükümlülüğü getirilmiştir.[67]

Zımmîlerden alınan vergilerden biri de Haraç vergisi idi. Bu vergi, Osmanlı Devleti'nde toprak sahibi Zımmîlerden alınıyordu. Haraç vergisi de Zımmîleri, Müslümanlardan fazla bir külfet içine

---

[65] Bkz. Mithat Sertoğlu, Osmanlı Tarih Lügati. Enderun Kitabevi, İstanbul 1986, 67.

[66] Bkz. Mustafa Nuri Paşa, Netâyicü'l-Vukûat. Sadeleştiren, Notlar ve Açıklamalar Ekleyen Neşet Çağatay, TTK. Basımevi, Ankara 1979, III/132.

[67] Bkz. Bilal Eryılmaz, Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi. İstanbul 1990, 47.

sokmuyordu. Toprak sahibi Müslümanlar da, toprağın miktarına ve verimine göre Öşür veriyorlardı. Zaten, arazi Müslüman bir çiftçinin eline geçerse veya arazinin sahibi Müslüman olursa, aynı vergi, Öşür adıyla alınmaya devam ediyordu.[68]

Yukarı örneklerle anlatıldığı gibi Osmanlı Devletinde yaşayan Gayrimüslimler zımmî statüsünde idi. Doğal olarak da İslam hukukçularının zımmîlerle ilgili olarak tespit ettiği statüye göre yaşıyorlardı. Ancak bu statü veya onlala ilgili kurallar zamanın şartlarına göre titizlikle uygulanıyordu veya gevşek bırakılıyordu. İhtisas halinde bazı kurallar askıya alınıyor veya özel fetvalarla ihtiyaç gideriliyordu. Özellikle Devletin güçlü olduğu düzenlemelerde bu kurallar daha esnek uygulanıyordu.

[68] Bkz. Bozkurt, 15-26.

I. BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE YAHUDİLERİN GÖÇLERİ

Osmanlı Devleti'nin sınırları genişledikçe, farklı din ve mezhebe mensup insanlar, bu devletin sınırları içine girmiştir. Bu durum Yahudiler için de söz konusudur. Osmanlı Devleti, ilk defa bir cemaat teşkil edecek sayıda Yahudi ile Bursa'da karşılaşmış ve onlara orada bir sinagog kurma izni vermiştir. Edirne fethedilince orada bulunan Yahudiler de bu devletin hâkimiyetine girmiştir. Ayrıca, Edirne'nin çevresinde bulunan yerleşim bölgelerinde bulunan Yahudiler de Türklerin engin himayesine sığınmak için Edirne'ye göç etmiştir.

İstanbul'un fethedilmesiyle ile buradaki Yahudiler de Türklerin hâkimiyetine girmiştir. Bu dönemden itibaren, Avrupa'nın çeşitli yerlerinde zulüm altında yaşayan Yahudilerden fırsat bulanlar, Osmanlı Devleti'ne göç etmeye başlamıştır.

Çünkü Osmanlı Devleti zulme uğrayanların özellikle de Avrupa'da gettolara (*) mahkûm edilen zulme uğratılan, aşağılanan Yahudiler için sığınacak bir liman haline gelmiştir. Esas göç, 1492'de, İspanya'dan ve 1496'da da Portekiz'den Yahudileri sürme kararı alındıktan sonra başlamıştır. Bu tarihlerden itibaren Avrupa Yahudileri, kitleler halinde Osmanlı Devleti'ne göç etmeye başlamıştır. Kimliği din etrafında oluşan böyle yoğun bir kitleyi iyi anlamak için Yahudilik hakkında bilgi sahibi olmak gerekmektedir. Bu bakımdan Yahudilik hakkında bilgi verildikten sonra, Yahudi göçleri incelenecektir.

(*) **Getto:** Ortaçağdan itibaren Yahudileri, tecrit etme siyaseti çerçevesinde Avrupa'da Yahudiler için kurulan özel mahallelere verilen ad (Bkz. Sharon, İsrail..., 189-190).

A. GENEL OLARAK YAHUDİLİK VE YAHUDİLER

Yahudilik, vahye dayalı dinlerden biridir. Dinler Tarihi nokta-i nazarından Yahudilik, ilâhî kaynaklı dinlerin ilkidir. Bu din, tek Tanrı inancı ihtiva etmesi, vahye dayanan bir kitaba sahip olması ve Peygamberleri bulunmasıyla millî dinlerden, tek ırka tahsis edilmesi ile de ilâhî dinlerden ayrı bir özellik taşımaktadır.[69]

Yahudilik, "Ahit"e dayalı bir dindir. Yahudi kutsal kitabı Tanah'a göre Tanrı, Nuh ile ahit yapmıştır. Bu ahide göre Tanrı, Nuh'a putperestliği yasaklamış ve bunun karşılığı olarak da, bir daha Dünya'yı yıkmamayı taahhüd etmiştir. Bu ahitleşmenin nişânı olarak gökkuşağı gösterilmiştir.[70]

Ahit, daha sonra Hz. İbrahim'e tevdî edilmiştir. Eski Ahit'te bu ahitleşme şöyle anlatılmıştır: "Ben ise, işte, ahdim seninledir ve birçok milletlerin babası olacaksın ve artık adın Abram çağrılmayacak, fakat adın İbrahim olacak; çünkü seni birçok milletlerin babası ettim. Ve seni ziyadesiyle semereli kılacağım ve seni milletler yapacağım ve senden kırallar çıkacaklar. Ve sana ve senden sonra zürriyyetine, Allah olmak için seninle ve senden sonra zürriyetinle benim aramda ahdimi, nesillerince ebedî olarak sabit kılacağım."[71] Tanrı, bu ahdin nişânesi olarak, İbrahim'den ve zürriyetinden gelecek olanlardan her erkek çocuğun sünnet olmasını istemiştir.[72]

Tanah'a göre Yahudiler, Tanrı'nın seçilmiş kavmidir. Tanrı, Sinâ'da Musa'yı çağırarak ona şöyle demiştir: 'Ve şimdi, eğer gerçekten sözümü dinleyecek ve ahdimi tutacaksanız, bana kavimlerden has kavim olacaksınız; çünkü bütün dünya benimdir ve siz bana kâhinler melekûtu ve mukaddes millet olacaksınız."[73]

Musa, Tanrı'nın kendisine söylediklerini halkına söylemiş ve onlar da Rabbın bütün söylediklerini yapacaklarına dair söz vermiş-

---

69 Bkz. Günay Tümer - Abdurrahman Küçük, Dinler Tarihi, Ocak yayınlan, Ankara 1993, 176.

70 Bkz. Tekvin, IX/12 -13.

71 Tekvin, XVII/4-7.

72 Bkz. Tekvin, XVII/10.

73 Çıkış, XIX/5-6.

tir.[74] Tanrı, seçilmiş kavmi olan Yahudilere, "Arz-ı Mev'ûd'u* vâdetmiştir.[75]

Yahudiler, genellikle dinî tebliğe yer vermemiştir. Yahudilik, Yahudi kavmine münhasır kalmıştır. Ancak, bazı dönemlerde, Yahudi ırkından olmayanların da Yahudiliği kabul ettiği görülmüştür.[76] Başta Hazarlar olmak üzere, Kıpçaklar, Kalizler, Kabarlar gibi bazı Türk kabileleri, kısmen Yahudiliği benimsemiştir.[77] Fakat bu tip hâdiselere, Yahudi tarihinde pek fazla rastlanılmamıştır.

Yahudilik, yalnızca bir kavme münhasır kalmıştır. Bu kavim Yahudi, İbranî ve İsrailoğulları olarak adlandırılmıştır. Osmanlı Devleti'nin son yüz yılından beri ülkemizde, Yahudilere Musevi de denilmektedir.

Yahudiler, Hz. Yakub'un dördüncü oğlu Yuda'ya nisbetle bu isimle adlandırılmıştır.[78] Hz. Süleyman ölünce, Yahudi Devleti ikiye bölünmüş, bunlardan birinin adı Yuda (Yehuda), diğerinin adı da İsrail olmuştur. Böylece, bu kavim için, Yuda Devleti'ne nisbetle Yahudi, İsrail Devleti'ne nisbetle de İsrail adı kullanılmıştır.[79]

Yahudilerin İsrail olarak adlandırılmaları, aynı zamanda Tekvin'de geçen bir olayla da bağlantılıdır. Bu olay, Tekvin'de şöyle anlatılmaktadır: "Ve Yakub yalnız başına kaldı; seher sökünceye kadar, bir adam onunla güreşti. Ve onu yenemediğini görünce, uyluğunun başına dokundu, onunla güreşirken Yakub'un uyluk başı incidi ve dedi: Bırak gideyim, çünkü seher vakti oluyor. Ve dedi:

---

74 Bkz. Çıkış, XIX/7-9.

(*) **Arz-ı Mev'ûd:** Vâdedilmiş topraklar anlamına gelen bu terim, Yahudiler için özel anlam taşır. Tanah'ta, Arz-ı Mev'ûd, kademeli olarak arttırılarak Yahudilere vâdedilmiştir. Birinci kademede Kudüs ve çevresi, ikinci kademede Nil'den Fırat'a kadar olan topraklar, üçüncü kademede de bütün dünya Arz-ı Mev'ûd'un kapsamına girmektedir. (Arz-ı Mev'ûd anlayışının mânâları ve şumûlü için bkz. Abdurrahman Küçük, 'Yahudilikteki Arz-ı Mev'ûd Anlayışının Boyutları", AÜİF. Dergisi, XXXI- II/101-111).

75 Bkz. Tekvin, XV/18-21.

76 Bkz. Hilmi Ziya Ülken, Yahudi Meselesi, İstanbul 1944, 32.

77 Bkz. Şaban Kuzgun, Hazar ve Karay Türkleri, Genişletilmiş ikinci baskı, Ankara 1993, 17.

78 Bkz. Hikmet Tanyu, Tarih Boyunca Yahudiler ve Türkler, İstanbul 1976, 1/28.

79 Bkz. Sharon, İsrail..., 23-33; Tanyu, 1/28.

Beni mübarek kılmadıkça seni bırakmam. Ve ona dedi: Adın nedir? Ve o dedi: Yakub. Ve dedi: Artık sana Yakub değil, ancak İsrail denilecek; çünkü Allah ile ve insanlarla uğraşarak yendin."[80]

Yahudilere İbrâni de denilmiştir. "Irmağın öbür kıyısı adamları" anlamına gelen bu kelime, Kenan ülkesinin yerlileri tarafından Yahudilere, nehrin öteki kıyısından geldikleri için verilmiştir.[81] Kur'an-ı Kerim'de de Yahudilerden bahsedilmiştir. Kur'an-ı Kerim'de bu kavim için "Hâdû"[82] , "el-Yahûdu"[83] , "İsrail"[84] ve "Benî İsrâil"[85] kelimeleri kullanılmıştır. Ayrıca "Ehl-i Kitab" terimiyle de onlardan bahsedilmiştir.[86]

B. YAHUDİLİĞİN TARİHÇESİ

Yahudiliğin tarihi hakkında en önemli kaynak, Yahudi kutsal kitabı Tanah'tır. Yahudi tarihçiler, diğer kaynaklardan elde ettikleri bilgileri, kutsal kitapları ile telif etmeye çalışırlar.[87]

Yahudi kutsal kitabı Tanah, âlemin ve ilk insanın yaratılışından Peygamber Malaki'ye kadar olan dönemi ihtiva eder. Yaratılıştan Malaki'ye kadar olan dönemde, İsrailoğullarının başlarından geçen olaylardan bahseder. Bu olaylar, aynı zamanda Yahudilerin kutsal tarihini meydana getirir. Tanah'ta, Yahudilerin ataları Abram'la başlar. Abram, Kalde'nin Ur şehrinden çıkıp, aşireti ile birlikte Harran'a gelir.[88] Tanrı, Abram'a Harran'dan Kenan ülkesine gitmesini söyler ve ona ve onun zürriyetine, o ülkeyi vereceğini vadeder.[89]

Abram, karısı Sara ve kardeşinin oğlu Lut ile beraber Kenan ülkesine gider. Abram, Kenan ülkesinde kıtlık çıkınca Mısır'a göç eder. Orada, karısını kızkardeşi olarak tanıttığı için Firavun tarafın-

---

80 Tekvin, XXII/24-28.
81 Bkz. Tanyu, I/28-30.
82 Bkz. Bakara, 63.
83 Bkz. Bakara, 113,120; Mâide, 18, 51, 64, 82.
84 Bkz. Bakara, 40, 47, 83, 122, 211, 246.
85 Bkz. Âl-i İmran, 53.
86 Bkz. Bakara, 101,105,109; Âl-i İmran, 69-71.
87 Bkz. Tanyu, I/21.
88 Bkz, Tekvin, Xl/31.
89 Bkz. Tekvin, Xll/1-7.

dan Mısır'dan çıkarılır. Abram, yeniden Kenan diyarına döner. Orada, Câriyesi Hacer ile evlenir ve ondan İsmail, daha sonra, karısı Sara'dan da İshak doğar.[90]

Yahudiler, babaları bir olmasına rağmen, kendilerinin İshak'ın, Arapların da İsmail'in neslinden geldiğine inanırlar. Onlar, bu durumdan dolayı Arapları köle çocuğu görerek küçümser ve kendilerinin dışında sayarlar.[91]

İbrahim'in ölümünden sonra, İshak'ın Esav ve Yakub isimli iki oğlu olur. Yakub, babasına hile ile Esav yerine kendisini mübarek kıldırır. Yakub'un on iki oğlu ve bir kızı olur. O, çocukları arasında en çok Yusuf'u sever. Kardeşleri, babalarının bu sevgisi yüzünden Yusuf'u kıskanırlar ve onu kuyuya atarlar. Daha sonra da, oradan çıkararak Mısır'a giden tüccarlara satarlar. Yusuf, Firavun'un Sarayı'nda önemli bir mevkîye gelir. Kardeşlerini ve babasını Mısır'a getirir[92] Mısır'da önceleri serbest bir ortamda yaşayan Yahudiler, Yusuf'un ölümünden bir müddet sonra köleliğe düşer ve inşaat işlerinde çalıştırılırlar. Tanah'a göre Yahudiler, Mısır'da, 430 yıl yaşamıştır.[93]

Yahudileri Mısır esaretinden Musa kurtarmıştır. Firavun'un sarayında büyütülen Musa, bir Mısırlının, bir Yahudiye vurduğunu görünce olaya müdahale eder ve bu kavgada Mısırlı ölür. Bundan dolayı Musa, Firavun'un gazabına uğrayacağından korkarak Midyan'a kaçar. Orada, Midyan kâhininin kızıyla evlenir. Kâhinin sürülerini otlatırken, Tanrı Musa'ya görünür ve onu, Yahudileri Mısır'dan kurtarmakla görevlendirir. Musa, Mısır'a dönerek, Yahudileri oradan çıkarmak istediğini Firavun'a bildirir. Firavun, önce bunu kabul etmek istemez; ancak, Musa bazı mucizeler göstererek onu iknâ eder. Tanah'a göre Firavun, bir süre sonra, Yahudilerin Mısır'dan çıkışına izin verdiğine pişman olur ve ordusu ile birlikte onların peşine düşer. Musa ve kavmi, mucize olarak açılmış olan Kızıldeniz'in sularının ortasından geçerek karşı sahile ulaşır. Peşinden gelen Firavun ve ordusu, suların tekrar birleşmesi ile suya gömülür.[94]

---

90 Bkz. Tekvin, XII ve XIII. Bab.
91 Bkz. Abdurrahman Küçük, Dönmeler Tarihi. İkinci Baskı, Ank.1992, 18.
92 Bkz. Tekvin, XXV - I., Bab.
93 Bkz. Çıkış, XII/40.
94 Bkz. Çıkış, I-XV Bab.

Mısır'dan çıkan Yahudiler, üç ay sonra Sina dağının eteklerine varır. Tanrı, Musa'yı Sina dağına çağırarak ona, "On Emir"i verir.[95] Yahudiler, kırk yıl Sina çölünde dolaştıktan sonra, Kenan'ı tekrar alır ve zamanla yerleşik bir kavim hâline gelir. Yahudiler, devlet olma safhasına gelmeden önce, "Hâkimler Dönemi"ni yaşamıştır. Bu dönemde Yahudi aşiretleri, aralarından seçtikleri geçici liderler tarafından yönetilmiştir. Genellikle bir mesele zuhur ettiğinde, bu meseleyi halletmek için, geçici olarak aşiretin başına geçen ve mesele halledildiğinde bırakan bu lider tipine "Hâkim" adı verilmiştir.[96]

Yahudiler, Hâkimler Döneminde, çevre halklarla mücadele içinde olduklarından dolayı, merkezî bir idarenin gerekli olduğuna inanmış Samuel'e bir kral seçmeyi teklif etmişlerdir. Samuel, halkının bu isteğini kabul etmiş ve Tanrı ile konuşarak Şaul'u kral seçmiştir.[97] Şaul'dan sonra, Yahudilerin kralı Davud olmuştur. Kral Davud (Hz. Davud), daha önce alınamamış olan Kudüs'ü almış,[98] Ahit Sandığı'nı buraya getirtmiş ve bir tapınak yapmayı düşünmüştür. Kudüs'te, Kral Davud tarafından yapılması düşünülen tapınağın yapımı, ondan sonra kral olan Süleyman (Hz. Süleyman) tarafından gerçekleştirilmiştir.

Kral Süleyman, büyük bir tapınak (Beyt haMikdaş)[(*)] yaptırmış, daha önce çadırlarda muhafaza edilen ve içinde Hz. Musa'ya

---

[95] Yahudiliğin temel prensiplerini meydana getiren ve Çıkış (XX/2-7), Tesniye (V/6-21)'de bulunan On Emir şunlardır: 1. Ben, seni Mısır'dan çıkaran Tanrı'n Yehova'yım. 2. Benden başka Tanrı'n olmayacak, varlıkların resmini yapmayacak ve onlara tapmayacaksın. 3. Rabbın adını boş yere ağzına almayacaksın. 4. Sebt gününü hatırlayacaksın. 5. Ana ve babana saygı göstereceksin. 6. Öldürmeyeceksin. 7. Zina yapmayacaksın. 8. Çalmayacaksın. 9. Yalana şahitlik yapmayacaksın. 10. Başkasının malma göz dikmeyeceksin.

[96] Bkz. Sharon, İsrail..., 9-13.

[97] Bkz. I. Samuel, VIII-XII. Bab.

[98] Bkz. I. Samuel, V-IX. Bab.

[(*)] **Beyt haMikdaş (Süleyman Mâbedi):** Bu Mâbed, Yahudiler için tarihleri boyunca önemli bir yer tutmuştur. Mâbed'in ikinci defa yıkılışı (M.S. 70), Yahudilikte önemli değişikliklere yol açmıştır. Daha önce, Yahudi dinî hayatının merkezi bu Mâbed iken, Mâbed'in yıkılması ile Yahudi dinî hayatının merkezi sinagog olmuştur Mâbed mevcutken, ferdî ve millî hataların bağışlanması takdimeler sayesinde olurken, Mâbed'in yıkılması ile takdimelerin yerini dua almıştır Bu konuda geniş bilgi için bkz. André Chouraqui, Histoire du Judaisme, PUF, Paris 1959, 22-31; Josy Eisenberg,

verilen On Emir'in yazılı olduğu tabletlerin bulunduğu Ahid Sandığı'nı bu Mâbed'e koydurmuştur.[99]

Tanah'ta, Kral Süleyman, akıllı bir hükümdar olarak tanımlanmasına rağmen, Yahudi olmayan kadınlar almasından dolayı da şiddetle eleştirilmiştir.[100] Kral Süleyman'ın ölümünden sonra, Krallık, Yuda (Yehuda) ve İsrail olmak üzere ikiye ayrılmıştır.[101] Güneydeki Yuda krallığı David hanedanının elinde kalmış, Yehuda ve Binyamin aşiretlerinden oluşmuştur. Kuzeyde meydana gelen İsrail krallığı ise çeşitli hanedanlar tarafından yönetilmiştir. Bir müddet sonra, İsrail Krallığı Asurlular tarafından ortadan kaldırılmış ve Yahudiler, Asur'un çeşitli yerlerine sürülmüştür.[102] Yuda Krallığı da Bâbil Kralı Nabukadnezar tarafından yıkılmış, Mâbed tahrip edilmiş ve bütün Yuda halkı Bâbil'e sürülmüştür (M.Ö. 586).[103]

Bâbil Kralı Nabukadnezar öldükten sonra, bu devlet, Persler tarafından yıkılmıştır (M.Ö. 539). Pers Kralı Kirus, Kudüs'ü fethettikten sonra Yahudilerin oraya dönmelerine izin vermiş ve bununla ilgili bir ferman yayınlamıştır.[104]

Fakat Yahudiler arasından çok azı Kudüs'e dönmüş ve büyük güçlüklerle Tapınak yeniden inşâ edilmiştir.[105] Bâbil'deki sürgün hayatı, Yahudilerde önemli değişikliklere yol açmıştır. Yahudiler, daha sonra, yüz yıllar boyunca yaşayacakları sürgün hayatına mukavemet etmeyi Bâbil'de öğrenmiştir. Bâbil'e getirilen Yahudiler, orada çok kozmopolit bir ortamla karşılaşmışlardır. Tek Tanrı inancına sahip olan Yahudiler, orada, kendi elleri ile yaptıkları putlara tapan bir toplulukla karşılaşmıştır.[106]

Görkemli bir medeniyete sahip olan Bâbil'de, Yahudiler, kendi kültürlerini koruyamamıştır. Aralarından bazıları, mahallî inançları benimsemiş ve kendi kültürlerini unutmaya başlamıştır.[107]

"Yahudi Kaynaklarına göre Yahudilik". Din Fenomeni, Çev. Mehmet Aydın, Tekin Kitabevi, Konya 1993, 106).p

99 Bkz. I. Krallar, V-IX. Bab.

100 Bkz. I. Krallar, XI/1-6.

101 Bkz. I. Krallar, XI, XII. Bab.

102 Bkz. II. Krallar, XVII/4-6.

103 Bkz. II. Krallar, XXV.

104 Bkz. Ezra, 1/2-4; VI/3-5.

105 Bkz. Ezra, III ve VI. Bab.

106 Bkz. Sharon, İsrail..., 38.

107 Bkz. Sachar, 101; Sharon, İsrail..., 39.

Bâbil sürgünü sonrasında Ezra, Yahudilerin kendi kültürlerine yabancılaşmaya başlamasını, onların yabancı kadınlarla evlenmelerine bağlamış ve onlara şöyle seslenmiştir: "Siz hainlik ettiniz ve İsrail'in günahını arttırmak için yabancı karılar aldınız. Ve şimdi atalarımızın Allah'ı Rabbe suçunuzu itiraf edin, ona hoş olanı yapın; memleketin kavimlerinden ve yabancı karılardan ayrılın."[108] Ezra'nın bu sözleri üzerine, yabancı kadınlarla evli olan Yahudiler, karılarını boşayacaklarına dair söz vermiştir.[109]

Yahudiler, o tarihten sonra, millî benliklerini ve dinlerini koruma kaygısıyla, yabancı kadınlarla evlenmemeye her zaman dikkat etmeye çalışmıştır. Zaten Kutsal kitaplarında İshak, oğlu Yakub'u çağırarak ona; "Kenan kızlarından kadın almamasını" tenbih etmiştir.[110] Tanah, Yahudilere yabancı kadınlarla evlenmeyi yasaklarken, gerekçe olarak, bazan dinî, bazan da ırkî sakıncalar göstermiştir. Kral Süleyman (Hz. Süleyman) misalini verirken, 'Yabancı kadınların onun yüreğini başka ilahların ardınca saptırdığını"[111] öne süren Yahudi Kutsal Kitabı, başka bir yerde, yabancı kadınlardan olan çocukların, Yahudi dilini söyleyemediklerinden yakınmıştır.[112] Yahudiler, Tapınağın yeniden inşâsından, Helen istilasına (M.Ö. 332) kadar rahat bir dönem geçirmiştir. Pers yönetimi onlara, kendi aralarında Yahudi dinî kurallarını uygulamaya izin vermiştir. Tapınakta uygulanacak kurallara varıncaya kadar, Yahudi dini kurallarının hepsi, din adamlarınca tesbit edilmiştir.[113]

Yahudiler, Büyük İskender'in M.Ö. 332 yılında Filistin'i işgal etmesi ile Helen hâkimiyetine girmiştir. Yahudilerinden bir grup, başlarında Büyük Kohen olduğu halde, Büyük İskender'e bağlılık-

---

108 Ezra, X/10-11.

109 Bkz. Ezra, X/18-44.

110 Bkz. Tekvin, XXVIII/1; XXVIII/6.

111 Bkz. I. Krallar, XI/2; XI/4.

112 "Ve o günlerde Aşdodlu, Ammonî ve Moablı kanlar almış olan Yahudileri gördüm; çocuklarının yarısı Aşdod dilini söylüyorlardı, Yahudi dilini söyleyemiyorlardı, ancak bu ve şu kavmin diline göre konuşuyorlardı. Ve onlara çekiştim ve onlara lânet ettim ve bazılarım dövdüm. Ve saçlarımı yoldum, onlara Allah hakkı için and ettirdim ve dedim: Kızlarınızı onların oğullarına vermeyeceksiniz, oğullarınıza ve kendinize onların kızlarından almayacaksınız." (Nehemya, XIII/23-25).

113 Bkz. Sachar, 123.

larını arz etmişlerdir. İskender de onlara, vergiye bağlamakla birlikte dinlerinde ve yaşayışlarında serbest olduklarını bildirmiştir.[114]

Helen hâkimiyeti döneminde, içlerinden Helen adı alanlar ve Helen âdetlerini benimseyenler olmasına rağmen, Yahudilerin büyük çoğunluğu kimliklerini muhafaza etmiş ve asimile olmamıştır.[115] Onlar, Helen döneminde de, Bâbil sürgününden dönüşte meydana getirdikleri iç yönetimlerini ve dinî kurallarını uygulamaya devam etmiştir.

Yahudiler, M.Ö. 200-142 yılları arasında, Selevkilerin yönetimi altında yaşamıştır. Bu dönemde Yahudiler, önceleri rahat bir ortam bulmuş; ancak, Selevki Krallığının Romalılarla yaptığı savaşlardan dolayı malî bakımdan dara düşüp, M.Ö. 169'da Büyük Tapınağı yağma etmesi ile Yahudiler ve Selevk yöneticileri arasındaki ilişkiler bozulmaya başlamıştır. Selevkiler tarafından Yahudiler dinî kurallara uymaktan men edilmiş ve Büyük Tapınağın adı Zeus olarak değiştirilmiştir.[116]

Selevki yönetiminin sertleşmesi ile Yahudiler arasında bir isyan fikri gelişmeye başlamıştır. M.Ö. 167 yılında Haşmonaim sülâlesi önderliğinde başlayan Yahudi ihtilali, M.Ö. 140 yılında başarıya ulaşmış ve Yahudiler bağımsızlığına kavuşmuştur.[117]

Haşmonaim sülâlesi döneminde, Yahudiler arasında Ferisîler (Peruşîm), Sadukîler ve Essenîler (İsiyîm) olmak üzere üç mezhep vardır. Ferisîler ile Sadukîler arasında meydana gelen bir anlaşmazlıkta, Haşmonaim sülâlesi Sadukîler tarafını tutmuş ve bu anlaşmazlık iç savaşa dönüşmüştür.[118]

Kralın Sadukîler tarafını tutması, birçok Ferisînin kılıçtan geçirilmesine neden olmuştur. Bu dönem Yahudi mezheplerinden olan Essenîler, bu olaylara karışmamıştır.[119]

Yahudiler, kendi aralarında siyasî ve dinî çatışmalar içerisinde iken; Romalılar, Suriye'yi fethederek Kudüs'e dayanmıştır.

---

[114] Bkz. Yaşar Kutluay, İslâm ve Yahudi Mezhepleri, AÜİF. Yayınları, Ankara 1965,133.
[115] Bkz. Sharon, İsrail..., 51-53.
[116] Bkz. Sharon, İsrail..., 57-58
[117] Bkz. Chouraqul, 16.
[118] Bkz. Sharon, İsrail..., 61.
[119] Bkz. Kutluay, 136-137.

Yahudiler, Romalılara karşı üç ay dayanabilmiş, ancak, M.S. 63 yılında, Romalıların Kudüs'e girmelerine engel olamamışlardır[120]

M.S. 63 yılından itibaren Roma yönetimi altında yaşayan Yahudiler, M.S. 66 yılında, bu yönetime başkaldırmıştır. Bu arada çalkantılar içinde bulunan Roma'da imparator olan Vespansianus, oğlu Titus'u Kudüs üzerine yollamıştır. Titus, Yahudilerin şiddetle karşı koymalarına rağmen, M.S. 70 yılında Kudüs'e girmiş, Büyük Tapınağı yıkmış ve birçok Yahudiyi kılıçtan geçirmiştir.[121]

Romalılar tarafından İkinci Tapınağın yıkılması ile Yahudiler için çok uzun yıllar sürecek olan esaret dönemi başlamıştır. Yahudilerin birçoğu öldürülmüş, bir kısmı da Roma vilayetlerine sürülmüştür.[122]

C. İSPANYA VE PORTEKİZ'DE YAHUDİLER

Türkler Anadolu'ya gelmelerinden itibaren ilerledikleri yerlerde Yahudilerle karşılaşmalarına rağmen Osmanlı Devletindeki Yahudilerin etkisi özellikle 15. ve 16. yüzyıllarda İber Yarımadasından kovulan Yahudilerin ülkeye kabul edilmelerinenden sonra görülmeye başlamıştır. İspanya ve Portekiz'den gelen Yahudiler dinikültürel birikimlerini de Osmanlı Devletine taşımışlardır. Bu yüzden Osmanlı devletine gelmeden önce İspanya ve Portekiz'deki durumlarını bilmek konumunda açıklık getirecektir. Yahudilerin İspanya'ya geliş tarihleri tam olarak bilinmemektedir. Bununla beraber, İspanya Yahudilerinin çekirdeğini, Titus ve Hadrian'ın kölelerinin meydana getirdiği ileri sürülmektedir.[123] İspanya Yahudileri hakkında, 3. yüzyıla âit mezar taşları bilgi vermektedir. Ayrıca 4. yüzyılda, Hıristiyanların Yahudilere karşı aldığı tedbirler de, Yahudi varlığına delâlet etmektedir.[124]

---

120 Bkz. Sharon, İsrail..., 62; Chouraqui, 17; Sachar, 133.

121 Bkz. Sharon, İsrail..., 75-76.

122 Bkz. Sharon, İsrail..., 76.

123 Bkz. Théodore Reinach, Histoire des İsraélites, depuis la Ruine de leur İndepence Nationale Jusqu'â Nos jours, Quatriéme Edition, librairie Hachette, Paris 1910, 63; I. S. Emınanuel, Histoire des İsraélites de Salonique, Librairie Lipschutz, Paris 1936, 55.

124 Bkz. Sharon, Türkiye Yahudileri (Türkiye), İletişim Yayınları, İst. 1992, 20.

Ziya Paşa, Bar Kohba İsyanı (132-135) sonrasında, Yahudilerin dünyaya dağılmaları esnasında, "Yehuda ve Binyamin sıbtından elli bin Yahudi hânesinin İspanya'da tavattun ettirildiğini" belirtmekte ve Gotların İspanya'ya geldikleri sırada bu Yahudilerle orada karşılaştıklarını öne sürmektedir.[125]

Yahudi tarihçi Joseph Nehama'ya göre ise, Birinci Tapınağın yıkılışında (M.Ö. 586), Filistin'in seçkinlerinden bir grup Yahudi, İspanya'ya köle olarak götürülmüş ve İkinci Tapınağın yıkılışında (M.S. 70) Titus tarafından esir alınarak götürülen Yahudiler, daha önceki dindaşlarına dâhil olmuşlardır.[126]

Yukarıda belirttiğimiz gibi, 5. yüzyıla kadar İspanya Yahudileri hakkında fazla bilgi yoktur. Elde bulunan belgeler, bize, İberya yarımadasında Yahudi varlığını göstermekte, ancak onların durumları hakkında yeterli bilgi vermemektedir.

Bununla beraber, Elvire İlliberus) Konsilinde (320), Yahudilerin Hıristiyanlara âit ürünleri takdis etmelerinin yasaklanması,[127] Vandallardan önce, İspanya'da Yahudi ve Hıristiyan halkın uyumlu bir şekilde yaşadığını göstermektedir.

Roma İmparatorluğunun hâkimiyetinin zayıflamasından dolayı, birçok barbar halk tarafından istila edilen İspanya, 5. yüzyılın ikinci yarısında Vizigotların hâkimiyetine girmiştir.[128] M.S. 468 senesinde Vizigotlar, Toledo şehrini merkez ittihaz ederek, ülkenin büyük bir kısmında hâkimiyetlerini sağlamıştır.[129]

Vizigotların ilk kralları Arius mezhebine (*) mensuptu. Bunlar zamanında, İspanya Yahudilerinin durumu nisbeten iyi idi. Ancak bu

---

125 Bkz. Ziya Paşa, Endülüs Tarihi, Tab'ı Sânî, Dersaadet 1304, IV/100.

126 Bkz. Nehama, I/124.

127 Reinach, 64.

128 Reinach, 64.

129 Mehmet Özdemir, Endülüs Müslümanları, TDV Yayınları, Ankara 1994. 2.

(*) **Arius Mezhebi:** 4. yüzyılda ortaya çıkan bu mezhep, Hıristiyan dünyasını önemli ölçüde etkilemiştir Arius mezhebi, İskenderiye rahibi Arius'un, 315 yılından itibaren, Baba ile Oğul'un aynı cevherden olmadığı ve Oğul İsa'nın Tanrı olarak kabul edilmemesi gerektiği görüşünü yaymaya başlamasıyla ortaya çıkmıştır. Arius'un bu fikirleri o dönem Hıristiyan dünyasında çok ciddî sıkmalar meydana getirmiştir. Bunun önünü almak için, 325 yılında, ilk Ekümenik Konsil olarak kabul edilen İznik Konsili toplanmıştır Bu Konsilde, Tirinite (Üçleme)'nin ikinci şahsı olan Tanrı'nın

durum fazla uzun sürmedi. Vizigiotların Roma hâkimiyeti döneminden tevarüs ettiği toplum yapısı devamlı huzursuzluk kaynağı oluyordu.

Toplumun orta ve alt tabakasına mensup insanlar sürekli eziliyordu. Bu durumu iyi değerlendiren Katolik Kilisesi, halkı yönetime karşı sürekli kışkırtıyordu. Bu kışkırtmalar yüzünden, ülkede yer yer ayaklanmalar başladı. Ayaklanmaların önünü alamayan Vizigot yöneticiler, çareyi Katolik mezhebini kabul etmekte buldular. Böylece Katolik mezhebi, İspanya'nın resmî mezhebi oldu.[130]

Vizigot yöneticilerin Katolik mezhebini kabul etmesi, İspanya Yahudileri için çok zor bir dönemin başlangıcı oldu. Büyük bir güç elde eden Katolik rûhânî sınıfı, sık sık yönetime müdahale etmeye başladı.[131]

Katolik ruhbanların kışkırtmaları ile Vizigot yöneticiler, Yahudilere karşı çok sert kanunlar çıkarmaya başladı. Bu kanunlar, Yahudilerin vicdanlarına kadar müdahale edebiliyordu.

Çünkü Yahudiler, ülkenin din birliğinin sağlanmasında engel olarak görülüyordu.[132] Yahudiler, kendilerine her türlü zulmün yapılması mübah olan lânetli bir kavim olarak mülahaza ediliyordu. Onların, "Şabat"ı[(*)] kutlamalarına, kendi şeriatlerine göre evlenmelerine ve sünnet olmalarına izin verilmiyordu. Hayatlarını, mensubu oldukları dinin kurallarına uygun olarak tanzim etmelerine müsaa-

---

oğlu (İsa)'nun Baba ile aynı cevhere sahip olduğu açıklanmıştır. Bu Konsilde, Arius'un görüşleri mahkûm, kendisi de afaroz edilmiştir Bununla birlikte, Ariusculuk cereyanı 4. yüzyılın sonuna kadar devam etmiştir. Bu mezhep, günümüz Hıristiyan mezheplerinden Üniteryanizm'e etki etmiştir. (Arius mezhebi için bkz. Bilal Baş, Mehmet Aydın, Müslümanların Hıristiyanlığa Yazdığı Reddiyeler ve Tartışma Konuları, SÜ. Basımevi, Konya 1989, 118-121; İsmail Yılmaz, Üniteryanizm'in Doğuşu ve Bunu Etkileyen Dinî Faktörler, MÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 38-42; M. Ebu Zehra, Hıristiyanlık Üzerine Konferanslar, Çev. Akif Nuri, İstanbul 1978, 228-238; Jean Mathieu-Rosay, Dictionnaire du Christianisme, Marabaut, Alleur 1990, 40).

130 Özdemir, 2-5.

131 Bkz. Louis Bertrand, Histoire d'Espagne, Paris 1992, 26-27.

132 Özdemir, 5.

(*) **Şabat:** Yahudilerin yedinci gününün adıdır. Bu gün Yahudiler için dinlenme, bayram ve ibadet günüdür. Şabat günü kuralları bu din mensupları için büyük önem taşır (Bkz. Örs, 409-413).

de edilmiyordu. Bu kanunları ihlal edenler çok şiddetli cezalara çarptırılıyordu.[133]

Yahudiler hakkında en sert tedbirler, 7. yüzyıl'da, Sisebut zamanında alındı. Sisebut'u bu tedbirleri almaya sevk eden âmiller, Yahudilerin sayılarının ve zenginliklerinin haddinden fazla olduğu düşüncesi ve Yahudilerin Berberîlerle işbirliği içinde mülahaza edilmesiydi. [134]

Sisebut'tan sonraki bazı Vizigot krallar, Yahudilere karşı nisbeten yumuşak davrandı. Fakat son Vizigot kralı olan Egica, Yahudilerin bir ayaklanma hazırlığı içerisinde olduğunu öne sürerek, Katolik Kilisesi yöneticilerinden, onların cezalandırılmaları yolunda karar vermelerini istedi. 694 yılında, 17. Toledo Konsilinde, Kralın isteği doğrultusunda karar alındı. Daha önce, gayrimenkul bulundurmaktan, ticaretten ve gemicilikten men' edilmiş olan Yahudiler,[135] köle ilan edildi; malları müsadere edildi ve çocukları, Katolikliğe göre yetiştirilmek üzere ellerinden alındı.[136]

Yahudilere karşı alınan bu kararlarda; onların sapık inanç sahibi oldukları, toplumda fesat çıkardıkları, düşmanla işbirliği yaparak ayaklanma yapma peşinde oldukları iddiaları etkili oldu.

1. İber Yarımadasının Müslümanlar Tarafından Fethedilmesi

Zuhurundan itibaren hızla yayılmaya başlayan İslâm, Hicret'in birinci asrının sonlarına doğru, bir yandan Türkistan'ı aşarak Çin'e, bir yandan İstanbul'a ve bir yandan da Akdeniz'in güney kıyılarını tamamen hâkimiyetine alarak Afrika ve Avrupa'yı bir birine bağlayan boğaza kadar ilerledi. Kuzey Afrika valisi Musa b. Nusayr ve kurmayları, fethin yönünün Güneye değil Kuzeye doğru olmasına karar verdi.[137] Ancak, İber yarımadası hakkında, Müslümanların fazla malumatı yoktu. Bu sırada, Septe valisi olan Julyanus, Vizigot Kralı Rodrik'e olan kininden ve gelecek korkusundan dolayı, İber

---

[133] Bkz. Arthur Beugnot, Les Juifs d'Occident, Genevé 1979, 186.
[134] Bkz. Bertrand, 27.
[135] Bkz. Reinach, 66.
[136] Bkz. Reinach, 66; Sharon, Türkiye..., 21.
[137] Özdemir, 8.

yarımadasının fethinde Müslümanlara yardım etmeyi teklif etti.[138] Musa b. Nusayr, Julyanus'a tam güvenemedi, ancak bu teklif, onun İber yarımadasını fethetme iştiyakını artırdı. Bu hususta, Halife Velid b. Abdülmelik'e bir mektup yazdı. Halife Velid, Musa'dan, maceradan kaçınmasını, ihtiyatlı davranmasını ve ordusunun tamamını İspanya'ya geçirmemesini tavsiye etti.[139] Bu olaylardan sonra Musa b. Nusayr, Hicri 91 senesinde, İspanya kıyılarını iyi bilen Berberîlerden bir kuvvet hazırlayarak, başına Tarif'i komutan tayin etti.[140]

Tarif, emrindeki dört yüz kişilik bir süvari bölüğü ile İspanya kıyılarına geçerek, bol miktarda ganimetle geri döndü. Bunun üzerine, Musa b. Nusayr, asıl fetih hareketinin başlamasına karar verdi.[141] Hicrî 92 (M. 711) yılında Musa, İspanya'yı fethetmek için Tarık b. Ziyad'ı görevlendirdi.[142] Tarık, askerleri ile Cebel-i Tarık boğazını geçince, bu bölgenin komutanı olan Tudmir, Tarık'a karşı koymak istedi. Aynı zamanda da, Kral Rodrik'e, "Gökten mi yoksa yerden mi geldiğini" bilmediği bir ordunun Yarımadayı fethetmeye başladığını bildirdi. Tarık, Tudmir'in ordusunu kısa zamanda mağlup etti.[143] Bu durumu haber alan Rodrik, İspanya'nın her tarafından asker toplayarak, Tarık b. Ziyad üzerine yürüdü. 19 Temmuz 711'de yapılan savaşta, Rodrik, kesin bir yenilgiye uğradı. Dozy, bu savaşta, Yahudilerin de Müslümanlara yardım ettiğini kaydeder.[144]

Tarık, bu zaferden sonra, Musa'nın kendisine emrettiği gibi tekrar Afrika kıyılarına dönmedi. Sırasıyla Toledo, Kurtuba ve Elvire'yi fethetti. Elvire, fetihten sonra muhafaza edilmek üzere, Müslümanlardan ve Yahudilerden oluşan bir Garnizona emanet edildi.[145]

---

138 Ahmed b. Muhammed el-Makkarî, Nefhu't- Tîb min Gusni'l- Endulusîr-Ratîb, nşr M. Abdulhamid, Kahire 1949, I/216.

139 Dozy, Histoire des Musulınans d'Espagne, Jusqu'â la Conquete de l'Andalausie, nşr. E. Levi Provençal, Librairie J. Brill, Leyde 1932, 1/27.

140 el-Makkarî, 1/214; Ziya Paşa, 1/18.

141 Özdemir, 16.

142 Abdulvahid el-Marrakuşî, el-Mu'cib fî Telhîsi Ahbâri'l-Mağrib, Kahire 1949, 9.

143 Bkz. el-Makkarî, 1/215; Ziya Paşa, 1/19-20.

144 Bkz. Dozy, 1/273.

145 Bkz. Dozy, 1/273-274.

712 yılında, Musa b. Nusayr da İspanya'ya geçerek Marida ve Karmûna'yı fethetti. Bütün bu fetih hareketleri ancak dört yıl sürdü ve İspanya, bu kısa süre içinde, tamamen Müslümanlar tarafından ele geçirildi.[146]

2. Fetih Sonrasında Müslümanların Yerli Ahâliye Davranışları

Müslümanlar, İspanya'yı ele geçirdikten sonra, halkı dinî inançlarını uygulamada serbest bırakmıştır. Hıristiyanlara ve Yahudilere, cemaatleriyle ilgili işlerde kendi kanunlarını uygulamalarına izin vermiştir. Onların dinî liderlerini serbest bırakarak, kendi cemaatlerinin yöneticisi saymıştır.[147]

Müslümanların fetih yoluyla ele geçirdikleri yerlerdeki uygulamaları ile, anlaşma yoluyla aldıkları yerlerdeki uygulamaları farklı olmuştur.[148] Anlaşma yolu ile ele geçirilen yerlerde anlaşma şartları geçerli olmuş, fetih yolu ile ele geçirilen yerlerde ise asilzadelere âit arazilere el konulmuş, köylülerin toprakları ise kendilerine bırakılmıştır.[149] Endülüs'ün fethi sırasında yapılan anlaşmalardan, metni elimize ulaşan Tudmir bölgesi ile ilgili olan anlaşmaya göre, anlaşma şartlarına uydukları takdirde, Hıristiyanların canlarının ve mallarının teminat altında olacağı, dinlerini yaşama konusunda herhangi bir engelle karşılaşmayacakları, kiliselerine dokunulmayacağı garantisi verilmiştir. Onlardan da, düşmanlarını barındırmamalarını istenmiştir. Ayrıca, onlara Cizye ödeme yükümlülüğü getirilmiştir.

3. Müslümanların Hâkimiyetinde Yahudilerin Durumu

Yüzyıllar boyunca zulüm ve baskı altında yaşayan Yahudiler, Müslüman fatihlerin İspanya'ya gelişini sevinçle karşılamıştır. Müslümanlar da yeni fethettikleri yerlerden bazılarının idaresini Yahudilere bırakmıştır. Şehir dışında yaşayan Yahudiler, şehirlere getirile-

---

146 Reinach, 183.

147 Bkz. Dozy, 275.

148 Bu konuda geniş bilgi için bkz. Mehmet Özdemir, "Gayr-i Müslimlerin Dînî Hayatı Açısından Müslüman Fatihlerin Endülüs'teki Uygulamaları", AÜİF Dergisi, Ankara 1992, XXXIII/203-239.

149 Dozy, 275.

rek, savaş sırasında kaçan Hıristiyanların terk ettiği evlere yerleştirilmiştir. Ganimetlerden, onlara pay verilmiştir. Daha önce düştükleri kölelik durumları değiştirilerek, dinî bir cemaat olarak kabul edilmişlerdir.[150]

Yahudiler, kavuştukları bu imkânlar karşısında, Araplara memnuniyetle tâbi olmuşlardır. Birçok Yahudi, kültürel bakımdan Araplaşmış, Arap isimleri almış ve Araplar arasındaki düşünce cereyanlarına kapılmıştır. Hatta Yahudilerden birçoğu, aralarında Arapça konuşmaya başlamıştır.[151] I. Abdurrahman'dan (756-788) sonra, Bağdat'la ilgisini keserek bağımsız bir devlet olan Endülüs'te Yahudilerin durumu, diğer Gayrimüslim unsurlara göre daha özel bir konuma gelmiştir.[152]

Araplar, hem fetih esnasında kendilerine yardım eden ve hem de dil ve gelenek bakımından kendilerine yakın buldukları Yahudileri korumuş, böylelikle, onların Devlet içerisinde önemli mevkilere gelmesine imkân hazırlamıştır. Yahudiler, yerli ahalinin konuştuğu dile vukûfiyetleri ve Müslümanlar için henüz iyice bilinmeyen coğrafî ve etnik durum hakkındaki malumatları ile Müslümanlara yardımcı olmuşlardır. Buna karşılık Müslümanlar da Yahudilere engin bir hoşgörü göstermiştir.

Yahudiler, bu hoşgörü ortamında doktor, astronom ve astrolog olarak Saraya girerek önemli roller icra etmiştir.[153] Bu dönem Yahudileri arasında göze çarpan en önemli sîma Hasday ibn Şaprut'tur. Hasday, doktor olarak girdiği III. Abdurrahman'ın sarayında, tercüman ve gümrük müfettişi olmuştur.[154] Hıristiyan dünyasının edebiyat ve siyasî ilişkiler dili olan Latinceyi bilmesi, onun Saray'da önemini artırmıştır. Efendisi, ona yabancı devletlerle anlaşma yapma yetkisi vermiştir. Vezir Titri taşımasa bile fiilen vezir vazifesi icra etmiştir. Kutsal Roma imparatoru I. Otto'nun gönderdiği elçiler, resmî müzakerelerde, Hasday ile muhatap olmuştur.[155]

---

150 Özdemir, 224.

151 Reinach, 275.

152 Dozy, 184.

153 Bertrand, 43; Cecil Roth, Histoire du Peuple Juif, Paris 1957,184.

154 Abraham Leon Sachar, Histoire des Juifs, traduit de l'Anglais par Benoit Braun, Cenquiéme édition, Flammarion 1973, 201; Sharon, İsrail..., 108.

155 Bkz. Sharon, İsrail.., 109.

Hasday, devlet işleri ile ilgilenirken, kendi halkına ve kültürüne hizmet etmekten geri durmamıştır. Yahudi bilim adamlarını korumuş ve bizzat kendisi litürjik şiirler yazmıştır.[156]

Hasday'ın en kalıcı teşebbüsü, dünyanın hemen hemen en önemli Talmud[(*)] etüd akademisini kurması ve masraflarını üstlenmesidir. Bu akademinin kurulması, sonradan kazandığı önemden olsa gerek, yarı efsanevî tarzda hikâye edilmiştir. Bu hikâyeye göre, Sura akademisi için yardım toplamak maksadıyla hareket eden akademinin seçkin bilginlerinden üçü, talihin cilvesinden dolayı değişik yerlere ulaşmıştır. Bunlardan birisi İskenderiye'ye, ikincisi de Kayravan'a varmıştır. Onların teşebbüsü ile gittikleri yerlerde yeni akademiler kurulmuştur. Üçüncüsü Moşe b. Honeh ise III. Abdurrahman'ın amirali tarafından esir alınarak satılığa çıkarılmış, Yahudi cemaati onu satın alarak, Talmud yorumundaki eşsiz kabiliyetinden dolayı, yeni kurdukları akademinin başına getirmiştir.[157]

Endülüs'e gelişi efsanevî bir şekilde anlatılan Moşe b. Honeh, Hasday ibn Şaprut'un yardımıyla, Kurtuba'da Hahambaşı olmuştur.[158]

Bu tarihten itibaren Doğu'dan Talmud kopyaları getirilmiş, Mişna [(*)] Arapçaya tercüme edilmiş ve Kurtuba Yahudilikle ilgili ilimlerin merkezi olmuştur[159] Hasday'ın yardımı ile Kurtuba'da bir Hahambaşı atanması, İspanya Yahudi cemaatinin Babil cemaati ile bağlarını gevşeterek bağımsız bir cemaat hâline gelmesine yol açmıştır.[160]

Hasday, sadece İspanya'daki Yahudilerle ilgilenmekle kalmamış, aynı zamanda dünya üzerindeki Yahudileri ilgilendiren hadiseleri de takip etmiştir. 8. yüzyılın ikinci yarısında Yahudiliği kabul

---

156 Sachar, 202.

(*) **Talmud:** Tevrat'tan sonra Rabbanî Yahudilerce kabul edilen en önemli Yahudi kutsal kitabıdır. Yahudiliğin dinî kuram ve kanunları (Halakhah) ile Yahudiler'in tarihî kıssalarını (Haggadah) ihtiva eder. (Yahudi kutsal kitapları için bkz. Baki Adam, Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat, Seba Yayınları, Ankara 1997).

157 Bkz. Sachar, 203.

158 Sharon, İsrail..., 109.

(*) **Mişna:** Tanah'ın tefsiridir. M.S., 2. yüzyılda Yehuda Ha-Nasi tarafından derlenmiştir. (Bkz. Adam, 8-9).

159 Reinach, 69.

160 Sharon, İsrail..., 109.

etmiş olan Hazar Hakanına mektup yazmış ve Hakan da onun yazdığı mektuba cevap vermiştir.[161]

Yahudilerin, Devlet içinde yüksek görevler almasına Tâifeler döneminde de (1031-1090) müsaade edilmiştir. 1031'de, Kuzey Afrikadan gelen Berberîlerin Kurtuba'yı ele geçirerek Halife'yi indirmeleri, Müslüman İspanya tarihi için dönüm noktası olmuştur. Hilafetin yıkıntıları üzerinde, mahallî şefler veya zafer kazanmış Komutanlar tarafından yönetilen birçok devlet ortaya çıkmıştır. En güçlüleri Granada, Malağa ve Sevilla olmak üzere, sayıları yirmi üçe kadar varan Tâifeler döneminde, yeni efendiler Arapları kendilerine rakip olarak görmüş, Hıristiyanlara ise güvenememiştir. Bundan dolayı, devlet işlerinde tecrübelerinden yararlanmak için Yahudileri devletin en önemli görevlerine getirmişlerdir.[162] Yahudi cemaatinden, bu dönemde, en etkili olanların başında Samuel ibn Nagdela (Şmuel hanagid) gelmektedir.[163] Hasday ibn Şaprut gibi Samuel Nagdela da devlet adamlığı vasıflarının birçoğunu üzerinde bulundurmakta idi.

Kurtuba'da doğan ve Yahudi cemaatinin rûhânî reisi Rabbi Honeh'ten Talmud tahsil etmiş olan Nagdela, yirmi yaşlarında iken, iç savaşlardan dolayı Malaga'ya yerleşmiş, orada bakkallık, mektup tercümesi ve yazımı işiyle uğraşmıştır. Yazdığı mektuplarla Habbus'un veziri Ebu'l Kasım ibnü'l-Arif'in dikkatini çekmiş ve onun danışmanı olmuştur. Ebu'l Kasım ibnü'l-Arif, ölmeden önce, onu Habbus'a tavsiye etmiştir. Daha sonra Sultan'ın müşaviri ve sekreteri olmuştur.[164] Samuel ibn Nagdela, İbrani edebiyatına da büyük hizmetler yapmış, savaş ve muharebe şiirleri yazmıştır.[165]

D. ENDÜLÜS'ÜN, HIRİSTİYANLARIN HÂKİMİYETİNE GİRMESİNDEN SONRA YAHUDİLERİN DURUMU

Endülüs Müslümanları, parçalanarak küçük lokmalar hâline gelmelerinden dolayı direnme gücünü kaybetmeye başlamış ve bu küçük devletçikler, birer birer Hıristiyanların eline geçmiştir.

---

161 Bu mektupların bazı bölümlerinin tercümesi için bkz. Sharon, Türkiye..., 126-129.

162 Bkz. Roth, 186.

163 Sachar, 203.

164 Bkz. Dozy, 111/18-19.

165 Sharon, İsrail..., 111.

Yahudiler, ilk zamanlar Hıristiyanların hâkimiyetinde fazla sıkıntı çekmemiştir. Ancak bu durum fazla uzun sürmemiştir. 1179 Latran Konsili ve 1215 IV. Latran Konsilinde Yahudiler aleyhine alınan kararlar,[166] dalga dalga Avrupa'nın her tarafına yayılmış ve Hıristiyan fanatizminin artmasına neden olmuştur. Bu fanatizm yüzünden Hıristiyanlar, Yahudileri ve Müslümanları toplumun dînî bütünlüğüne tehlike olarak düşünmüşler, ne pahasına olursa olsun, onları Hristiyanlaştırmak istemişlerdir.

O dönemde meydana gelen bütün felaketlere, sapık inanca sahip olan Yahudilerin sebep olduğunu düşünmüşlerdir.[167]

Hıristiyan halk, bizzat Kilise yetkilileri tarafından Yahudiler aleyhine kışkırtılmıştır. 1391'de, Sevilla kilisesinin ileri gelenlerinden olan Ferrand Martinez, Yahudiler aleyhine şiddetli vaazlar vermeye başlamıştır. Galeyana gelen Hıristiyan halk, Yahudi mahallesine girerek, hiçbir ayırım yapmadan önüne geleni öldürmüştür.[168] Bu olaydan sonra, birçok Yahudi Hıristiyan olmuş veya zahiren öyle görünmüştür. Gerçekte Hıristiyan olmayan ancak öyle görünmeyi tercih edenler, gizli gizli Yahudiliğin icaplarını yerine getirmeye çalışmıştır. Samimi olarak Hıristiyan olanlar ve Yahudiliğe dönmek istemeyenler, eski dindaşlarına karşı, Hıristiyanlardan daha katı davranmıştır. Bunlardan Burgas rahibi Paul de Santa Maria (Yahudilikteki adı Salamon halevi), 1408'de Kilise'nin, Yahudilerin

---

[166] IV Latran Konsilinde Hıristiyanlar, inançları için tehlikeli olarak gördükleri Yahudilere karşı, yeni kararlar almıştır. Bu kararlara göre Yahudilerin Hıristiyanlarla evlenmeleri yasaktır. Bu tür bir evliliğin meydana gelmemesi için, Yahudilere özel bir kıyafet giyme mecburiyeti getirilmiştir. Irkî ayırım amacı taşımayan, ancak dinî ayırımı güden bu kararlar, "Antisemitizm"i değil, "Antijudaizm"i hedeflemiştir. Bununla beraber Antijudaizm, Antisemitizm'e götüren bir vasıta olmuştur. Nitekim mahallî Konsiller tarafından yeniden ele alınan bu karar, Yahudileri, göğüsleri üzerine dikilmiş çark şeklinde bir kumaş parçası taşımaya, sivri ve sarı külah giymeye icbar etmiştir. (Yahudiler aleyhine alınan Konsil kararlan hakkında bkz. Paul Christophe - Francis Frost, Les Conciles CEcuméniques, Desclée, Paris 1988, 11/37-46).

[167] 1342'de Yahudiler, "Kara ölüm" "Veba" ya sebep olmakla suçlanmıştır. (Avrupa'da çok sık görülen bu tür suçlamalar hakkında bkz. Clement Wood, İspanya'da Engizisyon, çev. Ömer Rıza Doğrul, Coşkun Basımevi, İstanbul 1938, 20-25; Sharon, İsrail, 141-144.)

[168] Bkz. Sachar, 242-243: Roth, 270.

Hıristiyanlar üzerinde otorite olabilecekleri mesleklere girmelerini yasaklamasını sağlamıştır.[169]

İspanya'da, Yahudi düşmanlığı, Hıristiyan din adamlarının gayretleri ile günden güne artarak devam etmiştir. 1411 yılında, Vincent Ferrer adında bir keşiş, Kastilya'yı bir baştan bir başa dolaşarak, Yahudilere vaazlar vermiş ve onları Hıristiyan olmaya zorlamıştır. Onun gerek iyilik, gerek baskı yoluyla yaptığı zorlamalar neticesinde, kütleler hâlinde birçok Yahudi Hıristiyan olmuş veya öyle görünmek zorunda kalmıştır.[170]

Bu baskılar sonucunda İspanya'da bir "Marrano"(*) veya Konveso"(**) kuşağı meydana gelmiştir. Zor karşısında, başka bir yolu kalmayıp, hayatını devam ettirebilmek için Hıristiyanlığı kabul etmiş görünen, hem Kiliseye gidip âyine katılan hem de gizli gizli Yahudiliğin îcaplarını yerine getirmeye çalışanlar Marrano veya Konverso adıyla anılmaya başlanmıştır. Onbinlerce yeni Hıristiyan, düzenli olarak kiliseye devam etmiş, dualar mırıldanmış, papazlara günah çıkarttırmıştır. Bununla beraber, Yahudiliğin icaplarını yerine getirme konusunda da çok titiz davranmıştır. Hatta içlerinden bazıları, Pesah (Fısıh) Bayramında (*) mayasız ekmek yiyebilmek için "sağlığıma dokunuyor" diyerek, bütün yıl mayalı ekmek yememiştir. İçlerinden, gizlice çocuklarını sünnet ettirenler ve sinagogların aydınlatılması için sinagoglara yağ temin edenler de olmuştur.[171]

Konversolar, görünüşteki Hıristiyanlıkları sayesinde elde ettikleri imkânları kullanarak, toplum içinde önemli mevkilere gelmiştir. İçlerinden çok zengin olarak, bölgelerinin soylu ailelerinden kız

---

169 Bkz. Roth, 272.

170 Bkz. Roth, 272-273.

(*) **Marrano:** Yankesici, lânetli, cehennemlik gibi anlamlara gelen ve İspanyolca "Domuz" kelimesinden türetilen aşağılayıcı bir sözdür. (Bkz. Sharon, İsrail...,131).

(**) **Konverso:** Bu kelime, "Din değiştirmiş", "Dönme" anlamlarına gelir. Küçültücü anlamı yoktur. (Bkz. Sharon, İsrail...,131).

* **Pesah (Fısıh) Bayramı:** Yahudilerin Mısır esaretinden kurtuluşu anısına yapılan sekiz günlük bir bayramdır. Bu süre içinde mayasız ekmek yenilir. (Bkz. Hayrullah Örs, Musa ve Yahudilik, Remzi Kitabevi, İstanbul 1966, 421-422; bu bayram hakkında geniş bilgi için bkz. Ernest Gugenheime, Le Judaisme Dans la Vie Quotidienne, Albin Michel, Paris 1992, 146-148).

171 Bkz. Graetz, Histoire des Juifs, Paris 1887, IV/376-377; Roth, 272; Sachar, 245.

alanlar olmuştur. Adalet ve yönetim mekanizmaları, ordu, üniversiteler hatta Kilise hiyerarşisi, yeni Hıristiyanlar tarafından adeta işgal edilmiştir.[172] Konversoların, hem eski dinlerinin icaplarını gizli gizli yerine getirmeleri, hem de sosyal durum bakımından yükselmelerinin halk arasında meydana getirdiği öfkeyi, Hıristiyan din adamları sürekli kışkırtmıştır. Bir Fransisken[**] keşişi olan Alonso de Spina, 1460 yılında yayınladığı bir eserde, Yahudilerin kuyuları zehirlediklerini, günahsız Hıristiyan çocuklarını öldürdüklerini ve Veba hastalığı yaydıklarını ileri sürmüştür. Ona göre Yahudiler, "toplum için uğursuzluk kaynağı ve Deccal'in gelişinin bir alâmeti" idi. Zira "bu imansızlar" din değiştirmiş gibi görünen hainler idi. Keşiş, Marranların sapıklığını ortaya çıkararak Yahudilerin etkisini kırmak için, acilen bir Engizisyon mahkemesinin kurulmasını istiyor ve şöyle yakınıyordu: "Bazıları sapık ve sahte Hıristiyan, diğerleri Yahudi, Sarrasin (Müslüman) ve Şeytan. Sapıkların hatalarını araştıracak kimse yok. Ey Rabbim! Acımasız kurtlar senin sürüne daldı. Zira çoban çok az; onların da çoğu, senin koyunlarını kırkıp onlara yiyecek vermiyorlar..."[173] Katolik-Hıristiyan din adamlarının bu kışkırtmaları, Konversolar ile Hıristiyanlar arasında büyük bir gerginliğe yol açmıştır. 14 Mart 1473'te, Kurtuba'da bir tören aracının geçişi sırasında, bir Konverso kızın pencereden attığı pis su, Meryem Ana tasvirinin üzerine sıçrayınca, zaten Konversolara karşı bilenmiş olan Hıristiyan halk arasında büyük bir galeyana sebep olmuştur.

Galeyana gelen Hıristiyan ahali, önüne çıkan Konversoyu öldürmüş, evlerini ateşe vermiştir. Üç gün boyunca devam eden katliam ve yağma olayları, genişleyerek Endülüs'ün her tarafına yayılmıştır.[174] Bu olaydan iki yıl sonra, Pesah (Fısıh) Bayramı haftasında, bir Yahudinin evinin tam karşısındaki su birikintisinde bir Hıristiyan çocuğu ölü olarak bulunmuş ve çocuğun ölümünden Yahudiler sorumlu tutulmuştur. Yapılan mahkemede, daha önce Hıristiyan olmuş bir Yahudi, eski dindaşlarının; Hıristiyan çocuklarının kanını Pesah (Fısıh) Bayramın'da yenilen mayasız ekmekte kullandıklarını

---

172 Bkz. Sachar, 245; Roth, 274.

** **Fransiskenler:** 1223'te, Assisli Fransuva tarafından kurulmuş olan Hıristiyan tarikatının mensuplarına verilen addır. (Bkz. Jean Mathieu Rosay, Dictionnaire du Christiarisme, Marabot, Alleur, Belgique 1990, 160).

173 Sachar, 248.

174 Bkz. Roth, 275; Graetz, IV/376-377.

iddia etmiştir. Bunun üzerine, Terente'de birçok Yahudi yakalanarak idam edilmiştir. Dominikenler(*) ölü bulunan çocuğu şehit ilan ederek, mezarını ziyaret mahalli haline getirmişlerdir.[175]

Avrupa'da Yahudi aleytarlığının artması ve Yahudiler üzerindeki baskının dayanılmaz boyutlara gelmesi yüzünden, daha sürgün kararı alınmadan önce, birçok Yahudi İspanya'yı terk etmeye başlamıştır. Bunların bir kısmı İtalya'ya bir kısmı da Türkiye'ye doğru yola çıkmıştır.[176]

1. İspanya da Kutsal Engisizyon

Kelime olarak "sıkı sıkıya araştırıp incelemek" anlamına gelen Engizisyon sözü; Ortaçağ'da dinî sapıklıklarla (*) mücadele etmek için Katolik Kilisesi tarafından kurulan özel mahkemelerin adı olmuştur. Engizisyon, aslında sadece Papa'nın otoritesine karşı çıkanları ve dinî konularda Katolik Kilisesinden farklı düşünenleri takip etmesine rağmen, İspanya'da, Hıristiyan olmuş gibi gözüken ancak gerçekte Hıristiyan olmayan Yahudi ve Müslümanlarla da uğraşmıştır.[177] Engizisyon Mahkemelerinin öncelikle Sevilla, Kurtuba ve Valens gibi, Konversoların yoğun olarak yaşadıkları bölgelerde kurulması, Engizisyon mahkemelerinin, İspanya'da, özellikle konversolara karşı faaliyette bulunma amacı taşıdığının göstergesidir. Nitekim ilk elli yıl, bu mahkemeler tarafından takibata uğrayan kişilerin yüzde doksanını Konversolar oluşturmuştur. Bu dönem, aynı zamanda Engizisyon'un en şiddetli olduğu dönemdir ve İspanya'da 1481'den 1490'a kadar bu mahkemelerin kararıyla 2000 Yahudi yakılmış, 15000'i de çeşitli cezalara çarptırılmıştır.[178]

(*) **Dominikenler:** Aziz Dominik tarafından kurulan ve 1216'da Kilise'ce resmen tanınan Hıristiyan tarikatının mensuplarına verilen addır. Bu tarikat mensupları, Katolik Kilisesinin otoritesine karşı çıkan Hıristiyanlara çok katı olmakla tanınmışlardır. (Bkz. Rosay, 138-139).

175 Bkz. Graetz, IV/377.

176 Bkz. Graetz, IV/386-388.

(*) Katolik Kilisesi'nin öngördüğü biçimde inanmayan Hıristiyanlar kastediliyor.

177 Bkz. Jacqueline Martin-Bagnaudez, L'Inquisition, Mythes et Réalites, Desclée de Brouwer; Paris 1992.

178 Bagnaudez, 95; Yahudi tarihçi Sharon'a göre, bu süre içinde yakılan Yahudi sayısı on üç bindir. Bkz. Sharon, İsrail..., 127.

İspanya'da Engizisyon Mahkemeleri kurulmadan önce, çok önemli bir hadise cereyan etmiştir. Aragon Kralı Ferdinand ile Kastilya Kraliçesi İzabel'in evlenerek ülkelerini birleştirme kararı almaları (1469), İspanya Yahudileri için dönüm noktası oluşturmuştur. Onlara, Krallıklarının ilk gününden itibaren, ülkeyi dinî bakımdan temizleyebilmek ve heretikleri (sapıkları) cezalandırmak için özel bir mahkemenin kurulması gerektiği telkin edilmiştir.

Özellikle, Kraliçe İzabel'in tövbecisi Thomas Torquemada (aslen Yahudi), Kraliçeden, daha tahta çıkmadan önce, şayet tahta çıkarsa, sapıkları cezalandıracağına dair söz almıştır.[179] Krallık çifti, Engizisyon'un gücünden korktukları ve hâkimiyetlerinin zedeleneceği endişesiyle Engizisyon mahkemelerinin kurulmasına pek taraftar olmamışlardır. Ancak, Kilise'nin baskıları karşısında fazla dayanamamış ve ülkelerinde Engizisyon Mahkemelerinin kurulmasını kabul etmek zorunda kalmışlardır. 1478'de, İspanya'da bir Engizisyon Mahkemesi kurulması doğrultusunda, Papalık mektubu yayınlanmış ve 1480'de ilk mahkeme kurulmuştur. Bir kaç yıl sonra (1483) Thomas Torquemada baş Engizisyoncu olarak atanmıştır.[180]

Baş Engizisyoncu olarak atanan Torquemada, ilk iş olarak otuz yedi maddeden oluşan bir yönerge hazırlamıştır. Yahudilik alâmetlerinin tesbitinin kurallarını düzenleyen bu yönergeden bazı maddeleri Wood şöyle sıralamıştır:

"Madde 4: Musa'nın şeriatine saygı göstererek Cumartesi günleri çalışmayan, ateş yakmayan ve temiz giyinen;

Madde 5: Yiyeceği etin yağını ayıran ve su ile yıkayıp temizleyen veya etin kanını akıtan;

Madde 7: Mukaddes Kilisenin yasak ettiği günlerde et yiyen;

Madde 20: Davud'un mezamirini okuduğu halde, sonunda "Baba, Oğul ve Ruhu'l-Kudüs aziz olsun" demeyen;

Madde 31: Ölüm sekerâtı esnasında duvara doğru yüzünü çevirip, ruhunu teslim eden"[181]

Yukarıda sayılan kurallara göre, eski dinî inançlarını devam ettiren çok sayıda Konverso, Engizisyon Mahkemeleri tarafından tesbit edilmiş ve ateşe atılmıştır.

---

[179] Roth, 276.
[180] Roth, 276; Sharon, İsrail..., 127.
[181] Wood, 40-41.

J. Michelet, o dönemde İspanya'da Engizisyon'un Yahudilere nasıl muamele ettiğini şu şekilde tasvir ediyor:

"Albigeos'lardan beri buna benzer bir hal görülmemişti. Ateşte yakılmak, açlık, yokluk, sefaletler ve denizde boğulmalarla dolu, ani bir firar felaketi yüzünden, on yıl içinde bir milyona yakın Yahudi, bir o kadar da Mağrip'li telef olmuştu... Engizisyon, Sevilla şehrinin kapılarına, her köşesinde bir insan yakılan, içleri boş birer peygamber heykeli bulunan, taştan işkence yerleri yaptırdı; iniltiler yükseliyor, yanık yağ kokuları genizleri dolduruyor, dumanlar etrafı bürüyor, her taraf kokuyordu. Fakat ölümü bekleyenlerin dehşet veren çehreleri ve kıvranmaları görünmüyordu. Bir şehrin yalnız bir tek yıl içinde (1481) erkek ve kadın, zengin veya fakir olmak üzere iki bin insanının ateşte yaktırıldığı bütün bir milletin alevlere kurban edildiği tespit olunmuştur. Birbirinin eşi ondört mahkeme çalışıyordu. Hususile ilk yıllarda, yani 1480'den 1498'e kadar Engizisyoncuların başı Torguemada zamanında, bütün İspanya bir ocak gibi tütmüştü."[182]

Engizisyoncular, bu cezalan verirken ilâhî bir görev yaptıklarını düşünmüşlerdir. Engizisyon'un savunucularından olan Paroma'ya göre, Engizisyoncuların ilki bizzat Tanrı'nın kendisidir ve ilk hükmü de Âdem ile Havva'yı Cennet'ten kovmasıdır. Ona göre, din bakımından dalâlete sapanların mallarını müsadere etmek gerekir. Çünkü bu, İlâhî güç tarafından buyurulmaktadır.[183]

Konversolara karşı savaş, sadece dinî sahada değil, ekonomik alanda da yürütülmüştür. Katolik finansörler tarafından desteklenen Krallık, Torquemada'nın isteği üzerine, yeni Hıristiyanları Yahudilerin elinden kurtarmak bahanesi ile Yahudilerin özel bir mahalleye taşınmalarını emretmiştir. Bu uygulamanın asıl gayesi, güçlü bir rekabetle Yahudileri ve Konversoları iktisâdi bakımdan zora sokmaktır. Ancak, tecrid tam olarak sağlanamadığından, Yahudiler ile Konversolar arasındaki iktisâdi, kültürel bağ ve dayanışma devam etmiştir.[184]

---

[182] J. Michelet, Rönesans, Batı Klasikleri, M.E. Basımevi, İstanbul 1989, 163.
[183] Bkz. Wood, 6 7.
[184] Bkz. Théophile Grol, Grands Moments de l'Histoire Juive, de la Bible à l'Etat İsrael, Réunıs, Paris 1980, 120.

Kral Ferdinand ve Kraliçe İzabel, aldıkları bütün tedbirlere rağmen Yahudileri Hıristiyanlaştıramayınca, sonunda onları ülkelerinden kovmaya karar vermiştir. Zaten, İspanya'daki son Müslüman kalesi olan Granada'nın da düşmesinden (Ocak 1492) dolayı, Yahudileri kovmak için uygun ortam da mevcuttur.

Tamamen Katolik Hıristiyanlardan oluşan bir devlet ideaili taşıyan Ferdinand ve İzabel, 31 Mart 1492'de ülkelerindeki bütün Yahudileri kovduklarına dair bir ferman yayınlamıştır.[185] Bu fermanda, kovmanın gerekçesi olarak Yahudilerin Katolik dinini Yahudileştirmek istedikleri öne sürülmüştür. Bu fermanda, Temmuz ayının sonuna kadar Yahudilerin toptan ülkeyi terk etmek zorunda olduğu hatırlatılmış ve ülkeyi terk ederken altın, gümüş, para götürülmesi de yasaklanmıştır.[186]

Sürgün fermanı yayınlanınca, İspanya Yahudileri, büyük bir telaşa kapılmıştır. İçlerinden bazıları, bu kararın dönülmesi için Kral ve Kraliçeyi ikna etmeye çalışmıştır. Ferdinand'ın maiyetinde yüksek bir görevde bulunan Yahudi Abranel, sürgün kararından vazgeçirmek için Krallık çiftine büyük paralar teklif etmiştir. Fakat Baş Engizisyoncu Torquemada, hemen müdahale ederek çok şiddetli tepki göstermiştir. Krallık çiftine: "Dikkat edin! Yahuda Hz. İsa'yı otuz gümüşe sattı.(*) Şayet bu alışverişi kabul ediyorsanız, onu (İsa) daha büyük bir paraya satın. Ben istifa ediyorum ve bu işten elimi çekiyorum. Fakat bunun hesabını Tanrı'ya verirsiniz" demiştir. Bu şiddetli tepki karşısında, Kral Ferdinand, sürgün kararını geri almaktan vazgeçmiştir.[187]

Bu karardan sonra, Yahudilerin bir kısmı, vaftiz olmayı kabul ederek İspanya'da kalmıştır. Ancak, onların büyük bir bölümü, bunun; "Tanrı'nın kendilerini sınadığı bir imtihan" olduğunu düşünerek, yolculuk için hazırlanmaya başlamıştır.

---

185 Beugnot, 213; Sachar, 254; Sharon, 28.

186 Ferman metni için bkz. Franco, 35-37; Sharon, Türkiye..., 132-134.

(*) Burada, Hz. İsa'yı, Havarilerinden olan Yahuda'nın otuz gümüş karşılığında Başkâhinlere ihbar etmesine telmih yapılmıştır. (Bkz. Matta, XXVI/14-16; Markos, IV/10-11; Luka, XXII/3-6; Yuhanna, XVIII/2).

187 Sachar, 253.

Sürgüne gitmeye hazırlanan Yahudiler evlerini, mallarını, bahçelerini yok pahasına satmıştır. Onlar giderayak, hiç değilse mezarlıklarının yerinde kalması için, bölge yöneticilerine para vererek ricada bulunmuştur. Bununla beraber, onlar İspanya'yı terk ettikten sonra, mezarları sökülerek bina yapımı için kullanılmıştır. Sürgüne gidecek olmaktan dolayı maneviyatları çok bozulmuş olan Yahudileri, Hıristiyan olmayı kabul etmekten korumak için hahamlar çok büyük gayret göstermiştir. Hahamlar, oyunlar tertip ederek, ilahiler söyleyerek onların üzüntülerini hafifletmeye çalışmıştır.[188]

Sürgünlerden bir kısmı Kuzey Afrika'ya, bir kısmı İtalya'ya hareket etmiştir. Onlardan önemli bir bölümü de Osmanlı Devleti'ne göç etmiştir. Kuzey Afrika'ya gidenler yağma, soygun gibi birçok belaya maruz kalmıştır. Portekiz'e gidenler, orada geçici bir süre sığınma imkânı bulmuş, fakat onlar da 1496-1497 yıllarında tekrar sürgün edilmiştir. Bu sürgün edilenlerin büyük bir kısmı Osmanlı Devleti'ne sığınmış, bir kısmı da Hollanda'ya yerleşmiştir.[189]

2. İspanya Yahudilerinin Sürülüşlerinin Sebepleri

Yahudilerin İspanya'dan sürülmelerinin sebepleri hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Sürgün Fermanında, sürgünün gerekçesi olarak, Yahudilerin Katolik dinini Yahudileştirmek istemeleri gösterilmiştir. Bunu önlemek için, Yahudilerin bir mahallede toplandığı, bundan netice alınamayınca Engizisyon Mahkemelerinin kurulduğu, bu da fayda vermeyince, din adamları, şövalyeler bilim adamları ve ülkenin ileri gelenleri toplanarak, uzun tartışmalardan sonra Yahudilerin sürülmesine karar verildiği belirtilmiştir.[190]

Louis Fernandez, sürgünün sebebi olarak, ülkede dînî bütünlüğün sağlanması ve Yahudilerin mallarının ellerinden alınmasını göstermiştir.

Ona göre, Kilise'nin Yahudilerle Hıristiyanların her türlü ilişkisini yasaklamış olması, Yahudilerin Hıristiyan toplum için tehlike teşkil ettiğinin düşünüldüğünü göstermektedir.

---

188 Bkz. Sachar, 253; Roth, 278.
189 Sharon, İsrail..., 127-128.
190 Ferman metni için bkz. Franco, 35-37.

Yahudilerin, ülkeden para, altın, gümüş, silah ve at çıkarmalarının yasaklanması da onların zenginliklerinin ellerinden alınması anlamına gelmektedir.[191]

Bertrand'a göre, sürgünün bir Kilise'yi ilgilendiren tarafı, bir de yönetimi ilgilendiren tarafı vardı. Kilise açısından İspanya, sahte din değiştirmişlerle (Yahudi ve Müslüman) dolu idi. Onlar, Katolik kisvesi altında görünüp, eski dinlerinin icaplarını yerine getirmekten geri durmuyorlardı. Bu da gerçek Hıristiyanlara kötü örnek oluyordu. Dolayısıyla bunlar, Hıristiyan toplumun birliği için tehlike teşkil ediyordu. Yahudilerin sürülmesi ile Hıristiyan o lduğu halde eski dinlerinin icaplarını yerine getirenler artık bu davranışı bırakacaklardı. Yönetim açısından ise Yahudilerin ellerinden alınacak para önemli idi. Yönetim, bu parayla savaş masraflarını çıkarmayı düşünüyordu. Ayrıca, yöneticiler, Yahudileri İspanya'da yaşayan Müslümanlıktan dönmüş olanların tabiî müttefikleri olarak görüyordu.[192]

Ünlü tarihçi Braudel ise, sürgün olayının, Avrupa'daki nüfus fazlalığından kurtulma arayışından kaynaklandığını ileri sürmektedir. O, bu fikrini şöyle izah etmektedir: "Avrupa'nın Akdeniz kesimindeki nüfus fazlalığının 15. yüzyılın sonundan itibarenki kanıtları, Kastilya ve Portekiz'den 1492, Sicilya'dan 1493, Napoli'den 1540 ve 1541, Toskana'dan 1571 ve burada kesmek için, Milano'dan 1597'de kovulan Yahudilerin tekrarlanan ülke dışı edilme olaylarıdır. Bu gayr-i iradî göçmenlerin büyük bir bölümü olan İberya Yahudileri, Türkiye'de Selanik ve İstanbul'a, bir katman oluşturacakları Kuzey Afrika'ya kadar gitmişlerdir.

Kaynakları bakımından nüfus fazlası olan ülkelerde -*belki de bu durum daha Katolik krallar döneminde ortaya çıkmıştır*- din, bu sürgünlerin nedeni olduğu kadar, bahanesini de meydana getirmiştir. Daha sonra, sayılar yasası, III. Felipe'nin İspanya'sında Moriskolara karşı işleyecektir."[193]

---

[191] Bkz. Louis Suarez Fernandez, "La Population Juive â la Veille de 1492, Causes et Mécanismes de l'Expulsion", Les Juifs d'Espagne, dirigé par Henry Mechoulan. Paris 1992, 39-40.

[192] Bkz. Bertrand, 445.

[193] Fernand Braudel, Akdeniz ve Akdeniz Dünyası, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Eren Yayıncılık, İstanbul 1986, 1/280.

Yahudilerin yüzyıllardan beri İspanya'da yaşadığı düşünülürse, Braudel'in bu görüşüne katılmak pek mümkün olmaz. Zira Yahudiler, artık o ülkenin misafirleri değil vatandaşıdır. Bir ülkede yüzyıllar boyunca yaşamış ve orayı vatan olarak kabul etmiş insanların, bir zaman sonra nüfus fazlası olarak düşünülmesini ve onların kovulmasını iktisadî kural olarak görmek mümkün değildir. Şayet bir ülkenin kaynakları nüfusuna az geliyorsa, bu kaynaklar arttırılmaya çalışılır. Bu arada kaynaklardan yararlanamayanlar, kaynak bulacakları yerleri araştırmaya başlar; "sayılar yasası" böyle işler. Ayrıca, sürgüne gidecek olanlara, Hıristiyanlığı kabul ederlerse ülkede kalabileceklerine dair son bir defa teklif sunulması[194] ve Hıristiyanlığı kabul edenlerin İspanya'da kalabilmeleri de[195] sürgün kararında, "sayılar yasasının" değil, o günün Avrupa'sının din anlayışının ve diğer din mensuplarına bakış açısının etkili olduğunu göstermektedir.

Vizigot Kralların Katolikliği kabul etmesinden, Engizisyon Mahkemelerinin kurulması ve sürgün kararının alınmasına kadar olan tarihî süreç göz önüne alındığında, Yahudilerin Avrupa'dan atılmaya çalışılmasının kanaatimizce iki önemli sebebi vardır. Bunlardan birincisi, Ortaçağ Avrupasının sahip olduğu din anlayışıdır. Ortaçağ'da Avrupa'da, hoşgörü ve anlayışın yeri yoktur. O dönemde, Katolik Kilisesi'nin kendi tesbit ettiği inanç ve düşünceden başka hiçbir inanç ve düşünceye tahammülü yoktur. Bu yüzden Avrupalılar, farklı dinden olanları (Yahudiler ve Müslümanlar) kovduktan sonra, kendi aralarında bir iç hesaplaşmaya girişmiş ve Avrupa, uzun yıllar süren kanlı mezhep savaşlarına sahne olmuştur. Sürgün sebebinin ikincisi de; Yahudilerin sahip olduğu zenginliklerinin ellerinden alınmak istenmesidir. Ortaçağ'da Avrupa devletlerinin yöneticileri için Yahudiler, ellerinden zenginlikleri kolayca alınabilecek lokmalar olarak görülmüştür. Avrupa'daki krallar, farklı dönemlerde, bu yola sık sık başvurmuşlardır.

E. YAHUDİLERİN OSMANLI DEVLETİ'NE GÖÇLERİ

Osmanlı Devletine Yahudi göçleri akibeti karanlık bir maceraya yelken açma şeklinde olmamıştır. Yahudiler, Osmanlı Devleti'ne dalgalar hâlinde gelmeye başlamadan önce, Osmanlı Devleti'n-

[194] Graetz, IV/418-420.
[195] Theophile, 123.

deki dindaşları ile haberleşmişler ve bu devletin Yahudilere karşı tutumu hakkında fikir sahibi olmuşlardır. Bu konuda günümüze intikal eden bazı mektuplar vardır. Bu mektuplar, o günkü Yahudilerin durumu ile Avrupa devletlerinin ve Osmanlı Devleti'nin Yahudilere karşı tutumları hakkında mukayese imkânı vermektedir.

1. Avrupa Yahudilerinin Osmanlı Yahudileri ile Mektuplaşmaları

15. yüzyıla kadar, Osmanlı Yahudileri ile İspanya, Fransa ve Portekiz Yahudilerinin haberleşmeleri hakkında elimizde yeterli bilgi yoktur. Ancak, 15. yüzyılın son çeyreğine ve 16. yüzyıla ait haberleşmeleri ile ilgili, günümüze ulaşan bazı mektuplar vardır. Bununla beraber, bu mektupların bazılarının gerçek olmadıkları yolunda iddialar ileri sürülmüştür.

Özellikle bu itirazlar, iki mektup üzerinde yoğunlaşmaktadır. Metinlerini vererek değerlendireceğimiz bu iki mektubun, Yahudileri karalamak ve İspanya'da zor karşısında Hıristiyanlığı kabul etmiş olan Yahudileri köşeye sıkıştırmak için, fanatik Hıristiyanlar tarafından düzenlendiği iddia edilmektedir. Yahudi asıllı yazarlar tarafından sahte olduğu iddia edilen bu iki mektup, Arles Yahudileri ile İstanbul Yahudileri arasındaki bir haberleşme ile ilgilidir. Mektupların birinde Arles Yahudileri, içinde bulundukları zor durumu İstanbul Yahudilerine bildirmekte; İstanbul Yahudileri de onlara, cevabî mektupla tavsiyelerde bulunmaktadır.

Arles Yahudilerinin İstanbul Yahudilerine yazdığı mektup şu şekildedir: *"Saygıdeğer Yahudiler, selâm ve bağışlama (sizinle olsun). Bilmelisiniz ki Provence ülkelerini yeni ele geçiren Fransa Kralı, bize, ya Hıristiyan olmamızı, ya da ülkesini terk etmemizi' emretti. Arles'in, Aix'in, Marseille'in hâkimleri bizim mallarımızı almak istiyor, bizi ölümle tehdit ediyor, sinagoglarımızı tahrib ediyor ve bize çok kötülük yapıyor. Sizden, Musa kanununa göre ne yapmamız gerektiğine dair, bize bilgece cevap vermenizi istiyoruz.*

CHAMMORE Arles Yahudileri Hahamı,

13 Schevath,1489."[196]

[196] Arséne Darmesteter, "Lettres des Juifs d'Arles et de Constantinople", REJ., 1880, S.I, 1/120.

Bu mektupta, Arles Yahudileri, kendilerinin Hıristiyan olmakla sürgün edilmek arasında tercih yapma durumunda olduklarını ve büyük baskılara maruz kaldıklarını İstanbul'daki dindaşlarına bildiriyor. İstanbul Yahudileri de bu mektuba şöyle cevap veriyorlar:

"Sevgili Musa kardeşlerimiz, bize zorluklarınızı ve acı duyduğunuz bahtsızlıklarınızı yazdığınız mektubunuzu aldık. (Acılarınız sizin kadar bize de dokundu). Siz diyorsunuz ki, Fransa Kralı sizi Hıristiyan yapmak istiyor; mademki başka türlü olmuyor, onu yapın (yâni Hıristiyan olun); fakat daima kalbinizde Musa'yı hatırlayın. Diyorsunuz ki, mallarınız elinizden alınmak isteniyor; o halde çocuklarınızı tüccar yapın ve alışveriş yoluyla azar azar siz onların mallarına sahip olun. Hayıflanıyorsunuz ki, onlar sizin hayatınıza kastediyor; çocuklarınızı doktor yapın ki, onlara, hiçbir cezadan korkmadan aynı şeyi yapsınlar. Onların, sinagoglarınızı yıktığını söylüyorsunuz; öyle yapın ki, çocuklarınız papaz olsun ve onların kiliselerini yıksın.

Büyük aşağılamalara maruz kaldığınızı söylüyorsunuz; Çocuklarınız avukat, noter ve muteber insanlar olsunlar ve halk işleri ile iştigal etsinler ki, bu yolla siz Hıristiyanlara egemen olup, onların topraklarını elde edin ve onlardan intikamınızı alın. Size verdiğimiz tavsiyelerden ayrılmayın, zira tecrübeyle yükselişinizi göreceksiniz.

İstanbul Yahudileri Prensi

21 Aralık 1489"[197]

İsidor Loeb, yukarıda metnini verdiğimiz mektupların Yahudiler tarafından yazılmış olabileceğine ihtimal vermiyor. Ona göre, bu mektupların 1492'den sonra yazılmış olması düşünülemez; çünkü bu tarihten sonra, İspanya ve Portekiz'de, mektupta bahsedilen duruma uygun düşecek sayıda Yahudi bulunmamaktadır. Darmasteter de aynı kanaattedir.[198]

Ayrıca Loeb'e göre, 1492'de yani İspanyol Yahudilerinin İstanbul'a gelişinden önce, İstanbul Yahudilerinin dünya Yahudileri arasında önemi pek azdı. İspanya Yahudileri, Fransa'daki hahamları ve okulları ile kendilerini diğer ülke Yahudilerinden üstün görüyor-

[197] İsidore Loeb, "La Correspondance des Juifs d'Espagne avec Ceux de Constantinople", REJ., 1897, S.29, XV/264.

[198] Bkz. Darmasteter, 122.

lardı. Bu sebepten dolayı, böyle nazik bir dönemde, kendi hahamları ve din bilginleri dururken, diğer ülke hahamlarına danışmaları pek mümkün görünmemektedir.[199]

Loeb'e göre, bu mektupların muhtevası, İspanya Yahudilerinin Türkiye'ye yerleşme istekleri ile ilgili olsa idi, o zaman akla yatkın olurdu. Çünkü Türkler, 1453'te İstanbul'u fethettikten sonra, hâkimiyetleri altında yaşayan Gayrimüslimlere son derece iyi davranmıştır. Bunun, her tarafta özellikle zulüm altında yaşayan Yahudiler tarafından duyulmuş olması kuvvetle muhtemeldir. Loeb, bu mektupların Yahudiler tarafından yazılmadığını isbat etmek için daha birçok delil ileri sürüyor. 1492'den önce İstanbul'da, İspanyolca bilen Yahudi olmadığını iddia ediyor. Ayrıca, İspanya Yahudilerinin adları ve soyadları ile İstanbul Yahudilerinin ise adları ve baba adları ile imza attıklarını; hâlbuki İstanbul'dan gönderilen mektupta, baba adının bulunmadığını kaydediyor.[200]

Bütün bu görüşleri ileri süren Loeb, bu mektupların, yeni Hıristiyanların Kilise hiyerarşisi içerisinde yüksek mevkilere gelmesine içerleyen bir Hıristiyan papaz tarafından tasarlanarak yazıldığı kanaatine varıyor.[201]

Ünlü Yahudi tarihçisi Graetz'e göre ise, Toledo Başpiskopusu Siliceo, Hıristiyan bir aileden gelme idi ve fakirdi. Kilise'de Yahudi kökenlileri istemiyordu. Fakat Papa III. Paul Yahudi kökenli Hıristiyanları koruyordu. Onlar da kilisede önemli mercileri işgal etmeye başlıyordu. Bu yüzden, Papa'yı Yahudilere karşı iknâ edebilmek için bu mektup, Toledo Başpiskopusu Siliceo tarafından hazırlanmış veya hazırlatılmıştır.[202]

Bize göre; bu mektupların sahte olup olmaması yanında, muhtevalarının da değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu mektuplar, her hâlükârda birer tarihî vesikadır. Dolayasıyla, bize o dönem Hıristiyan-Yahudi ilişkileri hakkında bir fikir vermektedir.

Söz konusu olan mektuplar, İspanya'da din değiştirerek sürgünden kurtulan Yahudilerin, toplumun her tabakasında önemli

---

199 Bkz. Loeb, 266.
200 Bkz. Loeb, 264-269.
201 Bkz. Loeb, 270.
202 Bkz. Graetz, "But Réel de la Correspondance". REJ.. 1889, S. 37, XIX/ 06-114.

mevkilere geldiklerini göstermektedir. Nitekim zor karşısında veya gönüllü olarak Hıristiyanlığı kabul eden Yahudilerin önemli mevkilere geldiğinin misalleri epeyce çoktur. Hatta Yahudilerin İspanya'dan sürülmesine karar veren Kral Ferdinand'ın yakın adamlarının ve Yahudilere birçok zulümler yapan, sürgün kararının alınmasında azmettirici olan ünlü Engizisyon şefi Thomas Torquemada'nın dahi Yahudi kökenli olduğunu iddia edenler vardır[203]

Bu mektuplar her şeyden önce, baskı ve zulüm karşısında Hıristiyan olan Yahudilerin, İspanya'da önemli mevkilere geldiğini ve bunun diğer Hıristiyanlar tarafından kıskançlıkla karşılandığını göstermektedir. Bu mektuplar sahte bile olsa, muhtevaları yönünden değerlendirilmesi önem taşımaktadır. İsidor Loeb, yukarıda bahsettiğimiz mektupların sahte olduğunu zikrettiği makalesinde, gerçek olduğunu iddia ettiği başka bir mektubun metnini de yayınlamıştır. Bu mektup, Osmanlı Devletinin bir şehri olan Selanik'teki Provence'li Yahudiler tarafından, Provence'de kalmış olan dindaşlarına hitaben yazılmıştır. Loeb'e göre bu mektup, içinde bulunan Tanah'tan alıntıları, İspanyol edebiyatına uygunluğu ve Yahudilerin o günkü durumunu ve onların acılarını dile getirmesi bakımından gerçek bir mektuptur.[204]

O günkü Osmanlı Yahudileri ile Avrupa Yahudilerinin durumlarını karşılaştırması bakımından, bu mektubun önemli kısımlarının tercümesini aşağıda vermeyi ve bir değerlendirme yapmayı uygun görüyoruz.

Dua cümlesinden sonra, mektup şöyledir:

"... İhtiyatla, bir sığınak aramak için gönderdiğiniz ikisi de değerli İbranî adamlar bize geldi. Onları görünce kalbimiz sevindi ve ruhumuz titredi. Fakat sizin başka milletlerin boyunduruğu altında yaşadığınızı ve üzerinizde ağırlaşan sürgün acılarınızı duyunca vücudumuz acı çekti. O milletlere bu da kâfi gelmiyor. Onların eli (size vurmak için) henüz bekliyor ve onlar "Yahudiler kovulsun" diyor. İşte bunun içindir ki, kalbimiz hasta ve üzülüyoruz; zira düşman çok kuvvetli. Tek bir şey bizi avutuyor ki, bağışlayıcı Tanrı (övgü ve şükür O'na olsun) bizi buraya getirtti. Bu geniş ülkede, haciz

[203] Bkz. Sachar, 245.
[204] Bkz. Loeb, 275.

altında olmadan verilen ekmeği yiyoruz. Hiçbir şeyin eksik olmadığı bu ülke, yılın başlangıcından sonuna kadar Tanrı'nın gözetimi altında. O, size tamamen açık.

Ey kardeşlerimiz! Şayet aranızda Tanrı'nın kudret ve mal verdiği güçlü insanlar varsa, gelip buraya yerleşsinler, dolaşsınlar ve evler alsınlar. Geliri olmayan fakirler ve yoksullar, burada (her halükârda) ayaklarını dinlendirecek ve kendilerine uygun bir iş bulacaklardır. Onlar ne açlık, ne de susuzluk çekmeyecekler. Onlar, ateşe, zulüm güneşine ve sürgüne çarpılmayacaklar. Zira Tanrı, bize inayetini verdi ve içinde yaşadığımız milletler arasında bize, hemen hemen yeni bir isim verebilecek ve bizi 'Tanrı tarafından yeniden alınmış köleler' diye adlandıracak derecede saygınlık verdi. Mademki Türkler ne sürgün ne de zulüm hissettirmiyorlar, o halde bilgelik gözüyle bakın. Hayırlı iş için gönderilen şerefli kişilere, Tanrı'nın bize bu bölgelerde verdiği saygınlığın binde birini anlatamadık. Onlar, size kendi gördüklerini anlattığında, Tanrı'nın bize verdiği lûtfunu ve saygınlıkları göreceksiniz ve değerlendireceksiniz. Çünkü biz, onları ifade edebilecek söz bulamıyoruz. Yahudiler burada özgürlük ve kurtuluş buldu. Siz, bu gönderilenlerin raporları üzerine yürüyün; bizim sözümüzü katmayın. Zira sizin için olan aşkımız, açgözlü aşkı veya kâr aşkı değil, aksine iyilik aşkıdır. Çünkü hepimiz aynı babanın çocuklarıyız. Bizim cemaatimizin sayısı, diğer cemaatlerinkinden az; şayet Tanrı bizi seviyorsa ve sizi bu ülkeye yollarsa, biz de geniş bir cemaat olacağız.

...'Caspi'ler, 'Cadenet'ler gibi Provence'in itibarlı bütün aileleri yanımızda, uzatmamak için onları saymıyoruz. Onlar çok sayıda, onurlu ve bizimle birlikte yaşıyor. İşte bunun için şerefli kardeşlerimiz, düşünceyi ve fiili birleştirin, bu bölgelerin en iyisine gelmekte tereddüt etmeyin...

Selanik'teki Provence'den Sürgünler Cemaati
13 Ağustos 1550"[205]

Görüldüğü gibi bu mektupta, Selanik'teki Provence'li Yahudiler, Provence'deki dindaşlarına, Osmanlı yönetimini övüyorlar ve Türklerin ne kadar hoşgörü sahibi olduğunu anlatıyorlar. Türk

[205] Bu mektup ve devamı için bkz. Loeb. 272-275; I.-S. Emmanuel, Histoire des İsraélites dc Salonique, Librairie Lipschutz, Paris 1936, 141-145.

topraklarında gördükleri hoşgörü ortamının ancak Tanrı'nın bir ihsanı olabileceğini düşünüyorlar ve bunu sık sık ifade ediyorlar. Kimliklerini ve onurlarını burada yeniden kazandıklarını dile getiriyorlar. Hatta Selanik'teki diğer Yahudi cemaatlerinden sayıca daha fazla olmayı istemeleri, geldikleri yerlere göre Selanik'te yerleşmiş olan Yahudi cemaatleri arasında tatlı bir rekabetin varlığını da gösteriyor.

Sefarad Yahudileri gibi, Eşkenaz Yahudileri de Osmanlı Yahudileri ile mektuplaşarak, Osmanlı Devleti'nin Yahudilere karşı tutumunu öğrenmiştir. Bu mektuplardan en önemlisi ve en meşhuru, İsaac Sarfati'nin mektubudur. Osmanlı Devleti'nin Gayrimüslimlere sunduğu imkânları göstermesi ve binlerce Eşkenaz Yahudinin Türk topraklarına akın etmesini sağlaması bakımından Sarfati'nin Orta Avrupa Yahudilerine yazdığı mektubun ehemmiyeti büyüktür. Sarfati, zulüm ve baskı altında bunalmış olan Almanya ve Macaristan'daki Yahudilere şöyle seslenmiştir:

"Almanya'daki kardeşlerimizin ölümden daha acı ıstıraplara maruz kaldıkları, haksız kanunlara boyun eğdikleri, zorla Vaftiz edildikleri ve sürgüne uğratıldıkları bana anlatıldı. Onlar, bir yerdeki kötülüklerden kurtulmak için kaçarken daha beter kötülüklere yakalanıyorlar. Kardeşlerime karşı tepeden bakan bir halk tarafından çıkarılan uğultular duyuyorum. Onlara vurmak için kalkan eller görüyorum. Onlar, içerde ve dışarda eziyet çekiyorlar. Her gün, onların paralarını ellerinden almak için yeni şeyler îcad ediliyor. Papazlar, benim talihsiz milletime beddualar ediyorlar... Almanya'nın kutsal cemaati kötü durumda ve düşkün. Kardeşlerim ve efendilerim ve siz hepiniz, arkadaşlarım. Fransa menşeli olan ve okullarında okuduğum Almanya'da doğan ben İsaac Sarfati, size bildiriyorum ki, Türkiye, hiçbir şeyin eksik olmadığı bir ülke. Herkes, kendi incir ağacının ve asmasının gölgesinde emniyet içinde yaşayabilir. Hıristiyan ülkelerinde, şayet çocuklarınıza mavi ve kırmızı giydiriyorsanız, onların vücudunu darbelerle mavi ve kırmızıya döndürülme tehlikesine atıyorsunuz. Siz, yırtık elbiseler giymeye zorlanıyorsunuz. Sizin için haftanın günleri kadar; 'Şabat' ve bayram günleri de kap-*

* Şabat: Şabat veya Sebt günü, ibadet ve dinlenme günü olan Cumartesi günüdür. Yahudi inancına göre Tanrı evreni altı günde yaratmış yedinci

karanlık. Sizin gücünüzden, ancak yaban-cılar yararlanıyor. Hazineleri olan Yahudilere hangi mutluluk var? Or'ar, hazinelerini ancak kendi mutsuzluğu için muhafaza ediyorlar. Bir gün düşmanlar yeni bir şey îcad edip onları ellerinden alıyorlar. Siz onları kendinizin zannediyorsunuz; gerçekte onlar, onlara âit. Onlar ne bilginlere ne ihtiyarlara iyi davranıyorlar. Altmış kere söz veriyor fakat sözlerinden dönmekte tereddüt etmiyorlar.

... Sizin tapınaklarınızı ve okullarınızı kapatıyorlar, niçin uyuyorsunuz? Ayağa kalkın ve bu lânetli ülkeyi terk edin."[206]

Bu mektuplar, Yahudilerin Osmanlı devletine tesadüfen değil, bilinçli olarak geldiklerini göstermektedir. Yahudilerin bir kısmı (İspanya, Portekiz ve Güney Fransa Yahudileri), yaşadıkları ülkelerden kovuldukları ve Osmanlı Devleti hakkında bilgi sahibi oldukları için, diğer bir kısmı da (Orta-Avrupa Yahudileri), yaşadıkları ülkelerle Osmanlı Devleti arasında mukayese yaparak Osmanlı Devleti'ne göç etmişlerdir.

2. Osmanlı Devleti'nin Yahudileri Kabul Etmesinin Sebepleri

Osmanlı Devleti, her şeyden önce, insanlara önyargı ile bakmıyordu. Hangi ırktan, hangi dinden olursa olsun, insanlara önce insan olarak değer veriyordu. Ayrıca, teb'ası olup raiyyeti kabul etmiş insanlar, Osmanlı Devleti için birer kutsal emanet mesabesinde idi ve Devlet, onların korunmalarının sorumluluğunu kendi üzerine alıyordu.[207]

Osmanlı Devleti'nde Müslümanlar, ülkenin asıl unsuru, Gayrimüslimler ise Devlet'in koruması altındaki insanlar olarak görülüyordu. Bir husus üzerinde önemle duruluyordu. İnsanların,

---

gün dinlenmiştir. Bu yüzden Yahudiler Cumartesi gün çalışmazlar. Mümkün olduğu kadar bu günde ibadet ederler.

206 Graetz, IV/371-372.

207 Osmanlı Devleti'nin Gayrimüslimlere bakışı ile ilgili olarak bkz. Ahmet Hikmet Eroğlu, "Osmanlı Devleti'nde Dini Cemaatların Ortak Hayatı ve Museviler", Musevilerle 500. Yıl, Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, 37-42.

kendi hür iradeleri ile seçimini yaparak bir dîne mensup olmaları belirleyici oluyordu.

Bu durumda Devlet, seçimini yapan vatandaşının, yaptığı seçime göre davranmasını bekliyordu. Yahudiden Yahudi gibi, Hıristiyandan Hıristiyan gibi, Müslümandan da Müslüman gibi davranmasını istiyordu. Bu kural, ferdin bütün davranışlarını ihâta ediyordu. Giyiminden hareketlerine kadar, insanlar, mensubu olduğu "Millet"in (inanç topluluğu) âdetlerine göre hareket etmek zorunda idi. Bazı Batılı araştırmacıların ayırımcılık olarak gördükleri bu durum, Osmanlı Devleti'nde, toplum düzenin sağlanmasında önemli bir âmil oluyordu. Her "Millet", kendi içinde kendi koyduğu kurallara göre hareket ediyordu. Bir aksaklık çıktığında, cemaatin yöneticisi müdahale ediyor, aksaklığı gideremezse, Devlet kademelerine müracaat ediyor ve mesele, Devlet otoritesi ile çözüme kavuşturuluyordu. Bu durumda Devlet'in yaptığı, her "Millet"ten kendi kurallarına göre davranmasını beklemekten ibaretti. İnanç farklılıklarını normal karşılayan Osmanlı Devleti için, Yahudilerin veya Hıristiyanların ülkesine gelmesinin herhangi bir mahzuru yoktu. Osmanlı Devleti, teb'asının çok olmasından rahatsızlık duymuyordu.

Teb'asının çok olması, hem vergi gelirlerinin artma-sına, hem de ülkede ticaretin canlanmasına sebep oluyordu. Vergisini verdikten sonra, kimsenin dini, milliyeti rahatsızlık konusu olmuyordu. Bu bakımdan, yeni fethedilen yerlere yerleşmeleri için din farkı gözetilmeden herkes davet ediliyordu. Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'u fethettiğinde, hem Müslümanları, hem Yahudileri ve hem de Ermenileri İstanbul'a yerleşmeye davet etmişti.[208]

Selanik'in fethinden sonra da aynı durum cârî olmuştur. Fetih esnasında Selanik'i terk eden Hıristiyanlar, yapılan davet üzerine, tekrar gelip Selanik'e yerleşmişlerdir.

Yukarıda özetlemeye çalıştığımız şekilde bir hoşgörü ve anlayışa sahip bir Devletin, asırlar boyunca zulüm altında yaşamış ve sonunda sürgüne uğramış olan Yahudilere kucak açmasında, ayrıca başka bir sebep ve niyet aramaya gerek yoktur. Ancak, bu hususta Yahudilerin Hıristiyanlara göre daha özel bir konumu olduğu da muhakkaktır. Yersiz, yurtsuz ve vatansız bir durumda

[208] Avram Galanti, Türkler ve Yahudiler (Türkler), Tarihî, Siyasî Tetkik, ilaveli ikinci baskı, Tarı Matbaası, İstanbul. 1947.

olan Yahudilerin, ileride bir ayaklanmaya teşebbüs etmeleri mümkün değildir. Ayrıca, bilhassa İspanya ve Portekiz Yahudileri nitelikli kimselerdir. El sanatları, doktorluk ve ticaret sahasında içlerinde temayüz etmiş kimseler vardı. Onların ülkeye kabul edilmesinde, bu tip kimselerin, yerleştikleri yerlerde faydaları olacağının düşünülmüş olması da mümkündür.Burada, konu ile ilgili II. Beyazıt'a atfedilen ve birçok Yahudi yazar tarafından nakledilen bir sözden bahsetmek yerinde olacaktır. Rivayete göre II. Beyazıt, "Ferdinand'a işini bilir bir Kral deniyor; hâlbuki o, kendi krallığını fakirleştiriyor, benimkini zenginleştiriyor"[209] demiştir. II. Beyazıt'a atfedilen bu sözlerin, Yahudi tarihçiler tarafından yazılan hemen her eserde tekrar edilmesi, II. Beyazıt'ın, insanî olmaktan ziyade, sadece faydacı sebeplerden dolayı Yahudileri kabul ettiği gibi bir anlam çıkmasına sebep olmaktadır. Hâlbuki Osmanlı padişahlarının uygulamaları göz önüne alınınca, böyle bir zımnî ifadenin bile kullanılmasının yersiz olduğu ortaya çıkmaktadır.

Bu hoşgörü, sadece 1492 Yahudi sürgününe münhasır bir hoşgörü değildir. Osmanlı Devleti, kuruluşundan Türkiye Cumhuriyeti'nin doğuşuna kadar hemen hemen her zaman Yahudilere kucak açmıştır. Üstelik bu hoşgörü, sadece Yahudilere değil, diğer Gayrimüslimlere de gösterilmiştir. Yahudi göçmenlerin, kovuldukları ülkelerden altın, gümüş, para, at ve silah çıkaramadığını[210] da bildiğimize göre, Osmanlı Devleti'nin onları ülkesine kabul ederken, onların zenginliklerine göz dikme gibi bir fikrinin olduğunu düşünmek de yersizdir. Kanaatimizce, bu kabulün insanî yönünün gözardı edilmeye çalışılması tarihe haksızlık olacaktır. Avrupa'da, din ve mezhep ayırımının doruk noktasına çıktığı bir dönemde, sığınacak bir yer arayan Yahudilere, Osmanlı Devleti daha sonra da Türkiye Cumhuriyeti, her zaman kucak açmıştır. Bu tarihî bir gerçektir. Tarihte gerçekleşen bir olayı, hiçbir mülahazanın gölgeleyebilmesi-

---

209 Franco, Essai sur L'Histoire des İsraélites de L'Empire Ottoman depuis les Origines Jusqu'a nos Jours, Librairie A. Durlacher, Paris 1897, 37; Emmanuel, 57; Graetz, IV/423; Sachar, 261; Sharon, Türkiye..., 41; Gilles Veinstein, "L'Empire Ottoman depuis 1492 Jusqu'à la Fin du XIXé Siécle, Les Juifs d'Espagne, Dirigé par Henry Mechoulan, Paris 1992, 363.

210 Bkz. Fernandez, 39.

ne imkân yoktur. Veinstein'ın da dediği gibi II. Beyazıt'a atfedilen bu sözler, anlamlı bile olsa düzmecedir.[211]

3. Osmanlı Devleti'ne Yahudi Göçleri

Yahudiler, Osmanlı Devleti'ne bir defada toptan göç etmemişlerdir. Osmanlı Devleti, uzun yıllar zulüm ve işkenceye maruz kalan Yahudiler için, daima bir sığınma adası olmuştur. Yahudi göçü yılı olarak bilinen 1492 tarihi, sembolik bir tarihtir ve Yahudi göçünün en yoğun olduğu yıldır. 1492'de doruk noktasına ulaşan Sefarad göçüne paralel olarak, 15. ve 16. yüzyıllar boyunca Osmanlı Devleti'ne Eşkenaz göçü de devam etmiştir[212]

II. Murat zamanında, 1394'te, Fransa Kralı VI. Charles tarafından kovulan Yahudiler, Osmanlı Devleti'ne sığınan ilk göçmenler olmuştur.[213] Bu göçmenleri, Orta Avrupa Yahudileri izlemiştir.

Mektuplaşmalar kısmında detaylı olarak anlattığımız gibi, kendisi de Eşkenaz olan ve Edirne'ye yerleşerek Hahambaşı seçilen Isaac Sarfati, dindaşları olan Kalman ve David aracılığı ile 1430 yıllarına doğru, Macaristan, Morova ve Orta Avrupa Yahudilerine bir mektup göndererek, onları Türk topraklarına yerleşmeye davet etmiştir. Sarfati'nin yazdığı bu mektubun, Almanya'da ve Macaristan'da büyük etkisi olmuştur. Almanya'dan ve Macaristan'dan, Selanik'e çok sayıda Yahudi göçmen gelmiştir. Bu yüzden Eşkenaz Yahudilerin, daha önce Selanik'te yaşamakta olan Yahudilere gelenek ve dinî anlayış bakımından büyük etkileri olmuştur.[214]

Eşkenaz Yahudilerin göç dalgalarından birisi de 1470'te meydana gelmiştir. 1470'te, Kral Ludwig tarafından Bavyera'dan kovulan Yahudiler, Osmanlı Devleti'ne göç etmiştir.[215] Bavyera Yahudilerinin çoğunluğu Selanik'e yerleşmiş ve orada bir sinagog kurmuştur.[216]

Bu göçmenlerden sonra, Avrupa'dan Yahudi sürgününün en önemlisi olan 1492 İspanya sürgününün muhatabı Yahudiler,

---

211 Bkz. Veinstein, 363.
212 Abraham Galanté, Turcs et Juifs (Turcs), İstanbul 1932, 11.
213 Veinstein, 363.
214 Bkz. Galanté, Turcs..., 11.
215 Galanté, Turcs...,11.
216 Emmanuel, 47.

Osmanlı Devleti'ne göç etmiştir. İspanya'dan göç eden yaklaşık kırkbin Yahudi Selanik, İstanbul ve Edirne gibi Osmanlı Devleti'nin önemli şehirlerine yerleşmiştir. Yeni gelen göçmenleri, daha önce Osmanlı Devleti'nde yaşamakta olan Eşkenazlar ve Romaniotlar (Romalılar, Bizans döneminden kalan Yahudiler) hararetle karşılamış ve onlara, ellerinden gelen her türlü yardımı yapmıştır.[217]

Göçmen Yahudiler, dindaşlarından olduğu gibi, devlet yöneticilerinden de her türlü yardım ve desteği görmüşlerdir. Devlet, onlara karşı kötü davranışı kesin olarak yasaklamıştır. Haham Eliya Kapsali, bu hususu şöyle anlatmıştır: "Türkiye Padişahı Beyazıt, İspanya Yahudilerine yapılan kötülüğü ve bir sığınak aradıklarını öğrenerek, onlara merhamet edip, bütün ülkeye münadiler göndererek, Yahudilere eziyet etmeyi ve onları kovmayı kesinlikle yasaklamıştır. Onlara yumuşak davranmayı ve iyilik yapmayı emretmiştir. Kim ki göçmenlere kötü muamelede bulunursa veya onlara en ufak bir ceza verirse cezası idam olacaktır."[218]

Osmanlı Devleti'ne, doğrudan doğruya gelen Yahudiler olduğu gibi, Divan-ı Hümayun'dan izin talep ederek gelenler de olmuştur. II. Beyazıt döneminde, Rumeli kadılarına yazılan bir hükümde şöyle denilmektedir:

"El-hâletü hâzihî dârende-i hükm-ü hümayun Baruh veled-i Musa nâm Yahudi, horandasıyla Körfez'den gelüp memâlik-i mahrûsemde mütemekkin olmak talep itdüğü ecilden büyürdüm ki, mezbur Yahudi, her kangı iskeleden ihtiyar ederse, gelüp memâlik-i mahrûsemde mütemekkin ola, bu babda kendüye, oğluna, kızına ve malına ve davarına ve esbabına ve horandasına kimesne dahl ü taarruz itmeye ve incitmeye ve üşendirmeye, şöyle bileler, alâmet-i şerife i'timad ideler. Tahriren fî evâil-i zilhicce sene sitte ve tis'a mie."[219] İspanya göçmenlerini, 1493'te Sicilya'dan kovulan Yahudiler izlemiştir. Sicilya göçmenleri, İstanbul, Şam ve özellikle Selanik'te yerleşmiştir. Sicilya Yahudileri, İspanya göçmenlerin-den daha şanslı olmuşlardır. Çünkü onlar, Sicilya'yı terk ederken,

---

217 Bkz. Emmanuel, 57-58.

218 Veinstein, 363.

219 II. Beyazıt Dönemine Ait 906/1501 Tarihli Ahkâm Defteri, Haz. İlhan Şahin-Ferudun Emecen, İstanbul 1994. 15.

yanlarında bazı önemli eserleri, el yazmalarını ve sahip oldukları eşyalardan bir kısmını yanlarında taşıyabilmişlerdir.[220]

1492'de, İspanya'dan sürülen Yahudilerden bir ' smı, geçici bir süre için Portekiz'de kalabilme hakkı elde etmiştir. Portekiz Kralı II. Joâo, geçici bir süre onları ülkesine kabul etmiş ancak, zulüm ve baskı yapmaktan geri durmamıştır. II. Joâo ölünce (1495) onun yerine Kral olan kuzeni Manuel, Yahudilere iyi davranmaya başlamış, daha önce köle ilan edilen Yahudileri azad etmiştir.[221] Ancak, bu hoşgörü ortamı da fazla uzun sürmemiştir. İspanya'nın Katolik kralları ona, kızları ile evlenmesini teklif etmiş ve karşılık olarak da ondan, ülkesindeki Yahudileri ve Müslümanları sürmesini istemişlerdir. Manuel, bu teklifi kabul ederek, ülkesindeki Yahudi ve Müslümanların önüne üç seçenek koymuştur: Ölüm, Hıristiyan olma ve sürgün. Bunun üzerine, Yahudilerden bir kısmı, Hıristiyanlığı kabul ederek Portekiz'de kalmış, büyük çoğunluğu ise Portekiz'i terk etmiştir (1496-1497).[222] Portekizden kovulan Yahudilerden, Osmanlı Devleti'ne sığınanların büyük çoğunluğu, Selanik'e ve İstanbul'a yerleştirilmiştir.[223]

Osmanlı Devleti'ne göç eden Sefarad Yahudilerin bir kısmı, özellikle Selanik, Edirne ve İstanbul'a yerleşmeyi tercih etmiş, bir kısmı da Safed bölgesine yerleşmiştir. 992/1584 tarihli bir belgede, daha önce Safed'de üç Yahudi mabedi mevcutken, yoğun Yahudi göçü sebebiyle, bu tarihte Safed'de Yahudi mabedlerinin sayısının otuzüçe baliğ olduğu belirtilmiştir.[224]

Osmanlı Devleti'ne Yahudi göçü, 16. yüzyıldan sonra kesafetini kaybetmeye başlamıştır. Bununla birlikte, Yahudiler darda kaldıkları her zaman Osmanlı Devleti'ne göç etmeye devam etmiştir. 1571'de Fransa'dan Trablus'a sürülen Yahudilerden bazıları Kıbrıs adasına yerleşmek istemiş, Divan-ı Humayun da bu işe nezaret etmeleri için Hasan ve Yahudi Samuel'i görevlendirmiştir.[225]

---

220 Bkz. Emmanuel, 58.
221 Graetz, IV/433.
222 Bkz. Graetz, IV/437.
223 Emmanuel, 60.
224 Bkz. BOA., MD. 55, s. 85, sh. 48.
225 Bkz. BOA., MD. 13, s. 577, sh. 410.

1872'de Lehistan ihtilali yüzünden zorda kalan yüz elli hâne Yahudi, İstanbul'a gitmek için Tuna sahiline gelmiştir. Bu Yahudileri, Osmanlı Devleti İzmir'e ve Selanik'e yerleştirmiştir.[226]

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde, hatta Cumhuriyet döneminde bile Yahudiler, Türkiye'ye göç etmeye devam etmiştir. Çeşitli dönemlerde, uğradıkları zulümden dolayı Rusya'dan kaçan Yahudiler, Türk topraklarına sığınmıştır. Ancak, Filistin'de bir Yahudi devleti kurma çalışmaları hızlanınca, Yahudilerin Osmanlı Devleti'ne yerleşmelerine sınırlamalar getirilmiştir.[227]

[226] Bkz. Galanti, 18.

[227] Bu sınırlamalar ile ilgili geniş bilgi için bkz. BOA., Yıldız, Sadaret Maruzat Evrakı, 250/67.

II. BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE MİLLETLER

Osmanlı Devleti'nde, çok çeşitli din ve mezhepten insanlar, barış içinde bir arada yaşamıştır. Farklı ırklara mensup Hıristiyanlar ve Yahudiler, Devlet'in aldığı tedbirler ve hoşgörü sayesinde huzur içinde olmuştur. Osmanlı Devleti'ndeki Yahudilerin konumunu daha iyi anlayabilmek için, diğer Gayrimüslimlerin durumunun da bilinmesi gerekmektedir. Ayrıca, Osmanlı Devleti'nin, güçlü iken çok başarılı bir şekilde uyguladığı "Millet Sistemi"ne de göz atmaya ihtiyaç vardır.

A- OSMANLI DEVLETİ'NDE MİLLET SİSTEMİ VE BAŞLICA MİLLETLER

Osmanlı Devleti, hâkimiyeti altında yaşayan toplulukları, din ya da mezhep esasına bağlı kalarak yönetmiştir. Buna, "Millet Sistemi" denilmektedir.[228] Millet kelimesinin sözlük anlamı, "söyleyip yazdırmak" veya ezbere yazmak" anlamındaki "imlal" masdarı ile ilgilidir. Istılâhî anlamı ise eğri veya doğru bir yola sülûk etmektir. Millet, din, şeriat, dinde gidilen yol, tarikat, sünnet ve yol anlamlarına gelir.[229] Millet kelimesinin kaynağının İbranice "milla", "mella" (mefhum, kavram) kelimesi olduğunu ifade edenler de olmuştur. Ancak, Kur'an-ı Kerim'deki "millet" kelimesi ile arasında bir ilişki kuramamışlardır.[230]

E. Buhl, millet kelimesinin harf-i tarif ile "el-mille"nin, Peygambere vahyedilmiş hakiki dîni, dolayısıyla Müslümanları, bu kelimenin zıddı olan "el-zimme" de İslamiyet'in hâkimiyeti altındaki

---

[228] Bkz. Eryılmaz, 17.

[229] Elmalık Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, Eser Neşriyat, Baskı yeri ve yılı yok, I/483-484.

[230] Bkz. E. Buhl, "Millet", İA., MEB., VIII/317.

Gayrimüslimleri ifade ettiğini belirtir. Ona göre, millet kelimesinden "millî" kelimesi meydana gelmiş ve "zımmî'nin zıddı olarak kullanılmıştır.[231]

Şemseddin Sami, millet kelimesinin, din kelimesi ile bir olduğunu belirtir. Ona göre, bu kelime, "Millet-i İslâm", "milel-i muhtelife" gibi bir din veya mezhepte bulunan cemaatı ifade eder. Şemseddin Sami, millet kelimesinin lisanımızda karıştırıldığını, "millel-i İslâmiye" ve "Türk milleti" şeklinde kullanıldığını: hâlbuki "millet-i İslâmiye", "ümem-i İslâmiye" ve "Türk ümmeti' şeklinde kullanmak gerektiğini belirtir.[232]

Osmanlı Devleti'nde bu kelime, dini açıdan türde; inançlara sahip topluluklar anlamında kullanılmıştır. Günümüzdeki anlamda, yani "ulus" anlamında veya Batı dillerindeki "nation" anlamında kullanılmamıştır. Osmanlı Devleti, hâkimiyeti altında çeşitli din ve mezheplere mensup çok sayıda insanı barındırmıştır. Bu insanları, bağlı bulundukları din ve mezheplere göre teşkilatlandırarak yönetmiştir. Dinî cemaatlardan her biri, kendi cemaatinin reisini seçmiş, seçilen şahıs, Devlet tarafından o cemaatin yöneticisi olarak kabul edilmiştir. Böylece, bu cemaatler, kendilerine verilen beratlarla, adeta devlet içinde devlet gibi kendi din, hukuk ve geleneklerini, eğitim kurumlarını düzenlemiştir.[233]

Bulgarlar, Sırplar, Rumlar ayrı ayrı ırklara mensup olmalarına rağmen, Devlet'in son zamanlarına kadar "Rum milleti" şemsiyesi altında yönetilmiştir. Ancak, Osmanlı Devleti'nin son ve güçsüz zamanlarında, milliyetçilik hareketlerinin artmasıyla, Bulgar ve Sırp kiliseleri, bir mücadele sürecinden sonra Rum Patrikliği'nden ayrılarak otonom bir idareye kavuşmuştur.

Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinde yaşayan Gayrimüslim unsurları Yahudiler, Ortodokslar, Ermeniler, Katolikler ve Protestanlar olarak tasnif etmek mümkündür. Ancak, Katoliklerle Protestanlar, Osmanlı Devleti'nin son zamanlarına kadar Osmanlı "millet" sistemine dâhil değildir.

Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'u fethettiğinde, Galata'da oturan Katolik Latinlere, her türlü dînî faaliyetlerinde serbest

---

231 Buhl, "Millet", İA, MEB.,VIII/317.

232 Bkz. Şemseddin Sami, Kâmûs-ı Türkî, İstanbul 1987, 1400.

233 Bozkurt, 10.

olduklarına dair bir ferman vermiştir. Bosna'nın fethinden sonra, oradaki Katoliklere de aynı haklar tanınmış;[234] fakat Katolikler bir millet olarak tanınmamıştır.

Katoliklere "Millet" statüsü verilmeme sebebi olarak, onların nüfuslarının azlığı ve ülke toprakları dışında bir otoriteye, Papa'ya bağlı oluşları gösterilmektedir. Fatih, İstanbul'u fethedince, Doğu Roma İmparatorluğu'nun vârisi konumuna girmiştir. Daha önce, Doğu Roma İmparatorluğu'nun teb'ası olan insanlar, "Fetih"ten sonra, Osmanlı Devleti'nin teb'ası olmuştu. Bu insanlar, mezhep bakımından Katoliklerle, asırlardan beri devam eden bir mücadele sürdürmüştür. Ayrıca Fatih'in Katoliklere "millet" statüsü tanımaması, Gayrimüslim teb'anın büyük çoğunluğunu oluşturan Ortodoksları hoşnut etmiştir.

Fatih Sultan Mehmet tarafından "Millet" statüsü tanınan bütün Ortodoks teb'anın Rûhânî reisi Rum Patriği olmuştur.[235] Ortodoks Kilisesinin hiyerarşik yapısına hiçbir şekilde müdahale edilmemiş, Rum Patriği Ortodokslara ait dînî ve sosyal işlerde tek otorite olmuştur.[236]

"Millet" statüsü tanınan diğer bir Gayrimüslim cemaat da Ermenilerdir. Ermeniler de İstanbul'daki Ermeni Patriği tarafından yönetiliyordu. Ermenilerin rûhânî merkezleri Eçmiyazin Kilisesi idi. Ayrıca, Ermenilerin biri Akdamar'da, diğeri de Sis'de olmak üzere iki rûhânî merkezleri daha vardı. Fakat Osmanlı Devleti'nin tanıdığı haklarla, yönetim bakımından İstanbul Ermeni Patriği, diğer merkezlerin rûhânîlerinden daha önemli bir konuma gelmiştir.[237]

Fatih Sultan Mehmet'in Ermenileri Rum pariğine bağlamak yerine ayrı bir Ermeni patrikliğe kurmasını "Hıristiyanları bölmek için özel bir strateji" olarak görüp üzerine yorum yapmak maalesef

---

[234] Bkz. Eryılmaz, 63-64.

[235] Her ne kadar Ermeniler de Ortodoks olarak niteleniyorsa da, Ermeni kilisesi aynı zamanda "Monofizit Kilise"dir. Bu bakımdan, Ermeni Kilisesinin ayrı bir hiyerarşik yapısı vardır ve Rum Patrikliği ile hiçbir şekilde bağımlılığı yoktur. (Ermeni Kilisesi hakkında geniş bilgi için bkz. Abdurrahman Küçük, "Ermeni Katoğikosluğu ve Ermeni Meselesine Dair Bir Arşiv Vesikası Üzerine", AÜİF., Dergisi, Ankara 1983, XXXVI/727-750).

[236] Bkz. Ahmet Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet. Üçdal Neşriyat, İstanbul 1984, 2643.

[237] Bkz. Ahmet Cevdet Paşa, 2643.

genel bir tutum haline gelmiştir. Hâlbuki Fatih'in Ermeni patrikhanesini kurdurması tamamen insani nedenlere dayanır. Ermeniler inanç bakımından Rumlardan ayrıdır. Monofizit inanca sahip (Hz. İsa'da tek tabiat-ilahi tabiat olduğuna inanırlar) olan Ermeniler Bizans'ın resmi dini olan Ortodoksluk inancına aykırı inanca sahip oldukları için sapkın sayılmış ve tarih boyunca hep zulme uğramıştır.

Bu yüzden Ermeniler ve onlarla aynı inanca sahip olan Süryaniler ve Kıptiler Müslüman fatihleri (Hz. Ömer döneminde Kudüs'ün fethedilmesi, Türklerin Anadolu'ya girmeleri, Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethi) kurtarcı olarak görmüşlerdir. Müslümanların egemenliğinde inançlarını özgürce yaşamışlardır. Fatih Sultan Mehmet'in Ermeniler için ayrı bir patriklik kurmasının Hıristiyanları bölme değil de inanç farklılığına saygı anlamına geldiği, Osmanlı devletinde daha sonraki uygulamalarda da kendini göstermiştir. Ermenilerle aynı inanca sahip olan Süryaniler ve Kıptiler de devletle olan işlerini Ermeni Patrikliği aracılığı ile yürütmüşlerdir.

Fatih Sultan Mehmet, Yahudileri de "millet" olarak kabul etmişti. Fakat Yahudilerde, Ortodokslardaki ve Ermenilerdeki gibi bir hiyerarşik yapılanma yoktu. Bu yüzden 19. yüzyılın başlarına kadar, İstanbul'daki Hahambaşının önemli bir konumu olmasına rağmen, Yahudi cemaati mahallinden yönetiliyordu. Bir yerleşim bölgesindeki Yahudiler, menşe'lerine ve geleneklerine göre kendi içlerinde bir yönetim oluşturuyordu. İstanbul Hahambaşısının, Devlet'in başşehrinde oturması dolayısıyla, onların Devlet ile münasebetlerinde, gönüllü bir aracı konumu vardı.[238]

Osmanlı Devleti, uyguladığı "Millet" sistemi sayesinde değişik din, kültür ve ırka mensup milyonlarca insanı bir arada, asırlar boyunca barış içinde yaşatmıştır. Teb'ası olan Gayrimüslimlere, hiçbir şekilde zulüm ve işkence yapmamıştır. Burada dikkat edilmesi gereken önemli bir nokta vardır. Osmanlı Devleti'nin, Gayrimüslimleri birer "Millet" olarak tanıyıp, onlara geniş bir hürriyet ortamı sağlaması, karşılıklı yapılmış bir anlaşmanın neticesi

[238] Bu konu hakkında, IV. Bölüm de, "Hahambaşılık "bahsinde daha geniş bilgi verilecektir.

değildir. Bu haklar, hâkim bir milletin, hâkimiyetinde olan insanlara verdiği haklardır. İnsan haklarının gelişmediği, başka ırk ve dîne mensup insanlara hoşgörü gösterilmediği o dönemde Türkler, ülkelerinde yaşayan bütün insanlara inanç özgürlüğünü vermiştir.

Osmanlı Devleti, "mütekabiliyet" gerekçesi varken bile, bu hoşgörüyü hiçbir şekilde sınırlandırma yoluna gitmemiştir. Endülüs Müslümanları, her türlü dinî işlerinde serbest olacaklarına dair garanti ile teslim olmalarına rağmen, Hıristiyan Krallar, onları zorla Hıristiyan yapmaya çalışmıştır. Bunu gerçekleştirmek için her türlü zulme başvurmuşlardır. Müslümanları ve orada kurdukları medeniyeti Endülüs'ten kazımışlardır. Osmanlı Devleti bu durumda, oradaki Müslümanlara yardım yollarını araştırmış, olabildiği nisbette onlara yardım etmiştir. Ancak, kendi teb'ası olan Hıristiyanlara, Hıristiyanların kendi ülkelerindeki Müslümanlara yaptığı zulümlerin karşılığı olarak zulüm ve baskı yapmayı hiçbir zaman düşünmemiştir. Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında, Avrupa devletlerinin baskıları ve Misyonerlerin gayretleri neticesinde Katoliklerin ve Protestanların sayılarının artması ile Katoliklere (1830) ve Protestanlara (1848) da "Millet" statüsü verilmiştir. Katolik ve Protestanlara "Millet" statüsü tanınıncaya kadar, bu statüye sahip olan Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler olmak üzere üç önemli Gayrimüslim grubu vardı. Bu husus göz önüne alınarak burada Rumlar ve Ermenilerden bahsedilip, daha sonra Yahudiler ele alınacaktır.

1. Rumlar

Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlere verilen haklar, Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethinden sonra sistemli bir hale getirilmiştir. Fatih'in İstanbul'u fethettiği sırada Rum Patrikliği münhal bir durumda idi. Bu dönemde, Ortodoksluğa sadık kalanlar ile Papa yanlıları arasındaki mücadele devam ediyordu.[239] Fatih, 1453'ün Haziran'ından itibaren yeni bir Patrik intihabına girişti.[240] Fatih'in emri ile bir araya gelen kilise ruhbanları ve bir kısım halk, 1438-1439'da akdedilen Floransa Konsilinden beri, Batı Kilisesine

---

[239] bk. Aurel Decei, "Fenerliler", İA. MEB., IV/547.

[240] Baron Joseph Von Hammer Burgstall (Hammer). Osmanlı Devleti Tarihi. Çev. Mehmed Ata Bey, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1983, III 650.

tavır almış olan Georgios'u "Gennadios" ünvanıyla Patrik seçti.[241] fatih, Gennadios'a birçok ihsanda bulundu. Onu huzuruna kabul etti ve ona kıymetli bir asa hediye etti. "Milletbaşı" ünvanını vererek onu, ülkede yaşayan bütün Ortodoksların işleri üzerinde yetkili kıldı.[242]

Fatih Sultan Mehmet, Patriğe, Müslümanlar arasında Hıristiyanlara Temin-i Hukuk (Modus Vivendi) tesis ettiğini gösteren bir Berat vermiştir. Bu Beratla bütün Hıristiyanların hayatları teminat altına alınmış, Patrik ve ondan sonra gelecek olan Patrikler her türlü vergi ve resimden muaf tutulmuştur.

Ayrıca bu Beratla, bütün Ortodoksların Patriğe karşı vazifeleri belirtilmiş ve Cemaatinin dînî, hukûkî ve cezâî işlerinde Patrik yetkili kılınmıştır.[243]

Patriğe verilen beratta şöyle denilmiştir: "Kimse Patrik'e tahakküm etmesin; kim olursa olsun hiçbir kimse kendisine ilişmesin. Patrik ve mâiyetinde bulunan büyük rahipler her türlü umûmî hizmetlerden müebbeden (ebediyen) muaf olsun... Kiliseleri camie tahavvül edilmeyecektir (çevrilmeyecektir); izdivaç (evlenme) ve definleri Rum Kilisesi usul ve kaidelerine uygun olarak eskiden olduğu gibi îfâ olunacaktır."[244]

Fatih Sultan Mehmet'in verdiği haklarla, Rum Ortodoks Patrikliğinin kuvvet ve ehemmiyeti eskiye nazaran çok çok artmıştır. Öyle ki, "bir Ortodoks Hırlstiyanın Fener'den geçmeden Bâb-Humayûn'a yaklaşması"[245] imkânsız hale gelmiştir. Rum Ortodoks patrikleri, Fatih'in onlara verdiği yetki sayesinde Ortodoks halk üzerinde sağladıkları nüfuzu, devlet zayıflamaya başlayınca Osmanlı Devleti'nin aleyhinde kullanmışlardır. Devlet aleyhine çalışmalarından ve siyasî faallyetlerde bulunmalarından dolayı, zaman zaman Patrikler îkaz edilmiştir. IV Mehmet döneminde, Patrik III. Parthenios, Eflak Voyvodası Constantin'i isyana teşvik

241 "Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi", Türk Ansiklopedisi (TA.) İstanbul 1968, XVI/231; Süreyya Şahin. Fener Patrikhanesi ve Türkiye, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1980, 39.

242 Şahin, 41.

243 "Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi", TA, XVI/232.

244 Hammer, VII/651; Şahin, 45.

245 Decei, IV/547.

etmiş ve İstanbul yangınlarında kargaşa çıkarmak için Rum gençlerini teçhiz etmek maksadıyla, konağında Yeniçeri dolama ve feslerini depo etmiştir. Bu hareketi, onun 1657 yılında Parmakkapı'da asılmasına,[246] kendisinden sonra gelecek olan Patriklerin de yetkilerinin kısılmasına sebep olmuştur. Bununla beraber Patrikler, Türk hâkimiyeti boyunca, hiçbir baskıya maruz kalmadan tam bir ruhanî şef olarak görevlerini sürdürmüşlerdir.[247] Rum Ortodoks Patrikleri, Osmanlı Devleti tarafından yetkilerine getirilen sınırlamalara ve alman tedbirlere rağmen siyasî faaliyetlerini sürdürmekten vazgeçmemişlerdir.

Patrikhane, "Megalo İdea"[(*)] idealinin takipçisi olmuş, bağımsız Yunanistan'ı kurma emelinden vazgeçmemiş, Mora İsyanında, Girit İsyanında faal rol oynamış, Etnik-i Eterya adlı gizli cemiyetin kurulmasına yardımcı olmuştur. Rus Çarına, Türkleri içerden yıkmak için neler yapmak gerektiğinden bahseden mektuplar yazmış ve daha birçok yıkıcı faaliyetler içinde bulunmuştur.[248]

Patrikhanenin, bizzat destekleyerek ortaya çıkmasına hayallerini gerçekleştirmeye, öte yandan da kendisine bağlı diğer Ortodoks toplulukları asimile etmeye ve sindirmeye çalışmıştır. Fener Patriği, 1800 yılında, Bulgar kilise okullarının kapatılmasını, kiliselerde yalnız Rumca kitaplar okutulmasını emretmiş ve âyinlerde Bulgarca lisanının kullanılmasını yasaklamıştır.[249]

Patrikhanenin baskılarına, sadece Bulgarlar değil, diğer Ortodoks milletler de maruz kalmıştır. Eflak ve Boğdan'a atanan "Fenerli Bey"ler halka çok kötü davranmıştır. Bundan dolayı, 1821'de II. Mahmut, Eflak ve Boğdan'a Rumen Bey atamıştır.[250]

---

246 1821'de de, Mora İsyanında faal rol oynayan Rum Patriği II. Gregorius ve bazı Kilise yöneticileri Benderli Ali Paşa'nın emri ile idam edilmiştir. Bu konuda bkz. "Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi", TA, XVI/231-232.

247 Bkz. "Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi", TA, XVI/231-232.

(*) Megalo İdea, "Büyük Fikir","Büyük Memleket", "Büyük Ülkü" anlamlarına gelir ve Bizans İmparatorluğunu en geniş sınırları ile birlikte diriltmeyi hedef alır. Bkz. Şahin, 125-184.

248 Tarih boyunca Patrikhanenin yaptığı yıkıcı faaliyetler hakkında bkz. Şahin, 125-184.

249 Bkz. Eryılmaz, 52.

250 Decei, IV/547-549.

Rum Ortodoks Patrikhanesinin, Rum olmayan Ortodokslara yaptığı baskılar ve ayrılıkçı hareketlerinin artması neticesinde 1870'te Bulgar, 1879'da Sırp ve 1885'te Rumen Kiliseleri, Fener Patrikhanesinden ayrılarak otonom hale gelmiştir.[251]

Rum Ortodoks Patrikhanesi, 1839 ve 1856 Fermanlarıyla cemaatlerin yönetimi ile ilgili Devletçe getirilmek istenen yeniliklere, imtiyazlı durumunu kaybetmemek için karşı çıkmıştır. Çünkü Patrikhane, giderlerini karşılamak, okul ve kiliseleri desteklemek için, vilayetlere gönderdiği "Kocabaşlar" vasıtasıyla, yıllarca Ortodoks halktan para toplamıştı.[252]

Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi, istemeye istemeye, Devlet'in zorlaması karşısında bir komisyon kurmuş ve bir nizâmnâme taslağı hazırlamıştır. Bu taslak, 1862'de Bâbıâlî tarafından tasdik edilmiş, "Rum Patrikliği Nizâmâtı" adıyla yayınlanmış ve yürürlüğe girmiştir.[253] Bu tarihten sonra, Rum Patrikliği, Devlet tarafından onaylanan bu nizâmnâmeye göre idare edilmiştir.

2. Ermeniler

Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'u fethettikten hemen sonra, Rum Ortodoks Patrikliğini tesis ettiği gibi, 1461'de de Ermenilerin rûhânî reisi Hovakim'i Bursa'dan İstanbul'a getirerek Ermeni Patrikliğini tesis etmiştir. O tarihten itibaren Ermeniler bu Patriklik vasıtasıyla idare edilmiştir.[254]

Ermeni Patrikler, Ermeni Milletinin dinî, içtimâî her türlü işlerinde otorite olmuşlar, Millete ait gelir ve giderleri tesviye etmişlerdir.[255] Patriklik makamı, dinî işler dışında, şahıs ve aile hukukuyla ilgili konularda da tek otorite olmuş ve Hükümetin tasdiki şartıyla, cemaatine mensup insanlardan suç işleyenleri hapsetmek, sürgüne göndermek hakkını bile hâiz olmuştur.[256]

---

251 Decei, IV/547-549.

252 Bkz. Bozkurt, 170.

253 "Rum Patrikliği Nizâmâtı" için bkz. Düstûr, Tertib-i Evvel, II/902-937.

254 Bkz. Esat Uras, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, Ankara 1950, 151; Kâmuran Gürün, Ermeni Dosyası, TTK. Basımevi, Ankara 1983, 55.

255 Uras, 151.

256 Uras, 152; Gürün, 55.

Rum Ortodoks Patrikliğine, Hz. İsa'da çift tabiat gören bütün Ortodoks mezhebi mensupları bağlanmış; Ermeni Patrikliğine ise, kendi otosefal hiyerarşilerini muhafaza etmek şartıyla Süryanîler, Kıbtîler ve Etyopyalılar bağlanmıştır.[257]

Akdamar, Sis ile İran sınırları içinde kalan Eçmiyazin Kategikoslukları, dînî bakımdan daha üstün olmalarına rağmen, Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'da Ermeni Patrikliği tesis etmesiyle, bu Patriklik, hukûkî bakımdan diğerlerinden öne geçmiştir.[258] Ancak, Eçmiyazin'in ruhanî ağırlığı her zaman devam etmiştir.[259]

Aslında, Ermeniler o tarihte Patriklik verilecek kadar bir nüfusa sahip değillerdi. Fatih'in bu yolla daha önce belirttiğimiz inanç farklılığı yanında İstanbul'un nüfusunu artırmak için Ermenileri İstanbul'a getirmeyi tasarladığı düşünülebilir. Nitekim bu tarihten kısa bir süre sonra İstanbul, 150.000 Ermeni nüfusuyla dünyanın en çok Ermeni yaşayan şehri olmuştur.[260]

Hovakim'in İstanbul Patriği olmasından sonra, İstanbul'a Ermeni akını olmuştur. Gelen Ermeniler, Kumkapı, Yenikapı, Samatya, Narlıkapı, Edirnekapı ve Balat'a yerleştirilmişlerdir. 1475'te, Osmanlı ordusunun zaptettiği Kefe'den birçok Ermeni, İstanbul'a getirilerek Edirnekapı'ya yerleştirilmiştir. 1479'da Karaman Ermenileri İstanbul'a getirilerek Samatya'ya yerleştirilmiş, Yavuz Sultan Selim de Çaldıran zaferinden sonra, Tebriz'den İstanbul'a Ermeni sanatkârlar getirmiştir.[261] Ermeniler, Osmanlı Devleti'nde rahat bir hayat sürmüşler, ticaret ve sanatla meşgul olmuşlardır. Onlar da diğer Gayrimüslimler gibi, askerlikten muaf tutuldukları için ticaret ve sanatkârlıkta önemli yer tutmuşlardır. 18. yüzyılın başlarından itibaren ülkenin ticaretinde söz sahibi olmuşlar, 17. yüzyıldan sonra gerilemeye başlayan Yahudi cemaati-

257 Bkz. Gürün, 55.

258 Bkz. Uras, 151.

259 Ermeni ruhanî merkezinin neresi olacağına dair zaman zaman tartışmalar olmuştur. Bu tartışmalar hakkında geniş bilgi için bkz. Abdurrahman Küçük, "Ermeni Katoğikosluğu ve Ermeni Meselesine Dair Bir Arşiv Vesikası Üzerine", AÜİF., Dergisi, Ankara 1983, XXXVI/727-750.

260 Bkz. Eryılmaz, 30-31.

261 Bkz. Uras, 151.

nin ticaretteki hâkimiyetinin ve Saray'daki itibarının azalmasına neden olmuşlardır.

Osmanlı Devleti'nde Ermeniler, Katolik propagandasının başlaması ve Protestan Misyonerlerin ülkeye gelmesi ile çalkantılı bir döneme girmiştir. Ermeniler arasında Katolik propagandası, 17. yüzyılda başlamıştır. Bu propaganda, ilk defa 1641'de zuhur etmiştir. Bir Latin rahibi olan Pére Clement Galana, Ermeni çocuklarına ders vermeye başlamıştır. İstanbul Ermenileri buna tepki göstermişler, bunun üzerine, Galana ve arkadaşları, Devlet'in tâkibatından korkarak firar etmişlerdir. Daha sonra, 1668'de, Katolik Misyonerler, Hasankale, Gümüşhane, Tercan, Kars, İspir, Bayburt ve Trabzon'da Ermeniler arasında faaliyetlere girişmişlerdir. Bu propagandaların tesiri ile 1702'de, birçok Ermeni, Katolikliği kabul etmiştir.[262]

1702'den sonra, Ermeni Patrikliğinin büyük mücadelesine rağmen, Katolikliğe meyleden Ermenilerin sayısı çoğalmaya başlamıştır.[263] Bu yüzden, Ermeniler arasında çok uzun kavga ve kargaşa olmuştur. Nihayet 1830'da, Fransa elçisinin tavassutu ile II. Mahmut, Katolik Ermenileri de bir Cemaat olarak kabul etmiştir.[264]

Andan Nurican isminde bir Katolik Ermeni papazı, Katolik murahhası tayin olunmuştur. 1831 yılında da Hagapos Çukurcuyan, Katolik Ermenilerinin Patriği olarak kabul edilmiştir.[265]

Patriklik makamı ilk önce Adana iken, daha sonra İstanbul'a taşınmıştır.[266] Katolik Ermenilerin özellikle Adana, Kahramanmaraş havalisinde olması bu bölgede Katolik Fransızların propaganda ve baskıları nedeniyle olmuştur. Nitekim Fransızlar Katolikleştirdikleri Ermenilere Fransız üniforması giydirerek asırlarca birlikte yaşadıkları Müslüman ahaliye karşı yaptıkları katliama ortak etmişlerdir. Yüzyıllarca birlikte yaşadıkları insanlara karşı ihanetleri sebebiyle Ermeniler o bölgelerden Fransa'ya göç etmiştir. Günümüzdeki Fransa'nın Ermenilerle ilgili faaliyetleri Ermenileri Türklere

---

262 Bkz. Uras, 154.
263 Bkz. Gürün, 66.
264 Bkz. Abdurrahman Küçük, "Belgelerin Işığında Türk-Ermeni Münasebetlerine Genel Bir Bakış", AÜİF. Dergisi, Ankara 1989, XXXI/ 249.
265 Bkz. Uras, 155.
266 Uras, 155; Gürün, 66.

karşı kullanmaktan henüz vazgeçmedikleri anlamına gelmektedir. Katolik propagandasının yanısıra, Osmanlı Ermenileri üzerinde, Protestan Misyonerler de faaliyetlerini yürütmüştür. Amerikan Misyonerler, Osmanlı Devleti'ne girdikten sonra, fakir Ermeni çocuklarına bedava okullar açarak, orada Protestanlık telkinine başlamışlar, bedava İnciller ve diğer dînî kitaplar dağıtmışlardır.[267] Onlar, bu faaliyetlerinden iki türlü kazanç sağlamışlardır. Birinci kazançları, asırlardır huzur içinde bir arada yaşadıkları Türklere karşı, Ermeniler arasına düşmanlık tohumları atmaları olmuştur. Ermenileri, çeteler kurmaya ve Osmanlı Devleti'nin zaafiyetinden dolayı gücünün ulaşamadığı bölgelerde, savunmasız kalmış Türkleri katletmeye teşvik etmişlerdir. Bu da, Türkler ve Ermeniler arasındaki asırlarca devam etmiş olan karşılıklı güven ortamının yok olmasına neden olmuştur. Misyonerlerin ikinci kazançları da kendi mezhepleri olan Protestanlığa taraftar toplamak olmuştur. Amerikan Misyonerlerinin gayretleri ile sayıları artan Protestan Ermeniler, bir Cemaat olarak kabul edilmeleri için gayret etmeye başlamışlardır. 1846'da, İngiltere sefaretinin yardımı ve tavassutu ile İstanbul Protestan İdare Heyeti teşekkül etmiş ve bu heyetin başkanlığına, Abraham Ütücüyan getirilmiştir.[268]

Ermeni Patrikhanesinin ve Rus elçisinin şiddetli itirazlarına rağmen, 1859 yılında, Padişahın fermanı ile onlar, Protestan Milleti olarak tanınmış ve bir Millet reisi seçme hakkı kazanmışlardır. Gregoryan Ermeniler, 1862 yılına kadar, Fatih'in tesis etmiş olduğu Ermeni Patrikliğine verilen berata göre idare edilmiştir. Bu tarihten sonra yeni bir nizamname hazırlanmıştır. 1856 Fermanının hazırlanışı esnasında dînî otorite konusu görüşülürken İngiliz, Fransız ve Avusturya elçileri, Milletlerin yeniden organize edilmesini savunmuştur.[269]

1857 ve 1859 yıllarında, bir nizamname hazırlanması konusunda, Ermeni Patrikhanesinde uzun münakaşalar yapılmış ve

---

[267] Amerikan Misyonerlerin Osmanlı Ermenileri arasında yaptıkları misyonerlik faaliyetleri hakkında bkz. Uygur Kocabaşoğlu, Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika, 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğundaki Amerikan Misyoner Okulları, İstanbul 1989, 29-113.

[268] Uras, 156.

[269] Bkz. Bozkurt, 170.

1860'ta nizamname hazırlanmıştır. Muhtelif sebeplerden dolayı bir müddet geciktirilen Ermeni Milleti Nizamnamesi, 29 Mart 1863'te Devlet tarafından tasdik edilmiştir.[270]

Bu tarihten itibaren, Ermenilerin büyük bir çoğunluğunu teşkil eden Gregoryan Ermeniler, bu nizamnameye göre yönetilmiştir.[271]

3. Yahudiler*

Osmanlı Devleti'ndeki Yahudileri, genel olarak iki grupta ele alabiliriz.Bunlardan birincisi, Rabbanî Yahudilerdir. Rabbanî Yahudiler, Yahudi bilginlerin Tora'nın yorumlarından oluşan Talmud'u kabul ederler. Bu Yahudiler, Talmud'u kabul etmeyenleri gerçek Yahudi saymazlar. Osmanlı Yahudilerinin ikinci grubu da sayı bakımından Rabbanî Yahudilere göre çok az bir yekûn tutan Karâîlerdir. Karâîler, Tora yorumlarından oluşan Rabbanî geleneği reddederler. Talmud'u, geçerliliği olmayan, Hahamların şahsî yorumlarından oluşan bir kitap olarak görürler. Tora'yı, dînî bakımdan tek geçerli belge ve Yahudiliğin temeli sayarlar.[272]

Osmanlı Devleti'nde, bu gruplardan ayrı olarak Yahudi kökenli bir cemaat daha vardı. 17. yüzyılda zuhur eden "Dönmeler",

---

270 Bkz. Uras, 159-161; Bozkurt, 181.

271 Nizâmnâme metni için bkz. Düstûr, Tertib-i Evvel, 11/938-961.

* Osmanlı belgelerinde, 19. yüzyılın başlarına kadar "Yahudi" kelimesi kullanılırken, bu tarihten itibaren "Musevi" kelimesi kullanılmaya başlanmıştır. Günümüzde de, Türkiye Yahudileri kendilerini "Musevi" olarak adlandırmaktadır. 19. yüzyılın başlarından itibaren neden Musevi kelimesi kullanıldığına dair bir belge bulamadığımız için, bu konuda ancak bir varsayımda bulunmakla yetineceğiz. Sabatay Sevi hareketinden itibaren, Osmanlı Yahudileri, geldikleri dönemlere kıyasla büyük ölçüde itibar kaybına uğramıştır. Yahudilerin "Musevi" kelimesini kullanmaya başlaması, bu itibar kaybının daha fazla devam etmemesi için kendilerini, yeni bir kimlik ve yeni bir imajla takdim ederek eski itibarlarını yeniden yakalama gayretlerinin neticesi olabilir. Araştırmamızın daha uzun tarih dilimine ait Osmanlı belgelerinde kullanılmasından dolayı araştırmamızda "Yahudi" kelimesini kullanmayı tercih ettik. Nitekim Osmanlı Yahudileri hakkında çok sayıda eseri bulunan Avram Galanti de, eserlerinde çoğunlukla "Yahudi" kelimesini kullanmayı tercih etmiştir.

272 Bkz. Sharon, Türkiye..., 122.

varlığını günümüze kadar devam ettirmiştir. Bu cemaat mensupları, Müslüman olmuş gözükseler de, eski dinlerinin bir takım kurallarına bağlı kalmışlardır.

Ayrıca Dönmeler, ortaya çıktıkları dönemde, Osmanlı Yahudilerinin sosyal hayatını derinden etkilemiştir. Daha sonra da dînî sahada Yahudilerden bilgi ve eğitim konusunda yardım görmüşlerdir. Bu yüzden ilerleyen sayfalarda Dönmeler hakkında da bilgi verilecektir.

a. Rabbânî Yahudiler

Rabbânî Yahudiler, Osmanlı Yahudilerinin büyük çoğunluğunu oluşturmaktaydı. Bunlar, menşe'lerine, dil ve geleneklerine göre dört gruba ayrılıyorlardı. Bu gruplar Romaniot (Romalılar), Eşkenazlar, Sefaradlar ve Musta'ribeler idi.[273]

Roma dönemi boyunca varlıklarını devam ettiren Yahudiler, "Romaniot" (Romalılar) olarak adlandırılıyorlardı. Romaniot, olarak nitelenen Yahudiler günlük hayatlarında Grekçe konuşuyorlardı.[274] Roma döneminden kalan bu Yahudiler, Grek kültürünü devam ettirmekle övünüyorlar ve Avrupa'dan yeni gelen Yahudileri küçümsüyorlardı.[275]

Özellikle Selanik'teki Romaniot cemaati (Romalılar) Grek menşeli veya Grekleşmiş adlar kullanıyordu. Onların, "Machsor" diye adlandırdıkları, kendilerine has bir ritleri vardı. Bu ritin özelliği, içinde, dinlerini değiştirmeleri için zulüm yapılan Yahudilerin kurtuluşu ile ilgili bir dua bulunmasıydı.[276]

Romaniot (cemaati) akın akın gelen Yahudi göçmenlere karşı, uzun yıllardan beri koruduklarını geleneklerini devam ettirebilmek için epeyce mücadele etmelerine rağmen, zamanla diğer Yahudiler arasında asimile olmaktan kurtulamamışlardır.

---

[273] Bkz. Aryeh Shmuclevitz. The Jews Of The Ottoman Empire In The Late Fifteenth And The Sixteenth Centuries, E. J. BRILL, Leiden 1984, 13.

[274] Bernard Lewis, Juifs en Terre d'Islâm, Dirigée par Roger Errara, Calmann-Lévy, Paris 1986,144.

[275] Bkz. Stanford J. Shaw, The Jews Of The Ottoman Empire And The Turkish Republic. Macmillan. Hong Kong 1991. 44.

[276] Bkz. İ. S. Emmanuel, Histoire des Israélites de Salonique, Librairie Lipschutz, Paris 1936, 61-62.

Özellikle, cemaatler arası evlilikler yoluyla ve Sefaradların sayı ve nüfuz bakımından üstünlüklerinden dolayı, kendilerine has kültürlerini koruyamamışlardır.[277]

Talmudik geleneği devam ettiren Rabbanî Yahudilerin bir grubunu da "Eşkenazlar" oluşturmaktaydı. Çoğunlukla Almanca konuşulan bölgelerden göç eden ve Yahudi kaynaklarda "Eşkenaz" tabir edilen Yahudilerin, Osmanlı Devleti'ne akın etmesine, büyük ölçüde, İsak Sarfati'nin ünlü mektubu[278] neden olmuştur.[279]

Ayrıca, Osmanlı Devleti'nin, Orta ve Kuzey Avrupa'ya yaptığı seferler sonucunda yapılan fetihler neticesinde ülke sınırları içine dâhil olan Yahudilerle Eşkenazların sayısında artış olmuştur.[280]

Eşkenaz Yahudiler, eski ülkelerinde, "Getto"lara mahkûm edilerek diğer insanlardan tecrid edildikleri ve fakir bırakıldıkları için, diğer Yahudilere göre dinî ritüellere ve yiyecek-içecek kurallarına sıkı sıkıya bağlı idiler. Hıristiyanlarla her türlü ilişkiyi kesmeyi dînî bir görev olarak görüyorlardı.[281]

Bundan dolayı, diğer Yahudileri, daha önce yaşadıkları ülkelerde, kültürel yönden asimile olmuş insanlar olarak mülahaza ederek, onlarla yakın münasebet tesis etmekten kaçınıyorlardı.[282]

Eşkenazlar, her türlü işlerine, dinî olmayan otoritelerin karışmasına şiddetle karşı çıkıyorlardı. Osmanlı Devleti'nin mahkemelerine müracaat edenleri "herem" (*) cezasına çarptırıyorlardı.[283]

Eşkenaz Yahudiler, 'Yiddişçe" konuşuyorlardı. Bu dil, 16. yüzyılda Almanya'da konuşulan ve Almancaya birçok İbranice kelimenin karışmasından meydana gelmiştir.[284]

Eşkenaz Yahudiler, İspanya'dan göç eden Yahudilerin büyük etkisine rağmen, kendilerine has bazı dinî geleneklerini günümüze kadar devam ettirebilmişlerdir.[285]

---

277 Emmanuel, 61-62.

278 I. Bölümde, bu mektubun önemli yerlerinin tercümesi verilmişti.

279 Shmuelevitz, 12.

280 Bkz. Shmuelevitz, 12.

281 Bkz. Franco, 40

282 Bkz. Shaw, 45.

(*) **Herem:** Yahudilikte kişiyi cemaat dışı bırakma.

283 Bkz. Nehama, II/120.

284 Nehama, II/120-121.

Osmanlı Devleti'nde, Rabbani Yahudilerin en önemli ve sayıca en kalabalık grubunu "Sefaradlar" oluşturmaktaydı. 15. yüzyıla kadar İspanya ve Portekiz'de büyük zulümlere maruz kalan ve sonunda kovulan Sefaradlar, diğer Yahudi gruplara göre daha kültürlü insanlardı. İspanyol ve Portekiz kültürünün tesiri ile Yahudi dinine ait pratikleri oldukça değiştirmişlerdi. Bunlar, özellikle Müslümanların hâkimiyetinde iken, Endülüs'te, sosyal hayata önemli ölçüde iştirak etmişlerdi.

Bu sebeple, Osmanlı Devleti'ne gelir gelmez, özellikle hizmet sektöründe, kendilerini hissettirmişlerdir.[286]

Ayrıca diğer Yahudi gruplarının aksine, Sefaradlar arasında, Osmanlı devlet adamlarıyla da yakınlaşanlar ve onların hizmetine girenler daha çoktur. Bunlar arasında, "Saray"da nüfûz alanı bulabilenler dahi çıkmıştır. Sefaradlar, bu niteliklerini ileri sürerek, kendilerini diğer Yahudi topluluklarından, kültürel bakımdan üstün görüyorlardı.[287]

Sefarad Yahudiler, içlerinde David soyundan gelenler olduğu iddiasıyla da kendilerine üstünlük atfediyorlardı.[288]

Diğer Yahudi gruplarından kendilerini ayrı gören Sefaradlar, kendi aralarında kaynaşmakta bile güçlük çekiyorlardı. Geldikleri şehre göre topluluklar oluşturarak, diğer topluluklarla kaynaşmamaya büyük özen gösteriyorlardı. Öyle ki, Aragon cemaatine mensup bir Yahudi, yine kendisi gibi Sefarad olmalarına rağmen, Kurtubalıların veya Barselonalıların sinagoguna gitmek istemiyordu.[289]

Özellikle, İstanbul ve Selanik gibi Yahudi nüfusunun yoğun olduğu şehirlerde, bu türlü gruplaşmalar daha fazla idi. Zaman içinde, Devlet nezdinde çıkarlarını daha iyi kollayabilmek ve sosyal hayatı daha kolay bir hale getirmek için Yahudi topluluklar bir araya gelerek üst kurul oluşturmuşlar ve gruplar arasındaki dayanışmayı güçlendirmişlerdir.[290]

---

285 Emmanuel, 62.
286 Shaw. 45.
287 Shmuelevitz, 13.
288 Franco, 38.
289 Franco, 40.
290 Shmuelevitz, 13.

Arapların yaşadığı bölgelerin fethi ile Osmanlı Devleti sınırları içine bir Yahudi grubu daha dâhil olmuştur. Arapça konuşan ve Suriye Filistin, Mısır, Kuzey Afrika ve Mezopotamya'da yaşayan Yahudiler, "Musta'ribe" (Araplaşmış) olarak adlandırılmıştı. Musta'ribeler de diğer Yahudi cemaatleri gibi, kendilerini diğerlerinden daha üstün görüyorlardı.[291]

Avrupa'nın değişik yerlerinden gelen ve çok farklı adet, örf ve dillere sahip olan Yahudiler arasında kaçınılmaz olarak tartışma ve çatışmalar olmuştur. Her topluluk kendi adetlerini gerçek doğru olarak kabul etmiş, diğer toplulukları şiddetle tenkid etmiştir. Sefaradlar çok evliliğe (Poligami) izin verdiği halde*, diğer Yahudiler bu konuda onlara itiraz etmişlerdir. Hatta aralarında bazı İbranice kelimelerin söyleniş tarzında bile anlaşmazlıklar çıkmıştır.[292]

Aralarında gelenek, dil, kültür ve menşe' bakımından birçok fark olan Osmanlı Yahudileri, daha önce büyük işkence ve baskıya maruz kaldıkları milletlerden tevarüs ettikleri kültür mirasını korumak için, anlaşılmaz bir şekilde taassup gösteriyorlardı. Her topluluk, kendi gelenek ve göreneklerine toz kondurmuyor, kendi uygulamalarının dinlerine en uygun olduğunu ileri sürüyordu. Evlilik konusunda, litürji konusunda, yiyecek-içecek konusunda, aralarındaki farklılıklar, birçok meselenin çıkmasına neden oluyordu. Yiyecek içecek konusundaki farklı anlayışlar yüzünden, değişik menşe'lere mensup Yahudi cemaatler, bir arada yemek yemede bile güçlük çekiyordu. Hepsinin ittifak ettiği hususlar; Rabbanî geleneği devam ettirmeleri ve ibadet dili olarak İbraniceyi kullanmaları idi.[293] Osmanlı Devleti'nde, geniş bir hoşgörü ortamında yaşayan Yahudiler, hâkimiyeti altında yaşadıkları milletin dilini bile konuşmaya gerek duymuyorlardı. Onlar, Osmanlı Devleti'nin son zamanlarına kadar, Türkçe konuşmaya ihtiyaç hissetmemişlerdi. Ancak, 1900 yılında, Osmanlı Devleti içinde kendilerini yalnız hissetmeye başlayan Yahudiler,[294] bir komisyon kurarak, "Millet" olarak, Türkçe öğrenmeye başlamışlardır.[295]

---

[291] Bkz. Shaw, 45; Shmuelevitz,13.

* Yahudi Hahambaşısına verilen beratlarda bu husus; "Bir Yahudi avret olsa veya avret üzerine avret alsa" şeklinde geçmektedir.

[292] Bkz. Emmanuel, 65; Veinstein, 46.

[293] Bkz. Shaw, 45-47.

[294] Osmanlı devleti zayıflamaya başlayınca yabancı devletler, kendilerine mezhep bakımından yakın veya çıkarlarına uygun buldukları istismar et-

Rabbanî Yahudiler arasında zaman zaman anlaşmazlıklar çıkmıştır. Bu anlaşmazlıklar, bazan münazaalı iki tarafın da zararına sonuç vermiştir. Şam'da, Musta'ribelerin, dinî banyo (Mikve) konusunda, Sefaradları dînî hükümlere aykırı davranmakla Osmanlı otoritelerine şikâyet etmeleri, Sefaradların dinî liderlerinin tutuklanmalarıyla sonuçlanmıştır. Önemsiz olan bu ihtilaftan, iki taraf da zarar görmüştür.[296]

Avrupa'nın değişik yerlerinden Osmanlı Devleti'ne göç etmiş olan Yahudi cemaatleri arasındaki ihtilaflar, 17. yüzyılın başlarına kadar devam etmiştir. Bu yüzyıldan itibaren cemaatler arası ihtilaflar kaybolmaya başlamış; ancak, Sefaradlarla Eşkenazlar arasındaki farklılıklar tamamen kaybolmamıştır. Bununla beraber, farklılıklar, bir ihtilafa neden olmamıştır. Osmanlı Yahudi tarihi araştırmacılarından Shmuelevitz, Yahudi cemaatleri arasındaki ihtilafların kaybolmasını, üç sebebe dayandırmaktadır. Bu sebeplerden birincisi, Yahudi cemaatlerinin aynı devlet içinde yaşamaları ve aynı şekilde idare edilmeleri; ikincisi, Yosef Karo'nun (1488-1575), Yahudiliğin temel hukuk kurallarını tesbit etmek amacıyla "Beyt Yosef" veya onun özeti olan "Şulhan Aruh"u yazması;[297] üçüncüsü de, yeni nesillerin, ekonomik ve sosyal şartların etkisiyle, babalarının geldiği yerlerle bağlarını gevşetmeleridir.[298]

Yahudi cemaatleri arasındaki farkların ortadan kalkmasına, bazı sosyal hadiseler ve maruz kaldıkları felaketler de sebep olmuştur. 16. yüzyılın sonlarına doğru Selanik'te veba salgınının başgöstermesi,[299] burada yaşayan Yahudi cemaatleri dayanışmaya itmiştir. İstanbul'da zaman zaman meydana gelen yangınlarda da,

---

meye müsait Gayrimüslim unsurları daha açık bir şekilde himaye etmeye başlamışlardır. Fransızlar Katoliklerin, Ruslar Ortodoksların, Amerikalılar ve İngilizler de Protestanların haklarını savunmak bahanesi ile Osmanlı Devleti'nin iç işlerine açıkça müdahale ediyordu.

295 Bkz. BOA., İrade Adliye ve Mezâhib. 1318. Ca.6.

296 Bkz. Shmuelevitz, 13-14.

297 Edirneli Yosef Karo tarafından kaleme alınan ve ilk kez 1564 yılında Venedik'te basılan "Şulhan Aruh", bütün Yahudi cemaatlerince kabul edilmiş, Yahudiliğin hukûkî kurallarını ihtiva eden meşhur bir eserdir. Bugün bile geçerliliğini devam ettirmektedir.

298 Bkz. Shmuelevitz, 14.

299 BOA., MD., 36, s. 738, sh.281.

birçok Yahudi hanesi ve sinagogu tamamen yok olmuştur. Bu gibi durumlarda, Yahudi cemaatleri dayanışma içine girmiş ve zamanla aralarındaki farklılıklar azalmıştır.

b. Karâîler (Karaylar)

Osmanlı Devleti'ndeki Yahudi topluluklardan birisi de Karâîlerdir. Karâîliğin menşei hakkında değişik görüşler vardır. Rabbanî Yahudiler, Karâîliği, 8. yüzyılda Irak'ta yaşamış olan Anan ben David'e dayandırmaktadır. Onlara göre Karâîlik, Yahudiler arasındaki iç çekişmelerden ve Anan ben David'in şahsî ihtirasından kaynaklanmıştır.[300]

Karâîlere göre Anan ben David, Kral David soyundan gelen ve Sadukîm mezhebine mensup dindar bir kişi idi. Tora'yı, eski devirlerdeki yüksek mevkiine yeniden çıkarmak istiyordu. Bunun için, Tora'nın yorumu olan Mişna aleyhinde bulunmaya başladı. Fakat Ferisiler ona karşı çıktı. Anan ben David, Ferisîlerin hızla çoğaldığını gördü ve Tora'nın tamamen ortadan kalkacağından korkarak, taraftarlarından, Ferisîlerden tamamen ayrılmalarını, onlarla evlilik münasebeti bile kurmamalarını istedi. Böylelikle, Karâîlik ortaya çıkmış oldu.[301]

Karâîliğin menşe'i hususunda değişik görüşler bulunmakla birlikte, bir mezhep olarak ortaya çıkmasının Anan ben David'le başladığında kuşku yoktur. Yaşar Kutluay, Karâî mezhebinin kurucusu olarak Anan ben David'i kabul etmektedir. O, Karâîliği, "İslâm dünyasının tesiri altında meydana gelmiş bir Yahudi tecrübesi" olarak görmektedir. Ona göre bu hareket, "İslâmiyetin dinamizminin tesiri altında, kuru kaideler toplamı içinde bunalmış Talmudik görüşe bir aksülamel olarak meydana gelmiş" harekettir.[302]

Karâîlerle, Rabbanî (Talmudist) Yahudiler arasındaki en önemli fark, kutsal kitap konusundadır. Karâîler, kutsal kitap olarak sadece Tora'yı kabul ederler. Talmud'u kutsal kitap olarak görmezler. Rabbanî Yahudiler ise, hem Tora'yı, hem de Talmud'u

---

300 Şaban Kuzgun, Hazar ve Karay Türkleri, Genişletilmiş İkinci baskı, Ankara 1993, 197.

301 Kutluay, 192-194.

302 Kutluay, 190.

kabul etmeyi dinîn zorunlu bir gereği sayarlar. Karâîlere göre, her araştırmacı Tora'yı kendi başına okumalı ve anlamını kendisi çıkarmalıdır. Ortaya çıkardığı görüşün, daha önceki Tora uzmanlarının görüşleri ile aynı olması şart değildir. Hâlbuki Rabbanî Yahudiler, daha önce bu konuda ortaya çıkarılan ve Talmud'da bulunan bir görüşe kesinlikle karşı çıkmazlar, bu görüşü olduğu gibi kabul ederler, daha sonra da kendi görüşlerini eklerler.[303]

8. yüzyılda Irak'ta ortaya çıkan Karâîlik, Anan ben David'in Kudüs'e gitmesiyle, Kudüs'te de taraftar toplamıştır. Irak'ta bulunan taraftarlarının bir kısmı, Mısır, Suriye, Anadolu, İran, Ermenistan, Kafkasya gibi yerlere giderek oralarda mezheplerinin propagandasını yapmışlar ve kendilerine mezhepdaş bulmuşlardır.[304]

Osmanlı Devleti, Karâîlerle ilk defa, 1361'de, I. Murat'ın Edirne'yi fethiyle karşılaşmıştır. Bu fetih Edirne'yi Karâîlerin ilim merkezi haline getirmiştir.[305] Fatih'in İstanbul'u fethi ile de Karâîliğin merkezi İstanbul olmuştur. Fetihten sonra, Korfu, Parga, Selanik, İzmit ve Kırım'dan birçok Karâî İstanbul'a göç etmiştir.[306] S. Şişman, 12. yüzyıl seyyahlarından Tudelalı Benjamin'den naklen, Galata'da 500 Karayın yaşadığını belirtmektedir. Ayrıca o, Karaköy isminin "Karay Köyü"nden geldiğini ileri sürmektedir.[307] Karâîler, İstanbul'un değişik yerlerinde yaşamışlardır. İlk zamanlar, Eminönü'de bir Karâî cemaati vardır. III. Mehmet'in annesi Safiye Sultan, 1597'de, Yeni Cami'yi bedeli mukabili satın aldığı Karâîlerin arsası üzerine yaptırmıştır. Ayrıca, Balat ve Fener semtlerinde de Karâîler yaşamıştır. Fakat varlığını sürdürebilen sadece Hasköy'deki Karâî cemaati olmuştur.[308]

1255/1839 tarihli bir belge, Hasköy'de Yahudi ve Karâî milleti için bir hastane açılmasına izin verildiğini belirtmektedir.[309]

---

303 Sharon, Türkiye..., 122-126.

304 Bkz. Kuzgun, 207.

305 Emanuela Trovisan-Semi, Les Karaites. Un Outre Judaisme, Traduit de L'Italien Par Simone Kauders, Albin Michel, Paris 1992, 53.

306 Bkz. S. Şişman, "İstanbul Karayları", İstanbul Enstitüsü Dergisi, İstanbul 1975, 111/99.

307 Bkz. Şişman, 99.

308 Bkz. Şişman, 100.

309 Bkz. BOA., Cevdet, Sıhhiye, 668.

Osmanlı Devleti'nin başka yerlerinde de Karâîlerin yaşadığına bazı belgeler şahitlik etmektedir. Şam'da yaşayan Karâî Yehud taifesi, kendilerine mahsus sinagog ve civarındaki menzillerin başkaları tarafından zaptedildiğini öne sürerek, bahis konusu yerleri tekrar talep etmişler ve bu hususta Divan-ı Humayun'dan Şam-ı Şerif kadısına hüküm yazılmıştır.[310]

Ayrıca, 251 ve 252 numaralı Mühimme defterlerindeki iki hüküm, Kudüs-ü Şerif'te de Karâîlerin varlığına işaret etmektedir.[311]

Bu hükümlerde, Kudüs-ü Şerifte bulunan Sinagogun ve civarındaki menzillerin tamirine müsaade edildiği belirtilmektedir.

Osmanlı Devleti, Karâîleri Yahudi olarak mülahaza etmiş, ancak Rabbanî Yahudilerle olan farklılıklarını dikkate alarak, onlara da "Cemaatbaşı" seçme hakkı tanımıştır.

19. yüzyılın başlarında, Osmanlı Devleti teşkilatında yapılan düzenlemeler çerçevesinde, Karâîlerin daha önce de var olan Cemaatbaşısına resmî bir sıfat tanınmıştır. Cemaatbaşının Karâî cemaatinin işleri üzerindeki yetkileri tescil edilmiştir. Karâî cemaatbaşısının da resmî mühür kullanmasına izin verilmiştir.

Cemaatbaşıya verilen Beratta şöyle denilmektedir:

"Memâlik-i Mahrûse-i şahanemde mütemekkin Karâî Yehud taifesinin, Feth-i Hâkânî'den beri sinâvî ve mevâki-i sâireleri müstakil ve nüfus defterlerinde dahi kayıtları başka olduğundan, içlerinden taşra gidenlere tezkere virilmek ve sâir bu misillü umûr-ı vakıalarında kullanılmak üzere, taife-i mersûmenin Der-Saadet'imde mukîm Cemaatbaşısının irüce mühür istimaline ruhsat-ı seniy-yeni erzan kılınması hususu bu defa taife-i mersûme tarafından ba-arzuhal istid'â olunmuş.

Bu ma'küle reâya-yı Devlet-i Aliy-ye'mden olan milleti ma'lûmenin âyin ve usûl-i idare-i mezhebiyyelerine müteaallik maslahat zuhuruyla tanzim ve tesviyesine mütedair istid'â vukuunda evvel emirde, Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâmı Adliye'ye havale olunup tahkikat-ı îcâbiyesinin icrasıyla ona göre tanzimine ibtidar olunması karargir olan nizamı iktizasından olduğuna binaen husus-ı mezbur salifu'z-zikr Meclis-i Vâlâ'ya havale olunarak azayı meclis-ten Rumeli Kazaskeri payesiyle mübeccel mevlânâ Abdulkadir

[310] Bkz. BOA., MD. 251, s. 452, sh. 235-236.
[311] Bkz. BOA., MD. 251, s.? sh. 126; MD. 252, s.? sh. 13.

edâmellahu teâlâ fedâilehu hanesinden meclis-i mezkûr tarafından meb'ûs sâir lazım gelenler hazır oldukları halde, Yehud Milleti Hahambaşısı Mişon ve yazıcısı Yasef ve Kapıoğlanı Necib ile Karâî taifesinden ve Avrupa tüccarından İncici İzak nam tacir ve karındaşı Akda? ve Binyamin ve millet mütevellîsi Avram ve Şalun ve Araron? nam Yahudiler celb ve istintak olunduklarında sâlifü'z-zikr Karâî taifesinin hulasa-i meram *ve* istid'âları ber-vech-i muharrer Feth-i Hâkâ-nî'den beri kendileri ve âyin-i mezhebiyeleri ayrı olup, gerek bayramları ve gerek usûl-i nikahları Yehud taifesine uymadığından ve nüfus defterinde dahi kayıtları başka olduğundan mezbûr tıbk-ı ahvallerini mûcib olmak için ba'de ez-în içlerinden taşra gidenlere tezkere alıverilmek ve şâir bu misillü umûr-ı vakıalarında kullanılmak üzere Cemaatbaşılarının irüce mühür isti'mali kaziyesinden ibaret olduğu ifâdât-ı vakıalarından tebeyyün etmiş ve cemaat-ı mersûmun bu vecihle müstakil mühür isti'mal eylemesi..."[312]

Karâîlerle ilgili, bu belgede ortaya çıkan özellikleri şöylece sıralayabiliriz:

- Feth-i Hâkânî (İstanbul'un fethi)'den beri Karâîler, Rabbanî Yahudilerden ayrı bir cemaat olarak yaşamışlardır.

- Kendilerine has sinagogları vardır.

- Nüfus Defterlerinde, diğer Yahudilerden ayrı olarak kayıt edilmişlerdir.

- Rabbanî Yahudilerin hahamları onlara karışmamaktadır.

- Karâîlerin bir Cemaatbaşıları mevcuttu ve bu Cemaatbaşıya resmî statü tanınırken, Yahudilerin Hahambaşısından ve diğer Yahudi ileri gelenlerinden fikir alınma ihtiyacı hissedilmişti. Muhtemelen bunun sebebi, Karâîlerle Rabbanî Yahudiler arasında sonradan bir anlaşmazlık çıkmasının önlenmesi idi.

- Karâîler, Rabbanî Yahudilerle farklı olan bayramlarını ve nikâh usullerini devam ettirmekteydi.

- Karâîlerin Cemaatbaşısına, içlerinden taşraya gideceklere tezkere vermek ve bunun gibi işlerde kullanmak üzere bir mühür verilmiş ve böylelikle ona, resmî bir statü tanınmıştır.

[312] BOA., Bâb-ı Âlî Evrak Odası (BEO.). A. DVN. 15/75.

- Belgede işaret edilen Karâîlerle Rabbanî Yahudilerin bayramlarının farklı olması, takvimlerindeki farklılıktan ileri geliyordu. Karâîlerin takvimine göre bayram gününe tekabül eden günlerde Rabbanî Yahudilerin çalışmalarından dolayı, onları, "Sebt" gününe hürmetsizlik eden kimseler olarak görüyorlardı.[313]

- Belgede geçen diğer bir husus da, Karâîlerin nikâh usullerinin farklı olması idi. Bu farklılık, Rabbanî Yahudilerde evlilik öncesi gerekli görülen dinî banyo, Karâîlerce gerekli görülmüyordu. Dolayasıyla, Rabbanî Yahudiler, Karâîleri; hayatları günah içinde geçen kimseler olarak mülehaza ediyorlardı.[314]

16. yüzyılda Osmanlı Devleti'ni ziyaret eden Alman seyyah Hans Dernschwam, o dönem İstanbul Karâîlerini şöyle tarif ediyor: Yahudilerin başka bir tarikatları da var. Buna Karaim denir.

Bu tarikata mensup olanlar, öteki alâlede Yahudilerden ayrıdırlar. Bunlar, diğer Yahudilerle bir arada oturmazlar. Kendilerine mahsus ayrı evleri vardır. Diğerleri ile beraber yiyip içmezler. Kendileri için ayrıca hayvan beslerler, kendi şaraplarını ayrı imal ederler. Perhizleri de kendilerine mahsustur. Diğer Yahudiler et yerken bunlar balık yerler. Bu tarikat mensupları, diğerlerinden kız alıp vermezler. Musa'nın beş kitabına ve 'On emre' bağlıdırlar. Ama diğer peygamberleri ve kitapları tanımazlar..."[315] Sonuç olarak, Osmanlı Devletin'de Karâîler, Rabbanî Yahudilerden ayrı yaşamışlardır. Devlet, onları Yahudi statüsünde görmüş, aralarındaki farklılıklara değer vererek, Rabbanî Yahudilerin dinî otoritelerine uymaya zorlamamıştır.

4. Dönmeler

Osmanlı Devleti'nde bulunan Yahudi kökenli diğer bir topluluk da Dönmeler veya Avdetîler'dir.[316] Dönmelik hareketi, İzmir

---

313 Bkz. Shaw, 47.

314 Bkz. Shaw, 48.

315 Hans Dernschwam, İstanbul ve Anadolu'ya seyahat günlüğü, Çev. Yaşar Önen, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987, 150.

316 Osmanlı Devleti'nde, İslâm dinini seçen Yahudi veya Hıristiyanlara "Mühtedî" denilirken, bu cemaate "Dönme" adı verilmiştir. Ancak bu cemaat, "Avdetî" diye de anılmıştır. M. Zeki Pakalın, bu cemaat mensuplarına halk arasında Dönme denildiğini, ancak yüksek tabaka tarafından, nezaket maksadıyla bunlar için Avdetî adının kullanıldığını

Yahudilerinden Sabatay Sevi'nin 1666 yılında Mesihliğini ilân etmesiyle başlar. Sabatay Sevi, Osmanlı Devleti'nin birçok yerinde Yahudiler arasında taraftar toplar. Onun bu hareketi, ülke içerisinde huzursuzluğa sebep olur. Bunun üzerine Sabatay Sevi, Divan huzuruna çıkarılır. Divan'da, Mesihliğini ispat edemeyince, alacağı cezadan korkarak, "Kelime-i Şahadet" getirir.

Fakat onun Müslümanlığı görünüşte kalır. Taraftarlarına, görünüşte Müslüman olup, gerçekte ise, kendisinin Yahudi inancından alarak bazı değişiklikler yaptığı inanç esaslarına bağlı kalmalarını salık verir. Onun başlattığı bu hareket, ölümünden sonra da bir kısım taraftarı tarafından devam ettirilir.

Dönmelerin ortaya çıkışı ve Yahudi cemaatine etkisi hakkında, IV. Bölümde daha geniş bilgi verilecektir. Ancak burada, Dönmelerin Osmanlı Devleti nazarındaki konumunu aksettirmesi açısından bir belgeden bahsedilecektir. Osmanlı Arşivinde bulunan 1309/1891 tarihli bir belgenin hülasa kısmında şöyle denilmektedir: "Selanik'te mine'l-kadîm mutavattın bulunan Avdetilerden Şeşbeşzâde Osman Efendi'nin hafîdesi ve Ali Efendi'nin kerîmesi on sekiz-yirmi yaşlarında bulunan Râbia'nın münasebet peyda etmiş olduğu Manastırlı Hacı Feyzullah nam kimsenin delâleti ile Nâib-i Şerifin hanesine firar ederek, i'lân-ı ihtida ile Avdetîlik'ten ibâ ve Hükümet-i Şer'iyye'ye iltica etmesi üzerine, Vilayetçe cereyan eden muameleden ve merkûmenin Meclis-i Belediye Reisi İbrahim Bey'in hanesine misafir ettirilmiş olduğundan bahisle, bu babda edilecek muamelenin istifsârına dair Selanik Vilayetinden meb'ûs tahrirat okundu."

Bu takdim üzerine Meclis-i Vükelâ'ca alınan karar şu şekildedir: "Tahrîrât-ı meb'ûsede mezburenin ebeveyni nezdine gitmekten kat'iyyen ve müsırran imtina etmekte olduğu ve ebeveynine mutâvaat etmesi hakkında mükerreren icra edilen nasâyihe muvafakat eylemediği ve mezbûrenin bu firardan maksadı dahi

---

belirtmektedir. (Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, M. E. Basımevi, İstanbul 1983, 1/115, 1/474): Dönme, Mühtedî ve Avdetî kelimelerinin manalarının şumûlü ve aralarındaki münasebetler için Bkz. Abdurrahman Küçük, Dönmeler Tarihi, Rehber Yayıncılık, İlaveli ikinci Baskı, Ankara 1992, 215-218.

merkûm Hacı Feyzullah ile tezvicden ibaret bulunduğu gibi işbu Avdetiler, İslâmiyet nâm-ı celîli altında bulundukları cihetle bu babda bir şey diyememeleri lâzım geliyor ise de şimdiye değin İslâm'dan kız alıp-vermedikleri beyanıyla icrâ-yı istîzân olunmuştur. Suret-i iş'âra nazaran merkûmenin reşide ve faile-i muhtar olduğu anlaşılmış ve bundan men' edilemeyeceğine binaen bir güne mahzur mahalli ve mâni-i şer'î olmadığı halde kızın talibe olduğu Manastırlı Hacı Feyzullah ile akdi icra ettirilerek ve en evvel hareket edecek vapura konularak Dersaadet'e i'zâmı ve şayed orada akdine mahzur olduğu takdirde, burada akdi icra ettirilmek üzere, kızın vâsıta-i mu'temine ile ve kezalik ilk vapurla İstanbul'a gönderilmesi zımnında Vilayete cevaben telgrafnâme-i sâmî keşidesi ve sûret-i karardan bahisle kızın vurûdunda ale'l-usûl mu'temin bir mahalde müsâferet sûretiyle bulundurularak keyfiyet-i vusûlunun bildirilmesi için dahi Zaptiye Nezareti'ne tebligat inhâsına karar verilmiştir."[317]

Bu belgeden şu sonuçları çıkarmak mümkündür:

— Dönmeler, Avdeti olarak da adlandırılmaktadır.

— Dönmeler, Müslümanlarla kız alıp vermemektedir. Bu yüzden, bahis mevzuu olan kızın tekrar kendi aralarına dönmesini istemişlerdir. Meclis-i Vükelâ, ancak kızın reşit olduğunu gerekçe göstererek tekrar ebeveyninin yanına döndürülmesine müsaade etmemiştir.

— Belgede, kızın Avdetîlikten ayrılarak "ilân-ı ihtida" ettiğinden bahsedilmektedir. "İlân-ı ihtida" kelimesinin kullanılması, Devlet' in, Dönmeleri resmiyette Müslüman kabul etmekle birlikte, yine de onların Müslüman olmadığını, zımnen de olsa kabul ettiğini göstermektedir. Ayrıca, belgede anlatılan hadisenin cereyan ediş tarzına bakılırsa, Dönme bir kızın, Müslüman bir erkekle evlenmek istemesinin epeyce heyecana sebebiyet verdiği anlaşılıyor. Bu yüzden, konu mahallinde çözümlenemiyor ve Meclis-i Vükelâ'ya kadar ulaşıyor. Küçük bir hadisenin boyutlarının bu derece büyümesi, Dönmelerin Müslümanlarla karışmamak için son derece dikkatli ve tavizsiz olduklarını gösteriyor.

[317] BOA., Meclıs-i Vükelâ Mazbatası, 68/44.

B. OSMANLI DEVLETİNDE YAHUDİ YERLEŞİM BÖLGELERİ

Osmanlı Devleti'nde Yahudiler, Balkan şehirleri, Ege bölgesi, Ege Adaları, Anadolu'nun bazı şehirleri, Selanik, İstanbul, Safed(*), Bursa, Şam ve Kahire'de yerleşmişlerdir. Türkler, Yahudilerle Selçuklu döneminde karşılaşmışlardır. Selçukluların Anadolu'ya girmesi ile Bizans zulmünden kaçan Yahudiler, Türklerin eline geçen yerlere kaymışlar, böylece, din ve vicdan özgürlüğüne kavuşmuşlardır[318] Beylikler Döneminde, Karaman Beyliği'nin merkezi olan Konya'da, küçük bir Yahudi cemaati yaşamıştır. Hatta Karaman beylerinden birinin doktorunun Yahudi olduğu öne sürülmüştür.[319]

Ankara'da da Bizans döneminden kalma bir Yahudi cemaati yaşamıştır. Galanté, İmparator Ogüst'ün (M.Ö. 63-M.S. 14) Ankara'da bir bronz sütun üzerine, Yahudilerin Kudüs Tapınağına para gönderebileceğine dair yazdırdığı bir yazıya istinaden, bu cemaatin varlığının Milattan önceye kadar uzandığını ileri sürmüştür.[320] Bu cemaat, İspanya ve Portekiz'den göç eden Yahudilerin bir kısmının da katılmasıyla sayıca artmıştır. Biri İspanya, diğeri Portekiz kökenli iki cemaat, daha önce Ankara'da bulunan Yahudileri içlerinde eritmiştir.[321]

19. yüzyılın başlarında, Dergâh-ı Muallâ Kapıcıbaşılarından Sadık Bey'in yaptığı bir nüfus sayımında, Ankara'da, 6018 Müslüman, 5050 Hıristiyan ve 135 Yahudi hanesinin olduğu tesbit edilmiştir.[322] Amasya'da da Bizans dönemine kadar uzanan bir Yahudi cemaati yaşamıştır. Bu cemaat da İberya kökenli Yahudilerin katılmasıyla gelişmiş ve çoğalmıştır.[323] Ayrıca, Amasya Yahudilerinin İstanbul'da bir Hahambaşı bulundurma hakkının karşılığı olarak Rav akçesi[324] adı altında bir vergi ödedikleri de ileri sürülmektedir.[325]

(*) **Safed:** Günümüzde İsrail'in kuzeyinde bulunan bir şehir.

318 Bkz. Sharon,Türkiye..., 29.

319 Bkz. Sharon, Türkiye..., 29.

320 Bkz. Abraham Galante, Histoire des Juifs d'Anatolie (Anatolie). İmprimerie Barok, İstanbul 1939. II/275.

321 Galante, Anatolie.., II/275.

322 Bkz. Rıfat Özdemir, 19. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986. 117.

323 Bkz. Galanté, Anatolie..., II/285.

324 Yahudilerin Rav akçesi adı altında ödedikleri verginin İstanbul'da bir Hahambaşı bulundurmaları karşılığı olduğu görüşü tartışmaya açıktır. Bu konuda IV. Bölümde daha geniş bilgi verilecektir.

1570 yılında, Amasya Yahudilerinin bir kısmı, kan isnadından dolayı veya işleri icabı, Tokat şehrine gelip yerleşmişlerdir.[326] Tokat Yahudileri, aralarındaki anlaşmazlıkların halli için zaman zaman Kadı'ya müracaat etmiştir. Bu konu ile ilgili, Tokat Şer'iyye Sicillerinde kayıtlara rastlanmaktadır.[327]

Osmanlı Devleti'nin Avrupa yakasında Yahudi nüfusunun yoğunluğu daha fazla olmuştur. Özellikle, Selanik'e gelen göçmenlerin bazıları, bir müddet sonra buradan çevre illere dağılmıştır. Edirne'de 925/1519 yılında, Avrupa'nın değişik yerlerinden gelen 231 hane mevcutken,[328] bu sayı, 978/1570 yılında 336'ya çıkmıştır.[329]

Bir müddet sonra, Yahudi nüfusu daha da artmış ve Yahudiler, akçe kudretiyle birçok eve sahip olmuştur. Bundan dolayı bazı mescitler cemaatsiz kalmış ve bu durumdaki mescitlerin etrafındaki evlerin değer bahasından Müslümanlara satılması emredilmiştir.[330] Osmanlı Devleti'nin çeşitli yerlerinde Yahudilerin yaşadığına dair birçok belge vardır. Rodos'ta bazı Yahudilerin fazla faiz aldıkları, Divan-ı Humayun'a şikâyet edilmiştir (987/1579).[331]

Şam'da Samirî denilen Yahudi taifesinin, Arapça bilgilerinden dolayı subaşı, emin ve iş erleri hizmetlerinde bulunarak Müslümanlara taaddî ettikleri Divan-ı Humayun'a şikâyet edilmiştir (986/1578).[332] Yine Şam'da, Yahudiler, çuhayı eksik tarttıklarından dolayı tenbih edilmiştir.[333] Başka bir belgeden de, İskenderiye'deki Yahudilerin kale içinde yaşadıkları anlaşılmaktadır (1003/1594).[334]

Bağdat'ta yaşayan Müslümanlar, Yahudilerin para kuvvetiyle Müslümanların yaşadığı mahallelerde evler satın alarak meyhaneler açtıklarını şikâyet etmiş ve bunun önlenmesi için Divan-ı Humayun'dan hüküm sadır olmuştur.[335]

---

325 Bkz. Galanté, Anatolie..., II/290.
326 Bkz. Galanté, Anatolie..., II/290.
327 Meselâ Bkz. Tokat'ın 15 ve 18 numaralı Şer'iyye Sicilleri.
328 Bkz. BOA., TTD., Nu. 77, 39-40.
329 Bkz. BOA., TTD. Nu. 494, 84-90.
330 Bkz. BOA., MD. 51, s. 25, sh. 8.
331 Bkz. BOA., MD. 40, s. 289, sh. 132.
332 Bkz. BOA., MD. 35, s. 537, sh. 219.
333 Bkz. BOA., MD. 52, s. 178, sh. 76.
334 Bkz. BOA., MD. 73, s. 933, sh. 423.
335 Bkz. BOA., MD. 53, s. 465, sh. 158.

Halep'te, Hz. Ömer Camii etrafındaki evler, Yahudilerin eline geçtiğinden, cami cemaatsiz kalmış, bu camiin açık kalması için gereken tedbirlerin alınması istenmiştir (1003/1594).[336]

Mısır'da da Yahudi ve Hıristiyanların, Müslüman esir satın almaları yasaklanmıştır (1003/1594).[337] Bunlara benzer birçok belge, Osmanlı Devleti'nin hemen her yerinde Yahudilerin yaşadığını göstermektedir. Fakat Yahudiler, bulundukları şehirlerde nüfus yoğunlukları ile orantılı olarak etkili olabilmiştir. Yahudilerin etkili olduğu en önemli şehirler, Selanik, İstanbul, Safed, İzmir ve Bursa'dır. Bu şehirlerdeki Yahudiler, nüfuslarının çok olması sebebiyle, toplum hayatında etkileri daha çok olmuştur. Şimdi saydığımız bu şehirlerdeki Yahudilerin durumlarını ele alacağız.

1. Selanik

Selanik'teki Yahudi varlığı çok eskilere dayanır. Pavlus, Selaniği ziyaretinde, orada bulunan bir havraya giderek Yahudilere vaaz etmiş fakat Yahudiler ona karşı çıkmıştır.[338]

Ünlü seyyah Benjamin Tudela, 12. yüzyılda, Selanik'te dokumacılıkla iştigal eden 500 civarında Yahudinin yaşadığını kaydetmiştir.[339]

Türkler, Selanik'i ele geçirdiğinde, orada Hıristiyanlarla ve Yahudilerle karşılaşmıştı. Bununla beraber, 1478 tarihli bir Osmanlı Tapu Tahrir Defterinde, hiçbir Yahudinin kaydının bulunmaması,[340] Selanik Yahudilerinin muhtemelen İstanbul'a göç etmesinden[341] ve Selanik'in geçici bir süre Venediklilerin eline geçmiş olmasından kaynaklanmıştır.[342]

Selanik'te asıl Yahudi iskânı, Katolik Krallar Ferdinand ile İzabel'in, 1492'de, ülkelerindeki Yahudileri sürgün etme kararı

---

336 Bkz. BOA., MD. 73, s. 103, sh. 43.

337 Bkz. BOA., MD. 73, s. 932, sh. 422.

338 Bkz. Resullerin İşleri, XVII/1-5.

339 Bkz. Gilles Véinstein, "Un Paradox Séculaire", Salonique 1850-1918, La Ville des Juifs et le Réveil des Balkans, Editions Autrement, Paris 1992-42.

340 Bkz. Veinstein, 42.

341 Bkz. Jacob Barnai, "La Communauté Juive de Salonique (1430-1943)", Les Juifs d'Espagne, Dirigé Par Henry Mechoulan, Paris 1992. 397.

342 Bkz. Veinstein, 42.

almalarından sonra başlamıştır. İspanya Yahudilerini daha sonra Portekiz'den kovulan (1496-1497) Yahudiler izlemiştir. İspanya ve Portekiz'den kovulan Yahudiler, İtalya, Kuzey Afrika ve bazan da Osmanlı Devleti'nin değişik yerlerinde bir müddet kaldıktan sonra Selanik'e gelmişlerdir.[343]

15. yüzyılın ortalarından sonra Selanik'e, Eşkenaz Yahudiler de yerleşmiştir. Edirne hahamı İzak Sarfati, Almanya, Morova ve Macaristan bölgelerinde yaşayan Yahudilere bir mektup yazmış ve bu mektubunda onları, barışın ve adaletin hüküm sürdüğü Türk topraklarına davet etmiştir.[344]

Bu çağrı üzerine, Avrupa, Transilvanya ve Macaristan'da zulme uğrayan birçok Yahudi, Selanik'e göç etmiştir. Bunları, Kanuni Sultan Süleyman'ın 1526'dan itibaren Avrupa içlerine yaptığı seferler esnasında gelen birçok Eşkenaz Yahudi izlemiştir.[345]

Selanik'te Karâî mezhebine mensup Yahudiler de yaşamıştır.[346] Fakat Karâîlerle Rabbânî Yahudiler arasında İstanbul'da olduğu gibi, sık sık tartışmalar yaşanmış, bu yüzden Karâîlerin büyük çoğunluğu İstanbul'a göç etmiştir.

15. yüzyılın sonlarında, yerli Yahudilerin (Romaniot), İtalya menşelilerin ve Eşkenazların birer sinagogu mevcutken[347] 1022/1613 tarihli Selanik Tapu Tahrir Defterine göre, o yıllarda, Selanik'te yirmi altı Yahudi cemaati ve her cemaate ait bir sinagog meydana gelmiştir. Bu defterde adı geçen Yahudi cemaatleri şunlardır:[348]

---

343 Bkz. Barnai, 398.
344 Bkz. Nehama. I/116.
345 Veinstein, 45.
346 Abraham Danon, "La Communauté Juive de Salonique au XVI. Siécle". REJ., XLI/208.
347 Bkz. Veinstein, 45.
348 BOA., TTD,.Nu. 723, sh. 28-72.

	Mücerred	Hane	(Bekâr)
1.	Cemaat-ı İspanyol	94	70
2.	Cemaat-ı Çiçilyan	126	240
3.	Cemaat-ı Moy (Movi)	33	21
4.	Cemaat-ı Lizbon	231	49
5.	Cemaat-ı Dalyan	49	70
6.	Cemaat-ı Arbon	144	-
7.	Mahalle-i Obranlu	49	42
8.	Cemaat-i Etz (Er)-Haim	140	124
9.	Cemaat-ı Köhne Katalan	70	69
10.	Cemaat-ı Aragon	231	153
11.	Cemaat-ı Çiçilyan-ı Köhne	91	92
12.	Cemaat-ı Katalan nâm-ı diğer Geruş	91	87
13.	Cemaat-ı Şalom	105	178
14.	Cemaat-ı Midraş	92	153
15.	Cemaat-ı Polye	159	193
16.	Cemaat-ı Portugal	43	21
17.	Cemaat-ı Geruş Kastilyan	158	89
18.	Cemaat-ı Avora Portugal	231	149
19.	Cemaat-ı Alaman	239	-
20.	Cemaat-ı Geruş Kalavraş	126	81
21.	Mahalle-i Kane	91	48
22.	Cemaat-ı Motalto	40	16
23.	Cemaat-ı Estrok	32	-
24.	Cemaat-ı Köhne Kalavraş	182	118
25.	Cemaat-ı Cedid Portugal	59	206
26.	Cemaat-ı Korfus	12	-
	Toplam	**2918**	**2220**

Selanik şehrine Yahudi göçü, 18. yüzyıla kadar devam etmiştir. 1648-1658'de Ukrayna'da yapılan büyük katliamdan kurtulan Yahudiler, akın akın Osmanlı topraklarına, özellikle Selanik şehrine gelmiştir.[349]

[349] Bkz. Veinstein, 55.

18. yüzyılın başlarından itibaren, Osmanlı Devleti'nin inkiraz döneminin gelmesi ile birlikte Yahudi göçünün yönü yavaş yavaş değişmeye başlamıştır. Bu tarihten itibaren Yahudiler, daha çok Londra, Bordeaux, Hamburg gibi şehirleri tercih etmiştir. Sürekli Yahudi göçü dolayısıyla, Selanik'te yerli Yahudiler azınlıkta kalmıştır. Selanik'teki yerli Yahudiler, evlilik ve başka yollarla İspanyol Yahudileri ile yakınlaşmışlar, daha sonra da onların lisanı olan Judeo-İspanyol lisanını konuşmaya başlamışlar ve eskiden beri konuştukları Yunancayı terk etmişlerdir.[350]

Selanik'e gelen Yahudiler, geldikleri yere göre bir araya toplanarak birer cemaat teşkil etmişlerdir. Daha sonra şehre gelen Yahudilere, hangi şehirden geldiği sorulmuş, hemşerilerinin kurmuş olduğu sinagoga kayıtları yapılmıştır. Kayıtları yapılan cemaatin yöneticileri, onlara uygun bir iş ve kalacak yer temin etmiştir.[351] Her cemaatin Hahamı, o cemaatin şefi konumunda olmuştur. Hahamlar, cemaatin dinî ve sosyal hayatını düzenlemek için gerekli olan kuralları koymuş ve bu kurallara uymayanları cezalandırmıştır.[352]

Genel bir otoritenin bulunmaması, 16. yüzyılda, Selanik Yahudileri arasında çatışmalara neden olmuştur. Hahamlar, hukukî meselelerin halli konusunda bitmez tükenmez tartışmalara girişmiştir. Eğitimde ve yiyecek-içecek kuralları konusunda aralarında birçok anlaşmazlık çıkmıştır.[353]

17. yüzyılın başlarında, Selanik'teki Yahudi cemaatları arasındaki düzensizliği ortadan kaldırmak için, cemaatların ileri gelenlerinden ve hahamlardan meydana gelen bir "üst kurul" oluşturulmuştur. Bu kurul merkezî bir yönetim oluşturmuş ve bir Hahambaşılık Kurumu ortaya çıkmıştır.[354] Selanik Yahudileri, Osmanlı Devleti'nde, dokumacılıktaki başarılarından dolayı, yün satın alıp dokumacılık yapma imtiyazını elde etmiştir. Nicolas Svoronos, Selanik Yahudilerinin dokumacılık yapmayı Kastilya'da öğrendiklerini öne sürmüştür.[355]

---

350 Emmanuel, 62.
351 Bkz. Emmanuel, 66
352 Bkz. Danon, 212-213; Barnai, 398; Emmanuel, 68.
353 Bkz. Barnai, 395.
354 Bkz. Barnai, 399.
355 Bkz. Nicolas Svoronos, Le Commerce de Salonique au XVIII é Siécle, Paris 1956, 187.

Her ne kadar Benjamin Tudela Selanik Yahudilerinin 12. yüzyılda dokumacılıkla iştigal ettiğini kaydetmişse de[356] Emmanuel, Svoronos'un görüşünü teyit etmiş ve Selanik Yahudilerinin dokumacılık mesleğini İberya'da öğrendiğini ileri sürmüştür.[357]

16. yüzyılın başlarından itibaren, Selanik Yahudileri, Yeniçerilerin giyeceklerinin dikildiği çuhayı dokumaya başlamıştır. Onlara, Devlet tarafından çuha dokumak üzere yün satın almada öncelik tanınmıştır. Selanik kadısına sık sık gönderilen hükümlerle bu husus teyid edilmiştir. Sofya, Üsküb, İstramca ve Tatarpazarı kadılarına gönderilen (983/1575) hükümde; "Selanik'te mirî çuha işleyen Yahudiler, kendilerine lazım olan mikdar yapağı almadan harice yapağı satılmaması" emredilmiştir.[358] Aynı konu ile ilgili başka bir hüküm de Selanik ve Karafarye kadılarına gönderilmiştir (988/1580).[359]

Devlet, çuha işine büyük önem vermiş, Selanik'te çuha dokuyan Yahudilerin şehri terk etmelerini yasaklamıştır.[360]

Bu yasak, ancak özel durumlarda kaldırılmıştır. Selanik Kadısına gönderilen hükümlerle, taun sebebiyle Selanik'i terk etmek isteyen Yahudilere, gittikleri yerlerde de çuha işlemeleri şartıyla izin verilmiştir.[361]

Selanik, 16. yüzyılda kültürel bakımdan Safed ve İstanbul ile rekabet eden bir ilim merkezi olmuştur. Çağın en seçkin hahamlarından olan Samuel haMedina (Raşdam) orada yaşamıştır. O dönemde, Selanik'te, birçok okul ve akademi (Yeşivot) kurulmuştur. Bu müesseselerde, dinî ilimlerin yanısıra Latince, Arapça, Tıp, Astronomi ve tabiat ilimleri de öğretilmiştir. Şehrin hahamları arasında bulunan Salamon Taitacaç'ın ilmî seviyesi, Yosef Karo tarafından da kabul edilmiştir.[362]

---

356 Bkz. Barnai, 397.

357 İ.S. Emmanuel, Histoire de l'Indüstrie de Tissus des Salonique, Librairie Lipschutz, Paris 1935, 13-14.

358 Bkz. BOA., MD. 27, s. 646, sh. 273.

359 Bkz. BOA., MD. 43, s. 27, sh. 15.

360 Bkz. Ömer Lütfü Barkan, Türkiye'de Toprak Meselesi, Gözlem Yayınları, İstanbul 1980, 740.

361 Bu hususla ilgili belgeler için bkz. BOA., MD. 36, s. 738, sh. 281; MD. 27, s. 655, sh. 275.

362 Barnai, 400.

İstanbul Yahudilerinin 1494'te tesis ettiği matbaa gibi, 1510'da da Selanik Yahudileri de bir matbaa kurmuştur.[363]

Selanik Yahudileri, 17. yüzyılın ortalarına kadar müreffeh bir hayat sürmüştür. Fakat Osmanlı Devlèti ile Venedik arasındaki ilişkilerin bozulması üzerine, Selanik Yahudilerinin ticaret sahaları daralmış ve buna paralel olarak da Yahudiler gerilemeye başlamıştır. Sahte Mesih Sabatay Sevi hareketi de Selanik Yahudilerine büyük darbe vurmuştur. O tarihlerden itibaren ticarî ve kültürel yönden sürekli gerilemeye başlayan Selanik Yahudileri, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren "Alliance İsraélite"in okullar açması ile tekrar gelişmeye başlamıştır.[364]

2. İstanbul

Osmanlı Devleti'nde, Yahudilerin yoğun olarak yaşadığı şehirlerden biri de İstanbul'dur. Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'u fethettiğinde orada Rabbanî ve Karâî Yahudilerle karşılaşmıştır. Fatih, fetihten sonra Yahudileri dinî uygulamalarında serbest bırakmış, Hahambaşı Rabbi Moşe Kapsali'ye iltifatlarda bulunmuş ve onu, Yahudi cemaatinin başkanı olarak tanımıştır.[365] Fetih sırasında Yahudilerin yoğun olarak bulunduğu bölge, Eminönü ve Sirkeci arasındaki Yenicami civarlarıdır.[366] Daha sonra, Yenicami'nin yapılışı esnasında buradaki Yahudiler, Hasköy'e nakledilmiş ve orada onlara evler verilmiştir.[367] Fetihten sonra, Edirne, Selanik ve Safed'den Yahudiler getirilerek İstanbul'a yerleştirilmiştir. Selanik'ten getirilenler Şuhud Kapısı (Çıfıt Kapısı) ve Tekfursarayı'na, Safed'den getirilenler Hasköy'e yerleştirilmiştir.[368]

---

[363] Bkz. T. Gökbilgin, "Selanik", İA., MEB., X/343.

[364] Bkz. E Risal, La Ville Convoitée Salonique. Septiéme édition, Paris 1918, 195- 196.

[365] Bkz. M. Şehabettin Tekindağ, "Fetih'ten Sonra İstanbul", Fethin 511. Y.ıl-dönümü Konferansları, İstanbul 1946, 43.

[366] Franco, 20; İ. Hami Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, İstanbul 1971, III/185.

[367] Bkz. Robert Mantran, 17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay - Enver Özcan, TTK. Basımevi, Ankara 1990, 1/58-59.

[368] Bkz. Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Hazırlayan Reşat Ekrem Koçu, İstanbul 1944, 1/114.

Edirne'den getirilen Yahudiler de Balat ve Bahçekapısı civarına yerleştirilmiştir.[369]

15. yüzyıl sonlarında ve 16. yüzyıl boyunca İstanbul'a göç eden İberya Yahudileri, Haliç'in kıyılarına yerleştirilmişler ve sonradan gelmelerine rağmen, sayılarının çok olmasından dolayı, zamanla yerli Yahudileri kültürel olarak eritmişlerdir.[370]

Evliya Çelebi, Galata'da,[371] Ortaköy'de,[372] Kuruçeşme'de,[373] Arnavutköy'de[374] ve Hasköy'de Yahudilerin yoğun olarak yaşadıklarını belirtmekte ve o günkü Hasköy'ü şöyle tasvir etmektedir:

"Bu belde her ne kadar Hasköy nâmı ile maruf ise de lakin bir şehr-i müzeyyen ve bî-misaldir. Çünkü üç bin kadar riyâd ve hadâikı hâvî kat kat hâne-i zîbâları vardır. Bu bağlarında limon ve turunç hâsıl olur. Amma havası latif bir câyı sürür ve hubûrda vâkî olmuş deryaya nazır kat kat evleridir. Hususen Küpelioğulları, Mordehay, Nesim, Kemal nam Yahudilerin hanelerinin bağ ve bahçeleri öyle limon ve öyle narlar verir ki bir bağda misli bulunmaz. Burası da Galata Mevleviyetine bağlı bir niyâbettir. Lakin ayrıca Subaşısı ve Yeniçeri çorbacısı kulluğu vardır. Bir camii, İskele mescidi, Saraçhane mescidi nâmıyla iki mescidi vardır. Han, imaret, medrese gibi şeyleri yoktur. Bir hamamı, bir mahalle-i Müslimîni vardır. Geri kalan, on bir cemaat tabir olunur Yahudi mahallesidir. Lakin evvelce de beyan olunduğu üzere İstanbul'da yangın olup, Şuhud Kapısı'ndan içeri doğru yanan Yahudi evlerinin yerinde bir cami esası keşf olunup oraya Valide Sultan camii bünyad edildikte, evleri yanan Yahudiler de Hasköy'e gelip, yirmi cemaatten ziyade oldular. Cümlesi on bin kadar Yahudidir. Bu kasabayı gören, Rumeli'nde Selanik'e, Arabistan'da Safed şehrine benzetir ki Yahudi ile mâlenmâldir. Yedi kenîseleri, on iki sinago hahamları vardır. Bundan başka, iki mahalle Rum vardır ki, üç adet deyrleri vardır.

---

369 Bkz. Ekrem Hakkı Ayverdi, Fatih Zamanında İstanbul Mahalleleri. Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara 1978. 79.

370 Bkz. Henri Fresco, "Les Sefarades d'İstanbul depuis L'İnstallation Jusqu'â la Fin du XIX é Siécle", Les Juifs d'Espagne. Dirigé Par Henry Mechoulan, Paris 1992, 388.

371 Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 1/431.

372 age., 1/4521

373 age., 1/452.

374 age., 1/452.

Bütün Yahudi taifesinin kabirleri, bu Hasköy dağlarında beyaz çakıl taşı gibi görünürler. Ölünün başka yere gömülmek ihtimali yoktur. Üsküdar ve Galata'dan dahi ölülerini buraya getirirler. Lakin bir kaç senedir, Hahambaşıları, gayri yerlerde de izn-i hâkim ile mezarlık yapmalarına izin vermiştir..."[375] Evliya Çelebi'nin yukarıdaki tasvirine göre o günkü Hasköy, Yahudilerin en yoğun olarak yaşadıkları bölgedir. Bu mahallede, Türklerin iki mescidi, Rumların üç manastır kilisesi ve Yahudilerin ise yirmiye yakın ibadethaneleri mevcuttur. Bundan dolayı Evliya Çelebi, 16. ve 17. yüzyıllarda Yahudilerin yoğun olarak yaşadığı, Selanik ve Safed ile Hasköy'ü karşılaştırmaktadır.

Fatih dönemine ait bir vakfiyede, Yahudilerin bulunduğu on yedi mahalle zikredilmektedir.[376]

Galanté, Yahudilerin yoğun olduğu yerleri şöyle sıralamıştır: Hasköy, Kasımpaşa, Balat, Fener, Cibali, Unkapanı, Balıkpazarı, Galata, Beyoğlu, Şişli, Tophane, Eminönü, Sirkeci, Beşiktaş, Ortaköy, Kuruçeşme, Arnavutköy, Bebek, Yeniköy, Büyükdere, Üsküdar, Dağhamam, Bağlarbaşı, Kuzguncuk, Selamsız, Beykoz, Kadıköy, Moda, Fenerbahçe, Yedikule, Bakırköy, Yeşilköy ve Küçük Çekmece ile Kınalı, Heybeli, Burgaz ve Büyük Ada.[377]

İstanbul Yahudilerinin büyük çoğunluğunu da İberya'dan göç eden Yahudiler oluşturmuştur. Osmanlı Devleti, İberya'dan göç eden Yahudilerin Haliç kıyılarına yerleşmelerine müsaade etmiştir. O devirde yeni gelenler, önemli miktarda yerli Yahudi ile karşılaşmış, aralarındaki dinî ve sosyal farklılıklar, çeşitli problemlere neden olmuştur. Fakat bir asır sonra İberya Yahudileri, onlardan çoğunu aralarında eritmiştir.[378]

Osmanlı Devleti'nin başka yerlerinde olduğu gibi, Yahudi sığınmacılar geldikleri yerlere göre bir araya toplanmışlar ve birer cemaat oluşturmuşlardır. Her topluluk genellikle geldikleri yerlerin adıyla anılan birer sinagoga sahip olmuştur.[379]

---

375 age., I/413-414.
376 Bkz. Abraham Galanté, Histoire des Juifs d'İstanbul, İstanbul 1941, I/51.
377 Abraham Galanté, Histoire des Juifs d'İstanbul, İstanbul 1941, I/52-68.
378 Bkz. Fresco, 388.
379 Bkz. Fresco, 388.

İstanbul Yahudileri, bulundukları konumdan dolayı, taşrada yaşayan dindaşları ile devlet yöneticileri arasında aracı görevi görmüşlerdir. Taşradan gelen Yahudiler, Saray'daki işlerinde kolaylık sağlamaları için İstanbul'daki dindaşlarına başvurmuştur. Örneğin Selanik'ten gelen Rabbi Moise Almosnino, işlerini halletmek için Saray'da tavassutta bulunması için Yasef Nasi'ye müracaatta bulunmuştur.[380]

3. Safed

Safed şehri de, İstanbul ve Selanik gibi, İberya Yahudilerinin yoğun olarak göç ettiği şehirlerden biridir. Bu şehir, 15. yüzyılın başlarına kadar, ancak üç yüz Yahudi ailesi barındırırken, çok sayıda İberya Yahudisinin göçü nedeniyle, 15. yüzyılın sonlarına doğru, iki bin dolayında Yahudi ailesini barındırır olmuştur.

İberya Yahudileri gelmeden önce, Safed Yahudileri küçük bir cemaat idi. Aralarında, Talmud okutacak kadar bilgi sahibi kimse bile bulunmuyordu. İspanyol göçmeni olan Yasef Saragossi, buradaki Yahudi cemaatini organize ederek ilmî ve kültürel faaliyetlere başlamıştır. Saragossi'nin başlattığı bu çalışma, kısa zamanda sonuç vermiştir. Yoğun Yahudi göçü dolayısıyla Safed, Talmud ve Kabbala çalışmalarında, Osmanlı şehirleri arasında önemli bir mevkîye yükselmiştir.[381]

Safed şehrine, kısa zamanda çok sayıda Yahudinin göç etmesinden dolayı, burada yaşayan Müslümanlar bazı konularda rahatsızlık duymuşlardır. 992/1584 tarihli bir Osmanlı belgesinde belirtildiğine göre Safed kadısı, Safed'de yedi cami olduğu halde, Yahudilerin eskiden üç mabedi varken mabed sayılarının otuz ikiye ulaştığını, Yahudi mabedlerinin çok yüksek yapıldığını, bu mabedlere pek çok emlak vakfedilerek Müslümanlara müzayaka çektirildiğini arz etmiştir. Safed kadısının bu arzı üzerine, konunun araştırılması için Divan-ı Humayun'dan (992/1584) Şam valisine hüküm gönderilmiştir.[382]

---

380 Bkz. Fresco, 389.
381 Bkz. Franco, 43; Graetz, IV/450.
382 Bkz. BOA., MD. 55, s. 85, sh. 48.

Bu belgeden anlaşıldığına göre, Safed'deki Yahudi mabedlerinin sayısında, göçmen akını sebebiyle on bir kat artma olmuştur. Belgede şikâyet edilen hususlardan olan Yahudi mabedlerinin sayısının fazlalığı ve bu mabedlere çok sayıda emlak vakfedilmesi, Yahudilerin nüfusunun arttığını ve maddî bakımdan oldukça iyi durumda olduklarını göstermektedir.

Başka bir belgeden anlaşıldığına göre ise, göçmen akını nedeniyle nüfusu çok artan Safed'den, Yahudilerin bir kısmının Kıbrıs'a yerleştirilmek istendiği anlaşılmaktadır. Ancak, bu haberin duyulması üzerine, Safed'de ticarî hayat durma noktasına gelmiş ve bu husus Safed kadısı tarafından Divan-ı Humayun'a bildirilmiştir. Bunun üzerine, Divan-ı Humayun'dan "Yahudi taifesi Kıbrıs'a sürülmekten feragat idilüp yerli yerlerinde sakin olup kâr u kisbelerinde olalar" diye hüküm sadır olmuştur.[383]

Bununla birlikte, ülkenin başka yerlerinden Safed'e göç etmek isteyen Yahudiler için sınırlamalar getirilmiştir. 987/1579'da, Selanik'ten Safed'e giderken Kıbrıs'a uğrayan yüz nefer Yahudi ailesi, Kıbrıs'a iskân edilmiştir.[384]

Safed'in Osmanlı Yahudileri nazarında, ne kadar önemli olduğunu Evliya Çelebi şöyle anlatmıştır: "Cemî' Benî İsrail bu Safed şehrinden zuhur ettiğinden mabed-i kadimeleri olup ilâ hâze'l-ân Benî İsrail'e bu şehir Kâbe makamındadır.

Bu şehri Selim Han Mısır Çerkeşlerinden Sultan Gavri'den aldıkta, Tavaşî Sinan Paşa tahririyle altı kere yüz bin Yahudi haracıdır. Hâlâ yine yetmiş seksen bin Yahudisi mevcuttur. Şehir bütün bütüne Yahudi haneleridir. Ömründe bir Yahudi bu şehri ziyaret etmese yahut (oraya gitmeye) iktidarı yoksa türabından sürünüp suyunu içmese, yaprak hazanından tütsü vermese za'm-ı bâtıllarınca Yahudi olmayıp kara Cuhud olurlar..."[385]

Evliya Çelebi, her ne kadar o dönemde Safed'de yetmişseksen bin Yahudinin yaşadığını belirtmekte ise de bu rakam gerçeğe uygun düşmemektedir. Gilles Veinstein, Osmanlı Tapu Tahrir Defterlerini esas alarak yaptığı bir araştırmayla 16. yüzyılın sonla-

[383] Bkz. BOA., MD. 36, s. 581, sh. 278.
[384] Bkz. BOA., MD. 34, s. 803, sh.?
[385] Evliya Çelebi Seyahatnamesi, III/ 119.

rında, Safed'de 945 Yahudi hanesinin varlığını ortaya koymaktadır.[386] Başka bir araştırmacı ise, 1492'de, Safed'deki Yahudi nüfusunun on bin civarında iken sonraları hayli eksildiğini ve 1880'den itibaren Siyonist muhacirlerin akın etmesi ile üçte biri Yahudi olmak üzere onbeş bin kişinin Safed'de yaşadığını belirtmektedir.[387]

Evliya Çelebi, Safed'i anlatırken, Safed Yahudilerinin lisanından da bazı örnekler veriyor. Birden ona kadar verdiği sayılar (una, doş, tura, kuatra, çinko, siy, siate, oyte, nove, dos), İbranice değil İspanyolcadır. Bununla beraber, dinî mana ifade eden kelimelerden verdiği misaller İbranicedir. "Kaşer" ve "Turfa" kelimeleri, İbranice Koşer"(dine uygun) ve "Taref' (dine uygun olmayan) kelimelerinin Osmanlı Yahudilerince kullanılış şeklidir. Safed şehri, 17. yüzyılda, Kabbala çalışmalarının en yüksek düzeye eriştiği yerlerden biri olmuştur. Safed'de İsak Luria, Haim Vital gibi ünlü Kabbalistler, yaptıkları Kabbalist faaliyetleri etrafında birçok taraftar toplamışlardır.[388] Safed'deki Kabbalist faaliyetler, bütün Yahudi dünyasını etkilemiştir. Hatta Sharon, Safed'de gelişen Kabbalist fikirleri, "Sabataycılığın temelinde yatan aktif unsurlardan biri" olarak görmüştür.[389]

4. İzmir

Osmanlı Devleti'nde, Yahudilerin yoğun olarak yaşadığı şehirlerden birisi de İzmir'dir. Her ne kadar Büyük İskender'in Filistin'den İzmir'e Yahudi getirerek yerleştirdiği rivayet edilse de[390] İzmir'de, organize bir Yahudi cemaati ancak 1605'te oluşmuştur. İzmir'deki Yahudiler, bu tarihten önce, "Minyan"ı[391] tamamlamak için bayramlarda, Tire ve Manisa'dan Yahudi getirmişlerdir.[392]

---

386 Bkz. Gilles Veinstein, "L'Empire Ottoman depuis 1492 Jusqu'â la Fin du XIX. Siécle", Les Juifs d'Espagne, Dirigé Par Henry Mechoulan. Paris 1992, 366.

387 Bkz. J. H. Kramers, "Safed". İA., MEB., X/49.

388 Graetz, IV/ 108.

389 Sharon, Türkiye..., 70.

390 Bkz. Abraham Galanté Histoire des Juifs d'Anatolie, Histoire des Juifs d'İzmir (Smyrne), (İzmir), İmprimerie Babok. İstanbul 1937, 1/7.

391 Minyan: Yahudilikte, bayramlarda ve ölülerin ardından yapılacak toplu ibadetlerde en az on reşit erkeğin bulunması gerekir. Buna "Minyan" denir.

392 Bkz. Galanté, İzmir.... 12.

16. yüzyılda, Akdeniz ve Ege'nin ticarî yönden öneminin artmasına paralel olarak İzmir'in de önem kazanmaya başlamıştır. Bunun üzerine, Tire ve Manisa Yahudilerinden bir kısmı İzmir'e yerleşmiştir. İzmir'e önemli miktarda Yahudi göçü, Selanik'in iktisadî bakımdan gerilemeye başlaması ile olmuştur. Bu göçmenler arasında Yosef Eskapa ve Sabatay Sevi'nin hocalığını yapan İzak Dalba da vardır.[393] 17. yüzyılda Portekiz'den, İspanyadan ve İtalya'dan birçok Konverso İzmir'e göç etmiştir. Ayrıca Safed, Ankara, İstanbul ve Balkan şehirlerinden İzmir'e gelerek yerleşenler de olmuştur. Bu yüzyılda İzmir'e yerleşen Yahudi ailelerinden Gabay ailesi, bir matbaa açmıştır.[394]

İzmir'e, Eşkenaz Yahudiler de göç etmiştir. Özellikle 1648-1649'da; Polonya'daki Yahudi katliamından kurtulanlardan bir kısmı İzmir'e yerleşmiştir.[395] Bu dönemde, İzmir de Karâîlerin de yaşadığı ileri sürülmüştür; ancak, durumları hakkında aydınlatıcı bilgi yoktur.[396] 18. yüzyılda İzmir Yahudileri, diğer Türkiye Yahudilerine göre iktisadi bakımdan önemli bir konuma gelmiştir. Bundan dolayı birçok Yahudi, özellikle Selanik'ten ve Anadolu şehirlerinden İzmir'e göç etmiştir.[397] 17. yüzyıldan itibaren sayıları sürekli artan İzmir Yahu-dileri, bazı olaylardan da önemli ölçüde etkilenmişlerdir. 1688'de deprem, 1743, 1772 ve 1841'daki yangınlar ve Hıristiyanlar tarafından yapılan kan isnadları [*] İzmir Yahudilerine sıkıntılı dönemler yaşatmıştır.[398]

---

393 Bkz. Jacob Barnai, "Les Juifs de Smyrne depuis l'İnstallation Jusqu'â la Fin du XIX e Siecle", Les Juifs d'Espagne, Dirigc Par Hetıry Mechoulan, Paris 1992, 394.

394 Bkz. Barnai, 395.

395 Barnai, 395.

396 Bkz. Siren Bora, İzmir Yahudileri Tarihi 1908-1923, Gözlem Yayınları, İstanbul 1995, 27.

397 Barnai, 395.

[*] bkz. s. 216 vd.

398 Barnai, 395.

III. BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE YAHUDİLERİN ETKİLERİ

Osmanlı Devleti, Müslüman Türklerin hâkim unsur olduğu ve içinde farklı din ve ırklara mensup insanların yaşadığı, çok geniş coğrafyaya yayılmış bir devlettir. Böyle bir devletin tarihi içinde genel nüfusa göre nispetlerinin azlığına rağmen, Yahudilerin etkisi zaman zaman önemli olmuştur. Özellikle 16. yüzyılda, Yahudi nüfuzu Saray'a kadar uzanmıştır. Bu bakımdan, Osmanlı Devleti'nde Yahudilerin etkileri, dönemler halinde ele alınacaktır.

A. KANUNİ SULTAN SÜLEYMAN DÖNEMİNE KADAR YAHUDİLERİN OSMANLI DEVLETİNDE ETKİLERİ

Avrupa'nın çeşitli yerlerinden sürülen Yahudiler, 15. yüzyılın ortalarından itibaren topluluklar halinde Osmanlı devletine göç etmişlerdir. Osmanlı devletinden hüsn-ü kabul gören Yahudiler, ilk zamanlar, Devlet içinde her sahada aktif faaliyet içinde olmuşlardır.

Avrupa'da gördükleri sıkıntı ve işkencelerden kurtulan Yahudiler, Osmanlı devletinde iş hayatına atılmışlar, ticarette, el sanatlarında, hatta Saray içinde önemli roller icra etmişlerdir.

Osmanlı Yahudi cemaati Kanuni Sultan Süleyman dönemine kadar, Avrupa'nın değişik yerlerinden gelen dindaşları ve ırkdaşları ile sürekli bir gelişme içinde olmuştur. Kanuni döneminde ise Yahudiler, cemaat olarak önemli bir konum elde etmişlerdir.

1. Fatih Sultan Mehmet'ten Önce Osmanlı Yahudileri

Türkler, Anadolu'ya geldiklerinde, orada eskiden beri yaşayan Yahudilerle karşılaşmışlardır. Anadolu'da Yahudi sayısı çok az olduğundan veya Türklerle Bizanslılar arasındaki savaşlar esnasında

kaçmış olmalarından dolayı[399] Yahudilerin o dönemlerde fazla etkileri olmamıştır.

Osmanlı padişahları, yeni fethettikleri toprakları şenlendirmek için Müslim Gayrimüslim ayrımı yapmaksızın savaş esnasında kaçmış olanları davet etmiştir. Fethedildiği esnada tamamen boşalmış olan Bursa'ya, Orhan Bey'in çıkardığı davet üzerine, özellikle Şam Yahudileri ve Bizans İmparatorluğunun çeşitli yerlerinde yaşayan Yahudilerden birçoğu göç ederek yerleşmişlerdir.[400]

Bursa'da Yahudi nüfusu çoğalınca, onların ibadet etmeleri için bir sinagog ihtiyacı hâsıl olmuştur. Orhan Bey, bir fermanla, sinagog yapılmasına izin vermiş ve bunun üzerine Bursa'da bir sinagog inşa edilmiştir.[401] Etz Hayim adı verilen bu sinagog, Türkiye Yahudilerinin en antik, en önemli sinagogudur ve bugün hâlâ ayaktadır. Bursa Yahudileri, adet ve geleneklerini daha iyi koruyabilmek ve dinî hayatlarını rahatça yaşayabilmek için, kendilerine özel bir mahalle tahsis edilmesini istemiş; onların bu istekleri padişah tarafından kabul edilmiştir. Yahudi Mahallesi adıyla bir mahalle kurulmuş ve Yahudiler bu mahalleye yerleşmiştir.[402]

Orhan Bey zamanında Bursa ve çevresine hâkim olan Osmanlı Devleti'nin sınırları, I. Murat (1362-1389) zamanında genişlemeye devam etmiştir. Özellikle Trakya'da birçok yer fethedilmiştir. Bu fetihler neticesinde ele geçen yerlerde yaşayan Yahudiler de tabiî olarak Osmanlı Devleti'nin himayesine girmiştir.

Sultan Murat, Edirne'yi aldığında, orada fakirlik içinde yaşayan bir Yahudi cemaati ile karşılaşmıştır. Bu cemaat, Türkleri coşkuyla karşılamıştır. Buradaki Yahudiler, yüzyıllar boyunca Bizans hâkimiyetinde yaşadıklarından dolayı kendi dillerini unutmuşlardı. Sadece Yunanca bilen Edirne Yahudileri, Türk dilini öğrenmek için, Bursa'da yaşayan dindaşlarından yardım istemiştir. Daha sonra Türklerin eline geçen Bizans şehirlerindeki Yahudiler de bu âdeti devam ettirmiş ve Türk dilini öğrenmek için daha önce fethedilen yerlerden Yahudiler getirmişlerdir.[403]

---

399 Sharon, Türkiye..., 31.
400 Bkz. Franco. 27.
401 Bkz. Franco, 28; Sharon. Türkiye..., 32.
402 Bkz. Franco, 28; Sharon, Türkiye..., 32.
403 Bkz. Franco, 29; Sharon, Türkiye..., 32.

Türklerin adalet ve hoşgörüsü, Yahudiler için Türk topraklarını çekim merkezi haline getirmiştir. Yüzyıllardır gördükleri zulümlerden dolayı bunalmış olan Yahudiler; Sofya, Niş, Larisa'dan ayrılarak, Türklerin eline geçen Varna, Rusçuk gibi Balkan şehirlerine göç etmiştir. Franco bunu şu şekilde tavsif etmiştir: "Hilalli bayrağın adalet ve hoşgörüyü hâkim kıldığı yerler."[404]

Bu dönemde, Edirne Hahambaşısı, Rumeli'de yaşayan Yahudiler üzerinde otorite olarak kabul edilmiş ve Yahudilerin devlete ödemekle yükümlü oldukları vergilerin tahsili bu Hahambaşılığa bırakılmıştır. Hahambaşılığa, Yahudiler arasındaki anlaşmazlıkların halli için mahkeme kurma hakkı da tanınmıştır.[405]

Edirne'de bir Yeşiva kurulmuş, bu okul, Osmanlı Devletinin her tarafından gelen Yahudi öğrencileri kabul etmiştir. Hatta Macaristan, Polonya ve Rusya'dan Talmud tahsili için Yahudi gençler bu okula akın etmiştir.[406]

Yıldırım Bayezit dönemi (1389-1402) Yahudileri hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Bu dönemden sonra, Osmanlı Devleti "Fetret Devri"ni yaşamıştır. Yıldırım Bayezit'in, Ankara savaşında (1402) Timur'a esir düşmesinden sonra, oğulları arasında kardeş kavgası başlamış bu mücadelede Çelebi Mehmet galip gelmiştir. Bu dönemde kayda değer en önemli olay, bir Yahudi dönmesi olan Torlak Kemal'in Şeyh Bedreddin isyanında icra ettiği roldür.

Asıl adı Samuel olan bu Yahudi dönmesi, Torlak Kemal adı ile şöhret bulmuştur. Torlak, Bektaşiliğe yeni intisap etmiş olan acemi[407] gezginci bâtınî,[408] gibi manalara gelmektedir. Kaynaklarda Torlak Kemal,[409] Torlak Hû Kemal[410] ve Kemaloğlu Torlak Hûd[411]

---

404 Franco, 29.

405 Bkz. Franco, 29.

406 Bkz. Franco, 29; Sharon, Türkiye..., 33.

407 Mehmet Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, M. E. Basımevi, İstanbul 1983, III/521.

408 Orhan Hançerlioğlu, İnanç Sözlüğü, İstanbul 1975, 643.

409 Solakzâde Mehmet Hemdemî Çelebi, Solakzâde Tarihi, Haz. Vahid Çabuk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989, I/183.

410 Mehmed Neşrî, Kitâb-ı Cihan-Nümâ, Yay. Faik Reşit Unat-Mehmet Altay Köymen, TTK. Basımevi, Ankara 1987, II/545; Aşıkpaşaoğlu Tarihi, Haz. H. Nihal Atsız, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985, 90.

olarak geçen bu şahıs, Manisa ve çevresinde kendi düşüncelerini Simavnalı Bedreddin'in düşünceleriyle karıştırarak, Şeyh Bedreddin'in halifesi Börklüce Mustafa ile beraber, Bedreddin adına isyana girişmiştir.[412] Bu kanaat, tarihçiler arasında yaygın olmasına rağmen, Osmanlı dönemi klasik kaynaklarında Torlak Kemal ile Şeyh Bedreddin arasındaki ilişki konusunda açık bir bilgi bulunmamaktadır. Klasik Osmanlı Tarihlerinden Solakzâde Tarihi'nde, Torlak Kemal'in etrafına iki bine yakın sapık toplayarak dolaştığı ve "Kemaliler" nâmı ile anıldığı;[413] Kitâb-ı Cihan-Nümâ'da Bayezit Paşa'nın, Torlak Hû Kemal'i Manisa'da yakalayıp astırdığı;[414] Tâcü't-Tevârih'te, Torlak Kemal'in etrafında üçbinden fazla insan olduğu, Manisa yöresinde yakalanarak idam edildiği[415] ve Aşıkpaşaoğlu Tarihinde de Bayezit Paşa'nın Manisa'da Torlak Kemal'i idam ettiği[416] belirtilmektedir. Bununla beraber, Şeyh Bedreddin ile Torlak Kemal arasındaki bağlantı hakkında bilgi verilmemektedir.

Tarihçi Hammer, Torlak Kemal'in Şeyh Bedreddin'e çok yardım ettiğini kaydetmektedir. Ona göre, Torlak Kemal bir Yahudi mühtedisidir ve o dönemde birçok fırkalara ayrılmış olan dervişleri bir araya toplayarak onların başına geçmiştir. Torlak Kemal, kadınlar hariç, her şeyde ortaklığı öngörmektedir. Hammer, Torlak Kemal'in meczuplarının şöyle dediklerini kaydetmektedir: "Ben senin evinde kendi evim gibi otururum, sen de benim esvabımı giyer, silahlarımı, arabamı kullanırsın. Yalnız kadınlar müstesna.".[417]

Tarihçiler arasında, Şeyh Bedreddin hareketinin İslâm, Hıristiyanlık ve Yahudiliğin eşit tutulması gerektiği görüşünü yaymasının, zor bir dönemden geçen, Osmanlı Devleti içindeki Hıristiyan ve Yahudileri kışkırtarak ayaklanmaya teşvik etmeyi amaçladığı kanaatinde bulunanlar olduğu gibi,[418] bu hareketi ilk komünist ha-

---

411 Hoca Saadeddin Efendi, Tâcü't-Tevârih, Kültür Bakanlığı Yayınları, Yalınlaştıran İsmet Parmaksızoğlu, Ankara 1979, II/111-112.

412 Bkz. Küçük, Dönmeler..., 74.

413 Bkz. Solakzâde Tarihi, 1/183.

414 Bkz. Kitâb-ı Cihan-Nümâ, 11/545.

415 Bkz. Tâcü't-Tevârih, III/111-112.

416 Bkz. Aşıkpaşaoğlu Tarihi, 90.

417 Hammer, II/419.

418 Bkz. Yılmaz Öztuna, Büyük Türkiye Tarihi, Ötüken Yayınları, İstanbul 1977. II/379.

reket olarak niteleyenler[419] de vardır. Kendisi de bir Yahudi olan Moshe Sevilla-Sharon, Torlak Kemal'in Şeyh Bedreddin isyanında önemli bir etkiye sahip olduğunu, fakat bu isyan fikrinde Yahudi etkisinden söz edilemeyeceğini belirtir. Sharon, "Manisalı Samuel adında bir Yahudi" olarak andığı Torlak Kemal'in, Müslüman çevrelere yabancı görünmemek için Müslümanlığa geçtiği kanaatindedir. Ayrıca o, "Bizans zulmü altındaki eylemsizlikten sonra Osmanlı yönetiminin hemen ilk yıllarında bir Yahudi'nin *-olumlu ya da olumsuz-* bu denli ciddî ve faal bir rol oynamasını" kayda değer bir olay olarak görmektedir.[420]

Sharon, Torlak Kemal'in kent kent gezerek eşitlik üzerine fikirler yaydığını da ileri sürmektedir.[421] Ancak, onun bu fikrini, klasik kaynaklarda böyle bir bilginin bulunmayışından dolayı eleştirenler de vardır.[422] Fetret Devrini atlatan Osmanlı Devleti, Sultan II. Murat döneminde (1421-1451) de topraklarını genişletmeye devam etmiştir. Sultan II. Murat, İshak Paşa adlı Yahudi Doktoru Saray'a almış ve ona "Hekimbaşı" payesini vermiştir. Bu hekime, yaptığı hizmetlerden dolayı bir ferman vermiş ve ailesi ile onun neslinden gelecek olanları her türlü vergiden muaf tutmuştur.[423] İshak Paşa ile ilk defa bir Yahudi, Osmanlı Devletinde böyle mühim bir görevi üstlenmiştir.[424]

Franco, Sultan II. Murat'ın, "Gureba" [(*)] adı altında Müslüman olmayanlardan bir bölük meydana getirdiğini de ileri sürmüştür.[425] Onun bu görüşü, Sharon tarafından da benimsenmiştir. Sharon, Rozanes'i kaynak göstererek, askerlikten muafiyet vergisini

---

419 Danişmend, I/180.

420 Bkz. Sharon, Türkiye..., 33-34.

421 Bkz. Sharon, Türkiye..., 33.

422 Bkz. Müfid Yüksel, "Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin", Tezkire, 7-8. 1994, 97-98.

423 Franco, 30. Franco, bahsettiği fermanın metnini yayınlamadığı gibi, nerede gördüğünden de bahsetmemektedir.

424 Franco, 31; Sharon, Türkiye..., 35.

(*) **"Gurebâ-i Yemîn ve Gurebâ-i Yesar Bölükleri"**: Galata, İbrahim Paşa ve Edime saraylarından çıkanlarla muharebede fevkalâde yararlılık gösteren yabancılar ve yeni Müslümanlardan teşkil olunan süvari bölükleri hakkında kullanılan bir tâbirdi. (Bkz. Pakalın, I/681).

425 Franco, 31.

ödeyemeyen Gayrimüslimlerin askere alındığını ve Yahudilerin yiğitlikleri ile diğerleri arasında temayüz ettiğini ileri sürmüştür.[426]

2. Fatih Sultan Mehmet Zamanında Osmanlı Yahudileri

Fatih, İstanbul'u fethettiğinde, bütün ahalinin canı ve malının emniyette olduğunu, herkesin inanç ve ibadet hürriyetine sahip olduğunu ve ibadethanelerine kesinlikle dokunulmayacağını açıklamıştır. Bununla da kalmayarak, Georgios'u "Gennadios" unvanıyla Rum Ortodoks Patriği tayin etmiş,[427] onu huzuruna kabul etmiş, kıymetli hediyeler vermiş ve onu bütün Ortodoksların işlerinde yetkili kılmıştır.[428] Fatih'in, bu suretle Katolik-Ortodoks yakınlaşmasını önlediği, Türklere karşı muhtemel bir Hıristiyan ittifakının yollarını kapadığı ve Ortodoksların Türk idaresine ısınmasını sağladığı görüşü ileri sürülmüştür.[429]

Fatih Sultan Mehmet, Rum Ortodoksları Patrik seçimin yapılmasından sonra Patriğe yetkiler verdiği gibi, 1461'de Hovakim'i de Bursa'dan getirerek Ermeni Patriği yapmıştır.[430] Ermeni Patriği de Ortodoks Patriği gibi dinî işler yanında, Ermeni cemaatinin şahıs ve aile hukuku ile ilgili işlerinde tek otorite olmuştur.[431] Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'u fethettiğinde, Bizans döneminin de Hahambaşısı olan Moşe Kapsali'yi Yahudilerin dinî ve sosyal işlerinde yetkili kılmıştır. Farklı mezhebe mensup Karâîleri de ayrı bir cemaat olarak tanımıştır.[432]

---

426 Sharon, Türkiye..., 34.

427 Decei, "Fenerliler", İ. A, IV/547.

428 Hammer, III/650; M. C. Tekindağ, "Fetih'ten Sonra İstanbul", Fethin 511'inci Yıldönümü Konferansları, İstanbul 1964, 42-43.

429 Bkz. Danişmend, I/263-264.

430 Bkz. Uras, 151.

431 Bkz. Gürün, 55, Uras, 152.

432 Bunu, 19. yüzyılın başlarında, Hahambaşılığın statüsünün yeniden düzenlenmesi esnasında, Karâîlerin de Bâb-ı Âlîye müracaat ederek aldıkları, Cemaatbaşılarının resmî mühür kullanabilme selâhiyetini gösteren beratlardan anlıyoruz. Bu beratlarda şöyle denilmektedir: "Der-saadetim ve şâir Memâlik-i Mahrûse-ı Şahânemde müte-mekkin Karâî Yehûd taifesinin Feth-i Hâkânî'den beri senâvî ve mevâki-i sâireleri müstakil ve nüfus defterlerinde dahi kaydları başka olduğundan..." (bkz. BOA., GMD., 18/151).

Osmanlı Türkleri, Gayrimüslimlerle ilk defa İstanbul'u fethedince karşılaşmamışlardır. Daha önce de hâkimiyetleri altında Gayrimüslim unsurları barındırmışlardır. Bursa'da, Edirne'de Gayrimüslim unsurlar, Osmanlı Devleti himayesinde rahat bir ortamda yaşamış ve dinî işlerini serbestçe icra etmişlerdir.

Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'u fethedince, Gayrimüslim cemaatleri müesseseleştirmiş, onları kendi iç idarelerinde serbest bırakmıştır. Bu hareketiyle Fatih, Gayrimüslimlerin daha önce de kullandıkları haklarını ve Devlet'e karşı vazifelerini sistemli bir hâle getirmiştir. Gayrimüslimlerin ruhanî liderlerine, hak ve vazifelerim gösterir beratlar vermiştir. Bazı tarihçiler, Yahudilerin fetih esnasında bîtaraf kaldıkları için, Fatih'in onların bu sadakatlerini unutmadığını ve mükâfat olarak onlara dinî ayinlerini serbestçe icra edebilme hakkını verdiğini kaydetmiştir. Bunlardan Ziya Şakir'e göre, II. Murad döneminde Divan-ı Hümâyûn tercümanı olan ve onun vefatından sonra Fatih Sultan Mehmet'in mâiyetine giren Levi isminde bir Yahudi vardır. Bu Yahudi, Bizans İmparatorluğunun bekasından ümidini kesmiştir. Bu yüzden, İstanbul'dan Edirne'ye ticaret için gelen Yahudilere, Türklerle Bizanslılar arasında vukûa gelecek bir harpte tarafsız kalmalarını tavsiye etmiştir. Fatih Sultan Mehmet, Edirne'de harp hazırlıklarına başlayınca, İstanbul'daki Yahudiler, Levi'nin tavsiyesine uyarak gizli toplantılar yapmış ve tarafsız kalmaya karar vermiştir. Bu karan muhtelif vasıtalarla Fatih'e bildirmişlerdir. Fatih de Fetih'ten sonra onlara mükâfat olarak dinî ayinlerini serbestçe yapabilme hakkını vermiştir.[433]

Danişmend de, Ebussuud Efendi'ye atfedilen bir fetvaya dayanarak, Fetih esnasında Rumların ve Yahudilerin el altından Fatih'le işbirliği yaptıkları ve bu hizmetlerinden dolayı onların kilise ve sinagoglarının yıkılmadığı kanaatindedir.[434]

Yahudi tarihçi Galanti, bir ferman sûretine dayanarak, Osmanlı Yahudilerinin sahip olduğu din ve inanç özgürlüğünü, fetihten önce İstanbul Yahudilerinin Bizans İmparatoruna yardım etmeyeceklerine dair karar aldıklarından dolayı hak etmiş olduklarını ileri

[433] Bkz. Ziya Şakir, "Türkiye Yahudileri", Millet Mecmuası, 16 Ekim 1947, Sa. 84, 14.

[434] Bkz. Danişmend, I/264-265.

sürmüştür.[435] Hatta İstanbul Yahudilerinin, fetihten önce Fatih'le gizli bir anlaşma yaptıkları, bundan dolayı da şehir fethedildikten sonra Yahudilere imtiyazlı bir statü verildiği kanaati taşıyan tarihçiler de vardır.[436]

Yukarıda bahsi geçen ferman, Galanti tarafından bazı yerleri nokta nokta bırakılarak yayınlanmıştır.[437] Bu fermanda anlatıldığına göre, Yahudiler, Fetih'ten önce, İstanbul Tekfuruna yardım etmeyeceklerine dair taahhütte bulunmuşlardır. Bundan dolayı, Fetih'ten sonra, "eskiden beri sahip oldukları kenîseleri bâkî kalır" ve "evlerinde sûret ve mihrap olmadıkça, âyin-i bâtılları üzere Tevrat okuyup ibadet eylemelerine" izin verilir. 937/1530 senesine kadar bu minval üzere devam eder. Ancak Yahudiler, bu tarihte onlara verilen ahd ü emana mugâyir (aykırı) muamelede bulunulur. Bunun üzerine, Fatih döneminden beri hayatta olan 117 ve 130 yaşlarında olan iki Müslümanın şahitliğine müracaat edilir. Bu iki Müslüman, müfettişler huzurunda, Fatih'in Yahudilerin kenîselerine ilişilmeyeceğini taahhüt ettiğine şahitlik eder. Bu olaydan sonra Yahudilerin sinagoglarına dokunulmaz. Ancak III. Mehmet zamanında bazı kimseler, Yahudilerin sinagog tamirine izin vermez ve bu ferman yayınlanır. Galanti'nin yayınladığı bu fermanın aslını Osmanlı Arşivi'nde bulamadığımız için karşılaştırma imkânı olmadı. Bu bakımdan, yayınlanan fermanda nokta nokta bırakılan yerlerde ne yazdığı bizce malum değildir. Ancak, bu fermanda, Yahudilere verildiği söylenen haklar, daha sonra verilen ve Osmanlı Arşivi'nde kayıtları bulunan beratlardaki haklarla hemen hemen aynıdır. Yalnız, elimizde bulunan ve son dönemlere ait olan beratlarda, Fetih'ten önce Yahudilerin Türklere yardım edeceklerine dair söz verdikleri için bu hakları kazandıklarını imâ eden hiçbir bilgi yoktur. Sadece, Yahudilerin bu haklara "Feth-i Hâkânî'den (İstanbul'un fethi) beri sahip oldukları" kaydı vardır.[438]

---

[435] Galanti, Türkler..., 32.

[436] Bkz. Sharon, Türkiye..., 35.

[437] Galanti, bu fermanın sûretini, eski Hahambaşı Hayim Nahum Efendi'nin elinde bulunan son derece süslü bir fermandan kopya ettiğini kaydetmiştir. Yeni harflere çevrilerek yayınlanan ferman metni için bkz. Galanti, Türkler..., 33-34.

[438] Yahudilerin Hahambaşılarına verilen beratlar için bkz. BOA., GMD., 17,18.

Aynı şekilde, Hıristiyan Patriklere verilen beratlarda da "Feth-i Hâkânî'ye atıflar bulunmaktadır.[439] Galanti'nin yayınlamış olduğu fermanda, "Fatih'in Fetih sırasında kendisi ile işbirliği yaptıkları için Yahudilere haklar verdiğinden" bahsedilmesi bu ferman hakkında şüphelere neden olmaktadır. Nitekim Dabağyan bunu, "Fetih hareketini küçümsemek veya kendilerine bir pâye çıkarmak gayesiyle uydurulmuş yalanlar" olarak nitelemektedir.[440] O, Fatih'in bu hakları bilumum tebası için verdiğini, Fatih'ten önce de Gayrimüslimlerin aynı haklara sahip olduklarını belirttikten sonra, Yahudilerin Fetih öncesi İstanbul'da "Beşinci kol faaliyeti"[(*)] yaparak Bizans'ı güçsüz durumda bırakmalarının imkânsız olduğunu ileri sürmektedir.

Ayrıca, Yahudilerin o dönemde Bizans'ta üçüncü sınıf vatandaş olduğunu, Bizanslı bir Rumun bir Yahudiyi katletmesinin olağan işlerden sayıldığını, bu yüzden, bir Yahudinin muhasara esnasında kapısından dışarı bile çıkamayacağını belirtmekte ve hal böyle iken Yahudilerin Türk Hakanı'na yardım edebilmelerinin, başka bir deyişle Bizans'a ihanet edebilmelerinin imkânsız olduğunu iddia etmektedir.[441] Dabağyan, Avram Galanti'nin yayınladığı fermanda, Yahudilerin ibadethaneleri için "kenîse" tabirinin kullanıldığından hareketle, bu fermanın Hıristiyanlara verilmiş bir fermanın tahrif edilmiş şekli olabileceği ihtimali üzerinde de durmaktadır.[442] Ancak, fermanda "kenîse" tabirinin bulunması fermanın tahrif edilmiş olduğunu ispatlamaya yetmez. Çünkü başka Osmanlı belgelerinde de Yahudi ibadethaneleri için sinago, sinâvî, havra tabir edildiği gibi, daha çok Karâî Yahudilerin ibadethaneleri için kullanılan "kenîse" tabiri de kullanılmıştır.[443]

---

[439] Hıristiyanların Patriklerine verilen beratlar için bkz. BOA., GMD., 1-16.

[440] Bkz. Levon Panos Dabağyan, Fatih ve Fetih Olayı, İstanbul 1976, 122.

[(*)] **Beşinci kol faaliyeti:** Bu faaliyet, zaman ve yer şartlarına göre çok farklı tarif edilebilir. Beşinci kol faaliyeti ilk defa General Franco tarafından Madrid'e dört koldan saldırı esnasında beşinci kol görevini Madrid'in içinde istihbarat yetkililerin bir ayaklanma çıkarmasını ifade etmek için kullanılmıştır. Biz, metinde geçen anlama uygun olarak; "bir ülke içinde dış güçler hesabına çeşitli kılıklar altında bozgunculuk yapmak" diye tarif edebiliriz.

[441] Bkz. Dabağyan, 116-122.

[442] Bkz. Dabağyan, 128.

[443] Meselâ, 'Yahudiler Kenîsesi" tabiri için bkz. BOA., MD., 7, S. 9/7, sh. 319.

Bizce, bu fermanın veya Ebussuud Efendi'ye atfedilen fetvanın gerçek olup olmadığı üzerinde tartışmak yerine fermanın ve fetvanın muhtevası üzerinde durmak gerekir. Bu fermanda geçen Fetih öncesi işbirliği dolayısıyla Yahudilerin din ve ibadet hürriyeti kazandıkları ibaresinin bulunup bulunmamasının bir kıymeti yoktur. Zira, yukarıda da ifade edildiği gibi, Yahudiler bu haklara Fetih öncesinde de sahiptiler. Ayrıca bu haklara sahip olan sadece Yahudiler değil, bütün Gayrimüslim unsurlardır. Bu haklara sahip olan sadece İstanbul Yahudileri değil, Osmanlı Devleti'nin her tarafından yaşayan Yahudilerdir. Bu bakımdan fermandaki bu ifadenin sonradan metne katılmış olması kuvvetle muhtemeldir.

Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'u fethedince ülkesinin her tarafına adamlar göndererek isteyenin gelip İstanbul'a yerleşebileceğini, evlere, bağlara, bahçelere sahip olacağını ilan etmiştir. Ancak Aşıkpaşazâde'ye göre, İstanbul'a istenildiği ölçüde gelen olmamıştır. Bunun üzerine Padişah, kadılara ve subaşılara emir göndererek zengin ve yoksullardan haneler göndermelerini istemiştir[444]. Böylelikle şehir hayatı canlandırılmıştır.

Fatih, İstanbul'a yerleşmek üzere sadece Müslümanları değil, Gayrimüslimleri de davet etmiştir. Her ne kadar Sharon; "Fatih de, Yahudilerin teknik yeteneklerini küçümsememiş ve yeni İmparatorluğun kalifiye eleman ihtiyacını gözden kaçırmamıştır. Bu nedenle kenti alır almaz güvenilir bir milletin yerli Rum unsurlara karşı dengeleyici bir rol oynayacağı düşüncesinden hareketle, Yahudileri kente yerleşmeye davet etmiş ve bu amaçla İmparatorluk kentlerine tamimler yollayarak, İstanbul'un Yahudilere açık olduğunu ilan etmiştir. Hatta II. Mehmet, buraya yerleşecek Yahudilere 'evler, tarlalar, bağlar...' vadetmiştir."[445] dese de, bu davet sadece Yahudiler için olmamıştır. Ayrıca, Fatih'in Yahudilerin teknik yeteneklerini küçümseyip küçümsemediğini bilme veya onları, Rumlara karşı denge unsuru olarak düşündüğünü doğrulama imkânından mahrumuz.

Aşıkpaşaoğlu'nun naklettiğine göre, Fatih, Türkleri de İstanbul'a yerleşmeye davet etmiş, hatta onları zorlamıştır. Ayrıca Fatih,

444 Bkz. Aşıkpaşaoğlu Tarihi, 139.
445 Sharon, Türkiye..., 36.

fetihten sonra Anadolu'nun ve Rumeli'nin çeşitli yerlerinden farklı milletlere mensup bir çok aileyi İstanbul'a getirtmiştir. Üsküp'ten getirttiklerini Üsküplü mahallesine, Mora'dan getirttiği Rum ailelerini Fener'e, Safed'den getirttiği Yahudileri de Hasköy'e yerleştirmiştir.[446] Mora'yı fethedince oradan Yahudi aileler de getirilmiştir.[447] Fatih Sultan Mehmet döneminde, bazı Yahudiler toplum içinde önemli etkiye sahip olmuştur. Moşe Kapsali bunlardan biridir.

a) Moşe Kapsali

Fatih Sultan Mehmet, Gayrimüslim cemaatlerin idaresini düzenleme çerçevesinde, Haham Moşe Kapsali'yi (1420-1495) Yahudilerin Hahambaşısı olarak tayin etmiştir.[448]

Bazı rivayetlere göre Fatih, Hahambaşı'yı "Divan"da Yahudilerin temsilcisi saymıştır.[449] Kapsali, Girit'te doğmuş ve Bizans döneminde Hahambaşılık yapmıştır.[450] Çok zengin olmasına rağmen mistik sayılabilecek bir hayat yaşamış, zamanının büyük bir kısmını oruçlu geçirmiştir.[451] Kapsali, dindaşları için gerçek bir önder olmuştur. Yoksul Yahudilere yardım etmek için büyük gayret göstermiştir. Zengin Yahudilerden, esir Yahudileri hürriyetine kavuşturmak için tazminat (Pidion-Chevouyim) adı altında vergi toplamıştır.[452] Kapsali, Türkiye'ye gelen Yahudi göçmenleri yerleştirmek için olağanüstü gayret göstermiştir.[453] Bununla beraber, Karâîlere karşı çok sert davranmıştır. Onların Talmud okullarına alınmasına şiddetle karşı çıkmış, fakat Yahudilerin ileri gelenlerinden bazıları ona

---

446 bkz. Ziya Şakir, "Türkiye Yahudileri", Millet Mecmuası, 23 Ekim 1947, S. 90, 1.

447 Franco, 31.

448 Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde Hahambaşılığın konumu ve yetkileri meselesi tartışmalıdır. Bu husus "Hahambaşılık" bahsinde daha detaylı olarak anlatılacaktır (Bkz. 182 vd.).

449 Bkz. Henri Gross, "La Famille Juive des Haman", REJ, 1908, LVI, 1; Graetz, IV/369; Franz Babinger, Mahomet II, Le Conquérant et Son Temps (1432-1481), Le Grand Peur du Monde au Tournant de l'Histoire, Payot, Paris, 1954, 143.

450 Sharon, Türkiye..., 37.

451 Franco, 32.

452 Bkz. Franco, 38.

453 Bkz. Graetz, IV/427.

engel olmuştur. Kapsali'nin itirazında dayandığı nokta şu olmuştur: İnanmadıkları Talmud'un tahsili için Yeşiva'ya, Karâîlerin kabul edilmeleri için bir sebep yoktur.[454]

Kapsali, İtalyalı haham Yosef Kolon ile dinî bir tartışmaya girmiş, bu tartışma, Kolon'ın hatasını anlaması ile sona ermiştir. Ancak Kolon, Kapsali'yi bir aile hukuku meselesinde Yahudi kanunlarını çiğnemekle suçlamış ve onu "herem" cezasıyla tehdit etmiştir.[455]

Galanti'ye göre, Fatih Sultan Mehmet Kapsali'ye "hocam" diye hitap etmiş, iltifat olarak onun yanına iki refakatçi vererek at üzerinde evine yollamıştır. Bir defasında Sultan, kıyafet değiştirerek, Yahudi mahallesine girmiş ve bir zenginle bir fakir arasındaki görülen davada Kapsali'nin fakir Yahudiyi haklı çıkardığına şahit olmuş ve onu takdir etmiştir.[456]

Galanti, Rozanes'ten naklen[457] şöyle bir olay anlatmaktadır: "Bir gün Padişah'ın emri ile Saraya mensup bir kaç süvari, Haham'ı ata bindirerek Padişah'ın huzuruna çıkarmışlardır. Haham, Padişah'ın huzurunda secde etmiştir. İltifattan sonra Padişah, 'Bana hakikati söyle, benden bir şey saklama, Hz. İbrahim'in oğlu İsmail hakkında fikrin nedir? Sadık adam mı idi?' diye sormuştur. Allah, Haham'ın ağzına şu sözleri koymuştur: 'Allah'tan korkar ve fenalıklardan çekinirdi' dedikten sonra, Haham, Hz. İsmail'in necâbeti ve iyiliği hakkında Talmud'dan ve sair menbâlardan deliller getirmiştir. Padişah, İsmail'in methi ve iyilikleri hakkında söylenen sözlere sevinmiş ve Haham'a altın ve gümüşle örülmüş elbiseler giydirmek istemiştir. Haham: 'Hayır efendimiz, şimdiye kadar bu kıyafette yürümeye alışmadım' demiştir. Padişah, bendegânına evine kadar refakat edilmesini istemiştir. Padişah, Yahudilere ait davaları muhakeme etmek için kendisine ferman vermiştir.[458]

---

454 Bkz. Avram Galanti, Fatih Sultan Mehmet Zamanında İstanbul Yahudileri, (Fatih) Fakülteler Matbaası, İstanbul 1953, 9.

455 Bkz. Sharon, Türkiye..., 38.

456 Bkz. Ö-Mercado Covo, "Les Rabbins Celebres de la Turquie", L'Univers İsraélite (U. İ.), 1986, 52e Année, N. 2, 2 Octobre 1896, 54; Galanti, Fatih..., 8.

457 Salamon R. Rozanes, Divré Yeme İsracl be Togarma (Türkiye Yahudilerinin Tarihi), 124. 5'ten naklen (Galanti. Fatih..., 8).

458 Galanti, Fatih..., 8.

Fatih Sultan Mehmet, Yahudilere büyük sempati göstermiştir. Bazı Yahudi ailelerini vergiden muaf tutmuştur.[459] Bu müsamaha ortamında, büyük Yahudi âlimler yetişmiştir. Bunlar arasında en önemlilerinden birisi de Mordehay Komtino'dur.

b) Mordehay Komtino

Mordehay Komtino (1420), İstanbul'da doğmuş, sonradan Edirne'ye yerleşmiştir. Ünlü hahamlara hocalık da yapmış olan Komtino, dinî ilimler yanında Matematik ve Astronomide de derinleşmiştir.[460]

Komtino, Kapsali'nin aksine, Kırım ve Polonya'dan gelen mezhepdaşları ile daha da kalabalıklaşan Karâîlere olumlu bir tavır takınmıştır[461] Edirne'de yaşayan Karâî cemaatine mensup talebelere Talmud okutmaktan çekinmemiştir.[462]

Komtino, Elia Başyazi ve Halev Afendepolo gibi Karâî liderlere de hocalık yapmıştır. Dinî ilimlerde çok yüksek bir kültüre sahip olan Komtino, İbn Ezra gibi büyük Yahudi âlimlerin Tevrat yorumlarını bile eleştirme cesareti göstermiş, bu yüzden de sert tepkilere maruz kalmıştır.[463]

Son derece faal olan Komtino'nun, Felsefe, Riyaziyye ve Astronomi gibi ilimlerle uğraşması bazı hahamların hoşuna gitmemiş, onların tepkilerine maruz kalmıştır.[464]

Komtino, hayatı boyunca on eser yazmıştır. Bu eserlerden en önemlisi, Tanah üzerine yazdığı "Kether-Tora"dır. Komtino, yazdığı mektupla, 15. yüzyılda Eşkenaz Yahudilerinin Türk topraklarına göç etmesine büyük katkısı olan Haham İshak Sarfati'nin de hocası olmuştur.[465]

---

459 Bkz. Emmanuel, 51.
460 Bkz. Franco, 32; Covo, "Les Rabbins Célébres de la Turquie", L'Univers İsraélite, 51e année, Nu. 45, 31 Juillet 1986, 566.
461 Bkz. Franco, 33; Sharon, Türkiye..., 39.
462 Bkz. Galanti, Fatih..., 9.
463 Sharon, Türkiye..., 39.
464 Bkz. Galanti, Fatih..., 9.
465 Sharon, Türkiye..., 39.

c) Hekim Yakup

Fatih döneminde yaşamış Yahudi asıllı önemli simalardan birisi de Hekim Yakup'tur. Hekim Yakup (Maestro Locopo) Fatih'in doktorlarındandır. O, II. Murat zamanında Osmanlı Devleti'nin başşehri olan Edirne'de doktorluk yapmış, Fatih döneminde Hekimbaşı olmuştur.[466] Fatih'in İstanbul'u fethetmeden önce (856/1452), Hekim Yakup'a, onu ve onun zürriyetinden gelenleri her türlü vergiden muaf tutan bir ferman verdiği ileri sürülmüştür.[467] Bu doktorun, aynı zamanda Fatih'in maliye işlerine baktığı ve "Defterdar" görevi îfâ ettiği de öne sürülmüştür.[468] Neşrî, Fatih'in nikris (damla) hastalığına tutulduğunu, bundan dolayı Hekim Yakup'u Vezirlik makamına yükselttiğini kaydetmiştir.[469]

Aşıkpaşaoğlu da Hekim Yakup'u Fatih dönemi vezirleri arasında saymıştır. Ancak, onu; Yahudileri, Padişah'ın işlerine karıştırmakla suçlamıştır.[470]

Abraham Galanté, kaynaklarda ihtida ettiği zikredilen Hekim Yakup'un, Yahudilikten dönmediğini, Kumbaracı İzzet'in bunu hiçbir resmi belgeye dayanmadan iddia ettiğini ileri sürmektedir.[471] O, bu görüşünü iki delille desteklemeye çalışmaktadır. Birincisi, 1571'de Yakup'un sulbünden gelenlerin, İstanbul Hahambaşısına müracaat ederek, Fatih tarafından verilen bir ferman uyarınca kendilerinin cemaate ait vergilerden muaf olmalarını istemeleri; ikincisi de Aşıkpaşaoğlu'nun, Yakup'u Yahudilere yardım etmekle suçlamasıdır. Ancak, Galante de Fatih tarafından verildiği söylenen fermanın kaynağını ve metnini vermemektedir. Aşıkpaşaoğlu'nun Yakup'u Yahudilere yardım etmekle suçlaması da, onun İslâm'ı kabul etmediğini değil, belki onun samimi Müslüman olmadığını gösterir. Üstelik Âşıkpaşaoğlu'nun 'Yakup bir gün Cuma mescidine gitmiş, İstan-

---

466 Bkz. Galanté, Medecins Juifs au Service de la Turquie (Medecins), İmprimerie Babok, İstanbul 1938, 7.

467 Bu fermanın metni, Abraham Galanté tarafından yayınlanmıştır. Ferman metni için bkz. Galanté, Medecins...,7.

468 Bkz. Sharon, Türkiye..., 37.

469 Neşri Tarihi, II/841.

470 Aşıkpaşaoğlu Tarihi, 201.

471 Galanté, Medecins.., 8.

bul Yahudileri gayet mahzun olmuşlar", demesinden de Yakup'un görünüşte Müslüman olduğu, ancak samimi Müslüman olmadığı anlaşılabilir. Nitekim Galante de başka bir eserinde Hekim Yakup'u Müslüman olan Yahudilerden birisi olarak göstermektedir.[472]

Fatih Sultan Mehmet tarafından özel doktoru yapılan ve Vezirlik makamına kadar yükseltilen Hekim Yakup hakkında, Fatih'i zehirleyerek öldürdüğü iddiaları ileri sürülmüştür. Bu iddialar, genellikle, Franz Babinger'in ortaya attığı görüşlere dayanmaktadır. Babinger'e göre, 1456'dan 1479'a kadar, Venedikliler Fatih'i en az 14 defa zehirleme teşebbüsünde bulunmuştur. Bu iş için çok büyük miktarda parayı gözden çıkaran Venedikliler, birkaç defa İstanbul'a adamlar göndermiş fakat emellerine ulaşamamışlardır. Sonunda, bu iş için İtalya'dan Osmanlı Devleti'ne göç etmiş olan Yahudi asıllı Yakup Paşa'yı razı etmişlerdir. Bu işte, Floransalı Lando aracılık yapmıştır. Yakup Paşa, belirli bir para karşılığında Venedik ile anlaşmış ve Fatih Sultan Mehmet'i zehirleyerek öldürmüştür.[473]

Yukarda özetlemeye çalıştığımız, Babinger'in görüşleri, Tekindağ tarafından, "kaynakları yanlış veya işine geldiği gibi tefsir ederek bir takım neticelere varmak istediği" gerekçesiyle reddedilmiştir. Tekindağ, Babinger'in fikrine, Baudier hariç Batı ve Doğu kaynaklarında ve çağdaş Osmanlı kaynaklarında Fatih'in zehirlendiği yolunda bir bilgi bulunmamasından dolayı karşı çıkmıştır.[474] Ancak, Aşıkpaşazade, Fatih'in ölümüne tabiblerin verdiği şerbetin sebep olduğunu ima etmiştir.[475] Bu imadan dolayı, Fatih'in hekimlerinden sadece Yahudi dönmesi Yakup üzerinde durulmaktadır. Bunun sebebi olarak, Hz. Muhammed'in Yahudiler tarafından zehirlenmek istenmesi, benzeri olayların vuku bulması ve onların kutsal

---

[472] Bkz. Abraham Galanté, Recueil de Nouveaux Documents Inédit Concernant l'Histoire des Juifs de Turquie (Documents,) İstanbul Tarihsiz (1948?), 56-57.

[473] Bkz. Babinger, 492-495.

[474] M. C. Tekindağ, "Fatih'in Ölümü Meselesi", İÜEF Tarih Dergisi, İstanbul 1966, C. XVI, S. 21, 96.

[475] *"Tabibler Şerbeti kim verdi Hâne*
O Hân içti şarabı kaane kaane.
Ciğerin doğradı şerbet o Hân'ın
Dedi niçün bana kıydı tabibler."

kitaplarında; "Allah'ın Rabbın sana teslim edeceği bütün kavimleri bitireceksin" ifadesinin bulunması gösterilmektedir.[476]

Fatih Sultan Mehmet'in ölüm sebebi tartışmalı olmasına rağmen, bazı tarihçiler, onun Yahudi asıllı hekimi Yakup tarafından zehirlenerek öldürüldüğü görüşündedir.[477]

3. II. Bayezit Dönemi ve İberya Yahudilerinin Osmanlı Devletine Göçü

II. Bayezit dönemi, Osmanlı Yahudileri için bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Bu dönemde Yahudiler, Osmanlı Devleti'ne kalabalık topluluklar halinde gelmişler ve burada yaşayan Yahudi cemaatinin yeniden şekillenmesine sebep olmuşlardır.

1492'de İberya Yarımadası'nda son Müslüman kalesi olan Granada'nın da düşmesinden sonra İspanya kralı Ferdinand ve kraliçesi İzabel ülkelerindeki Yahudileri kovmaya karar vermiş ve 1 Mayıs 1492'de bir ferman yayınlamıştır.[478] Bu ferman üzerine yaklaşık 200.000 İspanyol Yahudisi İspanya'yı terk etmiştir.[479] Bu Yahudilerden 40.000'e yakını İstanbul, Edirne ve özellikle de Selanik'e yerleşmiştir.[480]

İspanya Yahudilerinin sürgününü, Sicilya Yahudilerinin kovulması izlemiştir. 12 Ocak 1493'te Sicilya Yahudileri kovulmuş, onlar da Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmiştir. Sicilya'dan göç edenler arasında Don Samuel Benveniste, Yehuda Valensi, Don İsak Alaton gibi ünlü ve zengin kişiler de yer almıştır.[481]

II. Bayezit döneminde, Osmanlı Devleti'ne daha önce İspanya'dan kovulup Portekiz'de geçici olarak barınan Yahudiler de göç etmiştir. 5 Aralık 1496'da Portekiz Kralı, 31 Ekim 1497'ye kadar ülkesindeki bütün Yahudilerin ülkesini terk etmelerini istemiştir. Bununla da yetinmeyen Portekiz Kralı, Yahudi çocuklarının ana-

---

476 Bkz. Abdurrahman Küçük, İslâm ve Günümüz Meseleleri, Ankara 1991, 179-180.

477 Örneğin, Dabağyan, 159-166; Öztuna, 111.

478 Ferman metni için bkz. Franco, 35-37; Sharon, Türkiye..., 132-134.

479 Bkz. Franco, 37.

480 Emmanuel, 57.

481 Bkz. Emmanuel, 58-59.

babalarının ellerinden alınarak Hıristiyanlaştırılmasını da emretmiştir. Bazı Yahudiler, Hıristiyan olmasın diye öz çocuklarını doğar doğmaz kendi elleri ile boğmuş, bazıları da çocukları ile birlikte Hıristiyan olmuştur.[482]

II. Bayezit döneminde İspanya'dan, Sicilya'dan, Portekiz'den kalabalık kafileler halinde Osmanlı Devleti'ne göç eden Yahudiler, burada engin bir müsamaha ortamı bulmuş ve sinagog merkezli yeni yeni mahalleler teşkil etmiştir. Sultan II. Bayezit de bütün vilayetlere gönderdiği fermanla ülkeye gelecek Yahudilere iyi davranılmasını istemiş ve bu emre uymayanların ölüm cezasına çarptırılacağını ilan etmiştir.[483] Osmanlı Devleti'ne göç eden İberya Yahudileri, sayılarının çok olması sebebiyle yerli Yahudilere (Romaniot) ve Orta Avrupa göçmenlerine (Eşkenaz) kültürel yönden baskın çıkmıştır. İçlerinden Osmanlı Devleti'nde önemli mevkilere gelenler olmuştur. II. Bayezit'in hususi doktorluğuna kadar yükselen Yahudiler olmuştur. Hatta II. Bayezit'in, hususi doktoru olan bir Yahudi tarafından zehirlenmek suretiyle öldürüldüğü rivayetleri de çıkmıştır.

Baudier, II. Bayezit'in Yahudi doktoru tarafından zehir verilerek öldürüldüğünü ileri sürmüştür. O, Yahudi doktorun bu işi Yavuz Sultan Selim'in emri ile yaptığını ve mükâfatını almak için gittiğinde, Yavuz Sultan Selim tarafından şayet fırsat bulursa aynı şeyi kendisine de yapacağı düşünülerek idam edildiğini kaydetmiştir.[484] Buna benzer bir rivayet de Selahattin Tansel tarafından başka bir Batı kaynağından[485] aktarılmıştır. Tansel, bahis konusu olan kaynaktaki II. Bayezit'in Yahudi doktoru tarafından zehirlenmesi ile ilgili olarak ileri sürülen sebeplerin tenkid edilebilir olduğunu, bu yüzden de II. Bayezit'in ölüm sebebinin kesin olarak bilinemeyeceğini belirtmiştir.[486]

---

[482] Bkz. Emmanuel, 59-60.

[483] Bkz. Franco, 37-38.

[484] Bkz. Michel Baudier, İnventaire de l'Histoire Generale des Turcs, Paris 1931, 162.

[485] Zeinkeisen, Geschichte des Osmischen Reiches in Europa, 565'den naklen. Selahattin Tansel, Sultan II. Bayezit'in Siyasî Hayatı, MEB. Basımevi, İstanbul 1966, 309.

[486] II. Bayezit'in Yahudi doktoru tarafından zehirlenerek öldürüldüğü yolunda ileri sürülen görüşler ve tenkidi için bkz. Tansel, 309.

Danişmend de Sultan II. Bayezit'in hastalıktan mı, ihtiyarlıktan mı, yoksa hususi hekimi olan bir Yahudi tarafından zehirlenmek suretiyle mi öldüğünün ihtilaflı olduğunu kaydetmiştir.[487]

Hammer ise bu konuda; "Bayezit'in vefatının yaşından ve uzun müddet ızdırabından mı, yoksa yanında hizmetkâr sıfatıyla bulunan Ceneviz Menavino'nun isnad ettiği veçhile, aslında Yahudi olan tabibinin Selim'in emri üzerine verdiği zehirden mi neş'et etmiştir, bu bilinmez"[488] demiştir.

Bazı padişahların Yahudi hekimler tarafınan zehirlenerek öldürüldüğü iddiaları veya bu yöndeki rivayetlere ihtiyatla bakmak gerekir.

Çünkü özellikle güçlü döneminde Osmanlı Devleti dünyanın en büyük devletlerinden birisi idi. Bu devletin padişahının yakınına sokulmak için çok sıkı elemelerden geçmek gerekiyordu. Padişahın sağlığı konusu ise son derece önemli idi. Ona verilecek ilaca tek kişi karar vermiyordu. Yapılacak en küçük bir hata, yapanın hayatına mâl olabilirdi. Bunları hesaba katınca böle bir yola cüret etmenin çok zor olacağı aşikârdır. Ayrıca Osmanlı Devleti gibi bir dünya devleti yöneticilerinin kendisini korumaktan aciz olması da düşünülemez.

Yahudilerle ilgili bu tür söylentilerin yazılması ve tarih kitaplarına geçmesi muhtemelen hekimlik mesleğinde Yahudilerin fazla olmasındandır. Yahudi hekimler, farklı ülkelerdeki tecrübeleri taşıyorlardı. Özellikle Avrupa'dan sürgün edilen Yahudiler orada öğrendiklerini Osmanlıya getiriyordu. Toprak işleme ve devlet memurlukları Müslümanlara ait olunca Yahudiler için ticaret ve zenaat alanı kalıyordu. Padişahların doktorları arasında Müslüman hekimler olsa da Hekimlik mesleğine daha çok Gayrimüslimler intisap ediyordu.

Yahudilerin içe kapalı cemaat yapıları da onların yapıklarını gizemli hâle getiriyordu. Onlarla ilgili rivayetlerin ortaya çıkmasındaki amilleren birisi de oların içe kapalı cemaat yapısıdır.

---

[487] Bkz. Danişmend, II/2.
[488] Hammer, III/1028.

B. KANUNİ SULTAN SÜLEYMAN DÖNEMİNDEN 17. YÜZYILIN İLK YARISININ SONLARINA KADAR YAHUDİLERİN OSMANLI DEVLETİ İÇİNDEKİ ETKİLERİ

Bu dönem, Osmanlı Yahudilerinin en parlak dönemidir. Osmanlı Yahudileri, ticarette, siyasette ve sosyal hayatta en parlak çağını bu dönemde yaşamışlardır. Bu yüzden, bazı Yahudi yazarlar, bu dönemi, "Altın Dönem" olarak nitelemişlerdir.[489] Bu dönemde, Hamon ailesine mensup Yahudi doktorlar, Saray'da önemli mevkilere gelmişlerdir. Bu ailenin en önemli simalarından olan Moşe Hamon, Yavuz Sultan Selim'e ve Kanuni Sultan Süleyman'a doktor olarak hizmet etmiştir.

Moşe Hamon, Amasya'da meydana gelen bir kan isnadından[*] sonra, böyle durumlarda, davanın İstanbul'da görüleceğine dair, Kanuni Sultan Süleyman'dan bir ferman almıştır.[490] Moşe Hamon, Venedik makamlarınca gözlem altına alınan Grasia Nasi'nin serbest bırakılması için de Kanuni'den ferman almaya muvaffak olmuştur.[491] Kanuni'nin, Kudüs'ün ve Tiberya'nın duvarlarını tamir ettirdiği, Yahudi tarihçiler arasında yaygın kanaattir. Kanuni'nin Kudüs'ün kapılarından birisinin korunmasını Yahudi muhafızlara bıraktığı da rivayet edilmiştir.[492]

Yahudilerin, Osmanlı Devleti'ne göç etmeleri, bu dönemde de devam etmiştir. Kanuni Sultan Süleyman, Macaristan'ı fethedince pek çok Yahudi, Plevne'ye, Niğbolu'ya, Selânik'e ve Edirne'ye yerleştirilmiştir. Bu dönemde Sarayevo'ya otuz ailelik bir Yahudi grubu yerleştirilmiş, 1545'te, bu şehirde bir Yahudi mezarlığı açılmıştır.[493]

Türklerin, Gayrimüslimlere gösterdiği engin hoşgörü, Osmanlı Devleti sınırları dışında yaşayan Yahudiler üzerinde olumlu bir tesir meydana getirmiştir. Bu yüzden, bazı Yahudiler, savaşlarda Türklerin tarafını tutmuştur. Bu durum, Osmanlı belgelerinden anlaşılmaktadır. Budin kalesinin fethi esnasında hizmet etmiş olan

---

489 Nehama, IV, 1; Sharon, Türkiye..., 42.

* IV. Bölümde Kan İstinadları hakkında daha geniş bilgi verilecektir.

490 Franco, 48; Fross, 9.

491 Gross, 11.

492 Bkz. Franco, 47.

493 Bkz. Franco, 51.

Salti nam Yahudi'nin torunlarından olan Yako ve Yasef adındaki Yahudiler, dedelerinin ve onun neslinden gelenlerin her türlü "cizye ve tekâlif-i sâire"den muaf olduğunu gösterir ellerindeki muâfiyet-nâmenin yenilenmesini istemişlerdir.[494]

Türk Ordusu, Budin kalesi önlerine gelince, şehrin Hıristiyan ahalisi kaçmış ve Yahudiler kalmıştır. Bu Yahudilerin reisi olan Salomon oğlu Yasef, kalenin anahtarlarını Kanuni Sultan Süleyman'a teslim etmiştir.[495] Yahudi tarihçi Avram Galanti, Budin kalesinin anahtarlarını teslim eden Salomon oğlu Yasef'e, kendisinin ve neslinden gelenlerin her türlü vergiden muaf olduğuna dair, Kanuni tarafından bir ferman verildiğini kaydetmiş ve bu fermanı yayınlamıştır.[496] Kanuni Sultan Süleyman, Budin ve Peşte seferinden dönerken, birçok Yahudiyi İstanbul'a ve Selânik'e getirerek yerleştirmiştir.[497]

Kanuni Sultan Süleyman'dan sonra yerine geçen oğlu II. Selim (1566-1574) ve onun yerine geçen III. Murat (1574-1595) dönemleri, Yahudilerin Osmanlı Sarayı'na en çok nüfuz edebildikleri dönemdir. Tarihçiler, bu dönemi "Valide Sultanların, kâhya kadınların ve Yahudilerin müessir oldukları dönem" olarak zikrederler.[498] Danişmend, Osmanlı tarihinde ilk defa "Valide Sultan" unvanını alan Nurbânu Sultan'ın Yahudi dönmesi olduğunu ve bundan dolayı Osmanlı Sarayında Yahudi nüfuzunun artmış olduğunu kaydetmiştir.[499]

16. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin ticaretinde önemli bir yere gelen Yahudilerden bazıları, akçelerin kenarlarını kırparak, Devlet'in para sisteminin bozulmasına neden olmuştur. Yahudi kalpazanlar, akçelerin kenarlarını kırptıklarından, Devlet yeni akçe çıkarmış, eski akçeleri yasaklamıştır. Ancak Yahudiler, akçelerin kenarlarını kırp-

494 Bkz. BOA., A. DVN, 15/65.
495 Uzunçarşılı, II/326.
496 Ferman metni için bkz. Galanti, Türkler..., 36-37. Uzunçarşılı, Galanti'nin yayınladığı bu ferman suretinin yanlış ve bazı yerlerinin yakıştırma olduğunu kaydetmiştir. Bkz. Uzunçarşılı, II/326.
497 Danişmend, II/118.
498 Meselâ bkz. Uzunçarşılı, Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı, TTK. Basımevi, Ankara 1945, 88; Danişmend, III/112.
499 Danişmend, III/1.

maya devam etmiştir.[500] Edirne'li bazı Yahudiler de hazineye teslim edilmek üzere toplanan akçeleri, rüşvet vererek kalp akçeler ile değiştirmiştir (972/1564).[501] Bu durumdan, Yahudi cemaatinin yöneticileri olan hahamlar da rahatsız olmuşlardır. Para kırpan Yahudiler hahamlar tarafından herem cezası ile korkutulmuştur.[502]

III. Murat döneminde, Gayrimüslimlerin çok şatafatlı giyinmeleri, toplum içinde huzursuzluğa neden olmuştur. Devlet, bunu önlemek için, Gayrimüslimlerin değerli elbise giyinmelerini yasaklamıştır.[503] Yahudi tarihçilere göre, III. Murat, Yahudi servetinin göze batmasından dolayı, ülkesindeki bütün Yahudilerin öldürülmelerini emretmiş; ancak Salomon ben Natan Eşkenazi, Ester Kira gibi Saray'da nüfûz sahibi Yahudilerin tavassutu ile bu kararını yumuşatmış, Yahudilerin değerli elbiseler giymesini yasaklayan bir ferman yayınlamakla yetinmiştir.[504]

Ancak, Yahudi tarihçilerin verdiği bu bilginin doğru olması imkânsız gibidir. Çünkü pek çok tarihçinin, Yahudi nüfuzunun Saray'da artmasının sebebi olarak gösterdiği III. Murat'ın, ülkesindeki bütün Yahudilerin öldürülmesi emrini verebileceğini varsaymak gerçek duruma uygun düşmemektedir.

Giyim tahdidi, ilk defa III. Murat tarafından yapılmamış, ondan önceki Padişahlar da gerektiğinde giyim tahdidi yapmıştır. Ayrıca, giyim tahdidi, hiçbir şekilde Gayrimüslimleri cezalandırma amacı taşımamıştır. Giyim tahdidine uyulması için yapılan ikazlarda, bu tahdidin gerekçesi olarak, kimin Müslüman, kimin Gayrimüslim olduğunun kolayca anlaşılması gösterilmiştir. II. Selim zamanında da, Yahudi ve Hıristiyanların giyimleri ile ilgili hüküm verilmiş (976-1568) ve bu hükümde, daha önce verilmiş olan hükme uyulmadığı belirtilmiştir.[505] Bu da gösteriyor ki, bu hükümden önce de Gayrimüslimlerin ve Müslümanların giyimlerinin nasıl olması gerektiğini belirten hükümler verilmiştir.

---

500 Özkaya, 270.

501 Bu hususiaki belgeler için bkz. BOA., MD. 6, S. 1133, sh. 520; BOA., MD. 19, S.69, Sh.26.

502 Bkz. Nehama, IV/72-73.

503 Bkz. BOA., MD., 31, S.220. sh?: BOA., MD., 35, S.973. sh. 382: BOA., MD. 36, S.129. sh.42.

504 Bkz. Bkz. Franco, 72; Nehama, IV/144; Sharon, Türkiye.... 52.

505 Bkz. BOA., MD., 7. S. 1989, Sh. 726.

Yahudiler, Hıristiyanların hâkimiyeti altında, yıllar boyunca gördükleri işkence, baskı ve zulümden sonra, Türklerin engin hoşgörü ve âlicenaplığı ile karşılaşınca, kendilerini rüyada zannetmişlerdir. İçlerinden çoğu, bunun Mesih'in gelişinin müjdesi olduğuna inanmıştır. Bu yüzden, Osmanlı Yahudileri arasında Kabbalist çalışmalar ağırlık kazanmış, Kabbalistler çoğalmıştır. Kabbalistlere karşı çıkmak cesaretini gösterebilen Yahudiler ise birçok kötülüğe maruz kalmıştır.[506]

Bu arada, Türklerin geniş müsamahasından yararlanan Hıristiyanlar da, Misyonerlik faaliyetlerine başlamıştır. 1584'te İstanbul'a yerleşen ve Galata'da Saint Benoit Kilisesi'nde görev yapan Fransız Cizvitler, 1609'da birçok Yahudi çocuğu Hıristiyan yapmıştır. Durumdan Yahudilerin şikâyetçi olmaları üzerine, Sultan I. Ahmet (1603-1617), onları sorguya çektirmiştir. Fransız elçisi Le Baron de Salignac, Sultan nezdinde girişimde bulunarak onları cezadan kurtarmıştır.[507]

Her dönemde olduğu gibi, bu dönemde de Osmanlı Yahudilerinin Yeniçerilerle ilişkisi normal dışı olmuştur.[508] Franco, Yeniçerilerin Yahudilere sürekli düşmanlık içinde olduklarını ileri sürmüş ve 1633'te iki Yeniçerinin Yahudilere zarar vermek için giriştikleri bir tezgâhtan bahsetmiştir. Franco'ya göre, 1633'te iki Yeniçeri, Hz. İsa'yı çarmıha germekle sorumlu tuttukları Yahudilere zarar vermek için korkunç bir plân yaparlar. İçlerinden birisi, Yahudilerin Hamursuz Bayramı'ndan on gün önce, kendi çocuğunu öldürür ve arkadaşı ile birlikte cesedi Yahudi mahallesine atarlar. Ertesi gün, Divan'a müracaat ederek cinayetten Yahudileri sorumlu tutarlar. Ancak, Padişah onlara inanmaz ve onları sorguya çektirir. Suçlarını itiraf eden Yeniçeriler idam edilir. Padişah, Yahudilere, bundan böyle mahallelerine girecek Hıristiyanları öldürme izni verir.[509] Franco'nun anlattığı bu olayın gerçekten bu şekilde cereyan edip

---

506 Franco, 52. Osmanlı Yahudileri arasındaki Kabbalist faaliyetler, IV. bölümde geniş bir biçimde ele alınacaktır (Bkz. s. 203 vd.).

507 Bkz. Franco, 86.

508 Sharon, bazı Yahudilerin, Yeniçerilerle, şerlerinden emin olmak için arkadaşlık yaptıklarını ileri sürmektedir. (Bkz. Sharon, Türkiye..., 89).

509 Franco, 78

etmediğini tahkik imkânı yoktur. Ancak, böyle bir olaydan bahsedilmesi, Yahudilerin Yeniçerilere hiç de iyi gözle bakmadıklarını gösterir. Ayrıca çoğunlukla Gayrimüslim ailelerin çocukları olan Yeniçerilerde Yahudi düşmanlığı zaman zaman zuhur etmiştir. Yeniçerilerin isyan ettiklerinde Yahudi mahallelerine zarar vermeleri de bunun göstergesidir.

Osmanlı Yahudileri, 17. yüzyılın ilk yansının sonlarına kadar, Osmanlı Devleti'nin sınırları dışında meydana gelen olaylarda zarar gören Yahudilere de yardım edebilme gücüne ulaşmışlardır. 1648'den 1656 yılına kadar süren Polonya'daki Yahudi kıyımında,[510] 3000 kadar Yahudi, esir alınarak Kırım'a götürülmüştür.

Bu Yahudiler, bir İstanbul Yahudisi olan David Carcassoni'nin gayretleri ile esaretten kurtarılmıştır. David Carcossonni, Venedik, Amsterdam, Roterdam, Frankfurt ve Hamburg'u dolaşarak topladığı yardımları, İstanbul Yahudi cemaatince toplanan paralarla birleştirerek Kırım'da esir olarak bulunan Yahudileri kurtarmada kullanmıştır.[511]

16. ve 17. yüzyıllarda altın çağını yaşayan Yahudilerin, Osmanlı Devleti'nde önemli etkileri olmuştur. Bu dönem Yahudilerinden bazıları, Saray'a nüfuz ederek Devlet'in önemli işlerine müdahale ve etki etme imkânı bulmuştur. Bunlardan Grasia Nasi, Yasef Nasi, Salomon ben Natan Eşkenazi, Ester Kira ve Salomon aben Yaeş en önde gelen Yahudi şahsiyetlerdir. Bunların Osmanlı Devleti'ndeki etkilerini sırasıyla ele alacağız.

1. Donna Grasia Nasi (1510-1569)

Donna Grasia Nasi, 1510'da Lizbon'da doğmuştur. Hıristiyan adı Beatrice Luna olan bu kadın, Benevisté ailesine mensuptur. Donna Grasia Nasi, Yahudi tarihinin önemli ailelerinden Nasi ailesi-

---

[510] 1648'de, Kazak şefi Bogdan Chmielnicky, Polonya'yı baştanbaşa yakıp yıkmış, pek çok Yahudiyi katletmiştir. Bu katliamdan kurtulabilen Yahudilerden bir kısmı da Osmanlı Devletine sığınmıştır. Bkz. Sachar, 281-282.

[511] Bkz. David Kaufman, "David Carcossony et le Rachat par la Communauté de Constantinople des Juifs Faits Prisonniers Durant la Persécution de Chmielnicky, REJ, (1892), No: 49, 202-208.

ne mensup ve vaftiz adı Francisco Mendes olan bir Yahudi ile evlenmiştir.[512]

Grassia'nın kocasının büyük bir bankası ve bu bankanın Anvers'de bir şubesi vardı. Bu şube, kocasının kardeşi Diégo Mendes tarafından yönetiliyordu.[513]

Grassia Nassi, kocasının ölümü ile dul kalmıştır. Hıristiyanlık maskesi altında yaşadığı Lizbon'da, Engizisyon'un zulmünden korunmak için büyük paralar harcamıştır. Ancak, bu duruma daha fazla dayanamayarak kızı Reyna ile birlikte Anvers'e göç etmiştir.[514]

O dönemde, Belçika'nın başşehri ve Avrupa'nın önemli iş merkezlerinden olan Anvers'teki kocasının kardeşi yönetimindeki banka, Grasia Nasi'nin getirdiği paralarla önemli ölçüde güç kazanmıştır. Grasia, servetini iyice artırdığı Anvers'te, daha önce yaşadığı Portekiz'deki dindaşlarını unutmamış, onları Engizisyon'un şerrinden kurtarmak İspanya, Portekiz'den ayrılmalarını sağlayabilmek için Papa'nın çevresindekilere rüşvet dağıtmıştır.[515]

Grasia, Anvers'e geldikten bir müddet sonra, kocasının kardeşi de ölmüş ve bankanın bütün işleri onun üzerine kalmıştır. Grasia, zekâsı ve kurnazlığı sayesinde büyük paralar kazanmış ve devlet idarecileri ile yakın ilişkiler içine girmiştir.[516] Grasia, Engizisyon'un baskısından kurtulacağını umarak geldiği Anvers'te de Yahudiliğini açıkça yaşayamamıştır. Burada da düzenli olarak Kilise'ye devam etmek zorunda kalmıştır. Bu yüzden, Anvers'ten ayrılmış ve Venedik'e yerleşmiştir (1574).[517]

Venedik'te Da Lûna adıyla yaşamaya başlayan Grasia Nasi ile kendisinin kızkardeşi ve kocasının kardeşinin dul eşi olan Dona Brianda arasında bir müddet sonra malî bir konuda anlaşmazlık çıkmıştır. Bu yüzden, kızkardeşi onu Venedik makamlarına, gizli

---

512 Abraham Galanté, Don Joseph Nassi, Duc de Naxos, Constantinople, (Don Joseph Nassi), 1913, 3; Alice Fernand-Halpen, Gracia Mendesia- Nasi, Baskı yeri yok 1929, 9.

513 Bkz. Galanté, Don Joseph Nassi..., 3.

514 Bkz. Galanté, Don Joseph Nassi..., 4

515 Galanté, Don Joseph Nassi..., 4

516 Bkz. Fernand, 22.

517 Bkz. P. Grunebaum-Ballin, Joseph Naci duc de Naxos, La Haye, MCMLXVIII, 46; Galanté, Don Joseph Nassi..., 5; Fernand, 32.

Yahudilikle ve Türkiye'ye göç etme plânları yapmakla şikâyet etmiştir. Bunun üzerine Grasia Nasi Venedik makamlarınca hapse atılmıştır.[518]

Grasia'nın yeğeni Yasef Nasi, halasını kurtarmak için Saray'da doktor olan Yahudi Hamon vasıtasıyla Kanuni Sultan Süleyman'dan yardım istemiştir. Kanuni, Venedik'e Grasia'nın serbest bırakılması, mallarının iade edilmesi ve Osmanlı Devleti'ne gelmesine engel olunmaması için bir çavuş yollamıştır. Ancak, Padişah'ın gönderdiği çavuş Venedik'e ulaşmadan Grasia serbest kalmış ve oradan Ferrare'ye göç etmiştir (1549).[519]

Grasia, Ferrare'de de uzun müddet kalmamış, Yahudiliğini rahatça yaşayabileceği Osmanlı Devleti'ne, Portekiz, İspanya ve İtalya kökenli 500 Yahudi ile birlikte göç etmiştir (1552).[520]

16. yüzyılda Osmanlı Devleti'ne seyahatte bulunan Alman seyyah Dernschwam, İstanbul'a gelişine şahit olduğu Grasia hakkında şunları kaydetmiştir: 'Yahudiler bu kadınla çok övünürler. Ona "Seniora" diye hitap ederler. Kadın da hakikaten çok debdebeli, göz kamaştırıcı bir hayat sürüyor. Birçok hizmetkâr ve nedimeleri var. Bunlardan iki tanesi de Hollandalıdır. Sözünü ettiğimiz bu bayan, aslen Yahudidir, daha sonra Hıristiyanlığı kabul etmiş; fakat sonradan yine Yahudiliğe dönmüştür.

İstanbul tarafında Yahudilerle birlikte oturmuyor. Galata'da lüks, bahçeli bir evde oturuyor. Bu eve, her gün için duka altın ödüyormuş. Venedikliler, onu tutuklayıp serbest bırakmak istememişler. Fakat kadın, Padişah'ın doktoru ile temasa geçmiş ve doktorun oğluna kızını vermeye karar vermiş. Padişah Seniora ile ilgilenmiş, memlekete kabul edilmesine muvafakat etmiş ve onun Venediklilerin elinden kurtulmasını sağlamıştır"[521]

Dernschwam, Grasia'nın ölen kocasının cesedinin Hıristiyan diyarında kalmaması için, Kudüs'e naklettirip oraya gömdürdüğünü de kaydetmiştir.[522]

---

518 Bkz. Galanté, Don Joseph Nassi..., 6; Fernand, 33.

519 Bkz. Galanté, Don Joseph Nassi..., 7; Fernand, 35-36

520 Galanté, Don Joseph Nassi..., 7; Fernand, 40.

521 Dernschwam, İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü, Çev. Yaşar Önen, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987, 159-160.

522 Dernschwam, 160.

Grasia Nasi, Osmanlı Devletindeki Yahudilere birçok yardımlarda bulunmuş ve Yahudi hastanelerine bağış yapmıştır.[523] O, İstanbul'da okullar, ibadethaneler, matbaalar kurmuş, Yahudi kültür ve edebiyatını korumuştur. Fernand, Grasia Nasi'nin kurduğu ve adını verdiği bir sinagog ve Rabbani akademinin hâlâ mevcut olduğunu (1929) kaydetmiştir.[524]

Grasia Nasi, damadı Yasef Nasi ile birlikte, 1556'da Ankona şehrinde tutuklanan Marranları kurtarmak için Kanuni'den yardım istemiştir.

Kanuni, Papa IV. Paul'e bir mektup yollayarak, Marranların serbest bırakılmalarının sağlamasını talep etmiştir[525] Bunun üzerine tutuklu bulunan Marranlardan, Osmanlı uyruğunda olanlar serbest bırakılmış, diğerleri ise Hıristiyanlığı kabul etmedikleri için diri diri yakılmıştır.[526]

Papa IV. Paul'ün Osmanlı Devleti uyruğundaki Marranları serbest bırakıp diğerlerini ateşe attırması üzerine Grasia Nasi ve damadı Yasef Nasi'nin girişimlerde bulunmaları, Osmanlı Yahudi cemaatini gayrete getirmiş ve Ankona'ya boykot uygulama kararı alınmıştır. Özellikle Selânik Yahudileri, bu boykota büyük önem vermiş, Hahamlar, boykotu delme girişiminde bulunacak olan Yahudilere "herem" cezası uygulanacağını ilan etmiştir.[527] Bu olayda, Grasia Nasi'nin önemli etkisi olmuştur.

---

[523] Dernschwam, 161.

[524] Bkz. Fernand, 43.

[525] Femand, Kanuni'nin yolladığı bu mektupta, Papa'yı şayet tutukladığı Marranları serbest bırakmazsa, aynı şeyi Osmanlı Devletindeki Hıristiyanlara yapmakla tehdit ettiğini kaydetmiştir. (Bkz. Femand, 46). Bizce böyle bir iddianın doğru olması mümkün gözükmemektedir. Çünkü aynı dönemde İspanya'da, Hıristiyanlar tarafından Müslümanlara (Morisko) akla hayale gelmedik zulümler yapılmakta idi. Şayet Kanuni mütekabiliyet kuralı uygulasa veya birinin günahının cezasını başkasına çektirmeyi düşünse idi, İspanya'da Hıristiyanların Müslümanlara yaptığı zulümlerin karşılığı olarak, Osmanlı Devletindeki Hıristiyanlara zulüm yapardı. Bunu yapmayan bir Padişah'ın, Ankona'daki Osmanlı uyruğunda olmayan tutuklu Yahudilerin yakılmasına karşılık, Osmanlı Devleti'ndeki bütün Hıristiyanları yakmaya kalkışacağı akla uygun gelmemektedir.

[526] Bkz. Fernand, 46.

[527] Bu konu, Yasef Nasi bahsinde daha teferruatlı olarak ele alınacaktır. (Bkz. 136 vd.)

Grasia Nasi, damadı Yasef Nasi'nin Tiberya'da bir Yahudi yerleşim birimi kurma çalışmalarına da destek vermiştir. Cecil Roth, Grasia Nasi'nin yıllık 1000 duka altın karşılığında, Tiberya'da Yahudi yerleşim birimi kurma izni aldığını kaydetmiştir.[528] Grasia Nasi, Avrupa'nın çeşitli yerlerinde, Hıristiyanların zulmü altında yaşayan Yahudileri, Tiberya'ya yerleşmeye davet etmiştir. Bu davete icâbet eden dindaşlarının iş sahibi olabilmeleri için büyük çaba sarf etmiştir.[529]

Yaşadığı dönemin hahamları tarafından, "zamanının Ester'i"* olarak nitelenen[530] Grasia Nasi, 1568'de İstanbul'da ölmüştür.[531] Grasia Nasi'den sonra Saray'da Yahudi etkisi Yasef Nasi ile devam etmiştir.

2. Yasef Nasi

Yasef Nasi, Portekiz'in ünlü Marran ailelerinden Mendes ailesine mensuptur.[532] Doğum yeri olan Portekiz'de, Hıristiyanlık maskesi altında Juan Miguez adıyla bir müddet yaşayan Nasi, servetini emniyete aldıktan sonra Ancona şehrine göç etmiştir. Burada bir müddet kalmış ve oradan Venedik'e geçmiştir. Yasef Nasi'nin, Louvain Üniversitesinde okuduğu ve Kutsal Roma İmparatoru V. Charles ve daha birçok Avrupalı hükümdar ile irtibata girdiği rivayet edilmiştir.[533] Yasef Nasi, Venedik'te bulunduğu sırada, Avrupa'nın muhtelif yerlerinde işkencelere maruz kalan ve Hıristiyanlık maske-

---

528 Bkz. Cecil Roth, "Gracia Nasi", EJ, XII/837.

529 Bkz. Fernand, 51.

* **Ester:** Tanah'ta adına bir bölüm bulunan Ester, Yahudilerin önemli tarihi şahsiyetlerindendir. Tanah'ta anlatıldığına göre Ester, Haman'ın İran Kralı Ahaşveroş'u kandırarak Yahudileri öldürmek için yaptığı planı amcası Mordehay ile boşa çıkarmıştır. Böylece ülkede yaşayan bütün Yahudileri ölümden kurtarmıştır. (Bkz. Tanah, Ester, 5-8. bablar). Bu olayın anısına Yahudiler her yıl bayram yaparlar. Purim adı verilen bu bayramda; yenilir, içilir, fakirlere hediyeler verilir. O gün bol bol içilir. Hatta "Purim'de 'Kahrolsun Haman'la, 'Yaşasın Mordehay' sözlerini birbirinden ayırt edemeyecek kadar içilmelidir" denilir. (Bkz. Örs, 420).

530 Bkz. Galanté, Don Joseph Nassi..., 7.

531 Fernand, 52.

532 Jacop Reznik (J. Ha-Rosin), Le Duc Joseph de Naxos, Librairie Lipschutz, Paris 1936, 29.

533 Bkz. Sharon, Türkiye..., 46.

si altında yaşayan Yahudileri yerleştirmek için bir ada tahsis edilmesini istemiş; ancak onun bu isteği Venedik Senatosu tarafından kabul edilmemiştir. Bu isteği kabul edilmeyen Yasef Nasi, Venedik'i terk ederek İstanbul'a yerleşmiştir.[534]

Yasef Nasi, 1554 yılında İstanbul'a yerleştikten sonra burada sünnet olmuş, Hıristiyan maskesi altında iken kullandığı Juan Miguez ismini terk ederek Yasef Nasi adını almıştır. Daha sonra da Grasia Nasi'nin kızı Reyna ile evlenmiştir.[535]

Nasi, Avrupa devletlerinin siyasi durumlarını ve iç çekişmelerini bilmesi dolayısıyla Sultan'ın hizmetine girmiştir. Nasi'nin Kanuni Sultan Süleyman'a yaklaşmasında, Sadrazam Makbul İbrahim Paşa ve Hürrem Sultan'ın büyük tesiri olmuştur.[536] Yasef Nasi, Padişah'a olan bu yakınlığı sayesinde, Girit adasından alınarak, boğazlardan geçirilip Eflak ve Boğdan'a satılan şarap ticaretini inhisarı altına almıştır.[537] Yasef Nasi, Dona Grasia Nasi ile beraber bir kredi müessesesi kurarak, Batı Avrupa devletleri ile ticaret yapan yabancılara kredi vermiştir. Ayrıca, bu banka, elinde bulundurduğu sermaye ile birçok mukataa ve iltizamı eline geçirmiştir.[538]

Yasef Nasi, Saray'da elde ettiği itibar sayesinde, Avrupa'daki Yahudilere önemli yardımlar yapmıştır. Engizisyoncu Caraffa'nın IV. Paul adıyla Papa seçilmesiyle,[539] Avrupa'daki Yahudiler üzerindeki baskı daha da artmış, Talmud nüshaları meydanlarda yaktırılmıştır. IV. Paul, İspanya'ya karşı açılan savaşın masraflarını karşılamak amacıyla, daha önce İspanya ve Portekiz'de Engizisyon'un zulmünden kaçarak gelen ve Papalardan IV. Clement, II. Paul zamanında müsamaha gören Marranların mallarının ellerinden alınmasını emretmiştir (1555). Aralarında Osmanlı Devleti tabiiyetinde olanların da bulunduğu birçok Marran hapse atılmıştır.[540] Bunun üzerine

---

534 Franco, 55; Reznik, 130-131; Paul Coles, Avrupa'da Osmanlı Tesirleri, Çev. Vecdi Bürün, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1975, 168.

535 Bkz. Galanté, Don Joseph Nassi..., 7.

536 Bkz. Necibe Sevgen, "Nasıl Sömürüldük? Sarraflar", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, (BTTD), 1969, Sayı 14, sh. 67.

537 Bkz. BOA., MD. 6, Sh. 84.

538 Uzunçarşılı, II/690-691.

539 Ballin, 76.

540 Bkz. Safvet, 'Yasef Nasi", Tarihi Osmanî Encümeni Mecmuası (TOEM), 1328, XVI, 984.

Yasef Nasi, Sultan Süleyman'dan, Papa'nın Marranları serbest bırakması ve mallarını iade etmesi için bir ferman almıştır.[541] Fakat Padişah'ın fermanını götüren kişi daha bunu Papa'ya iletmeden önce infazlar başlamış ve on üç Marran ateşe atılmıştır.[542] Papa IV. Paul, uzun bir kararsızlık döneminden sonra Kanuni'ye dostluk ve barış cümleleri ile dolu bir mektup yazmıştır. Papa, bu mektubunda, Osmanlı uyruğunda olanlar ile Portekiz Marranları arasında ayrım yaptığını ve Osmanlı Yahudilerini salıverdiğini, fakat Portekizlilerin cezalandırılacağını bildirmiştir. Bu mektuptan sonra, henüz hayatta olan on iki Marranı da yaktırmıştır.[543]

Bu olaydan Türkiye Yahudileri çok etkilenmiş ve bunun öcünü almak için, Adriyatik'in kıyısında bulunan ve bir ticaret merkezi olan Ankona'ya ticari ambargo kararı almıştır. Bu kararın alınması için, Grasia Nasi ve Yasef Nasi öncülük etmiştir. Reznik, bu hareketi, Yahudileri yok etmek için çalışan Hıristiyanlara karşı açılmış ilk savaş olarak nitelemiştir.[544]

Grasia Nasi ve Yasef Nasi'nin önderlik ettiği bu boykot girişimi başarısızlıkla neticelenmiştir. Çünkü bu konuda Yahudi cemaatler arasında anlaşmazlık çıkmıştır. Bazı hahamlar, boykotu kırma girişiminde bulunacak Yahudilerin "herem" cezası ile cezalandıracaklarına dair kararlar yayınlamış, bazı hahamlar da bunun kendi sinagoglarında okunmasına karşı çıkmıştır.[545] Hatta boykota karşı çıkan hahamların Yahudi cemaati üzerindeki etkisini yok etmek için, Grasia Nasi ve Yasef Nasi, Safed Talmud okulunun ünlü hahamlarından Yasef Karo ve Moşe Mitrani'yi zorlamıştır.[546]

Avrupa devletleri arasındaki çekişmeleri, onların iç ahvaline olan vukûfu ve mâli imkânları sayesinde Kanuni Sultan Süleyman'ın güvenini kazanan Yasef Nasi, bir Osmanlı belgesinde **"Frenkbeğ oğlu"** olarak anılmıştır.[547]

---

[541] Galanté, Don Joseph Nassi..., 8.

[542] Nehama, IV/96.

[543] Bkz. Nehama, IV/103-104.

[544] Reznik, 118.

[545] Hahamlar arasında meydana gelen tartışmalar için bkz. Franco, 57-59; Reznik, 112-128; Nehama, IV/96-121.

[546] Galanté, Don Joseph Nassi..., 10.

[547] "Oğlum Selim tâle bekâhu müteferrikaları zümresinden Frenk beg oğlu kıdvetü âyani'l-Milleti'l-Museviyye Yasef Nasi" (Salvet, 988).

Kanuni Sultan Süleyman, çok itimat ettiği Yasef Nasi ile Kütahya'da bulunan oğlu Selim'e, sikke olarak 50.000 ve cevahir olarak 30.000 duka altını göndermiştir. Nasi, bu vesile ile tanıştığı Selim'e kendisini sevdirmiştir.[548]

Nasi'nin Saray'a bu kadar yakın olması, Venedik ve Fransa'yı rahatsız etmiştir. Çünkü Nasi, Venedik ve Fransa'nın politikalarını bozabilecek güçte idi. Ayrıca, Fransa'nın Nasi'ye 150.000 Ekü borcu vardı ve Fransa, bu borcu, "bir Yahudiye olan borcu ödemenin şeriata göre (Hıristiyan şeriati) caiz olmayacağını" öne sürerek ödemek istemiyordu.[549] Yasef Nasi, Padişah'a, Fransa'nın bu borcu ödemesi için ferman göndertmeye muvaffak olmuştur.[550]

Ancak, Fransa bu borcu ödemek istememiştir. Bunun üzerine Nasi, Padişah'tan başka bir ferman alarak, Şark limanlarındaki Fransız gemilerine el koymak, mallarını haczetmek ve alacağını tahsil etmek haklarını kazanmıştır.[551] Kanuni Sultan Süleyman'ın ölümünden sonra yerine II. Selim'in Padişah olması ile Nasi'nin Saray'daki itibarı daha da fazlalaşmıştır. II. Selim, Kütahya'da tanıdığı Yasef Nasi'yi Nakşe dükü* yapmıştır (975-1567).[552] Yasef Nasi, bu adalara yerleşmemiş, İstanbul Kuruçeşme'deki köşkünde oturmaya devam etmiştir. Adalardaki işlerinin idaresini bir adamına havale etmiştir.[553] Adaların hâkimiyeti Nasi'ye geçtikten sonra, oralarda yaşayan İtalyanların bir kısmı Galata'ya göç etmeye başlamışta Galata kadısına gönderilen bir hükümle, İtalyanların adaları terk ederek Galata'ya yerleşmelerinin engellenmesi emredilmiştir.[554]

---

548 Safvet, Padişahın bu parayı Nasi ile göndermesinin iki sebebi olabileceği üzerinde durmuştur: Birincisi, böyle gizli kapaklı işin bir Müslüman tarafından yapılması, olayın duyulmasına sebep olabileceği ihtimali, ikincisi de paranın bir kısmının Nasi'den borç alınmış olabileceği ihtimalidir. (Bkz. Safvet, 985).

549 Bkz. Safvet, 986.

550 Bkz. Galanté, Don Joseph Nassi..., 12-13.

551 Bkz. Safvet, 987.

* Bu dükalığa Kiklad, Antiparo, Melo, Syra, Santorin vb. adalar dâhildir. (Bkz. Reznik, 145).

552 Safvet, 987; Reznik, 145; Ballin, 82. Uzunçarşılı, III/121.

553 Osmanlı belgelerinde, "Nakşe adası dükünün Voyvoda nasbettiği Françesko nam zımmî" olarak anılan Nasi'nin vekilinin, ahaliye yapağı zulüm ve taaddî hakkındaki şikayetler için bkz. BOA., MD. 30, S. 736, sh.318; BOA., MD. 42, S.441, sh. 135.

554 Safvet, 989.

Nasi'nin adalar üzerindeki hâkimiyeti, oralara Müslümanları sokmayacak, hatta yeni yerleşmeye başlayan Müslüman ahaliyi oralardan kovduracak dereceye ulaşmıştır. Piyale Paşa'ya gönderilen bir hükümde; "Müslümanlardan cemaat-ı kesire ile mescit olmayıp kefere arasına varup tavattun idüp fesad üzere olanların ref olunmaları için emr-i şerif gönderildiğini fakat "hâlâ inad idüp fesadda devam edildiği" bildirilip, oralara Müslümanların yerleşmelerinin engellenmesi istenmiştir.[555]

Daha önce de bahsettiğimiz gibi, Kanuni Sultan Süleyman'ın fermanlarına rağmen, Fransa'dan alacağını tahsil edemeyen Yasef Nasi, bu parayı tahsil edebilmenin yollarını aramaktan vazgeçmemiştir.

1569'da II. Selim'den aldığı bir fermana istinâden Antakya'da bulunan Fransız gemilerine Nasi'nin adamları tarafından el konulmuştur. Ancak, bu uygulama, gümrük gelirlerine zarar vermiştir. Bunun üzerine Padişah, Mısır Beylerbeyine gönderdiği bir hükümle; "İskele mahsulüne zarar verilmemesini, Fransız bayrağıyla gelen her gemiden belirli bir miktar alınarak, alacağın tedricen tahsil edilmesini" emretmiştir.[556]

Antakya'da, Fransız gemilerine el konulmasına Fransa Kralı IX. Charles şiddetle itiraz etmiştir. Ancak, onun itirazı bir işe yaramamıştır. II. Selim Fransa Kralı'na gönderdiği mektupta, Nasi'nin haklı olduğunu vurgulamış ve kararından geri dönmemiştir[557]

Fransa elçisi, ülkesine karşı böyle bir harekette bulunan Yasef Nasi'den intikam almak için, daha önce Nasi'nin hizmetinde bulunuş olan Yahudi hekim David'i ikna etmiştir.[558] David, Fransız elçisine, Nasi'nin Fransa'dan alacağı ile ilgili belgelerde tahribat yaptığını, ayrıca Papa, İspanya Kralı ve Padişahın diğer düşmanları ile Osmanlı Devleti aleyhine haberleşmelerde bulunduğunu ispatlayacağına dair söz vermiştir.[559] Fransız elçisi de. bunun karşılığı olarak ona maaş bağlamış ve onu elçiliğin tercümanı yapmıştır. Fransız

---

555 Safvet, 989-990.

556 Bkz. BOA., MD. 7, S.978, sh.2710.

557 II. Selim'in bu hususla ilgili olarak Fransa Kralına gönderdiği mektubun Fransızca metni için bkz. Franco, 63.

558 Bkz. Galanté, Don Joseph Nassi..., 16-17; Reznik, 181-189.

559 Bkz. Reznik, 189.

elçisi Grandchamp, Yasef Nasi'ye karşı yapacakları komployu Fransa Kral ve Kraliçesine bildirmiş ve destek istemiştir.[560] Fakat komployu haber alan Yasef Nasi, hemen II. Selim'in huzuruna çıkmış ve ona daima sadık kaldığını, Devlet-i Aliyye'ye hiçbir zaman ihanet içerisinde olmadığını anlatmıştır. Padişah ikna olmuş ve David'in Rodos adasına sürülmesi için ferman çıkarmıştır.[561]

Rodos adasına sürülen David ve iki suç ortağı, İstanbul hahamları tarafından herem cezasına çarptırılmış, içlerinde Safed hahamı Yasef Koro'nun da bulunduğu cemaatinin büyük hahamları, bu karara katılmışlardır.[562] Ancak, Rodos'a sürülen David'e verilen Herem cezası daha sonra kaldırılmıştır.[563]

David, Osmanlı cemaatini her yönden destekleyen ve Osmanlı Yahudilerinin en itibarlı kişisi olan Yasef Nasi'ye karşı bir komploya karışmaktan dolayı herem cezasına çarptırılmıştır. Yasef Nasi'nin gözden düşmesi Osmanlı Yahudi cemaatinin tamamını etkileyeceğine göre David, bir bakıma cemaatin tamamına yönelik bir komploya karışmıştır. Hal böyle iken Rodos'ta, David'in cezası Yahudi hahamlarca kaldırılmıştır. Hadisenin gelişme tarzı, kendisine isnad edilen suçlardan bazılarını Nasi'nin gerçekten işlemiş olabileceğini akla getirmektedir. Çünkü David'in önce herem cezasına çarptırılması, hadise yatıştıktan sonra da bu cezanın kaldırılması,[564] Yasef Nasi'yi kurtarmak için Yahudi cemaatinin David'i ikna ettiğini akla getirmektedir.

Yasef Nasi'nin Saray içindeki etkisi, Kıbrıs'ın fethinden sonra zayıflamaya başlamıştır. II. Selim'in ölümünden sonra da Saray'daki itibarını büyük ölçüde kaybeden Yasef Nasi, 2 Ağustos 1579'da ölmüştür.[565]

Franco ve Galanté'ye göre, Yasef Nasi ölünce Sokullu Mehmet Paşa'nın teşviki ile III. Murat, Nasi'nin servetine el koymuş ve dul kalan karısı Reyna'ya, çeyizinin değeri olan 90.000 düka altın

560 Bkz. Reznik, 182-184.
561 Bkz. Galanté, Don Joseph Nassi..., 17.
562 Bkz. Galanté, Don Joseph Nassi..., 17.
563 Reznik, 194.
564 David'e verilen herem cezasının kaldırılması bizzat Yasef Nasi tarafından istenmiştir. Bkz. Ballin, 160.
565 Galanté, Don Joseph Nassi..., 24.

kalmıştır.[566] Ancak, Yahudi yazarların bu iddiaları aşağıda bahsedeceğimiz birçok Osmanlı belgesi tarafından tekzip edilmektedir. Mesele söz konusu yazarların iddialarından tamamen farklıdır.

Osmanlı belgelerinde, Nasi'nin mallarına el konulduğuna dair bir kayda rastlanmamaktadır. Bununla beraber aydınlatmakta faydalı olabilecek bilgiler mevcuttur. 987/1579 yılında Nakşe Sancağı Beyine ve Cezire-i Sakız kadısına gönderilen hükümlerde, 'Yasef Nasi'nin Mirî'ye borcu yok ise emlâk ve esbabına müdahale edilmemesi" istenmiştir.[567]

Yine aynı yılda, Nakşe Sancağı Beyine ve Sakız adası kadısı Muhyiddin'e gönderilen hükümlerde, Nakşe adası dükü iken ölen Yasef'in zevcesinin arz-ı hal sunup, kocasının halkta olan alacaklarının tahsili için izin istediği bildirilmiş ve alacakların tahsili için gerekenin yapılması emredilmiştir.[568] Başka bir belgeden anlaşıldığına göre ise, iki yıllık cizye bedeli Nasi'nin malından hazineye aktarılmış, reayada bulunan alacağının tahsil ettirilmesi istenmiştir[569].

Ancak, Yasef'in vekili Françesko, topladığı cizyeleri, Yasefin zevcesi Reyna'ya vermek istememiştir.[570] Reyna, bu işin peşini bırakmamış, bu husus için Divan'a birçok defa müracaatta bulunmuştur. Divan'da, onun şikâyetleri dikkate alınmış ve Nakşe Beyi ve Kapudan Paşa'ya hüküm gönderilerek, konunun İstanbul'da halledilmesi için Françesko'nun İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir.[571] Bu belgelerden anlaşıldığına göre, ölen Nasi'nin Devlet'e olan borcu kendi malından alınmış, reayadan alacağı olan iki senelik cizyenin tahsili de ailesine bırakılmıştır. Ancak Nasi'nin Nakşe'deki vekili Françesko, reayadan topladığı cizyeyi, Reyna'ya vermek istememiştir. Devlet de konunun halledilmesi için Françesko'nun İstanbul'a gönderilmesine dair ferman yollamıştır.

Dolayısıyla, Franco ve Galanté'nin "Nasi'nin mallarına Sokullu'nun teşviki ile el konuldu" iddiası bu belgelerce tekzip edilmektedir. Yasef Nasi, Yahudi cemaatine ekonomik ve siyasi bakımdan

---

566 Bkz. Franco, 66; Galanté, Don Joseph Nassi..., 24.
567 Bkz. BOA., MD. 41, S.561, sh. 259.
568 Bkz. BOA., MD. 41, S.580, sh. 268.
569 Bkz. BOA., MD. 48, S.278, sh. 105.
570 Bkz. BOA., MD. 42, S.451, sh. 135.
571 Bkz. BOA., MD. 42, S.482, sh. 149.

önemli hizmetlerde bulunmasına rağmen, ilmî sahada o ölçüde hizmet etmemiştir. O da döneminin varlık sahibi Yahudileri gibi, köşkünde bir haham okulu açmış ve burada öğrenim gören Yahudilerin masraflarını karşılamıştır. Evinde, birçok elyazması eserden oluşan zengin bir kütüphane oluşturmuştur. Ayrıca bir matbaa kurarak başına Yasef Aşkeloni'yi getirmiştir. Fakat bu matbaada önemli eserler basılmamıştır.[572] Zamanın Yahudi yazarları, Nasi'den umdukları ilgiyi görememiştir. Dinî ve ilmî çalışmalarla pek ilgilenmeyen Yasef Nasi, Yasef Karo'nun eserlerinden birinin İtalya'da basılması için yardım talebine cevap vermemiştir.[573]

Yasef Nasi'nin etkisi ve rolünden söz edilen iki hadise, hem Osmanlı tarihi hem de Yahudi tarihi bakımından önemlidir. Bunlardan biri, Tiberya'da bir Yahudi yerleşim birimi kurma teşebbüsü, diğeri de Kıbrıs'ın fethi kararının alınmasında II. Selim'e yaptığı etkidir. Şimdi bu iki hadiseyi ayrı ayrı ele alalım.

a. Yasef Nasi'nin Tiberya Projesi

Yasef Nasi, İstanbul'a gelmeden önce, Avrupa'da Hıristiyanların zulmü altında yaşamakta olan Yahudileri yerleştirmek maksadıyla Venedik'ten bir ada satın almak istemiş ancak, gerek ticarî rekabetten çekinmeleri gerekse Yahudilere karşı düşmanlıklarından dolayı Yasef Nasi'nin bu talebi Venedik Senatosu'nca kabul edilmemiştir.[574] Yasef Nasi, bu fikrini gerçekleştirmekten ümidini kesmemiş, İstanbul'a yerleştikten sonra da bu istikametteki çalışmalarına devam etmiştir. Nihayet bu isteğine ulaşmış ve Kanuni Sultan Süleyman'dan Tiberya'da bir Yahudi yerleşim bölgesi kurma izni almıştır. Reznik ve Ballin'in, Ha-Cohen'den[575] naklettiklerine göre, Kanuni Sultan Süleyman, Nasi'ye Tiberya ve çevresini, Avrupa'dan gelecek olan Yahudileri yerleştirmek üzere vermiştir.

Yasef Nasi, Tiberya'yı imar etmek üzere Haham Yasef ben Ardut'u görevlendirmiştir. Ardut, elinde Padişah'ın, "bu adam ne istiyorsa onu yapın" yazılı bir ferman ve yanında korumaları ile birlikte Şam Kadısına müracaat etmiştir. Şam Kadısı, bu fermana istinaden, Tiberya'yı yeniden imar etmek için işçiler görevlendirmiş-

572 Franco, 67; Galanté, Don Joseph Nassi..., 22; Ballin, 155.
573 Galanté, Don Joseph Nassi..., 22.
574 Bkz. Franco, 66; Reznik, 130-131.
575 Ha-Cohen, La Vallée des Pleurs, 155-156.

tir. Ancak, o bölgede yaşayan yaşlı bir Şeyh; "eski bir kitapta okuduğuma göre, Tiberya denilen şehir yeniden imar edilince dinimiz yok olacak; biz de günahkâr olarak yok olacağız" diyerek, bu imar işine karşı çıkmıştır. Bunun üzerine Nasi'nin adamı Haham Ardut, durumu Şam Kadısına arzetmiştir. Kadı, bu işe önayak olan Şeyh ile birkaç elebaşıyı cezalandırmış ve şehrin imarına yeniden başlanmıştır. Beş yıl süren bir çalışmadan sonra Tiberya şehrinin imarı 1565'te tamamlanmıştır.[576]

Tiberya şehrinin imarı tamamlandıktan sonra Yasef Nasi, Avrupa'da zulüm altında yaşayan Yahudileri buraya yerleşmeleri için davet etmiştir. Ayrıca o, Tiberya'ya yerleşecek dindaşlarının dokumacılık yapabilmeleri için Tiberya'ya yün ve ipek getirtmiştir.[577] Yasef Nasi'nin yaptığı bu çağrı, Yahudiler arasında büyük heyecan meydana getirmiştir. İtalya'nın güneyinde yaşayan küçük bir Yahudi cemaati, bunu büyük bir sevinçle karşılamıştır. Bu olay, Yahudiler arasında, Mesih'in gelişinin yakın olduğunun ve Yahudi Krallığının yeniden kurulacağının alâmeti olarak yorumlanmıştır.[578]

Yasef Nasi'nin Tiberya'da bir Yahudi yerleşim birimi kurma girişimi, çeşitli sebeplerden dolayı başarıya ulaşamamıştır. Reznik'in; "Pers İmparatoru Kirus'un Babil'i fethettiğinde (M.Ö.538) Yahudilerin vatanlarına dönmelerine izin verdiği gibi, Türk Sultanı da bu örneği izleyerek Tiberya'yı Yahudilere bağışlayıp, onların Filistin üzerindeki haklarını vermiştir"[579] sözleri ile tavsif ettiği Tiberya Projesi gerçekleşmemiştir.

Reznik'e göre, Tiberya şehrinin iklimi elverişli değildi. Bu bakımdan Avrupa'nın değişik yerlerinden gelen Yahudi göçmenler, Tiberya'nın iklimine uyum sağlayamıyordu. Buna karşılık göçmenler, Tiberya'ya fazla uzak olmayan, Yahudilerin yoğun olarak yaşadığı, Kabbalist faaliyetlerin yoğun olduğu ve iklimi elverişli olan Safed'i tercih ediyordu.

Ayrıca, yüzyıllar boyunca ezilip horlanmış olan bir halk, böyle bir teşebbüse ruhen hazır değildi. Onlar, Tanrı'dan bir mucize gelerek Tapınağın tekrar yapılacağını umuyorlar ve bu iş için gayret

---

576 Bkz. Reznik, 131-132; Ballin, 78-79; Fernand, 50-51.
577 Bkz. Ballin, 80.
578 Bkz. Reznik, 136; Ballin, 80.
579 Reznik, 135.

göstermiyorlardı. Avrupa Devletleri de bu projenin gerçekleşmesini engelliyordu.[580]

Cecil Roth ise Tiberya Projesinin gerçekleşmemesine, yerli Arap ve Hıristiyan entrikaları ile Nasi'nin İstanbul'daki düşmanlarının kıskançlığının sebep olduğunu ileri sürmektedir.[581]

Yahudi tarihçi Mosche Sevilla-Sharon, Tiberya projesinin amacına ulaşamamasını, Yahudilerin o dönemde henüz Filistin'e dönmeye hazır olmamalarına, idealist fikirlere sahip olmalarına rağmen uygulamada güçsüz olmalarına, Safed'de toplanmış olan din adamlarının kurtuluşu Kabbala'nın sayfalarında aramalarına ve o günkü Türkiye Yahudilerinin zamanın en rahat cemaati olmasına bağlamıştır.[582] Sharon, Yasef Nasi'nin Tiberya'da bağımsız ya da yarı bağımsız bir Yahudi kolonisi kurmak ve bu koloniye Avrupa'da zor şartlar altında yaşayan Yahudileri yerleştirmek istemesini, Theodor Herzl'in ortaya koyduğu Eylemci Siyonizm'e benzetmiştir. Ona göre Yasef Nasi, Theodor Herzl'den dört asır önce aynı şeyi düşünmüştür.[583]

Yahudi kaynaklarına dayanarak yukarıda anlattığımız ve Tiberya projesi olarak meşhur olan bu teşebbüs hakkında, Osmanlı belgelerinde bilgi yoktur. Bu yüzden, böyle bir projenin olup olmadığı Osmanlı belgeleriyle teyit edilememektedir.

Ancak, yarı efsaneleşmiş bu bilgilerden anlaşıldığına göre, Kanuni Sultan Süleyman, ülkesinin başka yerlerine olduğu gibi Tiberya'ya da Yahudilerin yerleşmelerine izin vermiştir. Fakat bu hadisenin Osmanlı Devleti için fazla önemi yoktur. Buna karşılık, Yahudiler için, canlarının ve mallarının emniyet içinde olacağı bir yer bulmak son derece önemlidir. Bu durumda, Yahudilerin, Osmanlı Devleti'nin toprakları üzerinde o dönemde bir Yahudi Krallığı kurmayı düşünmeleri ancak hayal olabilirdi. Nitekim daha sonra böyle bir hayalin sonucunda ortaya çıkan Sabatay Sevi'ye inanan Yahudilerin düştükleri feci durum da bunu açıkça ortaya koymaktadır.

---

580 Reznik, 138-140.

581 Cecil Roth, "Joseph Nasi", Encyclopedia Judaica (EJ), Edited by Cecil Rodth and Geoffrey Wigoder, Jerusalem 1971, XII/838.

582 Sharon, Türkiye.... 49.

583 Sharon, Türkiye..., 49.

b. Kıbrıs'ı Fethetme Kararında Yasef Nasi'nin Etkisi

Yasef Nasi'nin kaynaklarda geçen etkilerinden birisi de Kıbrıs'ın fetih kararı ile ilgilidir. II. Selim'in Kıbrıs'ı fethetme kararı almasında, Yasef Nasi'nin etkisinden söz edilmiştir. Onun bu etkiyi nasıl yaptığı hakkında değişik rivayetler bulunmaktadır. Bu gibi rivayetlerin bulunduğu en eski kaynak, Nicolay'ın kitabıdır.[584] Nicolay, kitabında Nasi'nin Venedik Cumhuriyeti'ne düşman olduğunu, Venedik'ten intikam almak için Padişahı Kıbrıs'ı fethetmesi teşvik ettiğini rivayet etmiştir. Ona göre Nasi, Padişah'a Venedik donanmasının ve cephaneliğinin yandığını,[585] bu yüzden Kıbrıs'ı fethetmek için tam zamanı olduğunu bildirmiştir.[586]

Batı kaynaklarına göre Yasef Nasi, II. Selim ile kurduğu arkadaşlık sayesinde, en güzel Kıbrıs şarapları ile onu içkiye alıştırmıştır. II. Selim, bir sarhoşluk anında, tahta çıkınca Nasi'ye Kıbrıs Krallığını vereceğini vadetmiştir. Yasef Nasi de bu söze istinaden evine, üzerinde "Kıbrıs Kralı Yasef Nasi" yazılı bir levha astırmıştır.[587] Bu kaynaklarda, II. Selim'in Kıbrıs adasını fetih kararı almasının bir başka sebebi olarak da, onun cami yaptırma niyetinde olduğunu, buna karşılık Şeyhülislam'ın cami yaptırmak için bir yerin fethedilmesi gerektiğini ve buradan elde edilecek gelirle cami inşâ ettirilebileceğini söylediğini kaydetmişlerdir.[588]

Kıbrıs'ın fethi için, Nasi ile birlikte Kaptan Piyale Paşa, Lala Mustafa Paşa ve Şeyhülislam Ebussuud Efendi de gayret göstermiştir.[589]

---

584 Nicolas de Nicolay, Histoire Générale des Turcs. Contenant l'Histoire de Chalcondyle, Traduite par Blaise Vigénaire et par Thomas Artus et Par le Sœur de Menoray, Paris 1662.

585 Lamartin, Venedik donanmasının Nasi tarafından para ile satın alınan adamlar tarafından yakılmış olabileceğini kaydeder. (Bkz. Lamartin, Histoire de la Turquie, Paris 1854, V/36). Danişmend ise, o günkü Türk casusluk teşkilatının çok güçlü olduğunu, Venedik donanmasının Türk casuslarınca yakılmış olabileceğini belirtir. (Bkz. Danişmend, II/393).

586 Bkz. Nicolay, I/685.

587 Bkz. Lamartin, 368; Hammer, VI/1865; Le Ute de la Jonquiére, Histoire de l'Empire Ottoman, depuis les origines jusqu'à nos jours. Librairie Hachette, Paris 1914, 209.

588 Bkz. Nicolay, I/685; Jonquiére, 209; Baudier, 386.

589 Hammer, VI/1866.

Kıbrıs'ın fethine kalkışılmasına, Veziriazam Sokullu Mehmet Paşa şiddetle karşı çıkmıştır. Sokullu, Osmanlı Devleti ile barış antlaşması yapmış olan Venedik'e savaş açmak demek olan Kıbrıs'ın fethine girişmek yerine, İspanya'da, İspanya Kralı'nın zulümlerine karşı isyan etmiş olan Müslümanlara yardım göndermenin daha uygun olacağını savunmuştur.[590]

Ayrıca o, Venedik'e savaş açılması halinde, Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti'ne karşı birleşebileceğini ileri sürmüştür.[591]

Sokullu Mehmet Paşa'nın şiddetle itiraz etmesine rağmen, Kıbrıs'ın fethi için Şeyhülislam Ebussuud Efendi fetva vermiş ve Kıbrıs'a savaş açılmıştır.[592]

Konumuz itibariyle bizi, Kıbrıs'ın fetih sebeplerinden ziyade, fetih kararı alınmasında Yasef Nasi'nin etkisi ilgilendirmektedir. Tarihçilerin II. Selim'e yakınlığı[593] hakkında hemen hemen ittifak ettikleri Yasef Nasi'nin, Kıbrıs'ın fethi kararının alınmasında etkisi olduğu anlaşılmaktadır.

Nitekim Uzunçarşılı da "Sokullu Mehmet Paşa'nın hilafına olarak Sokullu'ya aleyhtar olan Lala Mustafa Paşa ve Yahudi Yasef Nasi'nin teşvikleri ile ve Müftü Ebussuud Efendi'nin fetvası üzerine şarabı ile ünlü Kıbrıs'ın fethine karar verilmiştir"[594] demiştir.

Ancak, II. Selim'in Kıbrıs adasını almaya, bir sarhoşluk anında karar verdiği iddialarına katılmak mümkün değildir. Adanın alınması için meşru birçok sebep vardır. Kıbrıs adasında bulunan korsanlar, İstanbul, Anadolu, Suriye ve Mısır sahilleri arasında işleyen ticaret ve hac yolcu gemilerine sürekli olarak saldırıyor, tüccarlar ve hacılar esir edilip mallarına el konuluyordu.[595]

---

590 Bkz. Nicolay, I/685; Jonquiére, 209.

591 Bkz. Nicolay, I/686.

592 Ebussuud Efendi'nin fetvası için bkz. Peçevi, I/343-344; Hammer, VI/1866-1867.

593 Lamartin, II. Selim ile Yasef Nasi arasındaki yakınlıktan dolayı, o dönemde İstanbul'da; "II. Selim'in gerçekte bir Yahudi olduğu, Kanuni ile Roxelena'nın ölü doğan çocuğu yerine bir saray entrikası ile şehzade olarak takdim edildiği" şayiasının dolaştığını iddia etmektedir. (Bkz. Lamartin, V/36).

594 Uzunçarşılı, II/11.

595 Bu sebepler hakkında geniş bilgi için bkz. Danişmend, II/390-391.

Tartışma konusu olan, öncelik meselesi idi. Sokullu Mehmet Paşa Kıbrıs'ın hemen alınmasına karşı çıkıp, Endülüs Müslümanlarına yardıma gidilmesine öncelik verilmesini istemiş, diğerleri ise Kıbrıs'ın fethine öncelik verilmesini istemişlerdir. Yasef Nasi hakkında müstakil eseri olan Reznik, Nasi'nin Kıbrıs fethedildiğinde orada bir Yahudi yerleşim merkezi oluşturmayı, daha sonra da bunu, Yahudilerin Filistin'e dönmeleri için bir basamak şekline dönüştürmeyi tasarlamış olabileceğini iddia etmiştir.

Ona göre Nasi'nin o dönemde böyle bir şeyi düşünmüş olması mümkündür. Çünkü Yasef Nasi, dönemin diğer Yahudileri gibi değildir. O, diğer Yahudiler gibi riyazet yapıp "Mesih"i beklemek yerine, Papa IV. Paul'ün Ancona'daki Maranları tutukladığında boykot silahını kullanmaya çalışmış, Yahudileri yerleştirmek için Venedik'ten bir ada satın almak istemiş ve Tiberya'da Yahudi kolonisi oluşturma teşebbüsünde bulunmuştur. Reznik, bu yönlerinden dolayı Yasef Nasi'nin "Siyasi Siyonizmin öncüsü" olarak görülebileceğini belirtmiştir.[596]

Ancak Reznik, bir taraftan Nasi'yi Kıbrıs'ın fethi için en büyük teşvikçi olarak gösterirken, diğer taraftan da, Kıbrıs'ın fethinin çok kanlı geçtiğini, bu yüzden de, hayatı boyunca Avrupa'da Yahudilere yapılan zulümlere karşı mücadele eden Nasi'nin isteksiz davranmasından dolayı Kıbrıs Kralı olarak nasbedilmediğini söyleyerek[597] kendi içinde çelişkiye düşmüştür. Kıbrıs'ın fethi, savaş kuralları içinde gerçekleştirilmiştir.

Bu savaş esnasında Avrupalı tarihçilerin anlattığı gibi gaddar davranılmamıştır. Aksine, fetih tamamlanınca, adadan gitmek isteyenlerin serbest olacağı ve bunun karşılığı olarak Türk esirlere dokunulmayacağına dair anlaşma sağlandığı halde, Venedikliler Türk esirleri idam etmiştir. Bunun üzerine, katliamın elebaşıları Türkler tarafından öldürülmüştür. Hal böyle iken, Nasi'nin isteksiz davranmasından dolayı Kıbrıs Kralı yapılmadığını iddia etmek, anlamsızdır. Kıbrıs'ın fethinden sonra Yasef Nasi'nin gözden düşmesiyle, Saray'daki Yahudi etkisi Salamon ben Natan Eşkenazi vasıtasıyla devam etmiştir.

---

[596] Bkz. Reznik, 216-217.
[597] bk. Reznik, 217.

3. Salamon ben Natan Eşkenazi (1520-1602)

16. yüzyılda, Osmanlı Devleti'nde önemli etkisi olmuş Yahudilerden biri de Salamon ben Natan Eşkenazi'dir. Salamon Eşkenazi, Alman menşeli bir aileye mensuptur.[598] Bir süre Polonya'da yaşayan ve Krakov'da tıp tahsili gören Eşkenazi, Polonya Kralı II. Sigismund'un doktoru olmuştur. O, Polonya'dan İstanbul'a göç etmiş ve İstanbul'da Venedik elçiliğinin hizmetine girmiştir. Tıp ve Talmud bilgisine rağmen, daha çok diploması ile ilgilenmiştir.[599] Lisan bilgisi sayesinde, İstanbul'da büyük itibar sağlamıştır.[600]

Eşkenazi, Kıbrıs savaşı nedeni ile Osmanlı Venedik anlaşmazlığı başgösterip, Venedik elçisi hapse atılınca, Sokullu Mehmet Paşa'nın hizmetine girmiş ve onun danışmanı olmuştur.[601] Sokullu, onu Venedik ile barış antlaşmasının müzakerelerini yapmakla görevlendirmiştir. Venedik Senatosu'nun bazı üyeleri, bir Yahudinin diplomatik temsilci olarak kabul edilmesine karşı çıkmıştır. Fakat Venedik'in İstanbul elçisi olan ve daha önce Eşkenazi'yi hizmetinde çalıştıran Marc-Antoine Barbaro'nun araya girmesi ile ve bu konudaki Sokullu'nun ısrarı üzerine Eşkenazi temsilci olarak kabul edilmiştir.[602]

Eşkenazi, Venedik'te bu şehrin Yahudileri tarafından "Mesih" gibi karşılanmıştır. Bu sırada Venedik'teki Yahudiler için sürgün kararı alınmış, fakat askıda tutuluyordu. Bundan dolayı Venedik'teki Yahudiler, zorla sürgün edilmekten endişe ediyordu. Salamon Eşkenazi, Venedik'in İstanbul eski konsoloslarından olan Soranzo'ya müracaat ederek onun yardımını istemiştir. Soranzo, Venedik Senatosu'na, Türkiye'deki Yahudilerin top, silah imalatında önemli bir yere sahip olduklarından, Osmanlı Devleti nezdinde değerli olduklarını, Osmanlı Yahudilerinin sempatisini kazanmak için Venedik'teki Yahudilerin sürülmemesi gerektiğini söyleyerek, daha önceden verilmiş olan sürgün kararını iptal ettirmeyi başarmıştır.[603] Soranzo

---

598 Roth, 313.

599 bk. Franco, 68; Sharon, Türkiye..., 50.

600 Roth, 313.

601 Eşkenazi'nin Sokullu'ya olan yakınlığından dolayı, Nasi'nin düşüşüne neden olduğu iddialarının doğru olmadığı kaydedilmiştir. (Bkz. Reznik, 220).

602 bk. Franco, 68-69; Sharon, Türkiye..., 50-51.

603 bk. Franco, 69; Sharon, Türkiye..., 51.

daha önce kendi hükümetiyle, Osmanlı Devleti arasındaki ihtilaflı bir konuda Nurbânu Sultan, Safiye Sultan, Ester Kira ve Salamon Natan Eşkenazi'den büyük yardımlar görmüştü.[604]

Salamon Eşkenazi, Sokullu'nun emri ile başka önemli diplomatik işlere de dâhil olmuştur. II. Sigismund'un ölümü ile boşalan Polonya krallığına, Henri'nin seçilmesi için çalışmış ve Henri Polonya Kralı olmuştur.[605]

Franco, İspanya'nın Eşkenazi'ye, Osmanlı Devleti ile barışı sağlayabilmek için binlerce düka altın teklif ettiğini ancak, Eşkenazi'nin bunu kabul etmediğini kaydetmiştir.[606]

Sharon, mâli bakımdan zor bir döneme giren Osmanlı Devleti'nde, Yahudi servetinin göze batmaya başladığını ve bu yüzden III. Murat'ın ülkedeki bütün Yahudilerin öldürülmelerini emrettiğini kaydetmiştir. Ona göre III. Murat'ı bu fikrinden Salamon ben Natan Eşkenazi ve Ester Kira caydırmıştır. Onların bu müdahalesi ile III. Murat, Gayrimüslimlerin değerli elbiseler giymelerini yasaklayan bir ferman yayınlamakla yetinmiştir.[607] Eşkenazi, Osmanlı vezirleri arasındaki ilişkilere de karışmıştır. Seferde iken azledilen Serdar-ı Ekrem Ferhat Paşa,[608] Alamanoğlu denilen Salamon Eşkenazi ile o sırada sadaret kaymakamı olan Damat İbrahim Paşa'ya çok kıymetli bir hançer göndermiştir. Ancak, bu rüşvet işe yaramamış ve Ferhat Paşa, 1595'te Yedikule zindanlarında boğularak öldürülmüştür.[609]

Salamon Eşkenazi, Saray'da Devlet mansıplarının dağıtımında da etkili olmuştur. Bir defasında, rüşvet almak suretiyle genç bir sipahiyi Yeniçeri Ocağı'na kâtip olarak tayin ettirmiştir.[610] Bir Osmanlı belgesinden, Salamon Eşkenazi'nin cevahir işleri ile de ilgilendiği anlaşılmaktadır. Bu belgede, "Alamanoğlu nam Yahudiden alınan büyük yakut ve etrafında olan elmas"tan bahsedilmiştir.[611]

---

604 Bkz. Uzunçarşılı, III/126.

605 Bkz. Graetz, V/103.

606 Franco, bu konu ile ilgili belgeler yayınlamıştır. Bkz. Franco, 70-71.

607 Bkz. Sharon, Türkiye..., 52. III. Murat'ın böyle bir teşebbüste bulunmadığına dair düşüncelerimizi daha önce belirtmiştik.

608 Sharon, Eşkenazi'nin Sokullu'nun ölümünden sonra Ferhat Paşanın danışmanı olduğunu kaydetmiştir. (Bkz. Sharon, Türkiye..., 52).

609 Bkz. Sevgen, 64.

610 Selanikî, I/314; Uzunçarşılı, III/125.

611 Bkz. BOA., MD. 64, S.390, sh.150.

Bu dönemde, bazı Yahudi kadınlar da Saray'a nüfûz etmeyi başarmıştır. Bunlardan Salamon Eşkenazi'nin eşi Bula Eskati, kocasından kalan reçeteleri kullanarak, Şehzade Ahmet'in çiçek hastalığını tedavi etmiştir.[612] Ancak, Saray'a nüfûz edebilmiş Yahudi kadınlardan hiçbiri, Ester Kira kadar etkili olamamıştır.

4. Ester Kira

Osmanlı Devleti'nde Yasef Nasi ile başlayan Yahudi nüfuzu, kadınların Saray'da etkili olmaya başlamasıyla iyice artmıştır. III. Murat'ın anası Yahudi dönmesi Nurbânû Sultan vasıtasıyla Yahudi nüfûzu artmış[613] ve bazı Yahudiler Saray'da önemli roller icra etmiştir. Sokullu Mehmet Paşa'nın ölümü ile Saray'da bir otorite boşluğu meydana gelmiştir. III. Murat, Devlet işlerindeki nüfûz ve itibarını kaybetmeye başlamış, Saray'daki Valide Sultanlar ve Yahudi kadınlar hükümet işlerinde müessir olmuş, hatta Devlet'in dış işlerine dahi karışmışlardır.[614]

Osmanlı sarayında kadınlar saltanatının hâkim olduğu dönemde (III. Murat ve III. Mehmet dönemleri), bir Yahudi kadın, Ester Kira, devlet işlerinde önemli ölçüde etkide bulunmuştur. Elia Handali isminde bir Yahudinin dul karısı olan Ester Kira,[615] Kanuni dönelinde Saray'a hulul etmiş ve gittikçe nüfûzunu arttırmıştır. Haremin kilercisi olan[616] Ester Kira'nın bu nüfuzu, III. Murat ve III. Mehmet zamanlarında devletin hem iç, hem dış işlerine kadar uzanmıştır. Tarih-i Ebu'l-Faruk'ta Kira'nın nüfûzu şöyle anlatılmıştır: "Sultan Murad-ı Sâlis devrinde, sarayın yolsuzlukları halkın diline düşmüş idi. Haseki Safiye Kadın'ın müdahelâtı, münâsebâtı, irtikâbâtı buna zemin olmakta idi. Yehudi Hiraça (Kira) kadın, her nevi saray alışverişine müdahale ve tavassut ederdi. Mal getirir, haber götürür, Beyoğlu sefaretlerine kadar girer, çıkardı."[617]

---

612 Sharon, Türkiye..., 53.
613 Danişmend, III/71.
614 Bkz. Uzunçarşılı, Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı, TTK. Basımevi, Ankara 1945. 88.
615 Franco, 73.
616 Uzunçarşılı, III/125.
617 Tarih-i Ebu'l-Faruk, Nşr. Tahazâde Ömer Faruk b. Muhammed Murad, Matbaa-i Amedi, 1328, IV/240.

Safiye Sultan'ın himayesi sayesinde Saraya rahatça girip çıkabilmesinden dolayı, Hıristiyan devletler, özellikle de Venedik, zaman zaman Ester Kira'nın tavassutunu istemişlerdir. Kira, Venedik elçisine Osmanlı Devleti'nin bazı bilgilerini sızdırmıştır. İspanya'ya karşı savaş yapmakta olan Fransa Kralı'nın annesi Cathérine de Medicis, Türk donanmasının yardımını sağlamak için Safiye Sultan ile muhaberede bulunmuş, Ester Kira da bu haberleşmeyi Venedik'in İstanbul elçisine bildirmiştir.[618] Kira Kadın, Venediklilerin kendisine verdiği bir imtiyaz karşılığında bu Cumhuriyetin Kıbrıs'taki ticaretine önemli menfaatler temin etmiştir. Ayrıca o, Venedik elçisi J. Soranzo'ya Osmanlı Hükümeti ile ihtilaflı olan Dalmaçya hududunun tahdidi konusunda yardımcı olmuştur.[619] Venedik Cumhuriyeti de, Kira'ya yaptığı hizmetler mukabilinde Venedik kentinde bir Piyango tertip etmesi için izin vermiştir.[620]

Yılmaz Öztuna'nın 'Valide Sultan'ın rüşvet vasıtası"[621] olarak nitelediği Ester Kira, devlet mansıplarının dağıtımında önemli rol oynamıştır.[622] O, Saray'daki nüfûzunu öylesine artırmış ki, onun aracılığı olmadan devletten makam, mansıp elde etmek imkânsız hale gelmiştir. Ester Kira'nın, tımar ve zeametlerin tevcihlerinden rüşvet almasından dolayı[623], işlenecek topraklar ehil olmayanların eline geçmiş ve Devlet'in toprak sisteminin bozulmasına sebep olmuştur. Tarih-i Ebu'l-Faruk'ta, daha önce savaşta yararlılık gösterenlere yapılan tımar tevcihlerinin Ester Kira döneminde nasıl yapıldığı şöyle anlatılmıştır: "Tımarlar, ekseriya Yahudi Hiraça marifetiyle satılmıştır. Tımarlar, önce saray mensuplarına tevcih edilip daha sonra da müzayede ile murabahacılara satılmıştır".[624]

Saray'daki entrikalar yüzünden zaman zaman karışıklıklar çıkmıştır. Selanikî bu karışıklıklardan birini özetle şöyle anlatmıştır: 1005/1596 yılında, Süleymaniye Camii vaizi Seyyid Abdulkerim Efendi, vaazında, ekâbirin rüşvet aldığından, menâsibin ehil

618 Bkz. Galanti, "Ester Kira", TOEM., 1926, S.94, N.17, 318.
619 Uzunçarşılı, III/125.
620 Sharon, Türkiye..., 53.
621 Yılmaz Öztuna, Osmanlı Hareminde Üç Haseki Sultan,73.
622 Solakzâde, II/406.
623 Bkz. Lamartin, V/237; Uzunçarşılı, III/125.
624 Tarih-i Ebu'l-Faruk, IV/148.

olmayanlara verildiğinden ve ulemânın dünya için din düşmanlarının kapısına vardıklarından bahsetmiştir. Bu vaazından dolayı İstanbul'dan sürülmüştür. Ancak, Yeniçeriler isyan etmiş, Valide Sultan da durumun vehâmetini kavrayarak; "bu işten benim haberim yoktur" diyerek Yeniçerileri yatıştırmıştır. Selanikî bu olaydan sonra şöyle söylendiğini kaydetmiştir: 'Ve illa Allah saklaya Yeniçeri taifesi Kira Karıyı evinden bâd-ı fitneyi estirmeyi mukarrer itmişlerdi".[625] Selânikî'nin bu ifadelerinden, halkın devlet yönetimindeki bozukluğun sebebi olarak Ester Kira'yı gördüğü anlaşılmaktadır.

Bir Yahudi Yazar, Ester Kiranın devlet mansıbı dağıtımındaki etkisini şöyle ifade etmiştir: "İstanbul'da, Türk Kralı'nın sarayında şöhret bulmuş bir kadın bulunup, ekâbir-i saltanat ona secde ederler idi. Hükümetten memuriyet isteyen kimse, vasıtasına müracaat eder idi".[626]

Tımar ve zeamet tevcihlerinden aldığı rüşvetler sayesinde büyük servet yapmış olan Ester Kira, bu servet sayesinde İstanbul gümrüğünü de iltizama almıştır.[627] Ancak bu iltizam karşılığında hazineye verdiği kalp akçelerin sipahilere dağıtılması ile kıyamet kopmuştur. Sipahiler, Ulufeciyân-ı Yesâr Ağası Frenk Mehmed Ağa'ya; getirdiğin defterler nice oldu. İçerü kadınlara ve ağalara mı verildi? Hizmetler bizimdir, seferde iken halimizi çulumuzu görün, bizi böyle zelil eylediniz, verdiğiniz ulûfe akçasın ata ve silaha almazlar" diyerek isyan etmiştir.[628] İsyan eden sipahiler, önce Şeyhülislam Sun'ullah Efendi'ye gitmiştir. Ona, "bize ulufe olarak verdikleri fâsid u kâsid akça ile aldığımız me'kûlât (yiyecekler) helal midir?" diye sormuşlar, "değildir" cevabını alınca: 'Yahudiye Karı gümrükleri iltizam etmiştir. Bu kalp akça ki bize verilir, onlarındır, biz onu katlederiz" deyip fetva istemişlerdir. Sunullah Efendi; "katli şer'an caiz değildir, amma şehirden sürülsün" demiştir. Ancak, bu cevap Sipahileri sakinleştirmeye yetmemiş, Ester Kira'nın kendilerine teslim edilmesini talep etmişlerdir. Halil Paşa, korumaya almak için Ester Kira'yı evine getirtmek için adamlar göndermiştir. Ancak

---

625 Selânikî, 11/679.
626 Bkz. Galanti, "Ester Kira", 319.
627 Bkz. Danişmend, III/201.
628 Bkz. Selânikî, II/854.

Sipahiler, Halil Paşa'nın Konağının kapısında Ester Kira'yı yakalamış ve onu fecî şekilde öldürmüşlerdir.[629] Hırslarını alamayan Sipahiler, henüz soğumamış olan Ester Kira'nın vücudunun bazı parçalarını, Valide Sultan'a rüşvet vasıtası olan erkânın kapılarına mıhlamıştır.[630] Bazı kaynaklarda, Kiranın oğulları ile birlikte katledildiği rivayet edilse de, bu konuda en detaylı bilgiyi veren Selânikî'ye göre Kira'nın oğullan ertesi gün idam edilmiştir.[631] Kira'nın ve oğullarının cesetleri bir kaç gün At Meydanı'nda kalmış, daha sonra da yakılmıştır.[632] Ester Kira'nın küçük oğlu Müslüman olarak öldürülmekten kurtulmuş ve "Aksak Mustafa Çavuş" namını almıştır.[633]

Galanti tarafından yayınlanan bir fermanda, II. Osman tarafından Kira'nın torunlarından Müslüman olarak bahsedilmiştir. Galanti'ye göre, muhtemelen Ester Kira, Halil Paşa'nın konağının merdiveninde durumun tehlikesini kavramış ve Sipahilerin elinden kurtulmak için Kelime-i Şahadet getirmiş, ancak, onlardan ve ölümden kendisini kurtaramamıştır.[634]

Öldürülen Ester Kira'nın malı müsadere edilmiş ve beş milyon akçe mikdarında olan servetine el konulmuştur.[635]

5. Salamon Aben Yaeş (1520-1603)

15. yüzyılda, Osmanlı Devleti'nde özellikle diplomatik sahada önemli işlere karışmış Yahudilerden biri de Salomon Aben Yaeş'tir.

Salamon Aben Yaeş (Abenaes, Ben Yaeş, İbn Yais, Aben-Ayich), 1520'de Mendes adında bir Maran ailenin çocuğu olarak Portekiz'de doğmuştur.[636] Bu ailenin Yasef Nasi'nin mensup olduğu aile ile akrabalığı vardır.[637]

Aben Yaeş'e, Hıristiyanlık maskesi altında yaşayan ailesi

---

629 Selânikî, II/855.
630 Bkz. Tarih-i Ebu'l-Faruk, IV/241.
631 Bkz. Selânikî, II/856.
632 Bkz. Selânikî, II/856.
633 Hammer, VII/2225.
634 Bkz. Galanti, "Ester Kira", 320.
635 Bkz. Tarih-i Ebu'l-Faruk, IV/242.
636 Bkz. Abraham Galanté, Don Salomon Aben Yaeş. Duc de Metelin (Don Salamon). İstanbul 1936, 8; Sharon, Türkiye..., 55.
637 Galanté, Don Salamon..., 8.

Alvaro Mendes adını vermiştir. Çocukluğunda bir kuyumcunun yanında çalışarak kıymetli taşların kalitesini öğrenen Aben Yaeş, ailesinin fertleri gibi ticarete atılmış ve başarılı olmuştur. Aben Yaeş, ticarette elde ettiği başarılar sayesinde Portekiz Kralı III. Jean'ın güvenini kazanmış ve Kral öldükten sonra, oradan Madrid'e geçmiştir. Avrupa'nın çeşitli şehirlerinde yaşamış olan Aben Yaeş, Floransa'da bulunduğu 1564 yılında, İstanbul'a gelerek, akrabası Yasef Nasi ile görüşmüştür.[638] Siyasi bilgisi ve serveti sayesinde, Avrupa devletlerinin yöneticileri ile tanışmış, İngiltere Kraliçesi I. Elizabeth ve Fransa Kralı III. Henri ile doğrudan ilişki kurmuştur.[639]

Aben Yaeş, 1585'te Türkiye'ye gelmiştir. Fransa'nın İstanbul'daki bir memuru, III. Henri'ye yazdığı bir mektupla onun Selanik'te bir Çavuş tarafından karşılandığını ve Selanik'te ailesi ile birlikte Yahudiliğe döndüğünü bildirmiştir.[640]

İstanbul'a gelen Aben Yaeş, kısa zamanda III. Murat'ın güvenini kazanmıştır. İspanya'ya karşı Türk-İngiliz ittifakı için çalışmıştır. Aben Yaeş, Kraliçe Elizabeth'in özel doktoru olan kayınbiraderi sayesinde, İngiltere sarayında olup bitenden haberdar olmuştur. Rodrigo Lopez adıyla Hıristiyanlık maskesi altında yaşayan Salomon Cormano ve Juda Sarfatim'i bu haberleşmede aracı olarak kullanmıştır.[641] Aben Yaeş'in edindiği istihbarat değeri taşıyan bilgileri Osmanlı Devleti'ne sunduğu rivayet edilmiştir. Ancak, onun daha çok Portekiz ve İngiltere hesabına çalıştığı kanaatinde olanlar da vardır.[642]

Salamon Aben Yaeş'in, Kraliçe Elizabeth ile doğrudan haberleşmesi yüzünden, İngiltere'nin İstanbul elçisi Barton ile arası açılmıştır. Barton, Aben Yaeş'i gözden düşürebilmek için ona karşı bir komplo hazırlamıştır. Ancak, I. Elizabeth buna inanmamış ve Aben Yaeş'i korumak için III. Murat'a mektup yazmıştır.[643]

Aben Yaeş, diplomasi dışında başka işlerle de uğraşmıştır.

---

638 Bkz. Galanté, Don Salamon..., 8.

639 Bkz. Sharon, Türkiye..., 55.

640 Bkz. Galanté, Don Salamon..., 10.

641 Bkz. Galanté, Don Salamon..., 11.

642 Bkz. Çetin Yetkin, Türkiye'nin Devlet Yaşamında Yahudiler, Afa yayıncılık, İstanbul 1992, 90.

643 Galanté, bu mektubu yayınlamıştır. Bkz. Galanté, Don Salamon..., 12.

Bazı gümrükleri iltizama alarak, buraların yönetimini yeğeni Yakop Anes'e vermiştir[644]

Aben Yaeş'e, dük payesi ile Midilli adası iltizama verilmiştir. O, Tiberya ve çevresinde, daha önce Yasef Nasi'ye verilen imtiyazları da elde etmiştir. Aben Yaeş'in İngiltere ile olan haberleşmesini sağlayan Juda Sarfati, İngiltere Krallığı özel Konseyine yazdığı bir mektupta, Midilli'de Rum, Yahudi ve pek az da Türk'ün yaşadığını belirtmiştir. Bu mektubunda, Tiberya'dan da bahsetmiş ve Aben Yaeş'in oğlunun orada yaşayan Araplarla iyi ilişkiler içinde olduğunu kaydetmiştir.[645] Aben Yaeş 1593'te Rodrigo Lopez'e gönderdiği bir mektupta; "oğlunun kutsal topraklarda bir şeyler yapabilmek için delicesine uğraştığını, kendisine çok para harcattığını, ancak bir şey başaramadığını" kaydetmiştir.[646]

Devrinin hahamlarının yazılarında kendisinden hiç bahsedilmeyen Salomon Aben Yaeş, 1603'te ölmüştür. Galante, Aben Yaeş'in, Dona Grasia Nasi, Yasef Nasi, Ester Kira ve diğer önemli Yahudiler gibi Osmanlı Yahudi cemaatinin işleri ile ilgilenmediğinden dolayı o dönemin hahamlarına ait yazılarda yer almadığı kanaatindedir.[647]

C. 17. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDAN 19. YÜZYILIN SONUNA KADAR OSMANLI DEVLETİ'NDE YAHUDİLERİN ETKİLERİ

Osmanlı Devleti'nde Yahudiler, Ortodoks Hıristiyanlar gibi merkezî bir yönetime sahip değillerdi. Bu yüzden Osmanlı Yahudi cemaati, her zaman ülke çapında bir dayanışma içerisine giremiyordu. Osmanlı Devleti'ndeki Yahudi dayanışması, şahsî veya mahallî başarılar neticesinde ortaya çıkan güç sayesinde sağlanıyordu. Osmanlı Devleti'nin güçlü olduğu ve vatandaşlarına her sahada yükselebilmek için fırsat ve imkân sağlayabildiği dönemlerde, ticaret adamı olarak, doktor olarak veya diplomat olarak sivrilen Yahudiler, Saray'da Yahudi cemaatinin tamamını ilgilendiren meselelere

644 Galanté, Don Salamon..., 20.
645 Galanté, Don Salamon..., 20.
646 Mektubun metni için bkz. Galanté, Don Salamon.... 21.
647 Bkz. Galanté, Don Salamon..., 23.

müdahale edebiliyordu. Bu insanlar, Saray'da elde ettikleri itibar sayesinde Yahudi cemaatinin tamamı üzerinde otorite sahibi olabiliyorlar ve cemaate önderlik edebiliyorlardı. Grasia ve Yasef Nasilerin, Ankona'da yakılan Maranların intikamını almak için, Ankona şehrine ticarî boykot ilan etmeleri ve Yahudi cemaatin büyük bir çoğunluğunun bu boykota iştirak etmelerini sağlamaları bunun örneklerinden biridir.

Osmanlı Devleti'nin sınırları iyice genişleyip, devlet otoritesinin zaafiyete uğramaya başlamasıyla, Osmanlı Yahudileri, cemaatin tamamını ilgilendiren konularda Devlet nezdinde müdahalede bulunabilecek şahsiyetler yetiştirememiştir. Özellikle 16. yüzyılın sonlarından itibaren, Devlet'in zaafiyetinden yararlanarak şahsî servet ve itibar elde eden Yahudiler çıkmışsa da, bunlar, Yahudi cemaatine önderlik edememişlerdir.

Bu dönemde Yahudiler, Avrupada maruz kaldıkları zulümlerden sonra, Osmanlı Devleti'nde buldukları rahat ortamdan dolayı, Mesih'in gelişinin yakın olduğu kanaatine varmışlardır. Bu yüzden, Osmanlı Devletindeki Yahudiler arasında Kabbalist faaliyetler[648] artmış, özellikle Safed ve Selanik şehirleri Kabbalist faaliyetlerin merkezi haline gelmiştir. Safed bölgesinde yetişen İzak Luria ve Haim Vital gibi büyük Kabbalist üstadların fikirleri, Sabatay Sevi'nin ortaya çıktığı zemini hazırlamıştır. 17. yüzyılın ikinci yarısının sonuna doğru ortaya çıkan Sabatay Sevi olayı, Yahudi cemaatini derinden etkilemiştir. Yahudilerin bir kısmı Sabatay Sevi'ye taraftar olarak, bir kısmı da ona karşı çıkarak bu etkiden nasibini almıştır. Sabatay Sevi'ye inananlar, işi gücü bırakarak boş bir hayalin peşinden koşmaya başlamış; ona karşı çıkanlar da Sabatay Sevi'nin cemaatlerine verdiği zararı önlemeye çalışmaktan iş yapamaz duruma düşmüşlerdir. Yahudiler, 18. yüzyılda, daha önceki yüzyıllarda olduğu gibi Osmanlı Devleti içerisinde önemli rol oynayabilecek sîmalar yetiştirememiştir. Bununla birlikte 18. yüzyılda, Daniel de Fonseca, Osmanlı Devleti'nin dışişlerinde önemli görevler yapmıştır. Bu yüzyılda, Osmanlı Yahudilerinden bazıları Viyana'ya yerleşerek, Osmanlı uyruğunda olmanın birçok faydasını elde etmiştir. 1821'de Fener Patriğinin asılmasından sonra Mora'da

[648] Osmanlı Yahudileri arasındaki Kabbalist faaliyetler IV. bölümde geniş olarak elc alınacaktır.

5000 Yahudinin katledildiği rivayet edilmiştir. Bu rivayete göre Benderli Ali Paşa, Patriğin asılması esnasına orada bulunan üç Yahudiye; "Hoş geldiniz! İşte sizin ve bizim düşmanımız, onu denize sürük-leyin, size emrediyorum" demiştir. Bunun üzerine üç Yahudi, Patri-ğin cesedini Haliç'e kadar sürüklemiştir.[649] Bu olay yüzünden, Patriğin asılmasında Yahudileri de sorumlu tutan Mora Rumları, orada yaşayan 5000 Yahudiyi katletmiştir.[650]

II. Mahmut tarafından Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması (1826) ile Yahudiler, bir bakıma rahat nefes almıştır. Bu olaydan dolayı, Yeniçeri Ocağı'nın para işleri ile ilgilenerek servet edinen ve çeşitli entrikalara karışan Yahudiler zarar görmüşse de cemaatin büyük çoğunluğunu teşkil eden fakir halk, Yeniçeri korkusundan kurtulmuştur. Çünkü Ocağın bozulması ile başıbozuk bir hale gelen Yeniçeriler arasında, en ufak bir olayda Yahudi mahallelerini yağmalama âdeti meydana gelmişti. Şimdi, 17. yüzyılın ikinci yarısından 19. yüzyılın sonuna kadar Osmanlı Devleti'nde etki eden Yahudileri ve Yahudi cemaatini etkileyen önemli olayları ele alalım.

1. Daniel de Fonseca (1672-1740)

1672'de Portekiz'de doğan Daniel de Fonseca, Osmanlı Devleti'nde diplomat olarak otuz yıl boyunca önemli rol oynamıştır.[651] Daniel de Fonseca, Portekiz'in Oporto şehrinde yaşamış olan Maran ailelerinden birine mensuptur. Babası ateşe atılma cezasından korktuğu için Portekiz'den kaçmış, ancak De Fonseca Portekiz'de kalmıştır. Orada Hıristiyan olarak büyütülen De Fonseca, belli bir yaştan sonra Yahudiliğe dönmüştür.[652] De Fonseca, Yahudiliğe döndüğüne dair hakkında ihbar yapılınca, Engizisyon'un takibatından kurtulmak için Fransa'ya kaçmış ve orada tıp tahsili yapmıştır. 1702'de, oradan Osmanlı Devletine göç etmiş ve kısa sürede doktor

649 Bkz. M. Franco, "Les Juifs de l'Empire Ottoman au Dix Neuvieme Siecle", R.E.J., 1893, XXII, Nu.51, 114.

650 Franco,"Les Juifs...",114.

* Yeniçeri Ocağı'nın para işleri genellikle Yahudiler marifetiyle idare edilmiştir. 16. yüzyılın sonlarına doğru, aslî hüviyetini kaybederek başıbozuk bir hale gelen Yeniçerilerle olan olumlu-olumsuz ilgileri yüzünden birçok Yahudi hayatını yitirmiştir. (Bkz. Sharon, İsrail..., 172.)

651 Franco, 116.

652 Sharon, Türkiye..., 84.

olarak büyük şöhret kazanmıştır.[653]

Daniel de Fonseca, esas mesleği doktorluk olmasına rağmen, diplomat olarak görev yapmaya başlamıştır. 1709'da, Rus ordularına Pultava'da yenilerek Osmanlı toprağına, Bender'e sığman İsveç Kralı XII. Şarl, Ruslara karşı Osmanlı Devleti'ni kendi tarafına çekmek için De Fonseca'yı aracı olarak kullanmıştır. XII. Şarl'ın kâtibi Neugebour, De Fonseca'nın ve bir Yahudi kadının yardımı sayesinde bu işe Valide Sultan'ı alâkalandırmayı başarmıştır.[654] Ancak, Valide Sultan'ın tavassutu, Osmanlı Devleti'nin bu konudaki tutumunu değiştirememiştir.[655] De Fonseca, Osmanlı Devleti'nde, bazı Avrupa devletlerinin çıkarlarını korumaya çalışmış, Avusturya'ya karşı Fransa tarafını tutmuş ve Macar isyancılarla gizlice mektuplaşmıştır. De Fonseca, ömrünün sonlarına doğru İstanbul'u terk ederek Paris'e yerleşmiştir. Orada tanıştığı Volter, ondan övgüyle söz etmiştir.[656]

2. Osmanlı Devleti'nin Viyana Yahudi Cemaati ile İlgilenmesi

1700-1706 yılları arasında, Osmanlı Yahudilerinden birçok aile Viyana'ya yerleşmiştir.[657]

Osmanlı Devleti ile Avusturya arasında yapılan Pasarofça ve Belgrat antlaşmalarına göre iki ülke vatandaşları, diğerinde ikamet edip ticaretle uğraşabiliyorlardı. Osmanlı Devletinden daha önce Viyana'ya göç etmiş olan Yahudiler de bu antlaşmalar sayesinde rahatça yaşayıp ticaret yapabiliyordu. Buna karşılık Avusturya uyruğunda bulunan Yahudiler, Viyana'da ancak her yıl yenilenmesi gereken özel bir izinle ikâmet edebiliyordu.[658]

Viyana'daki Osmanlı Yahudileri, İmparator VI. Şarl'ın kızı Marie Therese (1717-1780) zamanına kadar rahat bir dönem geçirmişler, ancak bu dönemde, tehlikeli bir durumla karşı karşıya kalmışlardır. Madrid Başpiskoposunun bir mektupla kendisine yaptığı teklifi yerinde bulan Marie Threse, ülkesinde yaşayan bütün

---

653 Bkz. Sharon, Türkiye..., 84.
654 Bkz. Hammer, XIII/135-136.
655 Sharon, Türkiye..., 84.
656 Bkz. Sharon, Türkiye..., 85.
657 Franco, 119; Sharon, Türkiye...,85.
658 Bkz. Franco, 119.

Yahudileri kovmak istemiştir. Bunun üzerine, Viyana'daki Osmanlı Yahudilerinin lideri olan Diego de Aguiler, Temeşvar Yahudilerinden birini, gizlice Osmanlı Sultanına göndermiştir.[659] İstanbul'a gelen bu Yahudi, o dönemde Saray'da Sarrafbaşı olan Yuda Baruh vasıtasıyla Padişah'a bir dilekçe ile durumu arzetmiştir. Padişah, bu dilekçeyi kabul etmiş ve Coronel adında bir Yahudi ile bir "Çavuş"u Marie Threse'e göndermiştir. Bunun üzerine Marie Threse, bir yanlış anlama olduğunu bildirerek Padişah'tan özür dilemiştir. Bu sayede Yahudiler, Avusturya'dan kovulmaktan kurtulmuştur.[660]

3. Acıman Ailesi

İspanya göçmenlerinden olan Acıman ailesi mensuplarından bazıları, mâlî konulardaki yeteneklerinden dolayı, 18. ve 19. yüzyıllarda Saray'da etkilerini hissettirmiştir. Bu aile mensuplarından bazıları, Yeniçerilerin para işlerine baktıklarından dolayı, "Ocak Sarrafı" veya "Ocak Bezirgânı" namıyla anılmıştır.[661]

Acıman ailesinden Yeşaya, I. Mahmut, III. Osman ve III. Mustafa dönemlerinde (1730-1773) Osmanlı Devleti'nin mâlî işlerinde önemli görevlerde bulunmuştur. Yahudi ilim adamlarını koruyarak ve onlara maddî destekte bulunarak Yahudi cemaatine de hizmette bulunan Yeşaya Acıman, hakkında yapılan suç isnadlarından dolayı idam edilmiştir. Kardeşi Eliya da 1807'de bir Yeniçeri tarafından öldürülmüştür.[662]

Acıman ailesinden Meir Acıman, III. Selim zamanında basit bir Yeniçeriyi Sakabaşı yaptırmıştır. Daha sonra da Sakabaşı yaptırdığı bu Yeniçeriyi ziyarete giderken, öldürülmüştür.[663]

Acıman ailesi, dedesi ile aynı adı taşıyan Yeşaya Acıman zamanında tekrar güçlenmiştir. Yeşaya Acıman, malî konularda Saray'da danışmanlık yapmıştır. Ayrıca o, Filistin'de bir Yahudi yerleşim birimi kurmak için girişimlerde bulunmuştur. Yeşaya Acıman, Yeniçeri Ocağının lağvı esnasında, Yeniçerileri desteklediği ve onla-

---

659 Bkz. Franco. 119.

660 Bkz. Franco. 119.

661 Bkz. Sharon. israil.... 172.

662 Bkz. Sharon, Türkiye...91.

663 Bkz. M. Franco, "Les Juifs de l'Empire Ottomanau Dix-Neuviéme Siecle" (Les Juifs...), R.E.J., 1893, XXII, 112; Stella Franko- Çela Zakuto, "II. Mahmut Devri ve Yahudi Bankerler", Şalom Gazetesi, 13 Ekim 1993, 8.

ra para yardımında bulunduğu gerekçesi ile dedesi gibi idam edilmiştir.[664]

4. Hayim Farhi

Farhiler, Şam'ın eski ailelerindendir.[665] Bu ailenin mensuplarından olan Hayim Farhi, 1790'dan itibaren Cezzar Ahmet Paşa'nın hizmetinde bulunmuştur. Napolyon'un, Filistin bölgesini ele geçirmek gayesiyle Yahudileri kendi safına çekmek için Hayim Farhi'den yardım istediği, ancak Farhi'nin bunu reddettiği rivayet edilmiştir.[666] Cezzar Ahmet Paşa, bilinmeyen bir sebepten dolayı, hizmetinde bulunan Hayim Farhi'yi hapse attırmış, bir gözünü oydurmuş ve burnunu kestirmiştir.[667]

1804'te Cezzar Ahmet Paşa ölünce yerine Süleyman Paşa vali tayin edilmiş, bu valinin ölümünden sonra da Abdullah Paşa vali olmuştur.[668]

Cezzar Ahmet Paşa'nın ölümünden sonra tekrar eski itibarını kazanmış olan Hayim Farhi, yetişmesine ve önemli görevlere gelmesine büyük katkıda bulunduğu Abdullah Paşa'yı Bâb-ı Ali'deki itibarını kullanarak vali tayin ettirmiştir. Ancak bir süre sonra Abdullah Paşa, kendisinin vali olmasında katkısı olan Hayim Farhi'yi idam ettirmiştir.[669]

Hayim Farhi'nin idam edilmesi üzerine, Şam'da ikamet eden kardeşleri Salomon, Rafael ve Musa, İstanbul'da büyük nüfuzu olan Çelebi Behor Karmona'dan yardım istemişlerdir. Karmona, Şeyhülislam'dan bir fetva alarak valinin idam edilmesini sağlamıştır. II. Mahmut, kendisinden habersiz olarak yapılan bu işi duyunca öfkelenmiş ve Çelebi Behor'u azarlamıştır.[670] Karmona, bu hareketinden dolayı daha sonra cezalandırılmıştır.

---

664 Sharon, Türkiye..., 91.
665 Franco, Les Juifs...,112.
666 Bkz. Sharon, Türkiye..., 97-98.
667 Franco, les Juifs.., 113.
668 Franco, Les Juifs..., 113.
669 Sharon, Abdullah Paşa'nın, "bir Yahudinin himayesinde olmayı guruna yediremediğinden" dolayı Hayim Farhi'yi idam ettirdiğim öne sürmüştür. (Bkz. Sharon, Türkiye..., 90-91).
670 Bkz. Franco, Les Juifs..., 113-114; Sharon, Türkiye..., 90-91.

5. Yehezkel Gabay, Çelebi Behor Karmona ve Yahudi- Ermeni Çekişmesi

Bağdatlı Yehezkel olarak da anılan Yehezkel Gabay, Bağdat'ın zengin sarraflarındandı. 1811'de, Bağdat valisi küçük Süleyman Paşa'nın isyanı sırasında, isyanı bastırmakla görevli Talat Efendi'ye ve İstanbul'dan gelen diğerlerine yardım ettiği için Bağdat'tan getirilerek Saray kuyumcuları arasına dâhil edilmiştir.[671]

Yehezkel Gabay'ın İstanbul'a getirildiği dönemde Ermeniler, Osmanlı Devleti içerisinde özellikle para işlerinde önemli rol oynamaya başlamışlardı.[672] Bu yüzden, zaman zaman Ermeni-Yahudi rekabeti kızışıyordu. Gabay, bu rekabet yüzünden Saray'da itibarı olan Allahverdioğlu'yu ve iki kardeşini vatana ihanetle suçlayarak idam ettirdi. Darphane müdürü Kazaz Artin'i de Rodos'a sürdürttü.[673]

Gabay'ın Rodos'a sürdürttüğü Kazaz Artin'in oradan kurtulmasını Çelebi Behor Karmona isminde bir Yahudi sağladı. Kazaz Artin, Rodos'tan döndükten sonra Yehezkel Gabay'ın aleyhinde çalıştı ve onun gözden düşmesini sağladı. Gözden düşen Gabay, evinde çok miktarda kıymetli taş bulundurduğu gerekçesiyle takibata uğradı. Önce para cezasına çarptırıldı, sonra da idam edildi.[674]

Bu dönemde etkili olan Yahudilerden biri de Çelebi Behor Karmona'dır. Karmona, İspanya menşe'li bir aileye mensuptur. Karmona ailesinin büyüklerinden olan Moiz Karmona, 18. yüzyılın sonlarına doğru İstanbul'a yerleşmiş, kumaş ticareti ve sarraflıkla uğraşmıştır.[675] Moiz Karmona'nın oğlu Behor Karmona, şap ticareti yaparak zengin olmuş, bu yüzden "Şapçıbaşı" namıyla anılmıştır. Aynı zamanda Yeniçeri Ocağının para işlerini de yönettiği için ona,

---

671 Bkz. Franco, Les Juifs..., 115.

672 İstanbul'dan Eçmiyazin'e her yıl gönderilen surrelerin kesilmesi ile ilgili bir konuşmasında Ermeni sarraf Kazaz Artin, Akif Paşaya; "Devlet-i Aliyye'nin kuvve-i maliyesi Ermenilerin elindedir ve bütün Osmanlı memurlarının parası ve muhasebesi Ermeni sarrafların odalarındadır." diyerek, Osmanlı Devleti'nin mâlî işlerinde Ermenilerin ne denli etkili olduğunu vurgulamaya çalışmıştır. (Bkz. Cevdet Paşa, Tezakir, Yayınlayan Cavit Baysun, TTK. Basımevi, Ankara 1963, III/236).

673 Bkz. Sharon, Türkiye..., 90.

674 Bkz. Sharon, İsrail..., 174.

675 Sharon, İsrail..., 173.

"Ocak Sarrafı" veya "Ocak Bezirgânı" da denilmiştir.[676]

Çelebi Behor Karmona, zenginliği ve Saray'daki itibarı sayesinde, İstanbul Yahudilerinin lideri konumuna gelmiştir. Boğaziçindeki görkemli köşkünde bir din okulu kurmuş ve Yahudiliğe hizmet etmiştir.[677]

Karmona, hapisten kurtardığı Kazaz Artin tarafından gözden düşürülmüştür. Kanunsuz yollardan servet edindiği ve Yeniçeri Ocağının lağvı esnasında Yeniçerilere para yardımında bulunduğu gerekçeleri ile idam edilmiştir.[678]

Karmona'nın idam edilmesi Osmanlı Yahudilerini derinden etkilemiş, adına ağıtlar yakılmıştır. Cenazesine büyük bir kalabalık katılmıştır. Yahudiler, o haftayı oruç tutarak ve dua ederek geçirmişler ve bu olayı, cemaatin başına gelen yeni bir "Tişa be Av" (Kudüs tapınağının yıkılması) olarak nitelemişlerdir.[679]

6. Abraham de Kamondo ve İstanbul Yahudilerinin İç Çekişmeleri

Abraham de Kamondo'nun ailesi, Portekiz menşeli ve Avrupa'nın çeşitli yerlerinde kolları bulunan bir ailedir. İngiltere Başbakanlığı yapmış olan Benjamin Disraeli, Kamondo ailesinin İngiltere kolundandır.[680] Bu aile, önce Portekiz'den Venedik'e göç etmiş, 18. yüzyılda da buradan İstanbul'a gelmiştir.[681]

Kamondo ailesinin en meşhurlarından olan Abraham, 1785'te İstanbul'da doğmuştur. İstanbul'da kardeşleri ile beraber bir banka kurmuş ve Kırım Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'ne borç para vermiştir. Abraham Kamondo'ya İtalya Kralı, yaptığı hizmetlerden dolayı önce Şövalye daha sonra da Kont ünvanı vermiştir.[682] Bu yüzden o, Kont Abraham de Kamondo olarak anılmıştır. Ayrıca, Abraham Kamondo, büyük servetinden ve Yahudilere yaptığı yar-

---

676 Sharon, Türkiye..., 90.
677 Sharon, İsrail..., 173.
678 Sharon, Türkiye..., 91.
679 Franco, Les Juifs..., 116-117.
680 Sharon, Türkiye..., 93.
681 Stella Franko- Çela Zakuto, "II. Mahmut Devri ve Yahudi Bankerler", Şalom Gazetesi, 20 Ekim 1993, 8.
682 Bkz. Sharon, Türkiye..., 93.

dımlardan dolayı "Doğu'nun Rothschild"i lakaplarını da almıştır.[683]

Kamondo ailesinin İstanbul kolu, Abraham Kamondo zamanında Avrupa çapında üne kavuşmuştur. Yahudi liderler İstanbul'a geldiklerinde, Abraham Kamondo tarafından misafir edilmiştir. Herzl öncesi Siyonistlerinden olan Moşe Montefiori, 1840'ta patlak veren kan isnadına karşı Padişah'tan yardım istemek için İstanbul'a geldiğinde Abraham Kamondo'nun tahsis ettiği evde kalmıştır.[684]

Kamondo, Türkçe, Fransızca, İbranice ve Talmud okutulan Peripaşa'daki Yahudi okulunu maddî yönden desteklediği için İstanbul Yahudilerinin önemli isimlerinden Haham İzak Akriş ve Salomon Kimhi (Kamhi) ile arası açılmıştır. Kamondo, bu mekteple Yahudileri fikrî bakımdan terakkî ettirerek cemaat arasındaki cehaleti yok etmek istemiştir.[685]

Ancak, Akriş, Kamondo'nun desteklediği okulda Hıristiyanlık propagandası yapıldığını öne sürerek Kamondo'yu Herem cezasına çarptırmıştır. Birçok Yahudi de, Herem korkusuyla çocuklarını bu okuldan çekmeye başlamıştır.

Kamondo, buna kızmış ve kendisine Herem cezası verdiren Haham Akriş'i Bâb-ı Ali'deki nüfuzunu kullanarak tutuklattırmıştır. Bunun üzerine galeyana gelen birçok Yahudi, Hasköy ve Sütlüce arasındaki Padişah'ın geçeceği yol üzerinde toplanarak Padişah'ın dikkatini çekmek istemiştir. Cuma Namazı için Eyüp Camiine gelmekte olan Sultan Abdulaziz, Yahudilerle ilgilenmiş ve isteklerini sormuştur. Yahudilerin temsilcileri Padişah'a durumu arzetmiş, Padişah da Akriş'in serbest bırakılmasını emretmiştir. Bu olaydan sonra Yahudiler yatışmış ve toplanarak Kamondo'ya verilen Herem cezasını kaldırmıştır.[686]

Kamondo, ömrünün son yıllarında Paris'e göç etmiş ve orada ölmüştür. Cenazesi oradan getirilerek Hasköy mezarlığına gömülmüştür.[687]

---

683 Bkz. Sharon, Türkiye..., 93.
684 Bkz. Sharon, Türkiye..., 93.
685 Haydar Kazgan, Galata Bankerleri, Türk Ekonomi Bankası A. Ş. Yayınları, İstanbul 1991, 192.
686 Bkz. Sharon, Türkiye.... 93-94.
687 Bkz. Sharon, Türkiye..., 94.

D. OSMANLI YAHUDILERININ İKTISADI DURUMU

Osmanlı Devleti'nde Yahudiler, ticaretin her dalında faaliyet göstermiştir. Ancak, mültezimlik, sarraflık doktorluk ve simsarlık gibi dallarda daha çok etkili olmuşlardır. Daha İberya Yahudileri Osmanlı Devleti'ne dalgalar halinde gelmeden önce yerli Yahudiler (Romaniot) Devlet'in birçok iskele ve gümrüğünü iltizama almıştı.

Necibe Sevgen'in Osmanlı Arşivinde bulunan 886-890/1481-1485 yıllarına ait Zimmet Defterinden[688] tesbit ettiğine göre, 886/1481 ve müteakip yıllarda İstanbul, Edirne, Gelibolu v.s. darphanelerde İşaya oğlu Bruto, Süleyman oğlu Arslan, İlya oğlu Musa, Abraham oğlu Azrail, İshak oğlu Sasyay, İlya oğlu Afşalom, Yako oğlu David, İshak oğlu Yako, Yakub oğlu Musa, İshak oğlu Abraham, Yasef oğlu Yasef, Sinan ve Benjamin adında birçok Yahudi sarraf, mültezim ve âmil olmuştur.[689]

Avrupa'nın çeşitli yerinden kovulan ve 15. Asrın ortalarından itibaren Osmanlı Devleti'ne göç eden Yahudilerden birçoğu, burada daha önceden bulunan dindaşlarını örnek alarak mültezimlik işine girmiştir. 983-1043/1578-1633 yılları arasında birçok Yahudi Atina'da, Mısır'da, Dubrovnik'te, Bursa'da, İstanbul'da, Karasi'de, Diyarbakır'da, Vidin'de, Selanik'te, Niğbolu'da, Halep'te hemen hemen ülkenin her yerinde mültezimlik işine girmiştir.[690] Hatta bazen bir bölgenin gümrük ve iskelelerinin çoğu Yahudilerin eline geçince, tüccarlara zararlı olmaya başlamıştır. İstanbul ve Galata kadılarına 990/1582 tarihinde gönderilen bir hükümde, iskele ve gümrüklerdeki emin ve mültezimlerin Yahudilerden olmasının tüccarlara zararlı olduğu belirtilmiş ve Yahudilerin emin ve mültezim olarak görev yapmaması emredilmiştir.[691] Mısır Beylerbeyine 986/1578 tarihinde gönderilen bir hükümde, İskenderiye âmili Samuel Kohen adlı Yahudinin Müslümanlara taaddî (eziyet) ettiği bildirilmiş ve

---

688 Bkz. BOA., Maliye, 17892.

689 Bkz. Necibe Sevgen, "Nasıl Sömürüldük", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi (BTTD), S.13, 48-49.

690 Bu hususta ki belgeler için bkz. BOA., MD. 27, s. 9, sh 1; MD. 27, s. 13, sh. 1; MD. 31, s. 257, sh. 106; MD. 36, s. 771, sh.291; MD. 41, s. 67, sh. 33; MD. 41, s. 838, sh. 391; MD. 41, s. 890, sh. 418; MD. 41, s. 913, sh. 431; MD. 51, s. 36, sh. 11; Ali Emiri Tasnifi, 399; Ali Emiri Tasnifi, 400; Ali Emiri Tasnifi, 175; Ali Emiri Tasnifi, 498.

691 Bkz. BOA., MD. 47, s. 453, sh. 194.

derhal ilişiğinin kesilerek işe karıştırılmaması istenmiştir.[692]

Yahudilerden, bizzat mültezimlik yapanlar olduğu gibi Müslüman mültezimlerin hizmetinde çalışanlar da olmuştur. Selanik kadısına 996/1587 tarihinde gönderilen bir hükümde, Mîzân-ı Harîr mültezimi Hüseyin'in vekili İshak nam Yahudinin ibraz ettiği hükmün tuğrasının ve Defterdar imzasının sahte olduğu bildirilerek mutemed adamlar gönderilmesi istenmiştir.[693]

Yahudiler, bankacılığın gelişmediği 15. ve 16. yüzyıllarda, para naklinin zor olmasından dolayı İstanbul, Bursa, Şam, Halep gibi büyük ticaret merkezlerinde bir bankanın kolları gibi çalışan sistem kurmuştur. Bu sistem sayesinde İstanbul veya Bursa'dan meselâ Şam'a gidecek olan tüccar parayı İstanbul'daki Yahudiye yatırıyor, Şam'daki Yahudiden alıyordu. Yahudiler de bu işten yüzde alıyordu.[694]

Yahudiler, Osmanlı Devleti'nde, Avrupa'daki gibi borç para vererek faiz alma işinde fazla ileri gidememiştir. Bunun sebebi olarak, Osmanlı Devleti'nde çok sayıda vakfın bulunması gösterilmiştir.[695] İhtiyaç sahipleri, vakıflarca desteklendiğinden, faizle borç alma mecburiyeti hissetmiyordu.

Ancak, Yahudilerin yine de faizcilik yaptığı bilinmektedir. Rodos Beyine gönderilen bir hükümde, Rodos Kalesi ahalisine, Yahudilerin fahiş faizle para ikraz ettiklerinden bahsedilmiş ve haddinden ziyade faiz aldırılmaması emredilmiştir.[696]

Michel Febvre de, 17. yüzyılda Türkiye'nin en büyük tefecilerinin Yahudiler olduğunu ve üç ay için yüzde yirmibeş faiz aldıklarını kaydetmiştir.[697] Yahudiler, iç ticarette olduğu gibi, Osmanlı Devleti'nin dış ticaretinde de büyük rol oynamıştır. Bunda, onların Avrupa devletlerinde konuşulan birçok dili bilmelerinin tesiri büyük

---

692 Bkz. BOA., MD. 34, s. 485, sh. 228.

693 Bkz. BOA., MD. 62, s. 473, sh. 210.

694 Bkz. Mustafa Akdağ, Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi. TTK. Basımevi, Ankara 1971, 11/172.

695 Bkz. Ester Benbassa - Aron Rodrigue. Juifs de Balkans, Espace Judéo - İberiques XIV é -XX é Siécles. Editions La Decouverte, Paris 1993, 104.

696 Bkz. BOA., MD. 40, s. 289, sh. 132.

697 Bkz. Michel Febvre, Théatre de la Turquie, où sont representées les chouses les plus remarquables qui s'y passent aujourd'hui, Paris 1682, 378.

olmuştur.[698]

Venedik ile ticaret yapan Osmanlı tacirlerinden Salamon veledi Yasef ve Salamon veledi Yakop, alacaklarını tahsil edemeyince, Divan-ı Humayûn'dan Venedik'e Nâme-i Hümâyûn yazılmıştır.[699]

Yahudiler, bazan yabancı tüccarlar hesabına çalışarak yasak ticaret de yapmıştır. Gelibolu vilayeti kadılarına 988/1580 tarihinde gönderilen bir hükümde, bir Yahudinin yurt dışına çıkarılması yasak malları depolayarak ecnebi tüccarlara verdiği belirtilmiş ve bunun önlenmesi istenmiştir.[700]

Osmanlı Yahudileri, cevahir işi ile de uğraşmıştır. Bazı dönemlerde, Saray'ın mücevher işi tamamen Yahudilerin eline geçmiştir. Bir Osmanlı belgesinde Saray için mücevher alımında bir Yahudi görevlendirildiğinden bahsedilmiştir.[701] 996/1587 tarihli bir belgeden anlaşıldığına göre de, Kiraoğlu adlı Yahudiden üç adet elmas ve iki adet yakut yüzük, Alamanoğlu (Salomon Eşkenazi) adlı Yahudiden elmasla çevrili yakut satın alınmıştır.[702]

16. yüzyılın başlarından itibaren, özellikle Balkan şehirlerinde yaşayan Yahudiler, kumaş dokuma işinde önemli bir yere sahip olmuştur. Selanik, yünlü kumaş (Çuha) dokuma merkezi olmuş, Edirne, Larisa, Trikala, Rodos, Safed, yünlü kumaş üretiminde önemli yer tutmuştur.[703] İspanya'dan gelen Yahudiler, dokudukları çuha'yı Sultan'a sunmuşlar ve Yeniçerilerin elbisesi için gerekli olan çuhayı üretmeyi taahhüt etmişlerdir.[704] 16. ve 17. yüzyıllarda hemen hemen Yahudilerin "Gedik"i haline gelen kumaş dokumacılığı için büyük kolaylıklar sağlanmıştır. Devlet, Yahudilere, kumaş dokumak için gerekli hammaddenin temini ve diğer hususlarla ilgili kolaylık sağlamak amacıyla hükümler yayınlamıştır.[705]

---

698 Pierre Belon, Les Observations de Plüsieurs Singularite et Choses Memorable. Trouve en Grece, Asie. Ludée, Egypte, Arabie, Autres Pays Etrangers, Paris MDLXXXVIII.

699 Bkz. BOA., MD. 39, s. 255, sh. 103.

700 Bkz. BOA., MD. 39, s. 670, sh. 342.

701 Bkz. BOA., MD. 47, s. 576, sh. 240.

702 Bkz. BOA., MD. 64, s. 390, sh. 150.

703 Benbassa - Rodrigue, 107; Braudel, 1/292.

704 Bkz. İ. S Emmanuel, Histoire de L'İndustrie...,15.

705 Bu hükümler için bkz. BOA., MD. 27, s. 646, sh. 273; MD. 27, s. 655, sh. 275; MD. 29, s. 266, sh. 109; MD. 31, s. 124, sh. 48; MD. 36, s. 738, sh.

Ancak, 18. yüzyıldan itibaren kumaş dokumacılığı gerilemeye başlamış ve dışardan kumaş ithal etme ihtiyacı hâsıl olmuştur.

Osmanlı Yahudilerinin etkili olduğu işlerden biri de esir ticaretidir. Yahudiler, genellikle harp zamanlarında ordunun gerisine giderek ucuz fiata harp esiri satın alıp İstanbul'a getirmiş ve onları yüksek fiatlarla satmıştır.[706] Ancak, esirlerin Müslüman olmalarını engelledikleri gerekçesiyle, Yahudi ve Hıristiyanların esir kullanmaları yasaklanmıştır. Bu yasağa pek riayet edilmediği, bu konuda sık sık hüküm yayınlanmasından anlaşılmaktadır.[707] Devlet esirlerle ilgili işlerinde Yahudileri de görevlendirmiştir. Örneğin, Edirne'ye kadar yol üzerindeki kadılara gönderilen bir hükümde, Salamon nam Yahudinin firar eden mîrî esirleri teşhiste ehl-i vukûf olduğundan, kendisine yardım edilmesi emredilmiştir.[708] Mantran, esir pazarında Yahudilerin öncelikli bir yere sahip olduğunu belirtmiştir.[709]

16. yüzyılın sonlarına doğru, Osmanlı Devleti'nde Yahudiler, akçenin değerini düşüren bazı hadiselere karışmıştır. Birçok Yahudi kalpazanlık yapmıştır.[710] Bu hadiseler, Yahudilere karşı toplum içinde hoşnutsuzluk meydana getirmiştir. Yahudilerin ve bazı sarrafların yaptığı kalpazanlık yüzünden piyasada birçok kızıl ve kırkık akçe dolaşmaya başlamıştır. Bakır paraya yaldız sürülerek gümüş paraya benzetilene "Kızıl Akçe", gümüş paraların etrafını kırparak vezni düşürülene de "Kırkık Akçe" denilmiştir.[711]

Kızıl ve kırkık akçe işine karışanlar, genellikle Yahudiler arasından çıkmıştır. 973/1565 yılında Edirne Kadısı'na gönderilen bir hükümde, Rumeli caniplerinden haraç toplayıp gelen haraççıları ve

281; MD. 43, s. 27, sh. 15; MD. 53, s. 139, sh. 51; MD. 58, s. 762, sh. 300.

706 Bkz., Ziya Şakir, "Türkiye Yahudileri", Millet Mecmuası, 23 Ekim 1947, S. 90, 1.

707 Bu hükümler için bkz. BOA., MD. 3, s. 525, sh. 235; MD. 3, s. 684, sh. 309; MD. 27, s. 409, sh. 179; MD. 42, s. 998, sh. 324; MD. 43, s. 71, sh. 34; MD. 73, s. 932, sh. 422.

708 Bkz. BOA., MD. 52, s. 407, sh. 162.

709 Bkz. Mantran, I/103.

710 Kalpazanlık yapan Yahudiler hususunda bkz. BOA., MD. 3, s.545, sh. 217; MD. 58, s. 22, sh.4.

711 Bkz. Sevgen, BTTD., Sa. 17, 62.

mîrî akçe ile gelenleri, sarrafların ve Yahudilerin şehre girmeden karşılayıp, mühürlü akçeyi çözdürüp bir mikdar ziyade ile satın alıp kem ayar altın verdikleri ve aldıkları akçenin kenarlarını kırktıklarından bahsedilmiş ve böyle hadiselere karşı uyanık olunması emredilmiştir.[712] Ancak, piyasada kızıl ve kırkık akçenin çoğalması engellenememiştir. 980/1572 tarihinde, İstanbul kadısına hitaben yeni bir hüküm yazılmış ve bu hükmün birer nüshası bütün vilayetlerin kadılarına gönderilmiştir. Bu hükümde, 'Yahudi ve bazıları" nın akçe kırkmayı adet haline getirdiğinden ve Hazine-i Amire'ye dahi kırkık akçe girdiğinden bahsedilerek ellerinde kızıl akçe olanların bu akçeleri denize dökmeleri, kırkık akçe olanların da Darphane'de tekrar kestirmeleri istenmiştir.[713] Para kırpma işi bütün topluma zarar verdiği için, o dönem Selanik Yahudilerinin dînî liderlerinden olan Salomon haKohen, 1584'te, para kırpan Yahudilerin Herem cezasına çarptırılacağını açıklamıştır.[714]

Mustafa Akdağ, büyük paralar elde etmek için Yahudilerin paraların etrafını kırkmalarının Osmanlı Devleti'nin para düzenini bozduğunu kaydetmiştir.[715]

Buna karşılık Halil İnalcık, o dönemde meydana gelen enflasyonun esas sebebinin piyasaya fazla miktarda Amerikan gümüşünün girmesi olduğunu ileri sürmüş ve Yahudi kalpazanların faaliyetlerinin asıl sebep olmayıp araz olduğunu kaydetmiştir.[716] Ahmet Refik de paranın değerinin düşmesinin başlıca sebebi olarak Yahudi kalpazanları görmüş ve bu hususta şunları kaydetmiştir: "Meskûkât rayicinin düşmesine başlıca sebep, Yahudilerdir. II. Bayezid devrinden sonra, Türkiye'ye iltica eden Yahudilerin ilk işleri kendilerini himaye eden Türklerin servet menbalarını ellerine geçirmek oldu. Ordunun itaat ve inzibatı para ile temin ediliyordu. Para, Yahudi eline geçince, değil yalnız kendi şeklini, Devlet'in idare ve inzibat şeklini bile değiştirdi. Birkaç Yahudinin meskûkâttan çalması ve servet yapması yüzünden asırlarca Türk ve Müslüman kanı dökül-

712 Bkz. BOA., MD. 6, s. 1133, sh. 520.
713 Bkz. BOA., MD. 19, s. 69, sh. 26.
714 Bkz. Emmanuel, 269.
715 Bkz. Mustafa Akdağ, Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, Bilgi Yayınevi. Ankara 1975, 41.
716 Bkz. Halil İnalcık, Osmanlı İmparatorluğu, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993, 180.

dü."[717]

Yücel Özkaya, 18. yüzyıl boyunca dışarıya altın kaçırmanın mevcut olduğunu, Yahudi ve İranlı tüccarların Mısır'a ve İran'a altın kaçırdığını ve bunun önlenmesi için 1718 yılında çeşitli hükümler yazıldığını kaydetmiştir.[718]

Yahudi olsun olmasın, Osmanlı Devleti'nde meydana gelen karışıklıklarda, kalpazanların büyük etkisi olmuştur. Nitekim 1588'de meydana gelen ve Ermeni dönmesi Doğancı Mehmet Paşa'nın idamı ile sonuçlanan Yeniçeri isyanına, Darphane mültezimi olan bir Yahudi sebep olmuştur. Yasef Nasi'den beri meskûkât işlerinin Yahudilerin eline geçtiğini belirten Hammer, Darphane mültezimi Yahudinin, Defterdar Mahmut'a asker mevacibinin te'diyesi (maaşının ödenmesi) için getirdiği sikkeleri kabul ederse, kendisine 200.000 akçe takdim edeceğini bildirdiğini, ancak Defterdarın bunu şiddetle reddettiğini kaydetmıştir.

Defterdarı bu işe razı edemeyen Yahudi, Doğancı Mehmet Paşa'ya müracaat ederek Defterdara vaadettiği parayı ona vermiş ve sikkelerin kabul edilmesini sağlamıştır. Bu haberi alan Yeniçeriler isyan etmiş, Doğancı Mehmet Paşa ile bu işte hiç suçu olmayan Defterdarın idamını istemiş ve bunlar idam edilmiştir.[719]

1600 yılında meydana gelen ve para tağşişinde parmağı olduğu öne sürülen Ester Kira'nın öldürülmesi ile sonuçlanan Sipahi isyanı da, Sipahilere düşük değerli para dağıtılmasından kaynaklanmıştır. Bu isyanda, Sipahiler, paranın değerinin düşmesine Ester Kira'nın sebep olduğunu öne sürmüştür.[720]

Osmanlı Yahudilerinin tıp alanında da önemli etkileri olmuştur.[721] Nikolay, 17. yüzyılın sonlarına doğru Türkiye'de özellikle de İstanbul'da doktorluk yapan birçok Türkün bulunduğunu, ancak

---

[717] Ahmet Refik, "Osmanlı imparatorluğunda Meskukat", TOEM., (1340) Sa. 78, Nu. l, 368 -369.

[718] Bkz. Yücel Özkaya, XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşanası, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985, 276.

[719] Bkz. Hammer, VII/2144-2145; Necibe Sevgen. BTTD., Sa.17,63-64.

[720] Bkz. Selanikî, 11/855.

[721] Yahudi doktorlar için bkz. Abraham Galante, Medecins Juifs au Service de la Turquie, İmprimerie Babok, İstanbul 1938.

Yahudi doktorların da azımsanamayacak nispette olduğunu belirtmiştir. Yahudi doktorların, teorik olarak öğrendiklerini icra ettiklerini, bu teorik bilgilerinin Arapça, İbranice ve Yunanca bilgilerinden dolayı, tıp ilmi ile ilgili eserleri tetkik edebilmelerinden geldiğini kaydetmiştir.[722]

Yahudi doktorlar arasında Saray doktoru olanlar da çıkmıştır. Kumbaracızade İzzet'in 1618 tarihli bir belgeye dayanarak verdiği bilgiye göre, o dönemde Saray'da yirmi Yahudi doktor görev yapmıştır.[723]

Saray'da görev yapan Yahudi hekimler hakkında zaman zaman önemli hadiselerin seyrine etki edenler de çıkmıştır. Hamon ailesine mensup doktorlar ve Salomon Natan Eşkenazi bunlardandır. Ayrıca, Fatih Sultan Mehmet ve II. Bayezit'in Yahudi doktorlar tarafından zehirlenerek öldürüldüğüne dair iddialar da ileri sürülmüştür. (Bu rivayetlerle ilgili açıklamaları daha önce yapmıştık.)

17. yüzyılda Osmanlı Devleti'ne seyahat yapmış olan Michel Febvre İstanbul, İzmir, Halep, Selanik, Kahire gibi büyük şehirlerde yaşayan Yahudilerin sarraflık, bankacılık, para tağşiş etmek veya kırpmak, tefecilik, sırmacılık, eski şeyleri satın alarak yeni gibi yaparak satmak, simsarlık, doktorluk, eczacılık, tercümanlık gibi işlerle iştigal ettiğini kaydetmiştir. Ona göre Yahudiler, bu meslekleri hem çok para getirdiği, hem de az yorucu olduğu için seçmektedir. Üstelik bu mesleklerde başkalarını kandırmak daha kolaydır. Febvre, günlük işlerini takip ettirmek ve alım-satım işlerini yaptırmak için Yahudi bulundurmayan zengin Türk ailesi olmadığını belirtmektedir.[724]

D'Ohsson, 1788'de yayınladığı kitabında, Yahudilerin özellikle simsarlık, alım-satım ve finans işleri ile uğraştıklarını kaydetmiştir.[725] Vivien de Saint-Martin de, Yahudilerin yorucu işlerden nefret

---

722 Bkz. Nicolas de Nicolay, Discours et Histoire Veritable des Navigations Pregrination et Voyages Fait En la Turquie, Anvers 1586, 114.

723 Bkz. Kumbaracızade İzzet, Hekimbaşı Odası, İlk Eczane, Baş-Lala Kulesi, İstanbul 1933, 30.

724 Bkz. Febvre, 376.

725 Bkz. İgnace Mouradja D'Ohsson, Tableau Generale de l'Empire Ottoman, Paris 1788, IV/208.

ettiklerini, bankacılık ve ticaretle uğraştıklarını belirttikten sonra, bir Türk'ü veya bir Hıristiyanı aldatmak onların inançlarının gereği olduğu için, Bâb-ı Ali'nin güvenini kaybettiklerini, bundan dolayı da sarraflık işinde Ermenilerin daha fazla hâkim olmaya taşladığını yazmıştır.[726]

17. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin ticaretinde önemli bir yer işgal eden, sarraflık ve bankerlik işini hemen hemen tekeline almış olan Yahudiler, 18. yüzyılın ortalarından itibaren bu avantajlı konumlarını kaybetmeye başlamışlardır. Nitekim bu dönemden sonra yazılmış kitaplarda da Yahudilerin genellikle el sanatları, işportacılık gibi işlerce daha çok iştigal ettiği belirtilmiştir.[727]

Bu durum, İzmir Bedelât-ı Askeriyye Defterinde de açıkça görülmektedir. 1313-1316/1895-1899 tarihine ait olan bu deftere göre İzmir Yahudileri arasında, sarraflık, simsarlık, manifaturacılık gibi çok para getiren işler yapanlar olmasına rağmen, çoğunluğu el sanatları ile uğraşıyordu. Ayrıca, hamallık ve işçilik yapanlar da vardı.[728]

Yahudilerin nüfuz ve itibarını 18. yüzyılın ilk yarısından itibaren kaybetmeye başlamalarında, Avrupa'nın çeşidi yerlerde bulunan dost ve akrabalarıyla ilişkilerinin kopmaya başlaması, Rum ve Ermenilerin rekabete başlamalarının etkisi olmuştur.[729] Ayrıca, Kapitülasyonlardan yararlanarak, Osmanlı Devletinin iç işlerine karışan Avrupalıların, antisemitik düşünceye sahip olması, Saray'daki devşirmelerin, Yahudilerin yerine Rum ve Ermenileri tavsiye etmesi[730] gibi faktörlerin rol oynadığı da ileri sürülmüştür.

---

[726] Bkz. M. Vivien de Saint-Martin, Description Historique et Geographique de l'Asie Mineure, Librairie de la Société de Geographie, Paris 1852,II/423-429.

[727] Meselâ bkz. Kesnin Bey, Le Mal D'Orient, Meurs Hırques, Paris 1887, 236-237.

[728] Bkz. İzmir Bedelât-ı Askeriyye Defteri, 1313-1316/1895-1899.

[729] Bkz. Paul Coles, Avrupa'da Osmanlı Tesirleri, Çev. Vecdi Bürün, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1975, 169.

[730] Bkz. Hasan Köni, "Sosyo-politik Açıdan Türk Musevileri", Musevilerle 50." Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, 24.

\

IV. BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE YAHUDİLERİN DİNİ VE SOSYAL YAŞAYIŞI

Osmanlı Yahudilerinin dinî ve sosyal hayatlarını ayrı ayrı ele almak güçtür. Çünkü din, onların hayatının her safhasında kendini hissettirmektedir. Osmanlı Yahudisi, dinî bakımdan hem ferdî olarak kendi iç kontrolü, hem cemaatinin, hem de din adamlarının kontrolü atandadır. Yaptığı işlerde, din adamlarının koyduğu kurallara göre hareket etmek zorundadır. İster dinî sahada, isterse ticarî sahada olsun, onların koyduğu bir kuralı ihlal ederse yargılanacağı yer Bet-Din'dir; yani hahamlar tarafından yargılanacaktır. Ayrıca, cemaat yöneticileri, hem dinî hem de diğer konularda ihlal yapılmaması için çok sıkı denetim yapmaktadırlar.

Yahudilerde hayat, dini tamamen içine alıyor, din de hayatın her kısmına giriyor ve onu tamamen kuşatıyor. Yiyeceklerle, sağlıkla, giyeceklerle, ticaretle ve sosyal ilişkilerle ilgili kurallar günleri ve saatleri dolduruyor. Ferdin, şahsî ve sosyal hayatını, iktisadî ilişkilerini, ahlakını ve aile ilişkilerini tamamen kapsıyor. Kural, kanun, adalet tamamen Talmud'dan geliyor. Kutsal metinlerin tefsiri tüm boş zamanları işgal ettiği gibi ferdin düşünce alanını da işgal ediyor. Her Yahudinin gün boyunca birçok defa tekrar ettiği "Şema İsrail (Dinle İsrail)" duasında da tenbih edildiği gibi, Yahudi, yatarken, seyahatte iken, çalışırken kanunu devam ettiriyor.[731]

Osmanlı Devleti, diğer Gayrimüslimlere olduğu gibi, Yahudilere de dinî inançlarına göre yaşama konusunda gerekli her türlü kolaylığı göstermiştir. Bu yüzden Yahudiler, adeta devlet içinde devlet gibi, yöneticilerini kendileri seçmiş ve kendi aralarında tamamen Yahudiliğin kurallarına bağlı kalarak yaşamışlardır. Geldikleri yere göre topluluklar kurmuşlar (Evora, Kastilya, Aragon...) ve her

[731] Nehama, VI/361.

topluluk horoz, bal arısı, boynuz gibi semboller kullanmıştır.[732]

Osmanlı Yahudileri, dünyanın her tarafındaki Yahudiler gibi, dinî ve millî ideallerini gerçekleştirmek için dinî kurallara uymaya kendilerini mecbur hissetmişlerdir. Onlar, asırlar boyunca çok kalabalık ve güçlü topluluklar arasında serpilmiş bir durumda yaşamalarına rağmen, dinî kurallarına ve millî ideallerine bağlı kalmaları sayesinde yok olup gitmemişler ve dünyada şimdiki etkin konumlarını elde etmişlerdir.

Osmanlı Yahudilerinin hayatında, Şabat en önemli gündür. Bu günün kutsallığını korumak için son derece özen gösterilirdi. Hazırlığa perşembe akşama doğru başlanırdı. Üst-baş, odalar temizlenir ve düzenlenir, evde tam bir bayram havası meydana getirilirdi.[733] Erkekler, Şabat kurallarına uymaları için hanımlarını tenbih eder, hahamlar, onların görevlendirdiği kişiler ve dinî gayreti fazla olanlar, cadde ve sokaklarda dolaşarak bu günün kurallarına uymak için Yahudi dükkânlarını kapattırırdı. Onları bir an evvel evlerine dönmeleri için ikaz ederlerdi. Patronlar, cuma akşamı olmadan işçilerine ödeme yaparlardı. Şabat'tan dolayı, Yahudilerin yoğun olduğu çarşılar sessizlik içine bürünürdü.[734]

Şabat gününde, sakinlik ve huzur çok önemli idi. Bir yas durumu bile olsa aşırı biçimde ağlamaktan, sızlamaktan kaçınılırdı. Şabat gününde, Hz. Musa'nın halkına Man (yiyecek) aramak için oturduğu yeri terk etmesini yasaklaması[735] temel alınarak bunun üzerine diğer yasaklar bina edilirdi. Ancak, Talmud Tora herkesin malı sayılarak şehrin içinde dolaşmaya izin veriliyordu. Bu günde, evlerde ateş yakılmazdı. Doğum, yangın ve ölüm gibi olağanüstü durumlarda lamba yakmaya izin verilirdi.[736]

Yahudiler cemaatle birlikte ibadete çok önem verirlerdi. İçlerinden en gevşekleri bile, Şabat'ta ve bayramlarda cemaatten kaç-

---

[732] Bkz. Paul Dumont, "La Structurc Social de la Communaute Juive de Salonique â la fin du Dix Neuvieme Siécle", Revue Historique, Nu. 263, Avril-Juin 1980, 369.

[733] "Les Juifs de L'Orient", Archives İsraélites de France (AİF), Nu: 2 (1841). sh. 220.

[734] Bkz. Nehama, VI/374.

[735] Bkz. Çıkış, XVI/25-27.

[736] Bkz. Nehama, VI/375.

maz, Pazartesi ve Perşembe günleri Tora okumaya giderlerdi. Dindar Yahudiler, sabah erkenden kalkarak dinî temizliğini yaparak çömelmiş bir durumda Tapınağın (Süleyman Mabedi) yıkılışına ve Yahudilerin dağılışına ağlardı. Bu hazırlıktan sonra ibadetini yapmak için sinagoga giderdi. İbadete gitmek üzere sabah kalkamayanları uyandırmak için gayretli insanlar sokaklarda bağırarak onları uyandırırdı. İbadet bittikten sonra Mezmurlardan bir parça okunur ve Talmud'dan bir kısım tâlim edilirdi. Sinagogdan çıkınca yavaş yavaş işyerine gidilirdi. Mezmur okunması, iş yerinde de devam ederdi.[737]

İbadet sadece sinagoglarda yapılmaz, Yeşivalarda ve diğer okullarda da yapılırdı. Bazı zenginler, evinde Minyan'ı tamamlar ve haftalık ibadetlerini yaparlardı.[738]

Sabahları ve akşamları sinagoglar ve özel ibadethaneler dolardı. Ancak, evlerde, dükkânlarda, avlularda ve sokak kenarlarında da ibadet yapılırdı. Bu yüzden, din adamları, kutsal şeylere saygısızlık yapma durumunda kalınmaması için, ibadet yapılan yerlerin düzene konulmasını ve temiz tutulmasını isterlerdi.[739]

Yom Kippur[(*)] ve Tişabeav'da, bazı dindar Yahudiler, günahtan pişmanlığın bir işareti olarak, ayaklarında keçe patikler olduğu halde sinagoga giderlerdi. Bu iş dinî olmamasına rağmen uzun zaman uygulandığı için engellenemiyordu. Kippur gününde mahzun olmaya dikkat edilir, ağlama, sızlama artırılırdı. Bu günde, acı çekmek için gönüllü olarak bahane aranırdı. Ölüler ziyaret edilerek onlarla hemhal olunurdu. Onlara hastalık, evlenme, doğum, seyahate gitme, seyahatten dönme, kazanç, kayıp, üzüntü, keder anlatılırdı. Onlardan, kötü talihi yenmek ve şansı iyiye döndürmek için şefaat dilenirdi. Osmanlı Yahudilerindeki ölüler kültü, özellikle Zohar'ın etkisiyle gelişmiştir.[740]

Febvre, Yahudilerin, ölülerini, Eski İbranilerin, Mısır'dan ata-

---

[737] Bkz. Nehama, VI/ 377.

[738] Bkz. Nehama, VI/117.

[739] Bkz. Nehama, VI/117.

[(*)] **Yom Kippur:** Yahudilikte af ve Tövbe günü olan. Yom Kippur'da, İsrailoğullarına Tanrı tarafından mağfiret edilmektedir. (Bkz. Mehmet Katar, Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâm'da Tövbe, Töre, Ankara 1997, 64-72).

[740] Bkz. Nehama, VII. 378-379.

larının kemiklerini taşıdıklarını taklid ederek, babalarının bulunduğu yere gömme konusunda büyük titizlik gösterdiğini belirtmiştir.[741]

Osmanlı Yahudileri, ibadete büyük önem veriyorlardı. Adetlere uymayı ve dindarlığı gözlemek için özel görevliler vardı. Her sinagogun, her ibadet yerinin yanında, dinî kurallara uyulup uyulmadığını denetlemek üzere görevli insanlar bulunuyordu. Bu denetim, Veba hastalığı, yangın veya doğal afetlerin olduğu zamanlarda, başlarına gelen felaketlerin, dinî kuralların ihlalinden dolayı olduğu düşünülerek daha sıkı yapılıyordu.[742]

Osmanlı Yahudileri arasında, Kabbalist faaliyetler de çok yaygındı. Özellikle 17. yüzyıldan itibaren, Kabbalist faaliyetler iyice artmış ve Zohar onlar için en mükemmel kitap haline gelmişti. Bu dönemden itibaren muskacılık da önemli bir yer tutmaya başlamıştı. Hastalan iyileştirmek, kötü gözlerden korunmak için muska yaptırılıyor, falcılar da revaç görüyordu.

Osmanlı Yahudileri, yiyecek içecek konusunda da dînî kurallara uymaya büyük özen gösteriyordu. Kendi kasaplarından başkasının kestiği eti yemiyorlardı. Ayrıca, etin kanını tamamen çıkarıyorlardı. Ette en ufak bir benek görürlerse onu yemiyorlardı.[743] Onlar, pulu olmayan balığı da yemiyorlardı. Bu konuda Sefaradlarla diğer Yahudiler arasında görüş ayrılığı ortaya çıkıyordu.[744]

Evliya Çelebi, Yahudilerin yiyecek konusundaki titizliklerini şu şekilde ifade ediyor: 'Amma bu lokmacı ve gözlemeci dükkânlarında birer Yahudi dîdebân (gözetleyici) vardır. Zira Yahudiler, susam yağı yerler, Müslümanlar ise sarıyağ (tereyağ) yerler. Şayed sarıyağ koyarlarsa Yahudiler o dükkândan almazlar ve yemezler. İşte o dîdeban hangi yağ ile yapıldığını anlamak içündür. Acâib mutaassıb adamlardır."[745]

Evliya Çelebi, Yahudilerin içecekleri şarabı da kendilerinin yaptıklarını belirtir. O, bu konuda; "hatta şarab denilen mel'ûnu bile başkasından alıp içmezler" diye kaydeder.[746]

---

741 Bkz. Febvre, 382.
742 Bkz. Nehama, VI/370.
743 Bkz. Febvre, 380.
744 Bkz. Belon, 117.
745 Evliya Çelebi, 539.
746 Bkz. Evliya çelebi, I/667.

Yahudiler, hayatlarının her safhasında dinî kurallara riayet ederlerdi. Hamile kalan kadınlara büyük itibar gösterilir, uğursuz sayılan her şey ondan uzaklaştırılırdı. Doğumdan sonra, çocuğun ve annenin selâmeti için dinî adetler vardı. Çocuğu ve anneyi korumak için muska ve nazarlık kullananlar çoktu. Nazar değmesini önlediğine inanılan sedef otu, annenin yakınında bulundurulurdu.[747] Doğan çocuğu, Tarın'nın Hz. İbrahim ile yaptığı ahidin nişanı olarak sekizinci gününde sünnet ederlerdi. Sünneti zenginler evlerinde, fakirler sinagogda yaptırırdı.[748] Sünnetten önceki gece boyunca, bebeği ve annesini korumak amacıyla Tevrat okunup dua edilirdi.[749]

Düğün törenlerinde de dinî birçok uygulama yapılırdı. Nikâhtan evvel, gelin "mikve" denilen dinî arınma havuzuna batırılırdı. Nikâh töreni, sinagogda veya kapalı bir yerde yapılırdı.[750]

Ölmek üzere olan kimsenin yakınları, haham çağırırdı. Haham hastanın başında dua okurdu. Hasta iyice ağırlaşınca hastanın yanına yaklaşılarak yüksek sesle "Şema İsrail" (Dinle İsrail) duası okunurdu. Hasta ölünce, gözüne beyaz bir bez bağlanır, başına ve ayakucuna yanan iki mum konurdu. Ölü, iç ve dış temizliği yapıldıktan sonra tabuta konurdu. Ölünün yakınları, onun sağ elini öperek son kez af dilerlerdi. Ölü sinagoga götürülerek orada dinî tören yapılırdı.[751]

L'Univers İsraélite'de yayınlanan bir makaleden, Osmanlı Yahudileri arasında dualist inançların da bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu makalede kaydedildiğine göre, Osmanlı Yahudileri arasında bir cin ve bir meleğin hâkimiyeti inancı vardı. Ölümüne kadar insana iki melek refakat ediyordu. İyi melek insanın sağında, kötü olanı da solunda bulunuyordu. Ayrıca atmosfer, Şedim denilen ruhlarla dolu idi. Çocuklara gelen hastalıkların çoğunun bu ruhlar tarafından getirildiği inancı vardı. Çocuk yere düştüğünde, Şedim için çocuğun içine girme fırsatı doğuyordu. Anneler, çocuk yere düşünce, hemen etrafına şeker serperlerdi. Çünkü şedimlerin, şekeri çok sevdiği

---

747 Bkz. Osmanlı İmparatorluğundaki İspanya Yahudileri, Derleyen Ester Juhasz, Kudüs 1989, 15.

748 Bkz. Baudin, 68-69.

749 Juhasz, 16.

750 Bkz. Juhasz, 11-12.

751 Bkz. Baudin, 72-75.

inancı vardı. Anneler, onlara şeker vererek çocuklarına kötülük yapmalarını önlemek isterlerdi.[752]

Yukarıda bahsettiğimiz makaleden, Osmanlı Yahudileri arasında Mesih inancının 19. yüzyılın sonlarında çok canlı olduğu da anlaşılmaktadır. Bu makaleye göre, Selanik Yahudileri, bir Türke borç para verirlerse, sözleşmeye şunları da kaydederlerdi: "Senedin günü gelmeden önce Mesihimiz gelirse borç hemen ödenecek."[753]

A. YAHUDİLERİN DİNİ KURUMLARI

Osmanlı Yahudileri, dinî merkezli bir yönetime sahipti. Cemaatin yönetiminde din adamlarının önemli bir yeri vardı. Her topluluğun şefi hahamdı. Suçluları hahamlar cezalandırır,[754] Yahudi toplumunun tamamını ilgilendiren kuralları onlar koyardı.[755]

Hahamlar, Yahudi cemaatini Talmud ve Şulhan Aruh'taki kurallara göre yönetiyorlardı. Bazan, yönetim aristokrat ailelerden gelen ve babadan oğula geçen hahamlarca sağlanmasına rağmen Hahamlık, doğumla elde edilen bir imtiyaz değildi. Hahamlar da toplum içinde ayrı bir sınıf teşkil etmiyordu. Haham olmak için, gerekli dinî bilgilere sahip olmak yeterli idi.[756]

Haham, sadece din adamı değil, aynı zamanda halkın hem medenî hem de ticarî bütün meselelerine vakıf birisidir. O, hem eğitimci, hem din adamı, hem de kanun koyucu ve yargıçtır.[757] Halkın günlük işlerinde her zaman önderlik etmektedir. Açılışlara katılmakta, evlilik törenlerini idare etmektedir. Onun emirleri kanundur ve bu emirlere herkesin uyması zorunludur.[758]

Osmanlı Devleti, Gayrimüslimleri kendi iç işlerinde tamamen serbest bırakmıştı. Osmanlı Devleti'ne göç ederek geldikleri yerlere

---

752 "Les juifs Turquie", L'Univers Israélite, Anné 33, Nu. 6, 15 Kasım 1877, 236-237.

753 "Les juifs Turquie", L'Univers İsraélite, Anné 33, Nu. 6, 15 Kasım 1877, 236-237.

754 Emmanuel, 68.

755 Nehama, V/41.

756 Gilles Veinstein, "Salonique 1850-1918", 47.

757 Bkz. Nehama, VI/118.

758 Nehama, VI/118.

göre cemaat oluşturan Yahudiler de kendi iç işlerini kendi kanunlarına göre idare ediyordu. Yahudilikte, Hıristiyanlarda olduğu gibi hiyerarşik yapı olmadığı için, her cemaat kendi kararını kendi verebiliyordu. Bu cemaatların bağımsızlığı o kadar kesin idi ki, şehrin en nüfuzlu kişisi, en küçük cemaatin işine bile katiyen karışamıyordu.[759] Ancak 16. yüzyıldan itibaren ticarî, dinî ve diğer şartlar, onları ortak bir organizasyon kurmaya itmiştir Selanik ve İstanbul'da şehrin en bilgili ve en etkili Hahamlarından oluşan bir üst yönetim oluşturmuşlardır. Bu üst yönetim, cemaatin uyması gereken kuralları düzenliyor ve yönetmelikler hazırlıyordu.

Bu yönetmelikler her on yılda bir yenileniyordu. Şehrin Yahudilerinin tamamını ilgilendiren bazı durumlarda hahamlar konseyi bir araya gelerek yayınlanan yönetmeliklerde değişiklikler yapıyor, daha sonra bu değişiklikler, şehrin diğer hahamları tarafından tasdik ediliyordu. Bu değişiklikler, genellikle Devletle olan münasebetler, vergiler, Yahudi kölelerin kurtarılması ve yeni gelen göçmenlerin iskânı gibi konularda yapılıyordu.[760] Yahudi cemaatinin her türlü eğitim ve sosyal işleri hahamların gözetiminde idi. Düşkünlere yardım işlerini de hahamlar organize ediyorlardı. Onlar bu işleri yaparken genellikle "Millet Sandığı"nın gelirlerini kullanıyorlardı. Bu gelirler genellikle aidatlardan ve bazı yiyecek ve içeceklerden alınan "Gabele" tabir edilen vergilerden geliyordu. Gabele, Yahudilerin tükettiği yiyecek içeceklerden alınan dolaylı bir vergi idi.[761]

Devlet, bu hususta hahamları yetkili görüyordu. Edirne'de, bu vergilerin Hahambaşılığa verilmesine bir kısım Yahudinin karşı çıkması üzerine durum İstanbul ve tevabii Hahambaşı Kaymakamlığı tarafından bir takrirle hükümete bildirilmiş ve bunun üzerine; "Yahudilerin eskiden beri birbirlerinden satın aldıkları peynir, arak ve et gibi yiyecek maddelerinden narh-ı carîsinden fazla alınacak paranın Hahambaşılığa verilmesi gerektiği ve bunun fakirlere ve Millet işlerine sarf edileceğine" dair hüküm sadır olmuştur.[762]

Hahamlar, Yahudiler tarafından işlenecek günahları engel-

[759] Bkz. Emmanuel, 70.
[760] Bkz. Emmanuel, 70-71.
[761] Bkz. Emmanuel, 125.
[762] Bkz. BOA., GMD., Nu. 18, sh. 154.

lemekle de görevli idi. Hahambaşı Yasef Mitrani (ö. 1639), üç kişiden oluşan bir komisyon kurarak bu konuda çok titiz davranmıştır.[763]

Hahamlar, millet arasında yaygın hale gelip de üstesinden gelemedikleri işler için Devlet'e başvurmuşlardır. 1200/1785 tarihli bir belgeden anlaşıldığına göre, İstanbul'da çalıcı ve dâirecilerin, çalıcılık ve dâirecilik bahanesi ile kocası olmayan hanelere girdiği ve türlü kötü işler yaptığı, hahamlar ve cemaatbaşılar tarafından Divan-ı Humayun'a şikâyet edilmiştir. Bunun üzerine Bostancıbaşı'ya, Yeniçeri Ağasına ve Galata Voyvodasına bu durumun engellenmesi için hükm-ü şerif yazılmıştır.[764]

Hahamlar, yayınladıkları ticarî yönetmeliklerle, Yahudiler arasında rekabeti kesinlikle yasaklıyordu. Bundan dolayı, hahamların yayınladığı yönetmeliklerin 16. ve 17. yüzyıllarda Yahudiler arasında ticaretin gelişmesinde önemli etkisi olduğu ileri sürülmüştür.[765]

Hahamlar, dînî kurallara uygun olmayan yayınları yasaklama hakkına da sahipti. Selanik hahamları tarafından 15 Ağustos 1529'da alınan bir karar gereğince, yayınlanacak kitaplar, yayınlanmadan önce şehrin en önemli on cemaatinin reisleri tarafından incelenmek zorunda idi. Bu hahamların izni olmadan hiçbir kitap satılamıyordu.[766] Yine Selanik'te, 22 Ocak 1557'de hahamların aldığı bir kararla, İtalya'dan göç eden Yahudilerin getirdiği talih oyunları âdeti de yasaklanmıştı.[767]

Özet olarak, Osmanlı Devleti'nde hahamlar, Yahudi "Milleti"nin hem yöneticisi, hem eğitimcisi, hem vâizi, hem yargıcı ve hem de denetleyicisi konumundaydılar.

1. Hahambaşılık

Hahambaşılık kurumu, Devlet tarafından resmen, 23 Şevval 1250 (22 Şubat 1835) tarihli Takvim-i Vekâyi'de yayınlanarak tanın-

763 Galanté, İstanbul..., 99-100.
764 Bkz. BOA., Cevdet, Adliye, 1533.
765 Bkz. Emmanuel, 115.
766 Bkz. Emmanuel, 241.
767 Bkz. Emmanuel, 173.

mıştır. Ancak, Hahambaşılık kurumunun bu tarihten öncesi hakkında değişik görüşler ileri sürülmüştür. Naim Güleryüz, Fatih Sultan Mehmet'in 1453'te İstanbul'u fethettiğinde Bizans dönemi Yahudi cemaatinin Hahambaşısı Moşe Kapsali'yi Osmanlı Devleti Yahudilerinin Hahambaşısı ilân ettiği görüşünün yanlış olduğunu ileri sürmüştür. Ona göre Fatih, Kapsali'yi sadece İstanbul Hahambaşısı olarak kabul etmiştir. Kapsali'nin ölümünden sonra yerine geçen Eliahu Mizrahi'nin de yetki ve sıfatı aynıdır. Mizrahi'nin 1526'da ölmesinden sonra Romaniot ve Sefarad Yahudilerin Hahambaşılık için tek bir isim üzerinde anlaşamamalarından dolayı, bu tarihten 19. yüzyılın başlarına kadar "Musevî Milleti"ni temsilen kimsenin yetkisi olmamıştır. Güleryüz'e göre bunun aksini iddia etmek mümkün değildir.[768]

Güleryüz'ün bu konuda öne sürdüğü fikirlere katılmak mümkündür. Ancak bu, kolayca kestirip atılabilecek bir konu değildir. Birçok tarihçi, Fatih'in Kapsali'yi Osmanlı Yahudilerinin Hahambaşısı olarak tayin ettiğini kaydetmiştir. Burada bir kanaat ileri sürmek için, bu hususun birçok tarihçi tarafından neden kaydedildiğinin düşünülmesi gerekmektedir. Bilindiği gibi, Osmanlı Devleti, Gayrimüslim toplulukları dinlerine göre tasnif ederek "Millet Sistemi" de denilen bir düzene göre yönetmiştir. Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'u fethedince, Yahudileri temsilen Moşe Kapsali'yi muhatap almıştır. Bu durumda, Fatih'in Kapsali'yi Osmanlı Yahudilerinin tamamının Hahambaşısı olarak kabul ettiği düşünülebilir. Kanaatimize göre Kapsali, Osmanlı Yahudilerinin Hahambaşısı olarak kabul edilmiş, Yahudilikte dinî hiyerarşi olmadığı ve Devletin de onları iç yönetimde serbest bıraktığı için Yahudiler, kendi dini düzenlerine göre yaşamışlardır.

Galanté, İstanbul Yahudilerinin bir Hahambaşıya sahip olma hakkı elde edebilmek için "Rav Akçesi" adı altında bir vergi verdiğini belirtmekte ve Amasya Yahudilerinin de bu vergiyi ödediğini kaydetmektedir.[769] Bu vergi Selanik Yahudilerinden de alınmakta idi. Selanik Tapu Tahrir Defterinde bu vergi "Mahsul-i Filori-i Rav-ı Yehudiyan" olarak geçmektedir.[770]

---

[768] Bkz. Naim Güleryüz, İstanbul Sinagogları, İstanbul 1992, 111.
[769] Bkz. Galanté, İstanbul..., 5.
[770] Bkz. BOA., TTD, Nu. 723, sh. 73.

Daha önce de bahsettiğimiz gibi, Osmanlı Devleti'nde Hahambaşılık kurumu 1250/1835 tarihinde Takvim-i Vekayi'de yayınlanarak resmen tanınmıştır. Takvim-i Vekayi'ye göre bu talep, Yahudilerden gelmiştir. Rum ve Ermeni Patriklerine hil'at verilmesinden sonra Yahudiler, kendilerinin de bu şereften mahrum bırakılmamasını istemiştir.[771] Takvim-i Vekayi'de yayınlanan bu karar Gayrimüslim Defterine on gün önceden kaydedilmiştir. "Nişan-ı Humayun yazıla ki" diye başlayan kayıtta, Millet-i Sâlise Patriklerinin değiştirilmesi gerektiğinde resmen Bâb-ı Alî'de hil'at giydirildiği gibi, Yahudilerin Hahambaşısı için de bunun icrâ edileceği ve bunu Musevi Milletinin arz-ı hâl sunarak istediği belirtilmiştir.

Ayrıca, mevcut Hahambaşı hasta ve ihtiyar olduğundan, Hahambaşı mülazimi olan kudvetü muhtar-ı Milleti'l-Museviyye haham Avram'ın 1250 senesi Mart'ından itibaren her sene üç yük otuz bin akçe mal-ı maktû' ve ber vech-i peşin altmış bin akçe peşkeş ile Hahambaşı tayin edildiği ve eline berat verildiği kaydedilmiştir.[772] Baudin, Hahambaşı'nın diğer şehirlerin Başhahamları üzerinde hiçbir üstünlüğe sahip olmadığını, onun diğer hahamları tayin ve azil etkisi bulunmayıp, görevinin sadece Hükümetten gelen emirleri onlara iletmekten ibaret olduğunu ileri sürmüştür[773] Güleryüz de bu hususta şunları kaydetmiştir: "İstanbul Hahambaşısının Devletin diğer Hahambaşılarına üstün bir genel Hahambaşı durumuna getirilmiş olmayıp sadece Edirne, Serez, İzmir, Bursa v.s. diğer şehir Hahambaşılarının da berat sahibi olmaları mümkün oldu."[774] Ancak, Gayrimüslim Defterindeki kayıtlarda bunu nakzeden ifadeler vardır, Gayrimüslim Defterindeki İzmir,[775] Selanik,[776] Bursa,[777] Edirne[778] ve Sofya[779] hahamlarına verilen beratların kayıtlarında, bu illerin hahamlıklarının İstanbul ve tevabii Hahambaşısına tâbi olduğu kayıtlıdır. Ayrıca, 27 Zilhicce 1254 tarihinde İstanbul ve tevabii Hahamba-

771 Bkz. Takvim-i Vekayi, 23 Şevval 1250.
772 Bkz. BOA., GMD, Nu. 17, sh. 95.
773 Bkz. Baudin, 50.
774 Güleryüz, 112.
775 Bkz. BOA., GMD, Nu:17, sh. 95.
776 Bkz. BOA., GMD, Nu:17, sh. 95.
777 Bkz. BOA., GMD, Nu:17. sh. 96.
778 Bkz. BOA., GMD, Nu: 17, sh. 96.
779 Bkz. BOA., GMD, Nu:17, sh. 97.

şısı olan Mişon'a verilen berat kaydında; "... Buyurdum ki, mersum Mişon haham İstanbul ve tevabii Millet-i Yehudiyân Hahambaşısı olup, kâffe-i Memalik-i Mahrûsemde (Osmanlı Devletinin tamamında) bulunan Millet-i Yehudiyân hahamları ve Cemaatbaşıları ve sair büyüğü ve küçüğü mersûmu (Hahambaşı Mişon) Hahambaşı bilerek Hahambaşılığa müteallik umurlarında mersûma müracaat ve yolunda olan sözünden tecavüz etmeyüb kendü ayinleri üzere itaat ve inkıyadlarında kusur eylemeyeler..."[780] denilmektedir.

Gayrimüslim Defterinde bulunan bu berat kaydında, Hahambaşının görev ve yetkileri, Yahudilerin hak ve sorumlulukları, Devlet görevlileri ile ilişkileri ile ilgili tafsilatlı bilgiler mevcuttur. Bunları şöylece sıralayabiliriz: Hahambaşının evinde veya başka evlerde Tevrat okumak serbest olduğundan, Tevrat okuyan, perde ve şamdan koyanlar, mîr-i mîrân, zabıtan ve ehl-i örf tâifesi tarafından herhangi bir sûrette şer'-i şerif hilâfına rencide ve rahatsız edilmesi yasaktır.[781]

Yahudi Milletinin, eskiden beri tahsis edilmiş olan sinagog ve mekteplerine ehl-i örf taifesinin teftiş kaydıyla (denetleme bahanesiyle) eza ve baskı yapmaları, buraların tamirine müdahale etmeleri, buraların eşyalarına birilerinin borcu için herhangi bir şekilde el koymaları yasaktır. Nikâh kıyma ve nikâh feshetme yetkisi Hahambaşı veya tarafından tayin edeceği vekiller tarafından yapılacağından, Hahambaşının ve onun hahamlarının izni yokken dinlerince câiz olmayan nikâhları kimse kıyamayacaktır. Yahudilerden herhangi biri; "avret almak ve avret boşamak ve avret üzerine avret almak ve sair taşra mahallere varup akd ettirmek murad ettiklerinde Hahambaşının izni yokken" nikâh akdetmeleri yasaktır. Ayrıca, kudret sahibi kimselerin hahamlara, "şu avreti şu Yahudiye nikâh eyle" diye zorlamaları da yasaktır. Ayinlerine muhalif harekette iken ölen Yahudileri kaldırmamak dinî gerekliliklerinden olduğu için[782] kadılar ve naibler gibi kudret sahibi kimselerin hahamlara "siz kaldırın"

---

[780] BOA., GMD, Nu: 17, sh. 99.

[781] Hirschberg, Tevrat'ı her yerde okuma serbestliğinin bütün beratlarda bulunmasını. "Hz. Ömer ahidnamesinin yasaklarından hile ile kurtulmak" amacını taşıdığı kanaatindedir (Bkz.Haim Z'ew Hirchberg, "Hahambashi". EJ., VII/1147).

[782] Burada muhtemelen "Herem" cezalısı iken ölen Yahudiler kastedilmektedir.

demeye hakları yoktur.

Mal tahsil eden hahamların ehl-i örf v.s. kimseler tarafından rahatsız edilmeleri yasaktır.

Hahambaşının taşralara kendi tayin ettiği hahamlara kimse karışmayacaktır. Kimse, rica ve şefaatle; "şu hahamı falan mahalle hahamı eyle"diye müdahale edemeyecektir.

Yahudilerin Koşer ve Turfa saydıkları şeyler hakkında kimse tarafından "şu koşerdir, şu turfadır" diye müdahalede bulunulmayacaktır. Hahamlar hakkında Paşalar ve Valilerce şikâyet olunurca, doğruluğu Hahambaşı tarafından i'lam olunmadıkça hiçbir kimse o hahamların görevine son veremeyecektir.

Taşradan İstanbul'a bir iş için gelen hahamların vekillerine kimse karışmayacaktır. Onların vergi tahsili için görevlendirdiği kimselere, ehl-i örf taifesi kılavuz verecektir. Ayrıca, geçtikleri yerlerde onlara kolaylık gösterecekler, eşkiyadan korunmak için kıyafet değiştirmelerine (Müslüman gibi giyinmelerine) ve silah taşımalarına[783] Mir-i Miran, Mirliva, Voyvoda, Subaşılar ve sair ehl-i örf taifesi müdahale edemeyecektir. Onlardan hediye adı altında hiçbir şey talep edemeyeceklerdir.

Hahamların, vekillerinin ve adamlarının şer'-i şerife muhalif iğvaları olursa, buna İstanbul'da Divan'dan başka yerde hüküm verilmeyecektir. Bir Yahudiye, Müslüman olması için kesinlikle baskı yapılmayacaktır. Yahudi vakıflarına kimse tarafından müdahale edilmeyecektir. Yahudiler, Devlet'e ve Hahambaşılığa ödemekle yükümlü oldukları vergileri vermekte çekingen davranmayacaktır.

Hahamlar öldüklerinde miraslarına dışardan kimse dokunmayacak, kendi dinleri gereğince mirasın kime kalacağına kendileri karar vereceklerdir. Hahambaşının iltizamında olan hahamların, cemaatbaşıların veya herhangi bir Yahudinin dinlerine uygun olmayan davranışlarında onları cezalandırmak için Hahamhaneye götürülmelerine kimse karışamayacaktır.

---

[783] Hirschberg, vergi toplamak veya diğer işler için görevlendirilen Yahudilerin, eşkiyadan korunmak için kıyafet değiştirmelerine ve silah taşımalarına müsaade verilmesini Osmanlı Devleti'nin takipçisi olduğu Hz. Ömer Ahdi'nden iki önemli taviz olarak görüyor. (Bkz. Hirschberg, "Hahambashi", EJ., VII/1147).

Hahambaşının, elindeki asasına, bindiği hayvanına, kılığına, kıyafetine kimse müdahale etmeyecektir.

Hahambaşının hizmetinde olan Kethüdasıyla birlikte on beş adamından, Cizye-i Şeriyye, Tekâlif-i Örfiyye ve Avârız-ı Dîvaniye alınmayacaktır. Hahamların kendilerine, Hahamhane'ye, sinagoglara ve mekteplere ait eşyalardan, kapılarda ve iskelelerde gümrük va baç istenmeyecektir. İstanbul'da ve diğer yerlerde, Yahudilerin dînî ayinlerine, ibadetlerine ve ziyaretgâhlarına kimse tarafından müdahale edilmeyecektir.[784]

Görüldüğü gibi, Hahambaşılara verilen beratlarda, hem Hahambaşının yetki ve sorumlulukları ile ilgili hem de Yahudi Milletinin konumu ile ilgili önemli hükümler bulunmaktadır.

Devlet tarafından Yahudi Hahambaşısı 1835'te resmen tanınmış olmasına rağmen, Yahudi cemaati arasındaki çekişmeler bitmiyordu. Özellikle, Kamondo ile fanatik bir haham olan Akriş arasındaki çekişmeden dolayı Yahudi cemaati ikiye bölünmüştü. Haham Akriş, Kamondo'nun Piri Paşa'da modern bir okul kurulmasına destek vermesini kutsal şeylere saygısızlık olarak görüyordu.[785]

Veziriazam Fuad Paşa, Yahudi cemaati arasındaki geçimsizliği önlemek için, 1862'de Edirne Hahambaşısı Yakir Gueron, İzmir Hahambaşısı Hayim Palaşi ve Serez Hahambaşısı Menahem Kohen'den oluşan bir komisyon kurdurdu. Daha sonra Yakir Gueron Hahambaşı olarak atandı[786] ve kendisinden bir nizamname hazırlatması istendi. "Hahamhane Nizamnamesi" adı verilen bu nizamname hükümetçe kabul edildi.[787]

Hahamhane Nizamnamesi beş fasıldan oluşmaktadır. "Hahambaşı olacak zat Memalik-i Mahruse-i şahanede mukim kâffe-i Millet-i Museviyyenin reisi ve evamir-i Devlet-i Aliyye'nin vasıta-i tenfiz ve icrası olacağından..." ifadesi ile başlayan bu nizamnamenin Birinci Fasıl'ında, Hahambaşı olacak zatın vasıfları, nasıl seçileceği, Meclis-i Cismanî ve Meclis-i Ruhanî huzurunda Devlet-i Aliyye ve Millet-i Museviyye'ye sadakat göstereceğine dair nasıl yemin

---

784 Bkz. BOA., GMD, Nu. 17, sh. 99-100.

785 Bkz. Galanté, İstanbul..., 1/132.

786 Bkz. Galanté, İstanbul..., 1/132.

787 Abraham Galanté, Document Officiel Turcs Consernant Les Juifs Turquie (Document...), İstanbul 1931, 9-10.

edeceği ve resmen nasıl tayin edileceği anlatılmaktadır. (Bunlardan en önemlisi, Hahambaşı olacak zatın, "eba an ced teb'a-i Devlet-i Aliyye'den olması" şartıdır. I. fasıl, 1. madde).

İkinci Fasıl'da, Hahambaşının vazifeleri, ikametgâhı, alacağı maaş ve Hahambaşının istifası veya azli durumunda yeni bir Hahambaşı seçilinceye kadar Millet işlerini kimin idare edeceği anlatılmaktadır.

Üçüncü Fasıl'da, yirmisi haham olmak üzere seksen azadan oluşacak Meclis-i Umumî'nin seçimi ve vazifeleri anlatılmaktadır. Dördüncü Fasıl'da, Meclis-i Umumî tarafından tayin olunacak yedi hahamdan oluşacak Meclis-i Ruhanî üyelerinin sahip olması gereken vasıfları ve vazifeleri anlatılmaktadır. Bu vazifeler genellikle dinî işler ve din adamlarının idaresi ile ilgilidir. Beşinci Fasıl'da ise, dokuz kişiden oluşacak Meclis-i Cismanî'nin vazifeleri anlatılmaktadır. Bu vazifeler, cemaatin Hükümetle ilişkileri, yetim mallarının korunması, vakıflar ve Millet Sandığının idaresi ile ilgilidir.[788]

Gayrimüslim Defterlerindeki, hahamlara verilen berat kayıtlarında, Yahudi nüfusunun yoğun olduğu Selanik, İzmir gibi yerlere atanacak hükümet nezdinde sorumlu olan hahamlardan (1306/1889) "haham" diye bahsedilirken, bu tarihten sonraki berat kayıtlarında "Hahambaşı" olarak söz edilmektedir.[789]

Her ne kadar Hahambaşılık Kurumu 1835'te resmen tanınmış, 1864'te de Hahamhane Nizamnamesi yayınlanmışsa da, Osmanlı Yahudileri, bu nizamnameye uygun olarak ilk Hahambaşıyı ancak 1327/1909'da seçebilmişlerdir.[790] Hayim Nahum Efendi'nin 1909'da Dersaadet ve Tevabii Hahambaşısı seçilmesinden sonraki berat kayıtlarında, Edirne, Kudüs, İzmir, Şam gibi büyük şehirlerin reisleri için "Başhaham" ünvanı kullanılmıştır.[791]

Osmanlı Devleti, Yahudilerin Hahambaşısını resmen kabul ettiği gibi, aralarındaki "mezhep" farklılığını göz önünde bulundura-

---

[788] Bkz. "Hahamhane Nizâmnâmesi", Düstûr, I. Tertib, II/962-975.

[789] Meselâ, 1306 tarihli berat kaydında "Halep Hahambaşısı", bkz. BOA., GMD, Nu: 18, sh. 32; 1307 tarihli berat kaydında, "Kudüs Hahambaşısı", GMD, Nu: 18, sh. 34; 1309 tarihli berat kaydında, "Edirne ve tevabii Hahambaşısı", GMD, Nu: 18, sh, 34.

[790] Bkz. BOA., GMD, Nu: 18, sh. 39-40.

[791] Bkz. BOA., GMD, Nu: 18, sh. 40-43.

rak Karâîlerin de Cemaatbaşısını resmen tanımış ve ona mühür kullanma hakkı vermiştir. Ancak, Karâîlere bu hak tanınmadan önce, Yahudilerin önde gelenleri ile istişarede bulunulmuştur. Bu husus, İlya veledi İshak'ın, Cemaatbaşı olmak için verdiği arz-ı hâlin kenarındaki 1256/1840 tarihli berat kaydında görülmektedir. Bu berat kaydından anlaşıldığına göre Karâîler; Feth-i Hâkânî'den (İstanbul'un fethi) beri sinagog ve diğer müesseselerinin Yahudilerden ayrı olduğunu, Nüfus Defterlerinde de kayıtlarının ayrı tutulduğunu ileri sürerek, içlerinden taşra gidenlere tezkere vermek gibi işlerde kullanmak için İstanbul'daki Karâî Cemaatbaşısına mühür verilmesini istemiştir. Bunun üzerine yapılan işlem belgede şöyle anlatılmıştır: "... Reâyâ-yı Devlet-i Aliyye'mden olan Millet-i Ma'lûme'nin (Karâîler) âyin ve usûl-i mezhebiyyelerine müteallik maslahat zuhuriyle tanzim ve tesviyesine mütedair istid'â vukûunda evvel emirde Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'ye havale olunup tahkikat-ı icabiyesinin icrasıyla ona göre tanzimine ibtidar olunması karargir olan nizamî iktizasından olduğuna binaen husûs-ı mezbûr sâlifü'z-zikr Meclis-i Vâlâ'ya havale olunarak âzâ-yı meclisten Rumeli Kazaskeri pâyesiyle mübeccel Mevlânâ Abdulkadir edâmallahu teâlâ fedâilehûnun hanesinde meclis-i mezkûr tarafından meb'ûs sâir lâzım gelenler hazır oldukları halde Yahudi Milleti Hahambaşısı Mişon ve yazıcısı Yasef ve kapuoğlanı Necib? ile Karâî taifesinden ve Avrupa tüccarından İncici İshak ve karındaşı...., ve Bünyamin ve millet mütevellisi Avram ve Şalon ve Araran? nâm Yahudiler celb ve istintak olunduklarında sâlifü'z-zikr Karâî taifesinin hülasa-i meram ve istid'âları ber-vech-i Feth-i Hâkânî'den beri kendileri ve âyin-i mezhebiyyeleri ayrı olup, gerek bayramları ve gerek usûl-i nikâhları Yehûd taifesine uymadığından ve Nüfus Defterinde dahi kayıtları başka olduğundan mazbutiyet-i ahvallerini mûcib olmak için ba'de ez-în içlerinden taşra gidenlere tezkere alıverilmek ve sâir bu misillü umûr-ı mezhebiyyelerinde kullanılmak üzere, fakad Cemaatbaşıların irüce mühür isti'mâli kaziyyesinden ibaret olduğu..."[792]

Belgenin devamında, Karâî Cemaatbaşısının mühür kullanmasında sakınca olmadığının Hahambaşı tarafından taahhüt edildiği, ayrıca bunda şer'an da bir mahzurun olmadığı anlaşıldığı için

[792] BOA., Bâb-ı Âlî Evrak Odası (BEO), A. DVN. 15/75.

Karâî Cemaatbaşısının mühür kullanmasına izin verildiği belirtilmiştir.[793]

2. Bet-Din

Osmanlı Yahudilerinin kendi aralarındaki davalarını görmek üzere özel mahkemeleri vardı. Bet-Din adı verilen bu mahkemeler, Yahudiler arasındaki veya müracaat halinde başka dinden olan biri ile Yahudiler arasındaki davalara bakıyordu. Bet-Din, genellikle mirasla ilgili davalara, evlilik, kiralama, finans davaları ile ilgileniyor ve cemaatin, ticari saha dâhil her türlü faaliyetine müdahale edebiliyordu. En küçük kavgalardan en büyük anlaşmazlıklara kadar her türlü anlaşmazlık Bet-Din tarafından çözümleniyordu.[794]

Bet-din'de görevli hahamlar, davalarda Yahudiliğin kuralları-na göre karar veriyorlardı. Bu yüzden Yahudi topluluklar, her ne şart altında olursa olsun kendi aralarında bir mahkeme meydana getirmeye çalışıyorlardı. Hatta yaşadıkları ülkelerde mahkeme kurmalarına izin verilmeyen Yahudiler, Yahudi mahkemesi olan ülkelerdeki mahkemelere müracaat ediyorlardı. Belirli bir dönem Venedik'te Yahudi mahkemelerine izin verilmeyince, Venedik'te yaşayan Yahudiler, kendi aralarındaki davaları halletmek için Selanik hahamlarına müracaat ediyorlar ve onların verdiği karara boyun eğiyorlardı.[795]

Yahudiler, aralarındaki davaları halletmek için Bet-Din'e müracaat etmek zorunda idi. 16. yüzyılda Osmanlı Devleti'ne gelen Yahudi göçmenler, hahamların koyduğu kurallara uyacaklarına dair söz vermelerine rağmen Talmud kuralları çıkarlarına uygun gelmediği durumlarda Türk mahkemelerine müracaat etmeye başlamışlardı. Bunun üzerine, 30 Kasım 1557'de Katalan Sinagogunda yapılan, zamanın en ünlü Yahudi âlimlerinden Medina'nın da katıldığı toplantıda, bir yönetmelik yayınlanmıştır. Bu yönetmelikle, aralarındaki hukukî bir meseleyi halletmek üzere Yahudi mahkemelerinden başka mahkemelere gidecek olan Yahudilerin herem cezasına çarptırılacağı belirtilmiş, aynı cezanın, böyle durumlarda şahitlik

[793] BOA., Bâb-ı Âlî Evrak Odası (BEO), A. DVN, 15/75.
[794] Bkz. Nehama, V/42.
[795] Bkz. Nehama, V/42.

yapanlara da şamil olacağı ikaz edilmiştir.[796] Baudin'in kaydettiğine göre, Rumlar ve Ermeniler, her ne kadar Yahudileri lânetli bir kavim olarak görseler de, bir Yahudi ile olan anlaşmazlıklarında, Yahudi mahkemelerine, kendi mahkemelerinden daha çok güveniyorlardı. Ancak bir Yahudi, Müslüman veya Hıristiyan mahkemelerine müracaat ederse derhal aforoz ediliyordu.[797] Türkler de, bir Yahudi ile aralarında anlaşmazlık çıktığında, bazan Yahudi hahamlara müracaat ediyorlar ve onların vereceği kararlara güveniyorlardı.[798]

19. yüzyılın sonlarına kadar Yahudi mahkemelerinin çok geniş olan yetkileri 1912 yılından itibaren sınırları belirlenerek sadece dinî işlere münhasır kılınmıştır.[799] 19. yüzyılda, İstanbul'da biri Hasköy ve biri Balat'ta olmak üzere iki tane Bet-Din vardı.[800] Balat'taki Bet-Din'in giriş katı aynı zamanda hapishane olarak da kullanılıyordu.[801] Osmanlı Devleti'nin diğer büyük şehirlerinde de İstanbul'daki gibi çalışan Yahudi mahkemeleri vardı.[802]

Hahamlar, yayınladıkları kurallara uymayan Yahudileri çeşitli cezalara çarptırıyorlardı. Para cezası, genellikle ticarî sahada yapılan ihlallerden dolayı veriliyordu. Ancak; hahamların en önemli ve en etkili cezası "Herem" cezası idi.[803] Bu ceza, Ortaçağ Roma Kilisesi'nin aforoz cezasına benzeyen bir şekilde uygulanıyordu. Herem cezası, sinagogda bütün Yahudilerin gözü önünde yapılan büyülü bir seremoni ile açıklanıyordu. Kürsünün yanında görünen bir yere, üzerinde örtü bulunan canlı bir horoz, bir şişkin tulum ve bir tabut konuluyordu. Etrafında mumlar yakılıyordu. Suçlu ayakları kül yığınının içinde olarak, onu lanetlemek üzere bulunan görevlinin yanında yer alıyordu. Bu şekilde meydana gelen büyülü hava, aniden Sofarın sesiyle daha dehşet verici bir ortam meydana getiriyordu. Törende görevli olanlar hemen mumları söndürüyor ve onlardan birisi horozu boğuyordu. O anda, töreni yöneten haham şu sözleri söylüyordu: "Şayet sen suçlu isen, senin canın bu mumlar gibi sön-

796 Bkz. Emmanuel, 170-172.
797 Bkz. Baudin, 49.
798 Galante, İstanbul..., 1/245.
799 Galante, İstanbul..., 1/102.
800 Baudin, 48.
801 Galante, İstanbul..., 1/102.
802 Baudin, 50.
803 Nehama, VI/121.

sün, ruhun bu tulumdan havanın çıktığı gibi çıksın ve sen bu horozun boğulduğu gibi boğularak öl." Bu görevli daha sonra da şu herem sözlerini söylüyordu: "İlahî ve insanî adalet adına (falan oğlu falan) seni aforoz ediyor ve lânetliyoruz. Çünkü sen (yaptığı işler söyleniyor) yaptın. Kanunun (Tora) lâneti onun üzerine olsun ve herem onun vücudunun 248 parçasına bir ağı gibi dağılsın."[804]

Bazan herem cezasını ilan eden, bu söylediklerinin sınırını genişletiyordu: "O, gündüz, gece, uykusunda, uyanıklığında, girişinde, çıkışında lânetli olsun. Onun üzerine Tanrı'nın öfkesi yayılsın. Onun adı bu dünyadan ve öbür dünyadan silinsin. Onun şahsı, bütün İsrail kabilelerinden ayrılsın ve bütün lânetlere müstehak olarak yok olsun." Bunun üzerine, orada bulunanlar hep beraber "Âmin" diyordu.[805] Herem cezasına çarptırılan şahsın elinden, inancının sembolü olan Tsit Tsit'i[(*)] alınır, İbrahim'in ahdinden ve Yahudi toplumundan tamamen ayrılırdı.[806]

Herem cezasına çarptırılan kişi, Yahudi cemaatinin mensubu olmaktan çıktığı için sinagoga giremezdi. Artık o, Yahudi cemaatinin gözünde bir zındıktır. Hiçbir Yahudi onun masasında yemek yemez. Çünkü onun ekmeği de, şarabı da lânetlidir.[807] Kimse onun sadakasını kabul edemez. Yeni doğacak çocukları sünnetsiz kalır, Yahudi okullarına kabul edilmez. Yakınları ve hizmetçileri onunla ilişkilerini devam ettirebilir; ancak başka hiçbir Yahudi ona yaklaşamaz ve onu teselli edemez. Herem cezasına çarptırılan kişi, yeni elbiseler giyemez, siyah renkli elbiseler giyer, saçlarını kesemez.

Eğer bir Yahudi, herem cezalısı iken ölürse, ona dinî tören yapılmaz,[808] cenazesine hahamlar katılmaz. Cezasını hatırlatmak maksadıyla mezarının başına yontulmamış kaba bir taş dikilir.[809]

---

804 Nehama, VI/123-124.

805 Nehama, VI/124.

(*) **Tsit Tsit:** Yahudilerin sabah duası esnasında üzerlerine aldıkları Tallit denilen örtünün dörtkenarındaki Tanrı'nın emirlerini hatırlatan ve sembolik değeri olan püsküllere denir. (Bkz. Guegenheim, 19-21).

806 Nehama, VI/124.

807 Bkz. Abraham Danon, "La Communaute Juive de Salonique, au XVI e Siecle," REJ., 1900, XLI, 80.

808 Hahambaşılara verilen beratlarda, böyle durumlarda ehl-i örf taifesinin hahamlara kesinlikle karışamaması gerektiği önemle belirtilmiştir. (Bkz. BOA., GMD, Nu. 17, sh. 99-100).

Ölümden beter olan bu cezaya uğrayan Yahudiler, cezalarının kaldırılması için her çareye başvuruyorlardı. Hatta bunun için Türk yöneticilere ve son dönemlerde, yabancı elçilere de müracaat ediyorlardı.[810]

Herem cezasını tamamlayan Yahudi, bu cezadan kurtulmak için hahamın önüne gidiyor ve ona pişmanlığını bildiriyordu. Haham da ona: "Ben seni bağışlıyorum, Tanrı da seni affetsin" diyordu.[811]

Hahamlar, herem cezası verebildiği gibi, diğer cezalar da verebiliyordu. Onların, hapis cezası verebilme hakları da vardı. Ancak onlar, cezaları devlet görevlileri marifetiyle icrâ edebilirdi. Nehama, Selanik Yahudilerinin, Türklerce bilinmeyen gizli hapishaneleri de olduğunu kaydetmiştir.[812]

Hahamların falaka cezası uyguladıkları da olmuştur.[813] Bu cezanın uygulayıcısının kim olacağı hususu, Osmanlı belgelerine de geçmiştir. Kudüs Hahambaşısının, Yahudiliğin kurallarını ihlal eden bir Yahudiye elli üç deynek vurması, Hahambaşının böyle bir yetkisinin olup olmadığının tartışılmasına yol açmıştır. Belgeden anlaşıldığına göre, Hahambaşıya verilen beratta; "...âyinleri üzere te'dîb olunmak..." ifadesi, Hahambaşı tarafından yanlış tefsir edilmiştir. Belgede bu husus şöyle belirtilmiştir: "...verilen berat-ı âlişân şurutunda münderic ise de, 'âyinleri üzere te'dîb olunmak' tabirinin bu makûle darb ve işkenceye şâmil olamaması melhûz olduğu misillü Memâlik-i Mahrûse-i Şâhâne'de mütemekkin her sınıf teb'a-i Devlet-i Aliyye'den bir güne cünha ve kabahati zuhur edenler haklarında lâzım gelen te'dîbât-ı kânûniyenin Hükümet tarafından icrâ olunmakda olması cihetiyle Hahambaşı-i mersûmenin hod be hod darb eylemesi şurutlarına ve nizâmât-ı mevzûa ve usûl-i idare-i mülkiyeye muğâyir..."[814]

Yahudilerin olduğu gibi, Dönmelerin de Bet-Dinleri vardı. Dönmelerin her mezhebinin Bet-Dini ayrı idi. Bir mezhebin Bet-Dini diğerinin işlerine müdahale edemiyordu. Fakat şüpheli durumlarda

---

809 Bkz. Nehama, VI/125.
810 Bkz. Nehama, VI/125.
811 Nehama, VI/125.
812 Bkz. Nehama, VI 126.
813 Bkz. Nehama, VI/125.
814 BOA., Cevdet, Adliye, 2363, Lef 2.

diğer mezheb hâkimlerinin kararları ışığında hareket edebiliyorlardı. Bazan, Dönmelerin tamamını ilgilendiren durumlarda, üç mezhebin hâkimleri bir araya gelerek bir kurul oluşturuyor ve Dönmelerin tamamını bağlayıcı kararlar alıyordu. Dönmeler de hahamlarından çok korkuyorlardı. Onların ellerindeki en önemli silah, Yahudi Hahamlarınınki gibi Herem cezası idi. Bu ceza ölüm cezası ile eş değerde idi. Bu cezaya çarptırılan kişi cezadan kurtulmak için her cezaya boyun eğiyordu.[815]

Sonuç olarak, Osmanlı Devleti'nde Yahudi mahkemeleri, Yahudilerin aralarındaki davalara bakıyor, şayet bir Yahudi ile olan anlaşmazlığını halletmesi için başka dinden olan biri de bu mahkemelere müracaat ederse, o davaya da bakıyordu. Ayrıca, Yahudi mahkemelerinin, falaka, hapis ve Herem cezası verme yetkileri olduğu için, suç işleme temayülünde olanlara karşı caydırıcı gücü de vardı.

B. YAHUDİLERİN EĞİTİM KURUMLARI

Osmanlı Yahudileri, diğer Gayrimüslim unsurlar gibi, inanç ve ibadet özgürlüğü yanında, eğitim özgürlüğüne de sahipti. Müslümanların eğitimi Müslüman âlimler, Hıristiyanların eğitimi Kilise mensupları tarafından, Yahudilerin eğitimi de Yahudi din adamları yani hahamlar tarafından veriliyordu.

Osmanlı Devleti'ne göç eden Yahudiler, hemen okullar açtılar. Özellikle Selanik'te, ünlü hocalar tarafından birçok okul kuruldu. 1500-1550 yılları arasında; Messer Leon, Salomon Halevi, Yosef Fassi, Yosef Taytacaç ve Abraham Baruh gibi ünlü hocalar tarafından kurulan okullar, Yahudi cemaati için önemli hizmette bulundu.[816]

Tanzimattan önce, Osmanlı Yahudilerinin genel olarak iki tip okulu vardı. Bunlar Hevrot (Hevralar) ve Yeşivot (Yeşivalar) idi.[817]

Yahudi topluluğu olan hemen hemen her yerde Hevralar vardı. Ancak bu okullarda temel dinî bilgiler[818] ile İbranice, Judeo-

---

[815] Bkz. Nehama, VII/ 583.
[816] Emmanuel, 102.
[817] Bora, 153.
[818] Baudin, 54.

İspanyolca ve dört işlem öğretilirdi. Daha sonra haham olmak isteyenler Yeşivaya geçerdi.[819]

Osmanlı Yahudilerinin eğitim kurumlarının durumu, 19. yüzyılın sonlarına kadar hemen hemen aynı idi. Halka şeklinde yere oturan öğrenciler, bir hahamın gözetiminde ders görürlerdi.[820]

Yeşivalar, bir tür haham okulu idi. Bu okullarda, genellikle Şulhan Aruh, Talmud ve tefsirleri okutulurdu.[821] Ayrıca bu okullarda, bazı dönemlerde; felsefe, matematik, astronomi gibi dersler de okutuluyordu. İlk dönemlerde, Felsefe yanındaysa Latince, Arapça ve diğer klasik diller de öğretiliyordu. Bu derslerin yanında her birinin hocası ayrı idi. Her hoca, öğrencilerini kendi evinde veya bir zenginin evinde toplayarak ders verirdi.[822]

16. yüzyılda Selanik'te en önemli okul, Samuel de Medina tarafından kuruldu. Bu okulda ünlü hahamlar yetişti. Samuel de Medina, kendine has bir öğretim metodu takip ediyordu. Talmud'un bir bölümünü öğrencileri arasında paylaştırarak, onlardan yazılı olarak bunun tefsirini yapmalarını istiyordu. Daha sonra aynı yerleri birlikte tefsir ediyorlar ve bu, öğrencilerin hatalarını ve doğrularını daha iyi anlamalarını sağlıyordu.[823] Ancak, Archives İsraélites de France'da 1841'de yayınlanan yazarı belli olmayan bir makaleden anlaşıldığına göre, bu dönemde, Osmanlı Yahudilerinin okullarında sözkonusu metod kullanılmıyor, daha çok Tanah üzerinde yoğunlaşılıyordu.[824]

Yahudi okulları, ya cemaat tarafından sağlanan bağışlarla, ya da zenginlerin yardımları ile kuruluyordu. Yasef Nasi gibi, Osmanlı Devleti'nde etkili olmuş önemli Yahudiler, okul açarak masraflarını kendileri karşılıyordu. Yeşivalar, çoğunlukla bir Yahudi bilgin veya ilme önem vererek kendisine büyük kütüphane kuran zenginlerin ölümünden sonra açılıyordu. Ölen kimsenin vasiyeti üzerine, ondan kalan özel kütüphane, bir genel kütüphane haline getiriliyor ve fakir

---

819 Bkz. Emmanuel, 102.

820 Bkz. "Les Juifs de l'Orient", Archives İsraélites de France (AİF), Nu: 2 (1841), sh. 271.

821 Bkz. Emmanuel, 102; Galanté, İstanbul..., 149.

822 Bkz. Emmanuel, 102-104.

823 Bkz. Emmanuel, 104.

824 "Les Juifs de l'Orient", AİF, Nu: 2 (1841), sh. 71.

çocuklar toplanarak burada okutuluyordu. Bu çeşit kuruluşlar, Türk vakıf sistemine benzer bir nitelikte idi.[825] Bazı zengin Yahudiler de, kendi çocuklarının eğitimi için hahamlardan özel hoca tutuyorlardı.[826]

Osmanlı Devleti'nde, Hevralar ve Yeşivalar yanında bir de Talmud-Tora denilen yerler vardı. Bu kuruluşlar, okulları, öğrencileri ve hocaları desteklemek için kurulmuştu. Daha sonra buralar, din bilimlerinin okutulduğu yerler haline geldi.[827]

1520'de Selanik'te bir Talmud-Tora kuruldu. Burası hem okul, hem merkezî sinagog ve hem de Yahudilerin buluşma yeri haline geldi. Yahudi cemaatinin uyması gereken kurallar burada ilan edilir,[828] iyi ve kötü haberler orada duyulur, şehrin büyüklerinin ardından orada ağlanır, veba hastalığından ve kuraklıktan kurtulmak, Sultan'ın sağlığı ve Ordunun başarısı için orada dua edilirdi.[829] Talmud-Tora, giderek Osmanlı Yahudilerinin geleneksel okullarının genel adı haline geldi. Osmanlı Yahudileri, ilk dönemlerde okullarında İbranice, Gramer ve dînî öğretim yanında Tarih, Coğrafya, Hesap, Hendese gibi dersler okudukları halde, Sabatay Sevi hareketinin cemaatte yaptığı tahribattan sonra, sadece basit dînî eğitim yapmaya başladılar. Galanti, Tanzimat Döneminin başladığında, Yahudi okullarında, gramersiz İbraniceden başka Matematiğin sadece dört işleminin okutulduğunu kaydetmiştir.[830]

Tanzimat Döneminde Yahudi okullarını modernleştirerek günün şartlarına uygun bir eğitim vermesi için gayret gösterenler, bazı fanatik hahamların mukavemetleriyle karşılaşmıştır. 1854 yılında, Piripaşa'da Abraham Kamondo'nun himaye ve yardımıyla kumlan modern Yahudi İlkokulu, bazı hahamların boy hedefi haline gelmiştir. Hahamlar, bu okulda Fransızca da öğretilmesini günah olarak görmüşler ve bu okula destek olduğu için Abraham Kamondo'yu herem cezasına çarptırmışlardır.[831]

---

825 Baudin, 55.
826 Bkz. "Les Juifs de l'Oreint", AİF, Nu: 2 (1841), sh. 271.
827 Bkz. Emmanuel, 104.
828 Nehama, II/110.
829 Bkz. Emmanuel, 105.
830 Bkz. Galanti, Türkler..., 152-153.
831 Bkz. Galanté, Document..., 8.

Hahamların mukavemeti yüzünden, Tanzimat döneminde açılan modern okullara Yahudilerce rağbet edilmemiştir. Tıp Fakültesine, açılışından ancak otuz dört yıl sonra ilk Yahudi öğrenci kaydolmuştur. 1842'de açılan Ebelik kurslarına, Musevî ebelerin devam etmeleri için, Hükümet tarafından 1258/1842'de Hahamhane'ye davetname gönderilmiş, ancak Yahudi ebelerce bu davet itibar görmemiştir.[832] 1868'de kurulan Galatasaray Lisesi'ne, uzun zaman Yahudi öğrenci gitmemiştir. Yahudiler günah saydıkları Fransızca eğitim yapan bir Türk okulunda, çocuklarını Hıristiyanların eğitimine bırakmak istemedikleri için ilk zamanlar, Galatasaray Lisesi'ne rağbet etmemiştir. Ayrıca, 1867'de Rüşdiyelere Gayrimüslim çocuklarının da kabul edilmeye başlanmasına rağmen Yahudilerden bu okula pek az rağbet eden çıkmıştır.[833]

Osmanlı Yahudileri, eğitimde, merkezi Paris'te bulunan Alliance İsraélite tarafından açılan okullar ile yeni bir döneme girmiştir. 1875'te Alliance İsraélite İstanbul'da ve daha sonra da ülkenin diğer şehirlerinde okullar açmaya başlayınca hahamlar, Piripaşa'da açılan okula gösterdikleri gibi karşı tepki göstermiştir. Hatta Kudüs hahamları, Alliance'a karşı bir afarozname yayınlamıştır. Bu yüzden Alliance, açtığı okullarla dinî yıkmayı hedef almadığını isbatlamak için okullarını aynı zamanda ibadethane haline getirmiştir. Alliance'ın açtığı okullarda, sabah dersten önce ve akşam dersten sonra öğrenciler öğretmenleri ile birlikte ibadet ediyorlardı.[834]

Hasköy'deki Şûle-i Maarif adlı Yahudi mektebine, 1895 yılında iki sınıf daha ilave edilerek haham olacak çocukların da okutulmasına karar verildiğinde hahamların istedikleri üç şart, o dönemdeki hahamların zihniyetini anlatması bakımından önemlidir. Bu şartlar şunlardır:

- Haham sınıflarında Türkçe okunacak, kefere lisanı olan Fransızca okutulmayacak.

- Haham adayları, modern rahlelerde değil, kanepelerde oturacak; çünkü modern rahle Frenk işidir.

---

832 Bkz. Galanti, Türkler..., 153.
833 Bkz. Galanté, Documcnt..., 8.
834 Bkz. Galanti, Türkler..., 154.

- Sınıf soba ile değil, mangalla ısıtılacak; zira soba da Frenk işidir.[835]

L'Univers İsraélite'te yayınlanan bir raporda da Alliance'ın okullarına karşı gösterilen tavırdan bahsedilmiştir. Bu raporda, 1873'ten beri kurulan okullara çoğu Yahudilerin, özellikle de hahamların iyi gözle bakmadığı, hahamların düşmanlıklarını açık ve gizli olarak devam ettirdiği, bu yüzden birçok ailenin çocuklarını Alliance'ın açtığı okullara göndermekte tereddüt ettiği anlatılmakta; ancak, bu tavrın giderek değiştiği belirtilmektedir. Bu raporda, Alliance'ın açtığı okullara yapılan en büyük eleştirinin, bu okullara devam eden çocukların dinî duygularının zayıflaması olduğu belirtilmekte ve bunun da doğru olduğu itiraf edilmektedir.[836]

Osmanlı Yahudilerinin büyük çoğunluğu, Alliance'ın okullarına ilk zamanlar şiddetle karşı çıkmalarına rağmen, sonraları bu okulları tercih etmeye başlamışlar ve maddî manevî yönden desteklemişlerdir. Bunda, Alliance'ın sistemli çalışması etkili olmuştur. Bu husus, Alliance İsraélites Universelles'in temsilcisi Sam. Hirsch'in, Türkiye Okulları Merkez Komitesi'ne 1873'te gönderdiği rapordan anlaşılmaktadır. Bu raporda, Türkiye'nin Avrupa yakasındaki İstanbul, Edime, Selanik, Larisa, Varna, Rusçuk v.s. şehirlerinde yaşayan Yahudilerin okullarının durumu ve Alliance'ın başarılı olması için gerekli olan çalışmaların ne olduğu anlatılmaktadır. Ayrıca, raporu hazırlayan, yaptığı temaslardan bahsetmektedir. Örneğin, Hasköy ve Balat'ta kurulacak okul için yapılacak çalışmaları şöyle özetlemiştir: Alliance Komitesinin üç üyesi ile her mahalleden en etkili ve en liberallerinden oluşacak bir komite kurulacak, Hasköy ve Balat'ta birer okul açacak. Zengin aileler çocuklarını oraya gönderecek ve ayda ortalama on Frank verecektir. Her paralı öğrencinin karşılığı olarak bir öğrenci parasız okuyacak. Okullarda iki haham, bir Türkçe hocası ve bir de Alliance'ın göndereceği hoca olacaktır.[837]

Alliance'ın gayretleri kısa zamanda semere vermeye başlamış ve Osmanlı Yahudilerinin eğitim işleri önemli ölçüde Alliance'ın

---

[835] Bkz. Galanti, Türkler..., 155.

[836] Bkz. N. A. Mallah, "L'instrucrion Religieuse â Salonique", L'Univers Israélite (Ui), XLI, Nu. 12. 1886, sh. 370.

[837] Sam. Hirsch, "Rapports Adressé au Comité Central sur Ies Ecoles de Turquie", Bulletin de l'Alliance (BA), Nu. yok, 1873, sh.124-141.

gönderdiği adamların denetimine geçmiştir. Loria, İstanbul'daki Alliance'ın etkisini şöylece özetlemiştir: "2400 öğrencinin devam ettiği ve 25 öğretmen ve müdür tarafından yönetilen 13 okul, erkek öğrenciler için 4 çıraklık okulu, genç kızlar için 4 el sanatları okulu. İşte iki kelime ile Alliance İsraélite'in parasını ve gayretini harcayarak ortaya koydukları."[838] Baudin de, Alliance İsraélite'in eğitim konusunda insiyatifi ele aldığını kaydetmiştir.[839] Bulletin de l'Alliance'ta 1908'de yayınlanan bir makalede, Türkiye'de kurulan Alliance okullarının 40 yıldır hizmet gördüğü ve Yahudiler arasında iyice yayıldığı anlatılmaktadır. Bu makalede, Alliance'ın denetimindeki okullar sayesinde Yahudilerin yeni siyasî organizasyonlara katıldığından bahsedilmekte ve 1908 yılında yapılan seçimlerde Sasson'un Bağdat, Faracci'nin İstanbul, Karasso'nun Selanik ve Masliyah'ın da İzmir milletvekili seçildiği belirtilmektedir. Bu son ikisinin Alliance'ın okullarında eğitim gördüğü vurgulanmaktadır.[840]

Alliance'ın açtığı okullarda Türkçe, İbranice ve Fransızca eğitim verilmiştir. Ancak her zaman ağırlık Fransızca'da olmuştur. Bunda, Alliance'ın merkezinin Paris'te olması etkili olmuştur. Yahudilerin aralarında da Fransızca konuşmaya başlamaları üzerine bazı Yahudiler, Türkçe eğitimin önemli olduğunu savunmuşlardır. Onların gayretleri neticesinde bu okullarda Türkçe eğitime de önem verilmiş, bazı okullara Türkçe adlar verilmiştir.[841]

C. YAHUDİLERİN LİSANLARI

Osmanlı Yahudileri, lisan bakımından mütecanis bir topluluk değildi. Osmanlı Yahudilerinin lisanları, geldikleri yere, yaşadıkları bölgeye, yaptıkları işe, hatta sayılarının çok veya az olmasına göre değişiyordu.

Türkler fethettiklerinde, Bursa'da, Edirne'de, Selanik'te, İstanbul'da az sayıda Yahudi ile karşılaşmıştı. 15. yüzyılın ikinci yarısından sonra Türk topraklarına göç etmeye başlayan Yahudiler, kendilerine mahsus mahalleler teşkil etmiş ve orada kendi örf ve

---

[838] J. Loria, "Les Juifs de Constantinople et l'Alliance Israelité Üniverselle", Ul., I., Nu. 10, 1895, sh. 298.

[839] Bkz. Baudin, 58.

[840] Bkz. "İsraélites de Turquie", BA, Nu. 70. 1908. sh.73-75.

[841] Bkz. Osman Ergin, Türkiye Maarif Tarihi, İstanbul 1977, 1040.

adetlerine uygun olarak yaşamışlar, yeni ülkelerinin lisanını öğrenmeye pek gayret etmemişlerdir. Türk mahallelerinde yaşayan Yahudiler biraz Türkçe öğrenmişler, ancak toplu olarak bir mahallede yaşayan Yahudiler, sadece işlerini görecek kadar Türkçe öğrenmişlerdir.[842]

Portekiz'den göç eden Yahudiler, sayıları İspanyolca konuşanlara nisbetle az olduğu ve Portekizcenin İspanyolcaya çok yakın bir dil olduğu için, bir asır sonra İspanyolca konuşmaya başlamışlardır.[843] İspanya ve Portekiz'den göç eden ve Sefarad adıyla anılan bu Yahudiler, İbranice ve Türkçeden bazı kelimelerin de karıştığı Judeo-İspanyol veya Ladino denilen bir dil konuşuyorlardı.

Portekiz Yahudileri gibi, Romaniot (Bizans döneminden kalan Yahudiler) Yahudiler de sayılarının az olması sebebiyle İspanyol kökenli Yahudiler tarafından asimile edilmişler ve İspanyolca konuşmaya başlamışlardır. Ancak, Doğu-Avrupa ve Rusya menşeli Yahudiler, Yiddiş denilen dillerini konuşmaya devam etmişlerdir.[844] Eşkenaz olarak adlandırılan bu Yahudiler, Sinagoglarında da bazı duaları bu dille okuyorlardı.[845] Bununla beraber, Osmanlı Yahudilerinin dilleri, Ladino ve Yiddiş ile sınırlı değildi. Devletin çeşitli yerlerinde yaşayan Yahudiler, bulundukları yerlerin özelliğine göre çeşitli diller konuşuyorlardı. Özellikle Mezopotamya ve Arapların yaşadığı bölgelerde Arapça hatta Aramca konuşan Yahudiler vardı.[846]

Osmanlı Yahudileri arasında 19. yüzyılın başlarından itibaren, Türkçe bilmemekten dolayı geri kalındığına dair fikirler oluşmaya başlamıştır. 1840'ta, İstanbul ve Tevabii Hahambaşısı Moşe Fresko, Yahudilere hitaben neşrettiği bir beyannamede, Türkçenin önemini ve Türkçe öğrenmenin lüzumunu anlatmış ve Yahudilere Türkçe öğrenmelerini tavsiye etmiştir.[847]

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra Alliance İsraélite'in okullar açmaya başlaması ile birlikte Yahudiler

---

842 Galanti, Türkler..., 148-149.
843 Galanti, Türkler..., 150-151.
844 Galanti, Türkler..., 151.
845 Bkz. İlber Ortaylı, "Son Devirde Osmanlı Musevileri", Tarık Zafer Tunaya'ya Armağan, İstanbul 1992, 502.
846 Bkz. Ortaylı, 502.
847 Bkz. Avram Galanti, Türk Harsı ve Türk Yahudisi, İstanbul 1953, 7.

arasında Fransızca da yaygınlaşmaya başlamıştır. Öyleki 19. yüzyılın sonlarına doğru birçok Yahudi ailesi hemen hemen ana dilleri gibi aralarında Fransızca konuşmaya başlamıştır. Bu husus, 1895'te, L'Universe İsraélite'de yayınlanan bir makalede şöyle anlatılmıştır: 'Alliance eğitiminin İstanbul Yahudileri arasında yayılmasının en ilgi çekici sonuçlarından birisi de Engizisyon'un sürgün ettikleri tarafından İspanya'dan getirilen eski Kastilya lisanının tedricî olarak kaybolmasıdır.

Başka bir göğün altına, yabancı bir toprağın üzerine yerleştirilmiş olan sürgünler, nankör bir vatan için anlaşılmaz bir bağlılıkla, kendilerini inkâr eden ülkenin dilinden başka bir dil konuşmamaya devam etmişlerdi. İbranice, Arapça, Türkçe ve Yunancadan ödünç alarak zenginleştirilmiş deforme bir taşra şivesi haline gelen Torquemada ve Ferdinand'ın lisanını babadan oğula bir miras gibi devretmişlerdi... Yeni anlayış, onları yeni kalıba mecbur ediyor. Yahudi, dünyanın en güzel lisanı olan Yunanca, Almanca, İtalyanca ve Fransızcayı[848] kendisine mal ediyor ve kendisini bu dillere uyduruyor. Fakat İstanbul Yahudileri, Alliance'ın öncüleri tarafından Kastilya lisanından kurtarılarak, onların arasınada özellikle Mollier'in dili yerleştirildi. Galata, Pera ve Ortaköy'de yaşayan Yahudi aileler, Fransızcayı hemen hemen ana dillerine yakın bir şekilde ortak kullanıyorlar. Çok yakın bir zamanda, İspanyol şivesi, yerini sadece salonlarda değil, ticarî ilişkilerde, günlük münasebetlerde, çarşıda-pazarda, hatta okullarda olduğu gibi yerini Fransızcaya bırakacak."[849] Her ne kadar bu makalede, Fransızcanın Türkiye Yahudileri arasında yaygınlaştığından gururla bahsedilse de bazı Alliance okullarının müdürlerinin merkeze gönderdikleri raporlarda, Yahudi cemaatinin ülke dili olan Türkçeyi bilmemelerinin onların gelişmesinin en büyük engeli olduğu da belirtilmektedir.[850]

---

[848] Bu makalenin yayınlandığı günlerde, Fransız Genel Kurmayanda Kurmay Yüzbaşı olan Yahudi Dreyfüs, casuslukla suçlanmış ve sürgüne gönderilmiştir. Bu olaydan dolayı, Fransa'da Yahudiler aleyhine gösteriler yapılmıştır. Yahudiler, dünya çapında Dreyfüs'ü savunmak için dayanışmaya girmiştir. (Dreyfüs Meselesi hakkında geniş bilgi için bkz. Sharon, İsrail..., 241- 246.)

[849] J. Loria, "Les Juifs de Constantinople et l'Alliance İsraclité Üniverselle", Ul.,I., Nu. 10, 1895, sh. 300; Ul.,I., Nu. 12,366- 367.

[850] Bkz. Bora, 168.

Osmanlı Yahudilerinin Türkçe öğrenmek istemelerinin diğer bir sebebi de İttihat ve Terakki döneminden önce, Devlet otoritelerinin Türkçenin Gayrimüslimlere de öğretilmesine önem vermesidir. 10 Mayıs 1894'te Aydın Valisi Kamil Paşa, Alliance'ın denetiminde olan bir okulda yaptığı konuşmada, öğrencilerin ana dillerinden sonra Fransızca ve İngilizce değil, Türkçe öğrenmeleri gerektiğini vurgulamıştır.[851]

Osmanlı Yahudileri, ancak 1900 yılında, Türkçeyi öğrenmek için topyekûn bir teşebbüse geçmiştir. Dersaadet ve Tevabii Hahamhanesi, Adliye ve Mezahib Nezareti'ne gönderdiği 168 sayı ve 24 Nisan 1900 tarihli yazı ile; "... her nasılsa şimdiye kadar lisan-ı millî olarak muhafaza edilmiş olan İspanyolcanın ortadan kadırılmasına ve mekâtib-i mevcûde-i Museviyye'de tedrisat-ı Osmanî'yi üssü'l-esas ittihaz..." etmeye karar verdiklerini bildirmiştir. Ayrıca, Hahamhane'den gönderilen bu yazıda, Türkçe'nin sadece okullarda değil halkın her kesimine öğretilebilmesi için "Ta'mîm-i Lisan-ı Osmanî Komisyonu" adıyla bir komisyon kurulmasına müsaade edilmesi istenmiştir.[852]

Hahamhanenin bu isteği, 10 Cemaziyelevvel 1318 (5 Eylül 1900)'de Meclis-i Mahsus tarafından kabul edilmiştir.[853]

D. OSMANLI DEVLETİ'NDE KABBALİST HAREKETLER

9. yüzyılda Torath-Hassod "Gizli Kanun" adı ile tanınan daha sonra da Kabbala "Gelenek" adını alan ve Maymonides'in ölümünden sonra İspanya'da gelişen Yahudi Mistisizmi; 16. yüzyılda, Osmanlı Devleti'nin sınırları içinde olan Safed'de, İspanya'dan göç eden Yahudiler arasında önemli etki yapmıştır. Kabbala ilmi; varlığın gizemi, yaratılış, önceden olmuş ve sonradan olacak, hayatın sırrı, yıldızların Dünya üzerindeki etkisi, rüyaların açıklanması, şeytanların ve kötü ruhların kovulması, hatta muska yapılması gibi konularla ilgilenmiştir.[854]

---

851 Bkz. Bora, 168.
852 Bkz. BOA., İrade Adliye ve Mezâhib, 1318. Ca. 6.
853 Bkz. BOA., İrade Adliye ve Mezâhib, 1318. Ca. 6, Lef 5.
854 Bkz. Emmanuel, 278.

Tevrat'taki her harfin, her kelimenin, her satırın mistik bir anlamı olduğu temel fikrine sahip olan[855] Kabbala'nın menşeî, 2. yüzyıla kadar dayanır. Ancak, Kabbala, Zohar kitabının yayınlanmasıyla birlikte gelişmeye başlamıştır. Zohar, Kabbalist faaliyette bulunanların kutsal kitabı haline gelmiştir.[856] Şimon Bar Yohay'a atfedilen, ancak büyük bir ihtimalle 13. yüzyıl İspanyalı Yahudi bilginlerinden olan Moşe de Leon tarafından yazılan Zohar, Tevrat'ın ilk beş kitabının ve diğer bölümlerinin mistik yorumundan meydana gelmiştir[857]

Ortaçağ Avrupa'sında, Yahudilere yapılan zulümler, Kabbala'nın gelişmesinde en önemli âmil olmuştur. Yahudiler arasında, Avrupa'da gördükleri zulümlerden dolayı antik Mesih fikriyatı canlanmış, İsrailoğullarının sürgünden ancak Mesih tarafından kurtarılabileceği inancı ortaya çıkmıştır. Ayrıca Yahudiler, başlarına gelen felaketleri, Mesih'in gelişinin yakın olduğunun habercisi olarak görmüşlerdir.[858]

Kabbalist faaliyetlerin merkezi, daha önce Kurtuba iken, Yahudi göçmenler sebebiyle bu merkez, 16. yüzyılda Safed olmuştur.[859] Bununla beraber, Selanikte de Kabbalist fikirler yayılma imkânı bulmuştur. Selanik'te Yosef Taitacaç'dan itibaren Kabbala tahsil edilen bir okul meydana getirilmiştir. O dönemde, Selanik'te yaşayan ünlü Kabbalistler arasında Salomon Alkabiz ve Haim Ovadia da vardır. Bu dönemde, Selanik'te yaşayan Yahudiler arasında, geceyarısı kalkıp "Tapmak" için ağlamak, Yom Kippur gecesinden önce, nefsi kırmak için, kendisine her türlü eziyeti yapmak âdeti ortaya çıkmış, mistik fikirler epeyce yaygınlaşmaya başlamıştı. Bu mistik fikirler, birçok dindar Yahudinin Kudüs ve Safed'e göç etmesine neden olmuştur.[860]

Safed, İspanya Yahudilerinin göçü ile Yahudi dinî ilimlerinin merkezi haline gelmiştir. Bu dönemde Safed Yahudilerinin en

---

855 Roth, 317.

856 Sachar, 275.

857 Sharon, İsrail..., 198.

858 Sharon, Türkiye..., 68.

859 Bkz. Sharon. 68; Perle Epstein. Kabbala Musevi Mistiklerin Yolu. Çev. Nusret Karayazgan-Şiyma Barkın, Dharma Yayınları, İstanbul 1993, 35.

860 Bkz. Emmanuel, 279- 281.

önemli atılımı, Sanhedrin'i yeniden diriltme çabası olmuştur. 16. yüzyıl Yahudi din adamlarından Yaakov Beirav, Safed'de Sanhedrin'i yeniden diriltmeye çalışmıştır. Bu gayeyle o, dört Yahudi bilginine "Semiha"[861] vermiştir.

Beirav'ın Semiha verdiği Yahudi bilginlerinden Yosef Karo, o güne kadar dağınık bir durumda olan Yahudi hukuk kurallarını düzenleyip bir kitap haline getirmiştir. Şulhan Aruh ismindeki bu eser, bütün Yahudi dünyasında kabul görmüştür.[862] Yosef Karo da etrafında meydana gelen mistik havadan etkilenmiştir. Karo, kendisini Mesih'in habercisi olarak gören Salomon Molho'nun(*) yüksekten atmalarına inanmış, onun yakılmasından derin bir üzüntü duymuş ve kendinin de onun gibi, aziz bir kurban olarak yakılmasını arzu etmiştir.[863]

Yahudi mistisizmi, 16. yüzyılda üç Kabbalist tarafından temsil edilmiştir. Bunlar, Moses Cordovero, İsak Luria ve Haim Vital'dir. Bu Kabbalistler, Sabatay Sevi'yi ortaya çıkaran ortamı hazırlamıştır. Şimdi bu Kabbalistleri sırasıyla ele alalım.

1. Moses Cordovero

16. Yüzyılın ünlü kabbalisitlerinden olan Moses Cordovero, 1522'de doğmuştur.[864] Kayınpederi Salomon Alkabis ile birlikte Safed'de, kendilerine Haverim (Yoldaşlar) adını veren bir grupla Kabbalist faaliyetler yapmıştır. Bu mistikler her gün toplanıyorlar ve

---

861 Semiha; göreve tayin etme, yetki verme manasına gelir. İcazet.

862 Bkz. Sharon, Türkiye..., 58-60.

(*) **Salomon Molho:** Portekizli bir Konverso aileye mensuptur. 1525'te Yahudiliğe dönmüş, sünnet olmuş ve adını değiştirmiştir. Bir ara Selanik'te bulunmuş, Yosef Karo ile tanışmış ve Yosef Taitacaç'ın okuluna devam etmiştir. Molho, Selanik'te yayınladığı bir kitap ve yaptığı konuşmalarla adını Avrupa'da duyurmuştur. Mesih olduğuna inanan Molho, Roma'yı etkileyen sel felaketini ve Portekiz'de meydana gelen zelzeleyi önceden tahmin etmiş ve kendisine umut bağlanmasını sağlamıştır. Molho, Kurtuluş-'un Yahudi takvimine göre 5300 (1540)de gerçekleşeceğini iddia etmiştir. Avrupa'da meydana getirdiği Mesihî hareketten dolayı Sabatay Sevi hareketinin oluşmasına da etkisi olan Salomon Molho, Bologna'da tutuklanmış ve Hıristiyanlığa geçmeyi reddettiği için 1532'de yakılarak öldürülmüştür. (Sharon, İsrail..., 201-202).

863 Bkz. Sachar, 277.

864 P. Epstein, Kabbala..., 36.

kutsal konuları konuşuyorlar, günaha yolaçtığı için öfkeden kaçınıyorlar, yemekten önce ve yatmadan önce tövbe ediyorlardı.[865] Bunlar, Moses Cordevoro'nun talimatlarını uyguluyorlar ve günlük dualarda okudukları ahlâkî bir takım öğretileri içeren on üç prensibi uygulayarak buna uygun davranış geliştirmeye çalışıyorlardı.[866]

Cordovero'ya göre mistik, bu on üç niteliği uygulayarak kendi bedenini, bütün kâinatı içine alan bir ağaç gibi düşünmeyi öğreniyordu.[867] Mesela, mistik, "alçakgönüllülük üzerine düşünmek istediği zaman, bu ağacın en üst dalları olan Tanrı'nın Tacı'nı kendi başıyla karşılaştıracaktır. Bu yolla, başını küstahça başka insanların daha yükseğe dikerek yürümemesi gerektiğini her zaman anımsayacaktır.

Ayrıca, otomatik olarak, baş ve beyin veya içindeki düşüncelerle bir bağlantı kuracak ve böylece her zaman düşüncelerini toplayıp, onları Tanrı'ya yönlendirecektir. Alnını göz önüne getirmekle, insanlara açık ve hoş davranması gerektiğini hatırlayacaktır. Kulaklar ona, faydalı bilgiye açık, fakat iftira ve faydasız gevezeliklere kapalı olmayı, açıkgözler merhameti, kapalı gözler ise baştan çıkarılmaya karşı güçlü olmayı hatırlatacaktır. Burundan çekilen her solukla nezaket ve iyilik, horuldamakla ise öfke hatırlanır. Aydınlık bir yüz neşeyi, iyi huyluluğu ve keskin yargılama yokluğunu simgeler. Ağız, iftira ve gaddarlık barındırmayan akıl ve bilgelik dağıtır."[868]

Cordovero'nun, Safed'de meydana getirdiği topluluğa, Mısır'dan göç eden İsak Luria da katılmıştır. Luria, kısa sürede kendisini bu topluluğa kabul ettirmiş ve Cordovero'nun ölümünden sonra bu topluluğun tamamen hâkimi olmuştur.[869]

2. İsak Luria

İsak Luria, 1534'te Kudüs'te doğmuş, Almanya göçmeni olan bir ailenin çocuğudur. Küçük yaşta babasını kaybetmiştir. Bu yüzden onu Mısır'da yaşayan amcası Mordehay Francis himayesine

---

865 Bkz. Henri Sérouya, La Kabbale, PUF., Paris 1964, 93-94.
866 Epstein, 38.
867 Epstein, 39.
868 Epstein, 39-40.
869 Epstein, 46-47.

almıştır. Luria, amcasının desteği ile Mısır'da Talmud tahsil etmiştir.[870]

Luria, Kahire'ye ticarete gelen bir Yahudiden satın alarak Zohar ile tanışmıştır. O, Zohar'dan çok etkilenmiş ve kendini tamamen Zohar çalışmalarına vermiştir. O günden sonra tamamen mistik bir hayat sürdürmeye başlamıştır. İnsanlarla münasebetlerini tamamen kesmiş ve Nil nehrinin kenarında inzivaya çekilmiştir. Ailesi ile bile görüşmekten kaçınmaya başlamış, ancak Şabat günleri onları ziyaret etmeye gitmiştir.[871]

Luria, yaşadığı bu mistik hayat neticesinde gördüğü bir vizyondan dolayı, Mısır'dan ayrılarak ailesi ile birlikte Safed'e taşınmıştır. Orada bir grup kurarak Kabbalist faaliyetler yapmakta olan Cordevoro ve arkadaşları, Kabbala konusundaki derin bilgisinden dolayı Luria'yı hemen aralarına kabul etmişler ve saygılarından dolayı ona Ari (aslan) lakabı takmışlardır. Böylece Luria, Safed Kabbalistlerinin ustası olmuştur.[872] Luria, Safed'de, birlikte olduğu arkadaşları ile sıkı bir mistik disiplin içine girmişti. Onlar, günahlarından arınmak için günde 20-30 defa yıkanıyorlar ve acı otlar yiyorlardı.[873] Luria, onlara fikirlerini anlatıyordu.

Luria'ya göre, bütün ruhlar Âdem ile beraber yaratılmıştır. Ancak onlar, organ şeklinde intişar etmiştir. Gözler, kulaklar, beyin, eller ve ayakların özel ruhları vardır. Bu ruhların her biri Âdem'in bir pırıltısıdır. Âdem'in yaratılışından sonra iyi ve kötü, aşağı ve üstün ruhlar karışmıştır. Dünya, iyi ve kötünün tamamen ayrılıp aslî günahın kaybolmasına kadar tamamen iyi olmayacaktır. Ruhlar içinde en kötüleri Putperestlerin, en üstünleri de Yahudilerin ruhlarıdır. Ancak ne Putperestlerin ruhları tamamen kötü, ne de Yahudilerin ruhları tamamen iyidir. Yalnız, Mesih'in gelişi ile ahlâkî durum aslî günahtan önceki duruma gelecektir.

Bu olayın gerçekleşmesi için, özellikle Yahudilerin ruhları farklı insan ve hayvanlarda, hatta bazan nehirde, ağaçta ve taşta yaşayacaktır.[874]

---

870 Sérouya, 95; Epstein, 45.
871 Franco, 82; Roth, 318; Epstein, 45.
872 Epstein, 46.
873 Bkz. Franco, 83.
874 Bkz. Graetz, IV/110.

Luria'ya göre, bazan dindar ve doğru insanların ruhları, diğer ruhlara destek olmak, onların düzelmesine yardım etmek için yeryüzüne yeniden dönerler. Ona göre, İsrail halkının diğer halkların içine saçılmış olması, netice olarak dünyayı kurtarmak içindir. Zira dindar Yahudilerin temizlenmiş ruhları, onları mükemmel yapmak için diğer insanların ruhları ile birleşir.[875] Luria'nın fikirleri ve eylemlerinden dolayı etrafında meydana gelen Kabbalist faaliyetler, Osmanlı Yahudileri arasında büyük etki yapmaya başlamıştır. Onun ölümünden sonra da Kabbalist faaliyetler durmamış, etrafında yetişen talebeleri ve eserleri vasıtasıyla devam etmiştir.

3. Hayim Vital

Luria'nın 1572'de ölümünden sonra, onun fikirleri Hayim Vital (1543-1620) tarafından yaygınlaştırılmıştır.[876] Hayim Vital, İtalya menşe'li bir ailenin çocuğudur. Daha önce Şam'da yaşarken içinde hissettiği bir sezgiden dolayı Safed'e göç etmiştir.[877]

Hayim Vital, Safed'de Luria'nın en yakın ve heyecanlı öğrencisi oldu. Luria ile birlikte, Filistin'in ıssız çöllerinde dolaşıyor, ruhlarla içli dışlı olmak ve Kabbalanın sırlarına onlarla birlikte derinleşmek için mezarlıkları ziyaret ediyordu. Luria'nın son günlerine kadar onunla samimiyeti devam etti. Hatta not tutmayan Luria'nın anlattıklarını da o not aldı.[878]

Hayim Vital, Luria'nın ölümünden sonra, Luria'nın bütün sırlarını kendisine verdiğini ve Mesihliği ona miras olarak bıraktığını iddia etti. İlk önce yerleşmek için Kudüs'e gitti. Orada fikirlerini anlattı ancak pek taraftar bulamadı. Sadece kadınlar, vaaz ederken onun başının etrafında bir ateş hâlesi gördüklerini söylüyordu.[879]

Kudüs'te beklediği ilgiyi bulamayan Vital, Mısır'a gitti. Ancak orada da pek taraftar bulamadı. Kendisine fazla itibar edilmemesine sinirlenen Vital, Mısır'dakileri cahil olmakla, karılarını da, onların yokluğunda köleleri ile sefahat yapmakla suçladı. Oradan tekrar

---

875 Graetz, IV/111.
876 Graetz, IV/111.
877 Epstein, 44.
878 Epstein, 47.
879 Bkz. Franco, 84.

Kudüs'e döndü. Ancak, Kudüs valisinin kendisinden kehanetlerini gerçekleştirmesini isteyince, orada da tutunamadı ve Safed'e göç etti. Safed'de de ona kimse inanmadı. Oradan Şam'a gitmek mecburiyetinde kaldı.[880]

Hayim Vital, önceleri Şam'da hiç itibar göremedi. Onu sahte peygamber olarak gördüler. Ancak orada Luria'nın sohbetlerini yayınlamaya başlayınca birdenbire büyük bir üne kavuştu. Onun ünü sadece Osmanlı Devleti ile sınırlı kalmadı; birçok hayranı, İtalya, Polonya ve Almanya'yı terk ederek Vital'e yakın olmak için Şam'a göç etti.[881]

Hayim Vital, Luria'nın sohbetlerini yayınlayınca, Luria'nın Kabbalist fikirleri, Osmanlı Yahudileri arasında uzun süre etkisini sürdürdü. Bilhassa Mesih fikri, canlılığını yitirmeyerek Sabatay Sevi'nin ortaya çıkmasının âmillerinden biri oldu.

4. Sabatay Sevi

Sabatay Sevi, 1626'da İzmir'de doğmuştur. Babası Mora'dan gelmiş İspanyol göçmenlerinden ve Türkler tarafından Kara Menteş lakabiyle anılan Mordehay'dır.[882] Babası, Sabatay Sevi'yi diğer kardeşleri gibi ticarete yönlendirmek yerine, onun okumaya karşı iştiyakını göz önüne alarak, haham olmak üzere İzmir'in tanınmış hahamlarından İsac d'Alba'ya öğrenci olarak vermiştir.[883] Sabatay Sevi, daha sonra Meşhur haham Yosef Eskapa'nın öğrencisi olmuştur.[884] Kısa zamanda Talmud ve Kabbala konusunda uzmanlaşan Sevi, 15 yaşlarında iken okuldan ayrılıp kendi başına Kabbala tahsiline devam etmiştir.[885] Kendini tamamen Zohar'ın ve diğer mistik eserlerin araştırmasına veren Sabatay Sevi, öz kardeşleri olan Elie ve Yosef'ten dahî uzak durmaya çalışmıştır. O, inziva hayatını tercih ederek günlerce oruç tutmuş, arınmak için her gün defalarca yıkanmıştır. Onun bu halinden endişe duyan ailesi, onu İzmir'in ünlü

880 Bkz. Franco, 84.
881 Bkz. Franco, 85.
882 Bkz. İ. Alaaddin Gövsa, Sabatay Sevi, İstanbul t.y, 15; Nehama. V/100; Abdurrahman Küçük. Dönmeler Tarihi, Ankara 1993. 227.
883 Gövsa,15; Küçük, 230.
884 Küçük, 231.
885 Sharon, Türkiye..., 71.

ailelerinden birinin Rahel isimli kızıyla evlendirmiştir.[886] Ancak Sevi, hanımından uzak durmaya çalışmıştır. Bu yüzden hanımı boşanma talebinde bulunmuş ve Yahudi mahkemesi onları ayırmıştır. Ailesi, ilk karısını beğenmediğini düşünerek onu ikinci defa evlendirmiştir. Ancak Sabatay Sevi, ikinci hanımı ile de yakınlık kurmamış, kendisinin Tevrat'la evli olduğunu söylemiştir.[887]

Sabatay Sevi, on sekiz yaşlarında semiha almış ve hahamlık yapma hakkı kazanmıştır. Fakat o hahamlık yapmamış, Kabbala çalışmalarına devam etmiştir.[888] Tevrat'taki bazı sözlerin matematiksel hesaplarına göre 1648 senesinin Mesih'in geliş yılı olarak hesaplandığı için Mesih'in zuhurunu hayal etmekle vakit geçirmiştir.[889] Sabatay Sevi, 1648 senesi yaklaştığı halde Mesih'in gelmediğini görünce, kendisinin Mesih olabileceği zehabına kapılmıştır. 1648 yılında, Polonya ve Ukrayna'da Yahudilerin katledildiğini (Kmielnitzk katliamı) duyunca, Luria'nın fikirleri ile sarhoş bir durumda bulunan Sevi'nin ruh dünyası alt üst olmuştur. Bu halet-i rûhiye içerisinde, kendisinin, Yahudileri sürgünden kurtararak Arz-ı Mevûd'a götürecek Mesih olduğu fikrine kapılmıştır.[890] Yasak olmasına rağmen Tanrı'nın adını (Y.H.V.H.) söylemeye başlamış ve yakınlarına kendisinin Mesih olduğunu açıklamıştır.[891]

Sabatay Sevi'nin Mesihliğini açıklamasından sonra yakınları onun Mesihliğini kabul etmiş, fakat haber şehirde yayılınca, Hahambaşı Yosef Eskapa, onu yola getirmek için iki haham görevlendirmiştir. Ancak Sabatay Sevi, bu iddiasından vazgeçeceği yerde, kendisini iknâ etmek için gelen hahamları da Mesihliğine inandırmaya çalışmıştır. Bunun üzerine İzmir'deki bütün hahamlar biraraya gelerek onun ölümü hakettiğini ilan etmiştir. Ancak, onu öldürme işini üstlenmeye kimse cesaret edememiştir.[892]

Bu olaylardan sonra İzmir'de tutunamayacağını anlayan Sabatay Sevi, 1649 veya 1650'de İzmir'i terkederek İstanbul'a git-

---

886 Bkz. Gövsa, 17; Nehama, V/102-103; Küçük, 231.
887 Küçük, 232.
888 Nehama, V/102.
889 Bkz. Nehama, V/103; Küçük, 239-240.
890 Bkz. Nehama, V/103; Küçük, 242.
891 Küçük, 242.
892 Gövsa, 19; Nehama, V/104; Küçük; 247.

miştir. İzmir Hahambaşısı, İstanbul hahamlarına mektup yazarak, Sabatay Sevi'den uzak durmalarını tavsiye, etmiştir. Bunun üzerine, Sabatay Sevi, daha müsait bir ortam bulacağı düşüncesi ile Selanik'e gitmiştir.[893] Sevi, Selanik'te Kabbalistik bir ortam bulmasına rağmen, geçmiş olaylardan ders aldığı için Mesihliğini hemen açıklamamıştır. Gelişinin şerefine verilen bir ziyafette, Tevrat'la evli olduğunu açıklamış ve Tanrı'nın adını telaffuz etmiştir. Sebebi sorulunca, "Mesihim" demiştir. Bunun üzerine, oradaki hahamlar onu ölümle tehdit etmiştir.[894]

Sabatay Sevi, Selanik'ten Atina'ya gitmiş, orada da aradığı ortamı bulamadığı için İzmir'e, daha sonra da tekrar İstanbul'a dönmüştür. Sevi, İstanbul'a yaptığı ikinci seyahatinde, güneş balık burcuna girdiğinde İsrailoğullarının kurtulacağını vadetmiştir. Sabatay Sevi cemaatinin ayinlerindeki balık remzinin buradan geldiği rivayet edilmiştir.[895] İstanbul'dan 1659'da İzmir'e dönen Sevi, burada 1662'ye kadar dikkat çekici hiçbir harekette bulunmadan yaşamıştır.

Sabatay Sevi, 1648 yılında teşebbüs ettiği Mesihlik iddiasını bütün gayretine ve seyahatlarına rağmen kabul ettiremeyince, muhtemelen 1666'yı beklemeye karar vermiştir. İlk İstanbul seyahati esnasında, onun Mesih olduğuna dair uydurma bir vesika veren Abraham Vaçini, ona, Hıristiyanlarca da muteber sayılan 1666'yı beklemesini tavsiye ettiği rivayet edilmiştir.[896]

Sevi, 1663 yılında Filistin'i ziyaret etmeyi tasarlamış, ancak karar değiştirerek Kahire'ye gitmiştir. Orada, kendisine mistik bir hayat seçmiş olan ve zenginliğini Talmudist ve Kabbalistlerin ihtiyaçlarına harcayan Rafael Yosef Çelebi adında bir Yahudi ile karşılaşmıştır. Türklerin "Yusuf Çelebi" nâmıyla andığı bu Yahudi, Sabatay Sevi'ye büyük yakınlık göstermiştir. Sevi, temkinli davranma ihtiyacı hissetmiş ve ona Mesihliğinden bahsetmemiştir.[897]

Kahire'de bir müddet kalan Sevi, oradan Kudüs'e hareket etmiştir. O dönemde Kudüs Yahudileri yokluk ve sefalet içerisinde

---

[893] Gövsa, 20; Nehama, V/113; Küçük, 252.
[894] Gövsa, 20; Küçük, 253.
[895] Bkz. Gövsa, 20-21.
[896] Bkz. Gövsa, 21.
[897] Bkz. Gövsa, 21; Küçük, 256.

bulunmaktadır. Kmielnitzki katliamından kurtularak Polonya'dan kaçan Yahudiler de bu sefaleti iyice arttırmaktadır. Ayrıca, Osmanlı Devleti de Girit seferi dolayısıyla vergilerin tahsil edilmesine büyük önem vermektedir. Böyle bir zamanda Kudüs'e gelen Sabatay Sevi'nin Sarrafbaşı Yosef Çelebi ile yakınlığı öğrenilince, oradaki Yahudi cemaatin liderleri, Sevi'den cemaate yardım toplamak için Kahire'ye gitmesini rica etmişlerdir. Bu teklifi memnuniyetle kabul eden Sabatay Sevi, bu defa Kudüs Yahudi cemaati vekili olarak tekrar Kahire'ye gitmiş, burada, hem Yosef Çelebi'den, hem de onun yardımıyla Yahudi cemaatinden önemli miktarda para toplamıştır.[898] Sabatay Sevi Kahire'de iken, Livorn'da Sara adında bir kızın Mesih'le evleneceğini iddia ettiği haberi yayılmıştır.

Sara, on yaşında iken Polonya'da babası katledilmiş, Hıristiyanlar tarafından bir manastıra kapatılmış ve orada Hıristiyan terbiyesi ile büyütülmüştür. Bu manastırdan kaçan Sara, bir grup Yahudi ile karşılaşmış ve onlar tarafından Amsterdam'da bulunan kardeşi Samuel'in yanına götürülmüştür. Çok güzel ve hafif meşrep bir kız olan Sara, daha sonra gittiği Frankfurt ve Livorn şehirlerinde birçok macera yaşamıştır. İzmir'de bir Mesih zuhur ettiğini duyunca da bundan yararlanmak istemiş ve bir rüya hikâyesi uydurarak bunu etrafa yaymıştır.[899] Sara'nın yaydığı haberi duyan Sabatay Sevi, bunu fırsat bilmiş ve adamlarından birini Livorn'a göndererek Sara'yı davet etmiştir. Bir müddet sonra Sara Kahire'ye gelmiş ve Yosef Çelebi'nin evinde Sabatay Sevi ile evlenmiştir.[900] Sabatay Sevi'nin, Peygamber Hoşea'nın hafif meşrep bir kadınla evlendiğini[901] bildiğinden, Mesihliğine delil olsun diye Sara ile evlendiği rivayet edilmiştir.[902]

Sabatay Sevi, Kahire'de topladığı paralar ve karısı Sara ile Kudüs'e dönerken, Gazze'de Abraham Benjamen Natan isimli biriy-

---

898 Bkz. Gövsa, 22-23; Küçük, 257-259.

899 Bkz. Gövsa, 24-25; Küçük, 259-261.

900 Bkz. Gövsa, 25-26; Küçük, 261.

901 "Rab Hoşea'ya dedi: "Git kendine kötü bir kadın ve zina çocukları al..." Ve gitti Diblaim'in kızını aldı ve kadın gebe kalıp ona bir oğul doğurdu. Ve Rab ona dedi 'Adını Yisrael koy." (Bkz. Hoşea, I/1-4).

902 Bkz. Nehama, V/116.

le karşılaşmıştır. Burada Natan, kendisinin Peygamber ve Sabatay Sevi'nin de Mesih olduğunu ilan etmiştir. Zaten ananeye göre de bir peygamber çıkması ve Mesih'in gelişini haber vermesi gerekiyordu.[903] Böylece Sabatay Sevi'nin Mesihliğini haber verecek peygamber de zuhur etmiş oldu.

Natan'ın da desteğini alan Sabatay Sevi, Kudüs'e dönünce, artık Mesihlik iddiasını gizlemeye gerek görmemiştir. Ancak Kudüs hahamları, Kudüs fukarası için topladığı paraları da Sara ve kardeşini Livorn'dan getirtmek için harcamış olan Sabatay Sevi'ye karşı çıkmıştır. Bunun üzerine Sevi, Mesihliğini ilan etmek üzere Avrupa'nın muhtelif yerlerine adamlar göndermiş ve Kudüs'ü terk etmiştir.[904]

Kudüs'ten ayrılan Sabatay Sevi, doğum yeri olan İzmir'e hareket etmiş, yol güzergâhında olan Halep'te coşkuyla karşılanmış ve 1665 yılının Eylül ayında İzmir'e gelmiştir. Daha önce hakarete uğradığı doğum yeri İzmir'e gelen Sabatay Sevi, bu defa halkın büyük ilgisi ile karşılaşmıştır. Bununla beraber, İzmir Başhahamı Haim Benveniste, İstanbul Hahambaşısı ve yirmi beş arkadaşının tavsiyesi üzerine Sabatay Sevi'nin öldürülmesini istemiş, ancak bunu gerçekleştirememiştir.[905]

Taraftar kitlesini iyice çoğaltan Sabatay Sevi, cüretini iyice arttırmış ve İzmir sokaklarında alaylar tertip ederek dolaşmaya başlamıştır. Onun Yahudiler arasında meydana getirdiği dalgalanma yalnız İzmir'de değil, Selanik'te, Edirne'de, Sofya'da, Belgrad'da, Rodos'ta, Sakız'da kısacası Osmanlı Devleti'nin her tarafında hissedilmiştir. Hatta onun şöhreti, Almanya ve Polonya'ya kadar ulaşmıştır.[906]

Sabatay Sevi, Mesihliğinin şerefine bazı dinî adetlerde değişiklikler yapmıştır. Kudüs'ün düşman tarafından alındığı tarihe tekâbül eden "On Tevet" matem orucunu eğlence ve ziyafet gününe dönüştürmüştür. Hatta daha da ileri giderek, her Cumartesi sinagogda yapılan ibadetten sonra Sultan (IV. Mehmet)'in adını anma âdetini kaldırarak, yerine kendi adını koydurtmuştur. Ummadığı

[903] Bkz. Gövsa, 27; Küçük, 262-263.
[904] Bkz. Gövsa, 28; Küçük, 266.
[905] Bkz. Gövsa, 31; Küçük, 267.
[906] Bkz. Gövsa, 31.

kadar taraftar toplayan Sevi, kendisini "Krallar Kralı" ilan etmiş ve Dünyayı otuz sekize bölerek yakınlarına dağıtmıştır.[907]

Sabatay Sevi hareketi, Osmanlı Devleti'nin her tarafında geniş yankı uyandırmıştır. Yahudilerden bir kısmı, Sabatay Sevi'nin Mesihliğine inanmamış, ancak Sevi'ye inananların çokluğu ve şamatası karşısında büyük bir şaşkınlığa düşmüş, işe güce bakamaz olmuştur. Sevi'nin Mesihliğine inananlar da işten güçten el çekerek, günahlarından arınmak için kendilerini riyazete vermiştir. Bazıları kendilerine akıl almaz işkenceler yapmış, vücutlarını, yalnız başları dışarda kalacak şekilde toprağa gömdürtmüş, omuzlarında balmumu yaktırmış, kışın soğuk suya girmiş, kendilerini kırbaçlattırmıştır.[908] Bir takım insanlar, varını yoğunu satmış, Filistin'e gitmek için erzak depolamaya girişmiştir. Bazı Yahudiler de "Çoğalmak Tevrat'ın emridir."[909] Diye on yaşından büyük çocuklarını evlendirmiştir. İran'da yaşayan Yahudilerden bir kısmı da; "Bizim Mesihimiz geldi, artık vergi vermeyiz, toprak bellemeyiz" demişlerdir.[910]

Sabatay Sevi hareketi, Yahudi olmayanlar arasında da heyecan uyandırmıştır. Bir Bektâşî, birkaç kişilik avanesi ile Sabatay'ın Mesihliğini kabul ettiğini açıklamıştır. Ermenilerden bazıları da Sabatay'ın gerçekten Mesih olup olmadığını hahamlardan sormuş, hahamlar da onun yalancı olduğunu söylemiştir.[911]

Sabatay Sevi ve taraftarlarının taşkınlıklarını iyice arttırması ve Mesih beklentisi yüzünden bir kısım Yahudilerin ticarî hayattan çekilmesinden dolayı, şehirde kargaşanın artması üzerine, durum İstanbul'a bildirilmiştir. Fazıl Ahmet Paşa, işin esasını öğrenmek için, sahte Mesih'in derhal tutuklanarak İstanbul'a gönderilmesini istemiştir. İzmir kadısı, Sabatay Sevi'yi yakalatmış, ancak o cemaatine karşı Mesihlik çalımını hiç bozmamış, İstanbul'a gitmek için Tanrı'dan emir aldığını ve vazifesinin en önemli kısmını orada yapacağını söylemiştir.[912]

---

907 Bkz. Gövsa,33.
908 Bkz. Gövsa,32: Küçük, 274-275.
909 "Semereli olun ve çoğalın ve yer yüzünü doldurun...", Bkz.,Tekvin, 1/28.
910 Bkz.. Küçük. 276.
911 Bkz. Küçük, 275.
912 Bkz. Gövsa, 38-39; Küçük, 280-281.

Sabatay Sevi, 1666'da birkaç müridi ile birlikte bir gemiye bindirilerek Çanakkale'ye, oradan da kara yoluyla İstanbul'a götürülmüştür. İstanbul'da, Subaşı tarafından sorguya çekilen Sevi, Mesihlik davasını inkâr etmiş ancak hapse girmekten kurtulamamıştır.[913] Sevi'nin hapse girmesi, onun Mesih olduğuna inanan Yahudileri ümitsizliğe düşüreceği yerde, ilerdeki zaferi için zindanda çekeceği zahmetlerin gerekli olduğu şeklinde yorumlanmıştır.[914]

Sabatay Sevi, hapis hayatı müddetince ziyaretçi akınına uğramış, zindan memurları da Sevi'nin taraftarlarının verdiği paraya tamah ederek buna müsaade etmiştir. Sabatay Sevi, ziyaretçi akınından memnun olmasına rağmen, bulunduğu hapisanenin şartlarından memnun olmamıştır. Sadrazam'ın sarrafı Mordehay Kohen'in oğlu Yuda Çelebi'nin tavassutu ile Aydos hapisanesine nakledilmiştir. Ancak, Aydos'da ziyaretçilerinin çokluğundan dolayı ekmek sıkıntısı başgöstermiştir. Aydos Müslümanlarının ileri gelenlerinden müteşekkil bir heyet, Edirne sarayına giderek Padişaha, Yahudilerin hücumu yüzünden memleketlerinde ekmek sıkıntısı baş gösterdiğini ve her şeyin pahalandığını arz etmiştir.[915]

Bunun üzerine Sabatay Sevi, Aydos'tan alınarak Edirne sarayına getirilmiştir. Edirne sarayında, Sadaret kaymakamı Mustafa Paşa, Şeyhülislam Minkârîzade Yahya Efendi ve Padişah'ın imamı meşhur Vanî Efendi'den oluşan bir divan kurulmuş, Padişah Sultan IV. Mehmet de divanı "Kafes"ten izlemiştir. Divanda, Padişah'ın Hekimbaşısı Yahudilikten dönme Hayatizâde Mustafa Fevzi Efendi tercümanlık yapmıştır. Sabatay Sevi'den Mesihliğinin alâmeti olarak bir mucize göstermesi istenmiştir. Mucize, atılan okların vücuduna işlememesi şeklinde olacaktır. Bu teklifi duyan Sabatay Sevi, dehşet içine düşmüş ve kendisinin Mesihlik iddiasında bulunmadığını, bunun bazı Yahudiler tarafından çıkarılmış bir şayiadan ibaret olduğunu söylemiştir.

Daha sonra da Hayatizâde'nin tavsiyesi üzerine Kelime-i Şahadet getirmiştir. Divan huzurunda Müslüman olan Sabatay Sevi,

---

913 Bkz. Abraham Galanté, Nouveaux Documents sur Sabatai Sevi, İstanbul 1935, 29.

914 Bkz. Gövsa, 40.

915 Bkz. Gövsa, 41-44; Küçük, 284-290.

Mehmet Efendi adını alarak, 150 akçelik bir maaşla Saray kapıcılığı görevine getirilmiştir.[916]

Sabatay Sevi'nin Müslüman olması, onun Mesihliğine inananlar arasında büyük heyecan meydana getirmiştir. Durumu biraz olsun kurtarmak isteyen Sevi, İzmir'deki bağlılarına bir mektup göndererek, kendisinin böyle davranmasını Tanrı'nın istediğini söylemiştir.[917]

Gazze'li Natan da, dinî kitapların bazı yerlerini istediği gibi tefsir ederek, Sabatay Sevi'nin böyle davranmasının ilahî iradenin bir tecellisi olduğunu, onun Mesihliğin bütün ihtişamı ile tekrar geri döneceğini iddia etmiştir.[918]

Bu hadiselerden sonra, Sevi'nin taraftarları, onun görünüşte Müslüman olduğuna, fakat görevine devam edeceğine kanaat getirmiştir. Bir kısım taraftarı, onun Müslüman olmasının Kabbala'nın kehaneti olduğunu, Mesih'in ruhu ve gövdesi ile göğe kaldırıldığını, yeryüzünde dolaşanın onun gölge ve hayali olduğunu iddia etmiştir. Sevi taraftarları arasında, onun Saray'da bir göreve getirilmesini, Hz. Musa'nın Firavun'un sarayında kalmasına benzetenler de olmuştur.[919]

Sabatay Sevi, bir müddet Saray'da kalmış, bu arada Sultan'a ve Müftü'ye müracaat ederek, Yahudileri Islâm'a davet etme izni almıştır. Ancak o, İslâm'a davet etmek yerine, kendi anlayışını yerleştirmek için çaba sarfetmiştir. Onun bu çabaları neticesinde dışı Müslüman içi Sabatayist bir cemaat meydana gelmiştir. Onlar, kendilerine "Ma'minîn" demişlerdir, Türkler ise onları, "Dönme" olarak nitelendirmişlerdir.[920] Sabatay Sevi, eski taraftarlarını bir araya getirerek toplantılar düzenlemiş, Mesihlik davasını devam ettirmek istemiştir. Bunun üzerine tahsisatı kesilmiş ve Ülgün'e sürülmüştür. Sevi, sürgün hayatında da Sofya, İstanbul ve Selanik'teki kendisine bağlı kalan taraftarları ile haberleşmeye devam etmiş, 1676'da Ülgün'de ölmüştür.[921]

---

916 Bkz. Gövsa, 41-44; Küçük, 296.
917 Gövsa, 53.
918 Bkz. Örs, 441.
919 Bkz. Küçük, 308-309.
920 Bkz. Gövsa, 56.
921 Bkz. Küçük, 334-335.

E. KAN İSNADLARI

Tarih boyunca Yahudilere, özellikle Hıristiyan milletler tarafından türlü suçlamalar yapılmış, bu yüzden Yahudiler, çeşitli baskı ve zulümlere maruz kalmışlardır.

Ortaçağ'da, 1215'teki Lateran Konsilinde, Yahudilerin özel işaret takmaları zorunluluğu getirilmesinden sonra, Avrupa'da Yahudi aleyhtarlığı dinî bir boyut kazanarak gelişmiş ve Yahudiler, çok sert suçlamalara maruz kalmıştır.[922]

Yahudiler en çok, Hıristiyanların ayin esnasında kullandıkları ve Hz. İsa'nın eti ve kanını temsil eden ekmeği murdar kılmakla suçlanmıştır. Bu suçlamaya göre Yahudiler, Hz. İsa'nın her türlü tezahürünü önlemek maksadıyla, âyinlerde kullanılan ekmeği kiliseden çalarlar ve bu ekmeğe iğne batırırlar, kaynar suya atarlar veya harca gömerlerdi. Hıristiyanlara göre bunun cezası ölümdü. 13. ve 14. yüzyıllarda bu suçlamadan dolayı Avrupa'da birçok Yahudi çeşitli işkence ve zulümlere maruz kalmıştır.[923]

Ortaçağ'da, Hıristiyanların Yahudileri suçladıkları işlerden biri de, onların çeşitli bulaşıcı hastalıkları Hıristiyanlar arasında yaydıkları idi. Yahudiler, kuyuları zehirlemekle, cüzzam, frengi ve veba hastalığı yaymakla suçlanmıştır.[924] Ayrıca, Yahudiler zaman zaman kuraklığa sebep olmakla da suçlanmışlardır.[925]

Yahudilerin maruz kaldıkları en dehşet verici suçlama ise "Kan İsnadı"dır.(*) Bu suçlamaya göre Yahudiler, Yahudi olmayan bir

---

922 Bkz. Sharon, İsrail..., 142.

923 Bkz. Sharon, İsrail..., 143.

924 Bkz. Galanti, Türkler..., 98-100.

925 Bkz. Sharon, İsrail..., 142-143.

(*) Bu isnadın kaynağı bilinmemektedir. Ancak, Baudin'in, Hurvitz'in "Religion et Judaisme" adlı kitabının II/67. sahifesinden yaptığı alıntıya göre bu isnadın sebebi şöyledir: Yahudilerin Mısır Esareti döneminde, bu bölgenin kralı cüzzam hastalığına yakalanır. Bu hastalıktan kurtulmak için birçok Yahudi çocuğu öldürerek onların kanlarıyla banyo yapar. Çünkü o dönemde yaygın olan bir inanca göre, şayet taze ve sıcakkanla banyo yapılırsa bu hastalığa çare oluyordu. Bu yüzden, bu hastalığa yakalananlar çocukları kaçırıyorlar ve onların kanları ile banyo yapıyorlardı. Mısır'ın en alt tabakasını Yahudiler teşkil ettiği için, buna en çok Yahudiler maruz kalıyordu. O halde. Yahudilerin Mısır Esaretinden kurtuluşunun anısına yapılan Hamursuz bayramında, onlara öldürülen çocuklarını hatırlatmak için böyle bir şey yapmaları akla uygun düşüyordu. Bu inanç yüzünden, Orta-

çocuğu kaçırıyorlar ve onu öldürüp kanını çıkarıyorlar; bu kanı cemaat arasında dağıtıyorlar veya Hamursuz* Bayramında yedikleri mayasız ekmeğe katıyorlardı.[926]

Osmanlı Devleti'nde de Yahudilere Hıristiyanlar tarafından kan isnadları yapılmıştır. Sharon'un kaydettiğine göre, 1530 yılında, Amasya'da bir Ermeninin kaybolması üzerine Ermeniler, Yahudilere karşı kan iftirası yapmışlardır. Osmanlı mercileri, suçlanan Yahudileri tutuklamış ve onlardan bazıları, yapılan eziyetler neticesinde hayatını kaybetmiştir. Daha sonra, öldürüldüğü öne sürülen Ermeni Amasya'ya dönünce, Amasya Kadısı, Yahudilere karşı yalan ithamlarda bulunan Emenileri idam ettirmiştir.[927]

Amasya'dan sonra, Tokat'ta da Yahudilere karşı kan isnadı yapılmıştır. Bunun üzerine, Kanuni Sultan Süleyman'ın özel doktoru Moşe Hamon işe müdahale ederek durumu Padişaha bildirmiş ve Kanuni, kan iftiralarına karşı sert bir ferman yayınlamıştır.[928]

1633 Tarihinde de İstanbul'da bir kan iftirası meydana geldiği ve zamanın padişahı, bu konu için sokağa çıkacak her Rumun öldürülmesini emrettiği ileri sürülmüştür.[929]

Osmanlı Devleti'nde, kan isnadları her ne kadar Hıristiyanlar tarafından yapılmışsa da bazan Müslümanları da etkilediği görül-

---

çağ boyunca Yahudiler, Hamursuz bayramında yedikleri mayasız ekmeklerde Hıristiyan kanı kullanmakla suçlanmıştır.

Baudin, Bonfinius'un kitabında bu konuda daha saçma iddialar bulunduğunu kaydediyor ve bunları şöyle sıralıyor: Hıristiyanlara göre Yahudiler, insan kanının yaraları iyileştirmek için en etkili ilaç olduğuna inanıyorlardı. Tanrı, Oğlu'nu çarmıha germelerinden dolayı Hz. İsa'nın acı çektiği cuma günü, kadınların düzenli kanamaları gibi Yahudi erkeklere de kanama vermişti. Bu kanın durdurulmasına insan kanı çare oluyordu. Yahudilerin, Hıristiyan kanının aşkı teşvik etmeye elverişli olduğuna inandıklarını düşünüyorlardı. Ayrıca Yahudilerin, Tanrıya, kendilerinin aşağılanmalarından kurtulmak için her yıl dünyanın herhangi bir yerinde bir adamı kurban edeceklerine dair söz verdiğine inanıyorlardı. (Bkz., Baudin,30- 31).

* Hamursuz Bayramı: Yahudilerin Mısır'dan çıkışı ile ilgili oldu için Pesah Bayramı olarak adlandırılan bu bayram Osmanlı literatüründe Hamursuz Bayramı olarak geçmektedir. Biz de belgelerdeki kullanımı değiştirmemek için Pesah Bayramı yerine hamursuz Bayramı ifadesini tercih ettik.

926 Bkz.. Sharon. İsrail..., 142.

927 Bkz. Galanti, Türkler..., 27; Sharon. Türkiye.... 165.

928 Bkz. Galanti, Türkler..., 27; Sharon. Türkiye.... 165.

929 Galanti, Türkler..., 27

müştür. 987/1567 tarihli bir Osmanlı belgesinden anlaşıldığına göre, Foça kalesindeki Müslümanlar, kalede bir ölü bulunsa, bundan Yahudileri sorumlu tutmuşlardır. Bu belgede, Yahudilerin şöyle şikâyette bulundukları anlatılmaktadır: "... Kal'a-i mezbûrede maktul âdem bulunsa, Müslümanlardan bazı kimesneler, demini (kanını) kendülere düşürmemek içün mezbur Yahudilere, 'Bed-nâmınuzda Müslüman ve Kâfir kanından ekmeğinize halt eylemek (karıştırmak) âyin-i bâtılanuzdur, siz katl eyledünüz' deyu kimi şahit kimi davacı olup mezburları rencide eyledüklerin arz eylemeyin olbâbda emr-i şerifüm yazulup mezburlara verilmiş idi..."[930]

Menemen Kadısına gönderilen bu hükümden, daha önce başka bir hükümle Yahudilerin rencide edilmesinin engellenmesi istendiği anlaşılmaktadır. Ancak, bu hükümde, eski hükmün tekrar İstanbul'a gönderilmesi istenmekte ve bunun sebebi belirtilmemektedir.[931]

Osmanlı Devleti'nde, Hıristiyanlar tarafından Yahudilere yapılan kan isnadları 19. yüzyılda iyice çoğalmış ve iki Cemaat arasında büyük galeyana sebebiyet vermiştir. 1840'ta Şam Yahudileri, Bir katolik papaz olan Pere Thomas (Torna)'yı kanını Mayasız Ekmekte kullanmak amacıyla öldürmekle suçlanmışlardır. Bu yüzden Şam'da büyük bir gürültü kopmuştur.[932] Galanti, zamanın Suriye Valisi Mehmet Ali Paşa olduğunu, Şerif Paşa'nın Şam Fransız Konsolosu ile uyuşarak Şam Hahambaşısı Yâkup Antebî ile iki hahamı ve tedricen altmış Yahudiyi hapse attırarak onlara her türlü işkenceyi yaptırdığını ileri sürmüş, yedi ay boyunca süren bu baskıların Türklerin Şam'ı geri almalarıyla sona erdiğini, Yahudi mahpusların serbest bırakıldığını kaydetmiştir.[933]

Bu hususta karşı görüşler de bulunmaktadır. Atılhan'ın, kitabına aldığı ve mahkeme zabıtları olduğunu ileri sürdüğü yazıya göre Peder Toma, Yahudiler tarafından yakalanarak öldürülmüş ve kanı cam kâselere konularak Hahambaşıya gönderilmiştir. Efendisini aramaya giden Peder Toma'nın uşağı da Yahudiler tarafından öldürülmüştür. Atılhan'a göre, mahkeme esnasında suçlulardan ikisi

930 BOA.. MD.. 3. s. 1169. sh. 514-515.
931 Bkz. BOA., MD. 3, s. 1169. sh. 514-515.
932 Bkz. Franco, 158.
933 Bkz. Galanti, Türkler..., 27.

korkularından ve irtikab ettikleri cinayetin ağırlığına dayanamayarak ölmüşlerdir. Bunlardan dördü de hakikati anlattıkları için affedilmişlerdir. Ona göre, Yahudiler her milletten müşahidin bulunduğu mahkemede suçlarını açıkça itiraf ettikleri halde, Avrupa'da etkili olan Yahudilerin Avrupa devletlerine, Osmanlı Devleti'ne baskı yaptırarak suçluları serbest bıraktırmıştır.[934]

Archives İsralités de France'da yayınlanan bir makalede, Şam hadisesinden önce de böyle olayların olduğu ifade edilmiştir. Bu makaleye göre 1839'da Orta Asya'nın bir kasabasında, Yahudilere kan isnadı[(*)] yapılmıştır. Hamursuz bayramından çok az zaman önce, içinde kan olan vazo taşıyan bir Yahudi görülmüş ve bu yüzden ikiyüzden fazla Yahudi öldürülmüştür. Ancak sonradan, o Yahudinin romatizma hastası olduğu ve ona, yeni öldürülmüş bir köpeğin sıcakkanı ile banyo yapmanın hastalığına iyi geleceğinin tavsiye edildiği anlaşılmıştır.[935]

Yukarıda bahsettiğimiz makalede, İstanbul'da meydana gelen bir kan isnadı da anlatılmıştır. Bu makaleye göre, Şam hadisesinden birkaç gün önce bir Türk, çocuğunu göz-kulak olsun diye bir Yahudi dükkânına emanet eder. Yahudi, işleri ile ilgilenirken çocuk oradan gider. Babası gelip çocuğu sorduğunda Yahudi gülerek, çocuğu Hamursuz bayramı için kestiğini söyler. Bunun üzerine çocuğun babası Yahudinin üzerine çullanır. Yahudi, Kadıya götürülür. Yahudilerin ezelî düşmanı Rumlar ve Ermeniler toplanıp Yahudiyi Boğaz'a atın diye bağırır. Kadı, soruşturma yapar, çocuk bulunur ve Yahudi serbest bırakılır. Bu hadise üzerine Hahambaşı olaya sebebiyet veren Yahudiyi getirterek ona ders olması için iki yüz deynek vurdurur.[936]

---

[934] Peder Toma'nın öldürülmesi ile ilgili iddialar hakkında bkz. Cevat Rıfat Atilhan, Tarih Boyunca Yahudi Mezalimi, İğneli Fıçı, Yedinci Baskı, İstanbul 1979, 7-35.

[(*)] Orta-Asya Türk Devletlerinde yaşayan insanlarla yaptığımız görüşmelerde, günümüzde de Yahudilerin bazı dönemlerde Yahudi olmayanların çocuklarını kaçırarak kanlarını kullandığı inancının mevcut olduğu tesbit edilmiştir. Bu inanç onlara, muhtemelen Hıristiyan Ruslardan geçmiştir. Anadolu'da da bu türlü bir inancın daha çok, Hıristiyanlarla komşu olarak yaşamış olanlar arasında rastlanmaktadır.

[935] Bkz. "Les Juifs de l'Orieint", AİF., Nu: 2 (1841), sh. 217.

[936] Bkz. "Les Juifs de l'Orieint", AİF., Nu: 2 (1841), sh. 217-218.

1840 Yılında, Rodos adasında da Şam'daki hadiseye benzer bir olay zuhur etmiştir. Eliya Kalomiti adında bir Yahudi, sünger satın almak amacıyla Rodos'a gitmiştir. Rodos'taki sünger ticareti ile uğraşan Rumlar, Kalomiti'nin rekabetinden endişe ederek ona bir komplo kurmuşlardır. Rodos'ta eskicilik yapan Eliyakim de Leon'u bir Hıristiyan çocuğu öldürmekle itham etmişlerdir. Eliyakim, yapılan işkencelere dayanamayarak suçu kabul etmiş ve çocuğu Yahudi ileri gelenlerinden David Mizrahi'ye teslim ettiğini söylemiştir. Bunun üzerine Rodos Mutasarrıfı olan Yusuf Paşa, Hahambaşı Yakup İsraili ve Yahudi ileri gelenlerinden dokuz kişiyi hapse attırmıştır. Yahudi eşrafından Avram Amato, İzmir'e gelerek durumu İzmir Yahudilerine bildirmiştir. Daha sonra konudan Hükümet haberdar olmuş, Yahudiler salıverilmiş ve Yusuf Paşa görevden alınmıştır.[937]

Şam ve Rodos'ta Yahudilere karşı yapılan kan isnadla-rından dolayı Batılı Yahudiler harekete geçmiştir. İngiltere Yahudi ileri gelenlerinden Sir Moses Montefiore, Fransa Yahudilerinden ve daha sonra Fransa Adalet Bakanı olan Cremieux[(*)] ve Fransa Yahudi bilginlerinden Salomon Munk, konuyla ilgilenmek üzere İstanbul'a gelmiştir. Bunlar, İstanbul'da yaptıkları teşebbüsler neticesinde Sultan Abdulmecid'den, Yahudilere yapılan kan isnadlarının gerçek dışı olduğuna ve bir daha böyle isnadların yapılmamasına dair ferman elde etmişlerdir.[938]

Montefiore ve arkadaşlarının İstanbul'da yaptıkları faaliyetler, Osmanlı belgelerine de geçmiştir. Bir belgede Rodos ve Şam'da meydana gelen kan isnadları ve sonuçları anlatılmıştır. Bu belgede, Şam ve Rodos'ta meydana gelen kan iftiralarının Londra'da ve Avrupa'nın sair mahallerinde büyük yankı yaptığından bahsedilmiştir. Bazı Yahudiler bulundukları devletlerden bu konuda yardım istemiştir. Belgede, bu hadise Avrupa'da her ne kadar yankı uyandırmışsa da zaten Devlet-i Aliyye'nin bu konuda gerekli olanı yaptığın-

---

937 Bkz. Franco, 158-159; Galanti, Türkler..., 27-28.

(*) Alliance İsraélite Universel, Crémiaux'un öncülüğünde kurulmuştur. (Bkz. M. Kemal Öke, Kutsal Topraklarda Siyonistler ve Masonlar, Çağ Yayınları. İstanbul 1990, 36).

938 Abduimecid'in bu konuda çıkardığı ferman suretinin metni için bkz. Galanti Türkler...,28.

dan ve bu maddeden olarak Muhafız Paşa'nın dahi gafleti, rehaveti ve müsamahası görüldüğünden görevden alındığından bahsedilmiştir. Ayrıca belgede, Montefiore ve arkadaşlarının bu durumdan memnun oldukları ve bunların hâk-ı pây-ı Mülûkâneye yüz sürmelerine müsaade edilirse (Padişah tarafından kabul edilirlerse) ve bu konuda bir ferman yayınlanırsa daha iyi olacağı da kaydedilmiştir. Belgenin devamından, Padişah'ın Montefiore ve arkadaşlarım kabul edeceği anlaşılmaktadır.[939]

Belgenin ekinde ise, Montefiore ve arkadaşlarının kabulünde kendilerine ihsan edilecek fermanın taslağı kaydedilmiştir. Bu belgenin eki şöyledir: "Dımışk Şam ve Rodos ceziresinde bulunan Millet-i İsrailiyye'den bazı kesânın 'îd-i kebirleri (büyük bayramları) olan Hamursuz Bayramında insan telef itmek ve kanlarını isti'mal itmek (kullanmak) misillü haklarında vukû' bulan iftira keyfiyeti ma'lûm-ı Şâhânemiz olmuş ve millet-i merkûmeden bir takım kesânın kavânîn-i mülkiyyemize muğayir olarak hapse ilga' olundukları ve birçok eza ve cefaya giriftar olarak bazısının telef ve helak oldukları dahi bi't-teessüf mesmû-ı Humâyunumuz olarak, çünkü millet-i merkûmenin kütüb-ü dîniyyelerinde (din kitapları) gerek dima-ı beşeriyye (insan kanı) ve gerek hayvânât-ı şâire kanının isti'mali memnû' (kullanılması yasak) olmasıyla, iş bu vukû' bulan iftiranın mukârın-ı sıhhat (gerçeğe yakın) olmadığı ve icrâsı husûsunun emr-i meşrû' hükmünde bulunmadığı tebeyyün ve tahakkuk itmiş ve bu vecihle haklarında vukû'a gelen müfteriyât-ı kâzibeden beraat-ı zimmetleri gereği gibi sübût bulmuş olmağla millet-i merkûmenin kütüb-ü dîniyye ve âdât-ı mezhebiyyelerinde gerek insan ve gerek hayvânât-ı şâire kanı isti'mâline (kullanılmasına) dair ahkâm ve işârât mevcud olmadığı meczûm-ı (ma'lûm) Şâhânemiz olmasıyla millet-i merkûmeye isnad olunan keyfiyyâtın hakikat-ı hâle mutâbık olmadığı bilcümle teb'a-i Saltanat-ı Seniyyemize i'lân ve Benî İsrail dîninde bulunanların müfteriyât-ı vâkıa-i mezkûreden dolayı zuhura gelen tevbîhâttan (azarlama) berî-i elzime olmaları İrâde-i Şâhânemiz muktezâsından olduğunu ve kâffe-i Memalik-i Mahrûse-i Mülûkânemizde sâir teb'a-i Devlet-i Aliyye'miz misillü Gülhane'de kıraat olunan Hatt-ı Humâyununuz mûcebince himâyet-i kâmileye mazhar olarak teb'a-i Saltanat-ı Seniyyemiz

[939] Bkz. BOA., Mesâil-i Mühimme, 1005.

'ıdâdından bulundukları müddetçe icrâ-yı âyin-i dîniyyeleri husûsunda kimesne tarafından müdahale vukû' bulmaması matlûb-ı Şâhânemiz idüğünü beyan iderüz."[940]

Sultan Abdülaziz de, 1865 yılında meydana gelen bir kan isnadından dolayı, İstanbul Hahambaşı vekili Yakir Giron'un müracaatı üzerine, Abdulmecid'in fermanını teyid eden bir ferman yayınlamıştır.[941] Türk Padişahları tarafından yayınlanan bu fermanlar, Avrupa'da meydana gelen kan isnadı ile ilgili olarak görülen davalarda, isnadın hükümsüz kalması için delil olarak kullanılmıştır.[942]

Padişahların yayınladığı fermanlara rağmen Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Yahudilere yapılan kan isnadları devam etmiştir. 27 Mart 1311/7 Nisan 1895'te Suriye vilayetinden gelen bir şifreli telgrafla, Hamursuz Bayramı yaklaşırken, bir Hıristiyanın, bir Yahudinin yanında Hıristiyan çocuğu gördüğü, Yahudiye çocuğu kaçırırken yakalamış gibi davrandığı, bunun üzerine oradan geçen jandarma çavuşu da Hıristiyanın yaygarasına kanarak onları karakola götürdüğü, durumu gören halkın olay gerçekmiş zehabına kapıldığı ve bundan dolayı Hıristiyan ve Yahudi cemaati arasında heyecan hâsıl olduğu, Jandarma çavuşu ve Hıristiyanın Yahudiye iftira ettikleri için hapse atıldıkları ve durumun şimdilik sakin olduğu bildirilmiştir.[943]

Osmanlı Devleti, her ne kadar kan isnadlarına karşı gerekli müdahaleleri yapmışsa da 19. yüzyılın sonlarına kadar Hıristiyanlar tarafından Yahudilere karşı kan isnadı yapılmasını yine de önleyememiştir.[944].

---

940 BOA., Mesâil-i Mühimme, 1005, Lef 1.

941 Ferman metninin süreci için bkz. Franco, 221-222; Galanti, Türkler..., 29-30.

942 Galanti, Türkler..., 30.

943 Bkz. BOA., YA., Hus. 323/129.

944 Franco, Osmanlı Devleti'nde Yahudilere yapılan kan isnadlarına geniş yer vermiştir. (Bkz. Franco, 220-233).

SONUÇ

Osmanlı Devleti hâkimiyeti altında, farklı din ve mezhebe mensup milyonlarca insan, yüzyıllar boyunca bir arada yaşamıştır. Devlet, onları kendi iç yönetimlerinde serbest bırakmıştır. Bu uygulama, onların din ve milliyetlerini muhafaza etmesini sağlamıştır.

Osmanlı Devleti, Gayrimüslimlere, daha önceki Müslüman devletlerin verdiği hakları vermiştir. Ancak, çok geniş bir coğrafyada hüküm süren ve bünyesinde çok sayıda Gayrimüslim barındıran Osmanlı Devleti, Gayrimüslimlerin yönetimini belli bir sisteme göre yapmıştır. Onları, inanç farklılıklarını göz önüne alarak, "Millet"lere ayırmış; bu Milletleri de rûhânî reisleri marifetiyle yönetmiştir. Osmanlı Devleti'nde onların inanç ve ibadetlerine müdahale edilmediği gibi, aralarındaki davalar da kendi dinlerinin kurallarına göre kendi din adamları tarafından halledilmiştir.

Osmanlı Devleti içinde, üç önemli Gayrimüslim topluluğu yaşamıştır. Bunlar, Yahudiler, Rumlar ve Ermenilerdir.

Osmanlı Devleti, ilk defa bir cemaat teşkil edecek sayıda Yahudi ile Bursa'da karşılaşmış; Edirne fethedilince orada bulunan Yahudiler de Türklerin hâkimiyetine girmiştir. Türklerin İstanbul'u fethetmesi ile buradaki Yahudiler de Türklerin hâkimiyetine girmiştir. Bu dönemden itibaren, Avrupa'nın çeşitli yerlerinde zulüm altında yaşayan Yahudilerden fırsat bulanlar, Osmanlı Devleti'ne göç etmeye başlamıştır. Ancak bu göçler fazla yoğun olmamıştır. Esas göç, 1478'de İspanya'da Engizisyon mahkemelerinin kurulması ve 1492'de İspanya'dan, 1496'da da Portekiz'den Yahudilerin sürülme kararı alınmasından sonra başlamıştır.

Bu tarihlerden itibaren Avrupa Yahudileri, kitleler halinde Osmanlı Devleti'ne göç etmeye başlamıştır. Yahudiler, Osmanlı Devleti'ne kitleler hâlinde gelmeye başlamadan önce, Osmanlı Devleti'ndeki dindaşları ile haberleşmişler ve Türklerin Yahudilere karşı tutumu hakkında fikir sahibi olmuşlardır. Bu konuda günümüze intikâl eden ve daha önce detaylı olarak incelediğimiz bazı mektuplar vardır. Bu mektuplar, o günkü Yahudilerin, Avrupa devletlerinde çektikleri sıkıntıları ve Osmanlı Devleti'nin Yahudilere karşı gösterdiği hoşgörüyü ortaya koyan önemli belgelerdir.

Osmanlı Devleti'ne göç eden Yahudiler, ülkenin her tarafına yerleşmiş olmalarına rağmen, en çok yoğunlaştıkları şehirler, Selanik, İstanbul, Safed ve 17. yüzyıldan sonra İzmir olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde, Rabbani Yahudiler ve Karâîler olmak üzere iki grup Yahudi yaşamıştır. Rabbanî Yahudiler, Tora'nın yanında Talmud'u da kabul ederler ve Talmud'u kabul etmeyenleri gerçek Yahudi saymazlar. Karâîler ise sadece Tora'yı kutsal kitap olarak kabul ederler ve Talmud'u, hahamların şahsî yorumlarından oluşan, dinî bakımdan geçerliliği olmayan bir kitap olarak görürler.

Osmanlı Yahudilerinin büyük çoğunluğunu oluşturan Rabbanî Yahudiler, daha önce yaşadıkları yerlere, dil ve geleneklerine göre dört gruba ayrılırlar. Bunlardan birincisi, Roma döneminden kalan, günlük hayatlarında Grekçe konuşan ve "Romaniot" (Romalılar) olarak adlandırılanlardır. Bunlar, sayılarının azlığından dolayı, Sefarad Yahudiler arasında asimile olmuşlardır.

Rabbanî Yahudilerin ikinci grubunu da "Eşkenazlar" oluşturmaktaydı. Bunlar, çoğunlukla Almanca konuşan bölgelerden göç eden Yahudilerdir.

Rabbanî Yahudilerin en önemli ve sayıca en kalabalık grubu da "Sefaradlar"dır. Bunlar, özellikle İspanya ve Portekiz'de büyük zulümlere maruz kalarak Osmanlı Devleti'ne göç eden Yahudilerdir.

Rabbani Yahudilerin dördüncü grubunu da, Arapların yoğun olarak bulunduğu bölgelerde yaşayan, çoğunlukla Arapça konuşan ve "Müsta'ribe" olarak adlandırılanlar teşkil eder.

Yahudiler, ilk zamanlar, Osmanlı Devlet'i içinde her sahada aktif faaliyet içinde olmuşlardır. Daha önce detaylı olarak anlattığımız; Avrupa'da uğradıkları çeşitli sıkıntı ve işkencelerden kurtulmanın rahatlığı içinde, Türk ülkesinde iş hayatına atılmışlar, ticarette, el sanatlarında, hatta Saray içinde önemli roller icrâ etmişlerdir.

Osmanlı Yahudi Cemaati, Kanuni Sultan Süleyman dönemine kadar, Avrupa'nın değişik yerlerinden gelen Yahudiler nedeniyle sürekli bir gelişme içinde olmuştur. Kanuni ve II. Selim dönemlerinde ise Yahudiler, cemaat olarak önemli bir konum elde etmişlerdir. İçlerinden bazıları, Saray'da önemli ölçüde etkili olmuştur. Donna Grasia Nasi, Yasef Nasi, Salamon ben Natan Eşkenazi, Ester Kira ve Salamon Aben Yaeş gibi Yahudiler, Saray'da büyük nüfûz

kurmuşlardır. Hatta Yasef Nasi, Kıbrıs'ın fethi karan alınmasında Padişah'a etki etmiştir. Ayrıca Yasef Nasi, Osmanlı Devleti'nde müstakil bir Yahudi yerleşim bölgesi kurma girişiminde de bulunmuştur. Bu yüzden o, bazı Yahudiler tarafından, Siyonistlerin en büyüğü Theodor Herzl'e benzetilmiştir.

Yahudiler, 17. yüzyıldan itibaren gerilemeye başlamıştır. Ancak, 19. yüzyılda Acıman ailesinin bazı fertleri ile Hayim Farhi ve Yehezkel Gabay gibi, Devlet içinde nüfûz sahibi olan insanlar yetiştirmişlerdir.

Yahudiler, Osmanlı Devleti'nin ticarî hayatında da etkili olmuşlardır. 15-17. yüzyıllarda, gümrüklerin çoğu, Yahudiler tarafından iltizama alınmıştır. Ticaretin her sahasında etkin olan Yahudilerin, etkili oldukları sahalardan biri de dokumacılıktır. Selanik'te, çuha dokumacılığı uzun süre Yahudilerin "gedik"i haline gelmiştir.

Yahudiler, Devlet'in ekonomisine olumsuz yönde de etkide bulunmuşlardır. 16. yüzyılda, paraların etrafını kırkmaya başlayan birçok Yahudi yüzünden, ülkede enflasyon başlamış, gelirleri sabit olan askerlerin alım gücü düşmüştür. Bu yüzden, zaman zaman Yeniçeri ve Sipahi ayaklanmaları olmuştur. Bundan, hem toplum düzeni, hem de Yahudiler zarar görmüştür.

Osmanlı Yahudilerinin dinî ve sosyal hayatlarını ayrı olarak düşünmek zordur. Çünkü din, onların hayatının her safhasına müdahildir. Osmanlı Yahudisi, dinî bakımdan hem cemaatinin, hem de din adamlarının kontrolü altındadır. Cemaat yöneticileri tarafından hem dinî, hem de diğer konularda ihlal yapılmaması için çok sıkı denetim yapılmıştır. İbadetlerini yapmakta gevşeklik gösterenler ve dinî törenlere katılmayanlar cemaat tarafından uyarılmış, onların dinî görevlerini yapmaları sağlanmıştır.

Hahamların, Osmanlı Yahudileri arasında önemli bir yeri vardı. Cemaatin dinî işleri yanında, her türlü eğitim ve sosyal işleri de, hahamların gözetiminde idi.

Osmanlı Yahudilerinin din adamları arasında, Hıristiyanlarda olduğu gibi dinî hiyerarşi yoktu. Bu yüzden, her bölge kendi hahambaşısını seçiyordu. Bununla beraber, Devlet'in başşehrinde bulunmasından dolayı, İstanbul Hahambaşısının diğer hahamlara göre önemli bir yeri vardı. 23 Şevval 1250 (22 Şubat 1835) tarihli Takvim- i Vekâyi'de yayınlanarak Hahambaşılık resmen tanınması

ile İstanbul Hahambaşısının üstün konumu hukukî olarak da tescil edilmiş oldu.

Osmanlı Devleti'nde, Gayrimüslimlerin kendi hukukunu uygulamasına izin verildiği için, Yahudilerin aralarındaki davalara hal amlar bakıyordu. Bet-Din adı verilen mahkemeler, Yahudilerin aralarındaki davalara baktığı gibi, bir Yahudi ile arasında anlaşmazlık olan Müslümanın veya Hristiyan'ın müracaatı halinde, böyle davalara da bakabiliyordu.

Yahudilerin eğitimi de hahamlar tarafından yapılıyordu. Osmanlı Yahudileri, kendi kurdukları okullarda din adamları tarafından eğitiliyordu. Alliance İsraélite'in, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Osmanlı Devleti'nde okullar açmasıyla Yahudiler, geleneksel eğitimin yanında modern eğitime de ağırlık vermeye başlamışlardır.

Osmanlı Yahudileri, çok dilli bir topluluktu. Onların lisanları, geldikleri yere, yaşadıkları bölgeye, yaptıkları işe, hatta sayılarının çok veya az olmasına göre değişiyordu. Genellikle Sefaradlar Judeo-İspanyolca (Ladino), Eşkenazlar Yiddişce, Müsta'ribeler ise Arapça konuşuyorlardı.

Osmanlı Yahudileri arasında, Avrupa'da uğradıkları zulümlerden sonra, buldukları geniş hürriyet ortamından dolayı Mesih'in gelişinin yakın olduğu düşüncesi yayılmıştır. Bu düşünce, onların Kabbalist faaliyetleri artırmalarına sebep olmuştur. Moses Kordovero, İsak Luria gibi ünlü Kabbalistler Osmanlı Yahudileri arasından çıkmıştır. Bu Kabbalistlerin meydana getirdiği ortam, 17. yüzyılda Sabatay Sevi'nin Mesihlik iddiası ile ortaya çıkmasına etki eden sebeplerden biri olmuştur. Sabatay Sevi, hem, içi Sabatayist dışı Müslüman olan "dönme" topluluğun ortaya çıkmasına, hem de Yahudi cemaatinin iktisadî ve kültürel bakımdan büsbütün gerilemesine neden olmuştur.

BİBLİYOGRAFYA

A. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri

1. Mühimme Defterleri 2, 3, 4, 6, 7, 12, 13, 18, 19, 27, 28, 29, 30, 31, 34, 35, 36, 39, 40, 41, 42, 43, 47, 48, 51, 52, 53, 55, 58, 62, 64, 73, 98, 251, 252.
2. Kilise Defterleri, 2, 8.
3. Gayrimüslimlere Ait Defterler: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 17, 18.
4. Tapu Tahrir Defterleri (Selanik ve Edirne). 77, 494, 723,739,
5. Yıldız Sadaret Maruzat Evrakı: 250/67.
6. Yıldız Hususî: 323/129.
7. Cevdet Sıhhiye: 668.
8. İrade Adliye ve Mezahib: 1318. Ca. 6.
9. Bâb-ı Âlî Evrak Odası: 15/65, 15/75.
10. Ali Emirî Tasnifi: 175, 399, 400.
11. Mesâil-i Mühimme: 1005.
12. Meclis-i Vükela Mazbatası: 68/44.
13. Maliye: 17892.
14. Cevdet Adliye, 1533, 2363.

B. Topkapı Sarayı Arşivi Belgeleri

1. E. 991.

C. Şer'iye sicilleri

1. Tokat Şeriye Sicilleri, 15 ve 18.

D. Genel Eserler

ADAM, Baki; Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat, Seba Yayınları, Ankara 1997.

AHMED CEVDET PAŞA; Tarih-i Cevdet, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1984. AHMED REFİK; Hicrî Onbirinci Asırda İstanbul Hayatı, Devlet Matbaası, İstanbul t.y.

AHMED REFİK; "Osmanlı İmparatorluğunda Meskûkât", Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, (1340) S.78, Nu. l.

AKDAG, Mustafa; Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, Bilgi Yayınevi, Ankara 1975. AKDAĞ, Mustafa; Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi, TTK. Basımevi, Ankara 1971, Il.

AŞIKPAŞAOĞLU Tarihi; Haz. H. Nihal Atsız, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985.

ATILHAN, Cevat Rıfat; Tarih Boyunca Yahudi Mezalimi, İğneli Fıçı, İstanbul 1979.

AYDIN, Mehmet; Müslümanların Hıristiyanlığa Yazdığı Reddiyeler ve Tartışma Konuları, SÜ. Basımevi, Konya 1989.

AYVERDİ, Ekrem Hakkı; Fatih Zamanında İstanbul Mahalleleri, Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara 1978.

BABİNGER, Franz; Mahomet Il, Le Conquérant et Son Temps (1432- 1481), Le Grand Peur du Monde au Tournant de l'Histoire, Payot, Paris 1954.

BAGNAUDEZ, Jacqueline Martin; L'Inquisition, Mythes et Réalités. Desclée de Brouvver, Paris 1992.

BALLİN, P. Grunebaum; Joseph Nacı Duc de Naxos, La Haye, MCMLXVIII.

BARKAN, Ömer Lütfü; Türkiye'de Toprak Meselesi, Gözlem Yayınları, İstanbul 1980.

BARNAİ, Jacob; "La Communauté Juive de Salonique (1430-1943)" . Les Juifs d'Espagne, Dirigé Par Henry Mechoulan, Paris 1992.

BARNAİ, Jacob; "Les Juifs de Smyrne Depuis L'İnstallation Jusqu'â la Fin du XIX e Siecle", Les Juifs d'Espagne, Dirigé Par Henry Mechoulan, Paris 1992.

BAUDİER, Michel; Inventaire de l'Histoire Generale des Turcs, Paris 1931.

BECKER, C.H.; "Cizye", İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1944. III.

BELON, Pierre; Les Observations de Plusieurs Singularite et Choses Memorable, Trouve en Grece, Asie, Ludée, Egypte, Arabie, Autres Pays Etrangers, Paris MDLXXXVIII.

BENBASSA, Ester-Aron RODRİGUE; Juifs de Balkans, Espace Judèo - İberiques XIV é -XX é Siècles, Editions La Decouverte, Paris 1993.

BERTRAND, Louis; Histoire d'Espagne, Paris 1992.

BEUGNOT, Arthur; Les Juifs d'Occident, Genevè 1979.

BİLMEN, Ömer Nasuhi; Hukuk-u İslâmiye ve Istılahât-ı Fıkhiyye Kamusu, 1949, IV.

BORA, Siren; İzmir Yahudileri Tarihi 1908-1923, Gözlem Yayınları, İstanbul 1995.

BOZKURT, Gülnihal; Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukûkî Durumu, TTK., Basımevi, Ankara 1989.

BRAUDEL, Fernand; Akdeniz ve Akdeniz Dünyası, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Eren Yayıncılık, İstanbul 1986.

BUHL, E; "Millet", İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1957, VIII.

CEVDET PAŞA; Tezakir, Yayınlayan Cavit BAYSUN, TTK. Basımevi, Ankara 1963, III.

CHOURAQUİ, André; Histoire du Judaisme, PUF, Paris 1959.

CHRİSTOPHE, Paul- Francist FROST; Les Conciles CEcuménique, Desclée, Paris 1988, II.

COLES, Paul; Avrupa'da Osmanlı Tesirleri, Çev. Vecdi Bürün, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1975.

COVO, Ö-Mercado; "Les Rabbins Celebres de la Turquie", L'Univers İsraélite, 1986, 52e Année, Nu. 2, 2 Octobre 1896.

ÇALIŞKAN, İbrahim; İslâm Ceza Hukukunda Gayr-i Müslimlerin Statüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1986.

D'OHSSON, İgnace Mouradja; Tableau Génerale de L'Empire Ottoman, Paris 1788, IV.

DABAĞYAN, Levon Panos; Fatih ve Fetih Olayı, İstanbul 1976.

DANİŞMEND, İ. Hakkı; İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, İstanbul 1971,1-V.

DANON, Abraham; "La Communauté Juive de Salonique, au XVIè Siecle," REJ., Paris 1900, XLI.

DARMESTETER, Arséne; "Lettres des Juifs d'Arles et de Constantinople", REJ., Paris 1880,I.

DECEİ, Aurel; "Fenerliler", İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1948, IV.

DERNSCHWAM, Hans; İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü, Çev. Yaşar Önen, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987.

DOZY, Histoire des Musulmans d'Espagne, Jusqu'à la Conquête de l'Andalausie, nşr. E. Levi Provençal, Librairie J. Brill, Leyde 1932.

DUMONT, Paul; "La Structure Social de la Communaute Juive de Salonique à la fin du Dix Neuvieme Siècle", Revue Historique, Nu. 263, Avril-Juin 1980.

EİSENBERG, Josy; 'Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilik", Din Fenomeni, Çev. Mehmet AYDIN, Tekin Kitabevi, Konya 1993.

EL-BELÂZÛRÎ; Futûhu'l-Buldan, Çev. Mustafa Fayda, Ankara 1987.

EL-MAKKARÎ; Ahmed b. Muhammed; Nefhu't-Tîb min Gusni'l- Endulusî'r-Ratîb, nşr, M. Abdulhamid, Kahire 1949.

EL-MARRAKUŞÎ; Abdulvahid; el-Mu'cib fî Telhîsi Ahbâri'l-Mağrib, Kahire 1949.

EMMANUEL, İ.S.; Histoire des İsraélites de Salonique, Librairie Lipschutz, Paris 1936.

EMMANUEL, İ. S; Histoire de L'lndüstrie de Tissus des Salonique, Librairie Lipschutz, Paris 1935.

EPSTEİN, Perle; Kabbala Musevi Mistiklerin Yolu, Çev. Nusret Karayazgan, Şiyma Barkın; Dharma Yayınları, İstanbul 1993.

ERCAN, Yavuz; Kudüs Ermeni Patrikhanesi, TTK. Basımevi, Ankara 1988.

ERCAN, Yavuz; "Türkiye'de XV. ve XVI. Yüzyıllarda Gayr-i Müslimlerin Hukukî, İctimâî ve İktisâdı Durumu", Belleten, XLVII.

ERGİN, Osman; Türkiye Maarif Tarihi, İstanbul 1977.

EROĞLU, Ahmet Hikmet; "Osmanlı Devletinde Dini Cemaatlerin Ortak Hayatı ve Museviler", Musevilerle 500 Yıl, Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992.

ERYILMAZ, Bilal; Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi, İstanbul 1990.

EVLİYA ÇELEBİ, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Hazırlayan Reşat Ekrem Koçu, İstanbul 1944.

FAYDA, Mustafa; Hz. Ömer Zamanında Gayr-i Müslimler, M. Ü. Yayınları, İstanbul 1989.

FEBVRE, Michel; Théatre de la Turquie, où sont Representées Les Chouses les Plus Remarquables Qui s'y Passent Aujourd'hui, Paris 1682.

FENER RUM ORTODOKS PATRİKHANESİ" maddesi, Türk Ansiklopedisi (TA), Ankara 1968, 16.

FERNAND, Alice, Gracia Mendesia-Nasi, Baskı yeri yok 1929.

FERNANDEZ, Louis Suarez; "La Population Juive à La Veille de 1492, Causes et Mécanismes de l'Expulsion", Les Juifs d'Espagne, dirigé par Henry Mechoulan, Paris 1992.

FRANCO, M.; Essai sur L'Histoire des İsraélites de L'Empire Ottoman depuis les Origines Jusqu'a nos Jours, Librairie A. Durlacher, Paris 1897.

FRANCO, M; "Les Juifs de l'Empire Ottoman, au Dix Neuvieme Siecle", R.E.J., Paris 1893, XXII, Nu. 51, 114.

FRANKO, Stella-Çela Zakuto; "II. Mahmut Devri ve Yahudi Bankerler", Şalom Gazetesi, 13 Ekim 1993, 20 Ekim 1993.

FRESCO, Henri; "Les Sefarades d'İstanbul depuis l'İnstallatıon Jusqu'à la Fin du XIX è Siècle", Les Juifs d'Espagne, Dirigé Par MECHOULAN, Henry, Paris 1992.

GALANTÉ, Abraham (Avram Galanti); Document Officiel Turcs Concernant Les Juifs Turquie, İstanbul 1931.

GALANTÉ, Abraham; Don Joseph Nassi, Duc de Naxos, Constantinople 1913.

GALANTÉ, Abraham; Don Salomon Aben Yaeş, Duc de Metelin (Don Salamon), İstanbul 1936.

GALANTÉ, Abraham; Histoire des Juifs d'Anatolie, Histoire des Juifs d'İzmir, İmprimerie Babok, İstanbul 1937,I.

GALANTÉ, Abraham; Histoire des Juifs d'İstanbul, İstanbul 1941,I.

GALANTÉ, Abraham; Histoire des Juifs d'Anatolie (Anatolie), imprimerie Barok, İstanbul 1939, II.

GALANTÉ, Abraham; Medecins Juifs au Service de la Turquie, imprimerie Babok, İstanbul 1938.

GALANTÉ, Abraham; Nouveaux Documents Sur Sabatai Sevi, İstanbul 1935.

GALANTÉ, Abraham; Recueil de Nouveaux Documents İnedit Concernant l'Histoire des Juifs de Turquie, İstanbul t.y. (1948?).

GALANTÉ, Abraham; Turcs et Juifs (Turcs), İstanbul 1932.

GALANTİ, Abraham; "Ester Kira", Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası, 1926, S.94, N.17.

GALANTİ, Avram; Fatih Sultan Mehmet Zamanında İstanbul Yahudileri, Fakülteler Matbaası, İstanbul 1953.

GALANTİ, Avram; Türk Harsı ve Türk Yahudisi, İstanbul 1953.

GALANTİ, Avram; Türkler ve Yahudiler, Tarihî, Siyasî Tetkik, İlaveli ikinci baskı, Tan Matbaası, İstanbul 1947.

GÖKBİLGİN, T; "Selanik", İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1967, X.

GÖVSA, İ. Alaaddin; Sabatay Sevi, İstanbul t.y.

GRAETZ, Heinrich; "But Réel de la Correspondance", R. E. J. Paris 1889, XIX.

GRAETZ, Heinrich; Histoire des Juifs, Paris 1887,

GROL, Théophile; Grands Moments de l'Histoire Juive, de la Bible à l'Etat İsrael, Réunis, Paris 1980.

GROSS, Henry; "La Famille Juive des Hamons", REJ., (1908), LVI.

GUGENHEİME, Ernest; Le Judaisme Dans la Vie Quotidienne, Albin Michel, Paris 1992.

GÜLERYÜZ, Naim; İstanbul Sinagogları, İstanbul 1992.

GÜNGÖR, Ali İsra; Vatikan, Misyon ve Diyalog, Töre Yayınevi, Ankara 1997.

GÜRÜN, Kâmuran; Ermeni Dosyası, TTK. Basımevi, Ankara 1983.

"HAHAMHANE NİZAMNAMESİ", Düstûr, I. Tertib, II/962-975.

HALPEN, Alice Fernand; Gracıa Mendesia-Nasi, Baskı yeri yok 1929.

HAMİDULLAH, Muhammed; İslâm Peygamberi, Çev. Salih Tuğ, İstanbul 1980, I.

HAMMER; Baron Joseph Von Burgstall (Hammer), Osmanlı Devleti Tarihi, Çev. Mehmed Ata Bey, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1983.

HANÇERLİOĞLU, Orhan; İnanç Sözlüğü, İstanbul 1975.

HİRCHBERG, Haim Z'ew; "Hahambashi", Encyclopedia Judaica (EJ), Edited by Cecil Rodth and Geoffrey Wigoder, Jerusalem 1971.

HİRSCH, Sam.; "Rapports Adressé au Comité Central Sur les Ecoles de Turquie", Bulletin de l'Alliance (BA), Nu. yok, 1873.

HOCA SAADEDDİN EFENDİ; Tâcü't-Tevârıh, Kültür Bakanlığı Yayınları, Yalınlaştıran İsmet Parmaksızoğlu, Ankara 1979, II.

II. Beyazıt Dönemine Ait 906/1501 Tarihli Ahkâm Defteri, Haz. İlhan Şahin-Ferudun Emecen, İstanbul 1994.

İMAM EBÛ YUSUF; Kitâbu'l-Harâc, Çev. Ali Özek, İÜ Yayınları, İstanbul 1973.

İNALCIK, Halil; Osmanlı İmparatorluğu, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993.

İZMİR BEDELÂT-I ASKERÎYYE DEFTERİ, 1313-1316/1895-1899.

JONQUİÉRE, Le Ute de la; Histoire de l'Empire Ottoman, Depuis les Origines Jusqu'à Nos Jours, Librairie Hachette, Paris 1914.

JUHASZ, Ester; Osmanlı İmparatorluğundaki İspanya Yahudileri, Kudüs 1989.

KATAR, Mehmet; Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâm'da Tövbe, Töre, Ankara 1997.

KAUFMAN, David; "David Carcossony et le Rachat par la Communauté de Constantinople des Juifs Faits Prisonniers Durant la Persécution de Chemielnicky, REJ, Paris 1892, No: 49.

KAYA, Remzi, Ehl-i Kitap ve İslâm Dini, Altınkalem Yayınlan, Ankara 1994.

KAZGAN, Haydar; Galata Bankerleri, Türk Ekonomi Bankası A. Ş. Yayınları, İstanbul 1991.

KESNİN BEY; Le Mal d'Orient, Meurs Turques, Paris 1887.

KOCABAŞOĞLU, Uygur; Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika, 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğundaki Amerikan Misyoner Okulları, İstanbul 1989.

KÖNİ, Hasan; "Sosyo-politik Açıdan Türk Musevileri", Musevilerle 500 Yıl, Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992.

KRAMERS, J.H; "Safed", İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1967, X.

KUMBARACIZADE İZZET; Hekimbaşı Odası, İlk Eczane, Baş-Lala Kulesi, İstanbul 1933.

KUTLUAY, Yaşar; İslâm ve Yahudi Mezhepleri, AÜİF Yayınları, Ankara 1965.

KUZGUN, Şaban; Hazar ve Karay Türkleri, Genişletilmiş İkinci Baskı, Ankara 1993.

KÜÇÜK, Abdurrahman, "Ermeni Katoğikosluğu ve Ermeni Meselesine Dair Bir Arşiv Vesikası Üzerine", AÜİF Dergisi, Ankara 1983, XXVI.

KÜÇÜK, Abdurrahman; "Belgelerin Işığında Türk-Ermeni Münasebetlerine Genel Bir Bakış", AÜİF Dergisi, Ankara, 1989, XXXI.

KÜÇÜK, Abdurrahman; Dönmeler Tarihi, ikinci Baskı, Ankara 1992.

KÜÇÜK, Abdurrahman; İslâm ve Günümüz Meseleleri, Ankara 1991.

KÜÇÜK, Abdurrahman; "Yahudilikteki Arz-ı Mev'ûd Anlayışının Boyutlan", AÜİF Dergisi, Ankara 1992, XXXIII.

LAMARTİN; Histoire de la Turquie, Paris 1854, V.

"LES JUİFS DE L'ORIENT; Archives İsraélites de France (A.İ.F.), Nu: 2 Paris 1841.

"LES JUİFS TURQUİE", L'Univers İsraélite, Anné 33, Nu. 6, Paris 15 Kasım 1877.

LEWİS, Bernard; Juifs En Terre d'İslâm, Dirigée Par Roger Errara, Calmann-Lévy, Paris 1986.

LOEB, İsidore; "La Correspondance des Juifs d'Espagne avec ceux de Constantinople", REJ., Paris 1897, S.29, XV.

LORİA, J.; "Les Juifs de Constantinople et l'Alliance İsraelite Universelle", Uİ, L., Nu. 10, Paris 1895.

M. EBU ZEHRA; Hıristiyanlık Üzerine Konferanslar, Çev. Akif Nuri, İstanbul 1978.

MALLAH, N. A; "L'instruction Religieuse à Salonique", L'Univers İsraélite (Uİ), XLI, Nu. 12, Paris 1886.

MANTRAN, Robert; 17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay-Enver Özcan, TTK Basımevi, Ankara 1990,1.

MEHMED NEŞRÎ; Kitâb-ı Cihan-Nümâ, Haz. Faik Reşit Unat-Mehmet Altay Köymen, TTK Basımevi, Ankara 1987, II.

MİCHELET, J.; Rönesans, Batı Klasikleri, ME Basımevi, İstanbul 1989.

MUSTAFA NURİ PAŞA; Netâyicü'l-Vukûat, Sadeleştiren, Notlar ve Açıklamalar Ekleyen Neşet Çağatay, TTK Basımevi, Ankara 1979, III.

NEHAMA, Joseph; Histoire des İsraélites de Salonique, Librairies Durlacher, Molho, Salonique 1936, 1959, 1978, I-VII.

NİCOLAS DE NİCOLAY; Discours et Histoire Veritable des Navigations Pregrination et Voyages Fait En La Turquie, Anvers 1586.

NİCOLAS DE NİCOLAY; Histoire Générale des Turcs, Contenant l'Histoire dö Chalcondyle, Traduite par Blaise Vigénaire et par Thomas Artus et Par le Seeur de Menoray, Paris 1662.

ORTAYLI, İlber; "Son Devirde Osmanlı Musevileri", Tarık Zafer Tunaya'ya Armağan, İstanbul 1992.

ÖKE, M. Kemal; Kutsal Topraklarda Siyonistler ve Masonlar, Çağ Yayınları, İstanbul 1990.

ÖRS, Hayrullah; Musa ve Yahudilik, Remzi Kitabevi, İstanbul 1966.

ÖZDEMİR, Mehmet; Endülüs Müslümanları, TDV Yayınları, Ankara 1994.

ÖZDEMİR, Mehmet; "Gayr-i Müslimlerin Dinî hayatı açısından Müslüman Fatihlerin Endülüs'teki uygulamaları "AÜİF Dergisi, Ankara 1992, XXXIII.

ÖZDEMİR, Rıfat; XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınlan, Ankara 1986.

ÖZKAYA, Yücel; XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumlan ve Osmanlı Toplum Yaşantısı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985.

ÖZTUNA, Yılmaz; Büyük Türkiye Tarihi, Ötüken Yayınları, İstanbul 1977, II.

ÖZTUNA, Yılmaz; Osmanlı Hareminde Üç Haseki Sultan, İstanbul t.y.

PAKALIN, Mehmet Zeki; Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, M. E. Basımevi, İstanbul 1983, III.

REİNACH, Théodore; Histoire des İsraélites, Depuis la Ruine de leur İndepence Nationale Jusqu'à Nos jours, Quatrième Edition, Librairie Hachette, Paris 1910.

REZNİK, Jacop (J. Ha-Rosin); Le Duc Joseph de Naxos, Librairie Lipschutz, Paris 1936.

RİSAL, P; La Ville Convoitée Salonique, Septième édition, Paris 1918.

ROSAY, Jean Mathieu; Dictionnaire du Christianisme, Marabaut, Alleur 1990.

ROTH, Cetil; Histoire du Peuple Juif, Paris 1957.

ROTH, Cecil; "Joseph Nasi", Encyclopedia Judaica (EJ), Edited by Cecil Rodth and Geoffrey Wigoder, Jerusalem 1971.

"RUM PATRİKLİĞİ NİZÂMÂTI", Düstûr, Tertib-i Evvel, II/902-937.

SACHAR, Abraham Leon; Histoire des Juifs, traduit de l'Anglais par Benoit BRAUN, Cenquiéme édition, Flammarion 1973.

SAFVET; 'Yasef Nasi", Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, 1328, 16.

SAİNT-MARTİN, M. Vivien de; Description Historique et Geographique de L'Asie Mineure, Librairie de La Societe de Geographie, Paris 1852, II.

SÉROUYA, Henri; La Kabbale, PUE, Paris 1964.

SERTOĞLU, Mithat; Osmanlı Tarih Lügati, Enderun Kitabevi, İstanbul 1986.

SEVGEN, Necibe; "Nasıl Sömürüldük? Sarraflar", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, (BTTD), İstanbul 1969, Sayı 13-14.

SHARON, Moshe Sevilla; Türkiye Yahudileri, İletişim Yayınları, İstanbul 1992.

SHARON, Moşe Sevilla; İsrail Ulusunun Tarihi, Yeruşalayim 1981.

SHAW, Stanford J.; The Jews Of The Ottoman Empire And The Turkish Republic, Macmillan, Hong Kong 1991.

SHMUELEVİTZ, Aryeh; The Jews Of The Ottoman Empire In The Late Fifteenth And The Sixteenth Centuries, E. J. BRILL, Leiden 1984.

SOLAKZÂDE Mehmet Hemdemî Çelebi; Solakzâde Tarihi, Haz. Vahid Çabuk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989,I.

SVORONOS, Nicolas; Le Commerce de Salonique au XVIII é Siècle, Paris 1956.

ŞAHİN, Süreyya; Fener Patrikhanesi ve Türkiye, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1980.

ŞEMSEDDİN SAMİ; Kâmûs-ı Türkî, İstanbul 1987.

ŞİŞMAN, S; "İstanbul Karayları", İstanbul Enstitüsü Dergisi, İstanbul 1975.

TAHAZÂDE ÖMER FARUK B. MUHAMMED MURAD, Tarih-i Ebu'l- Faruk, Matbaa-i Amedi, 1328, IV.

TAKVİM-İ VEKAYİ; 23 Şevval 1250.

TANSEL, Selahattin; Sultan II. Bayezit'in Siyasî Hayatı, M. E. B. Basımevi, İstanbul 1966.

TANYU, Hikmet; Tarih Boyunca Yahudiler ve Türkler, İstanbul 1976.

TEKİNDAĞ, M. Şehabettin; "Fetih'ten Sonra İstanbul", Fethin 511. Yıldönümü Konferansları, İstanbul 1964.

TEKİNDAĞ, M. C; "Fatih'in Ölümü Meselesi", İÜEF Tarih Dergisi, İstanbul 1966, 16.

TREVİSAN, Emanuela Semi; Les Karaites, Un Outre judaisme, Traduit de L'İtalien Par Simone Kauders, Albin Michel, Paris 1992.

TUĞ, Salih; İslâm Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı, Ankara 1963.

TÜMER, Günay- Abdurrahman KÜÇÜK, Dinler Tarihi, Ocak Yayınları, Ankara 1993.

URAS, Esat; Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, Ankara 1950.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı, TTK Basımevi, Ankara 1945.

UZUNÇARŞILI, Osmanlı Tarihi, TTK Yayınları, Ankara 1964, II.

ÜLKEN, Hilmi Ziya; Yahudi Meselesi, İstanbul 1944.

VEİNSTEİN, Gilles; "L'Empire Ottoman Depuis 1492 Jusqu'à la Fin du XIXé Siécle, Les Juifs d'Espagne, Dirigé par Henry Mechoulan, Paris 1992.

VEİNSTEİN, Gilles; "Un Paradox Séculaire", Salonique 1850-1918, La Ville des Juifs et le Réveil des Balkans, Editions Autrement, Paris 1992.

WOOD, Clement; İspanya'da Engizisyon, Çev. Ömer Rıza Doğrul, Coşkun Basımevi, İstanbul 1938.

YAZIR, Elmalılı Hamdi; Hak Dini Kur'an Dili, Eser Neşriyat, Baskı yeri ve yılı yok, I.

YETKİN, Çetin; Türkiye'nin Devlet Yaşamında Yahudiler, Afa Yayıncılık, İstanbul 1992.

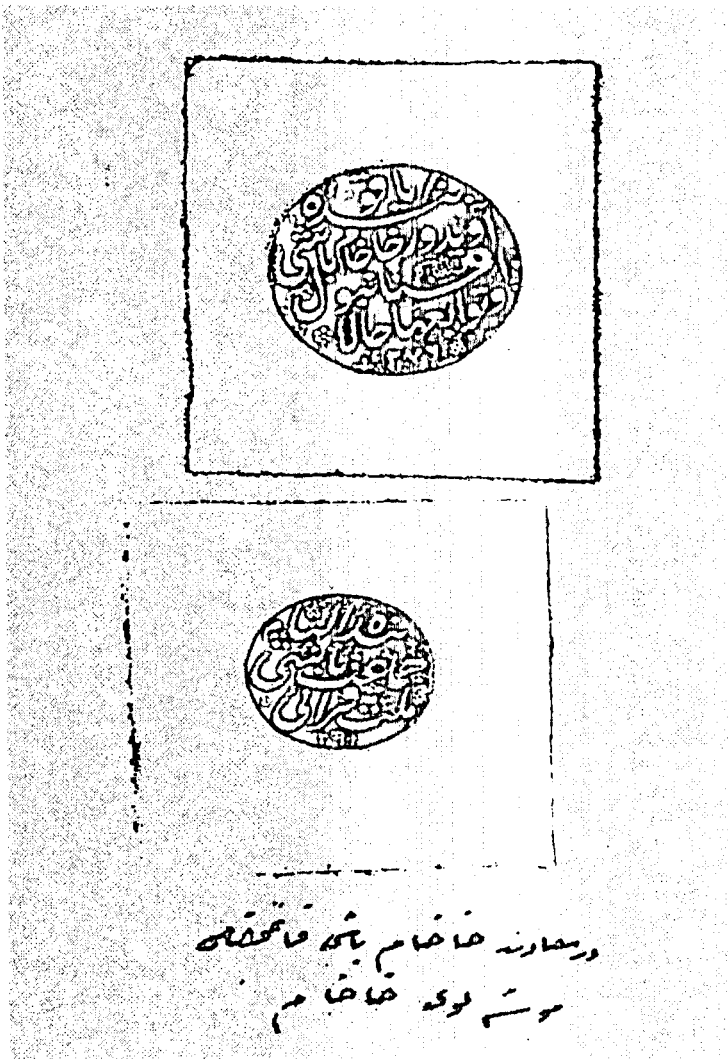
YILMAZ, İsmail; Üniteryanizm'in Doğuşu ve Bunu Etkileyen Dinî Faktörler, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Bursa 1994.

YÜKSEL, Müfid; "Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin", Tezkire, 7-8, 1994.

ZİYA PAŞA; Endülüs Tarihi, Tab'ı Sânî, Dersaadet 1304.

ZİYA ŞAKİR, 'Türkiye Yahudileri", Millet Mecmuası, 16 Ekim 1947, 23 Ekim 1947.

EKLER

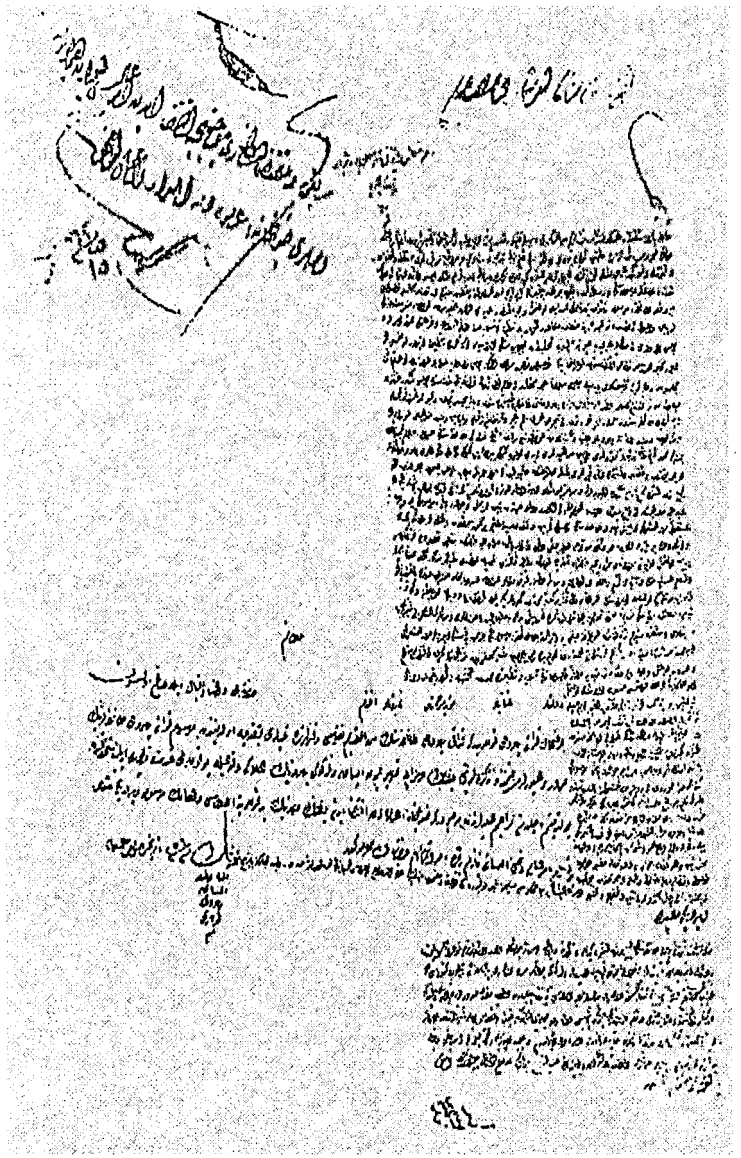
Ek 1: Dersaadet Hahambaşı Kâim-i Makâmı Moşe Levi ve Karâî Milleti Cemaatbaşısı İlya'nın mühürleri, BOA., Gayrimüslimlere Ait Defterler, Nu: 18, s. 4.

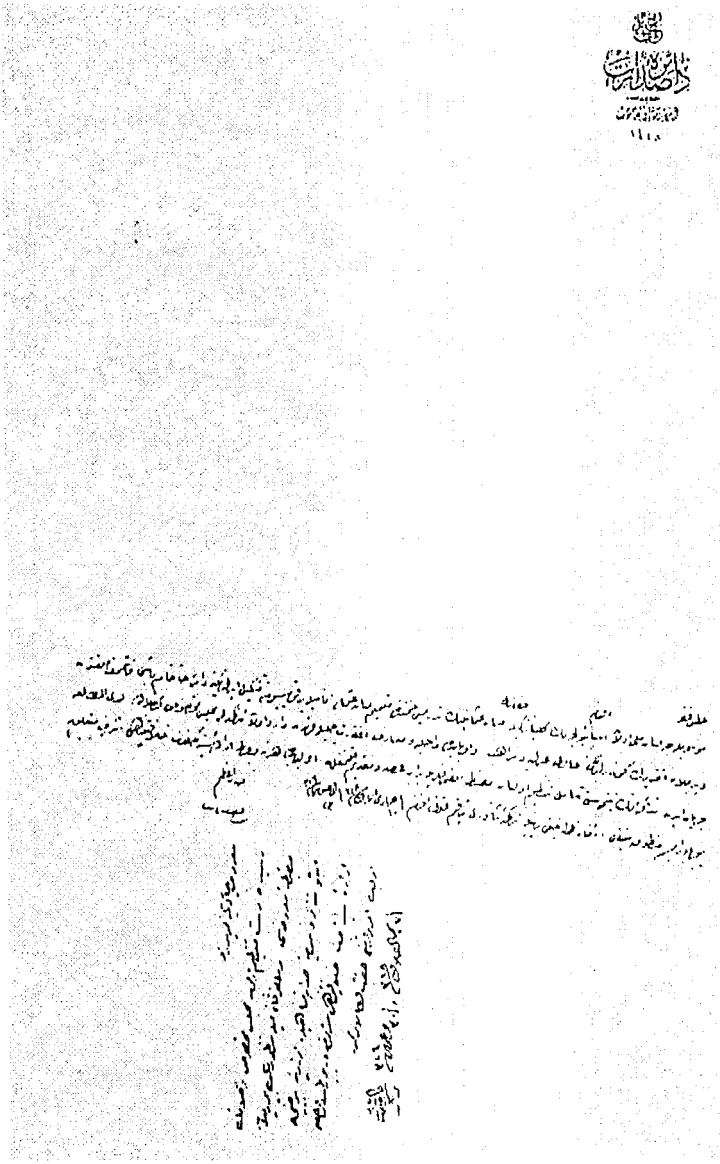
Ek 2: Haham Mişon'un İstanbul ve Tevâbii Hahambaşılığına atanma beratının sûreti, BOA., Gayrimüslimlere Ait Defterler, Nu: 17, s. 99-100.

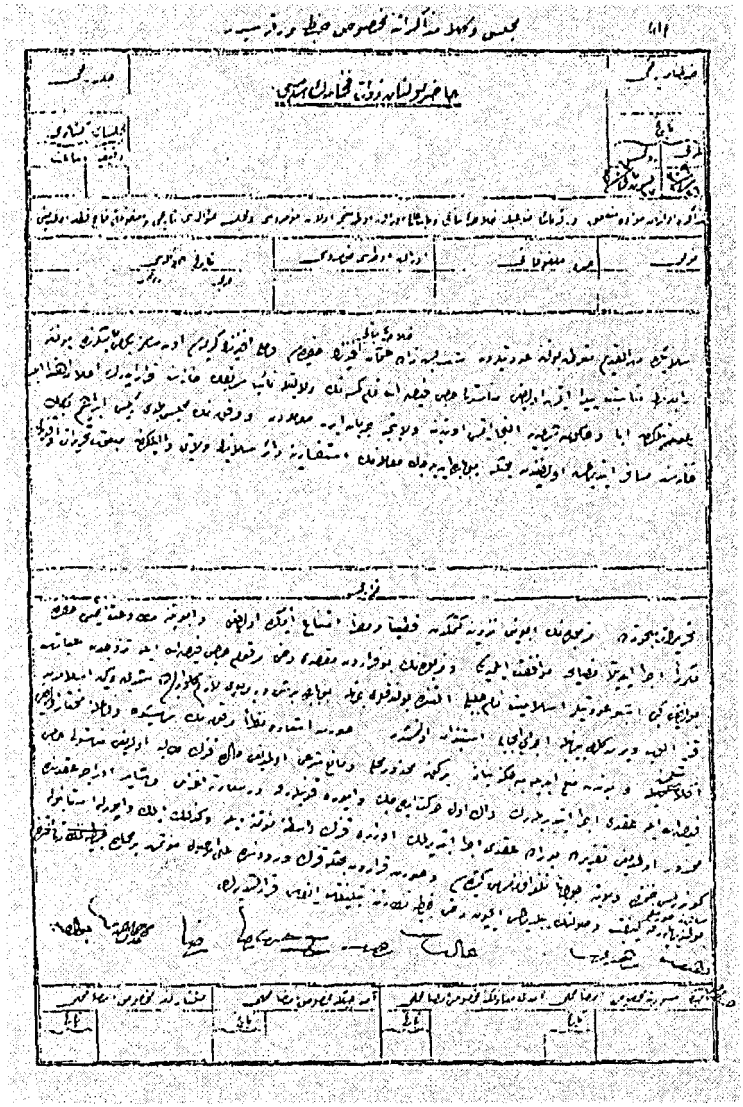
Ek 3: Hz. Ömer ve Fatih Sultan Mehmet tarafından Gayrimüslimlere verilen eman sûreti, BOA., Kilise Defteri, Nu 8, s. 5-6.

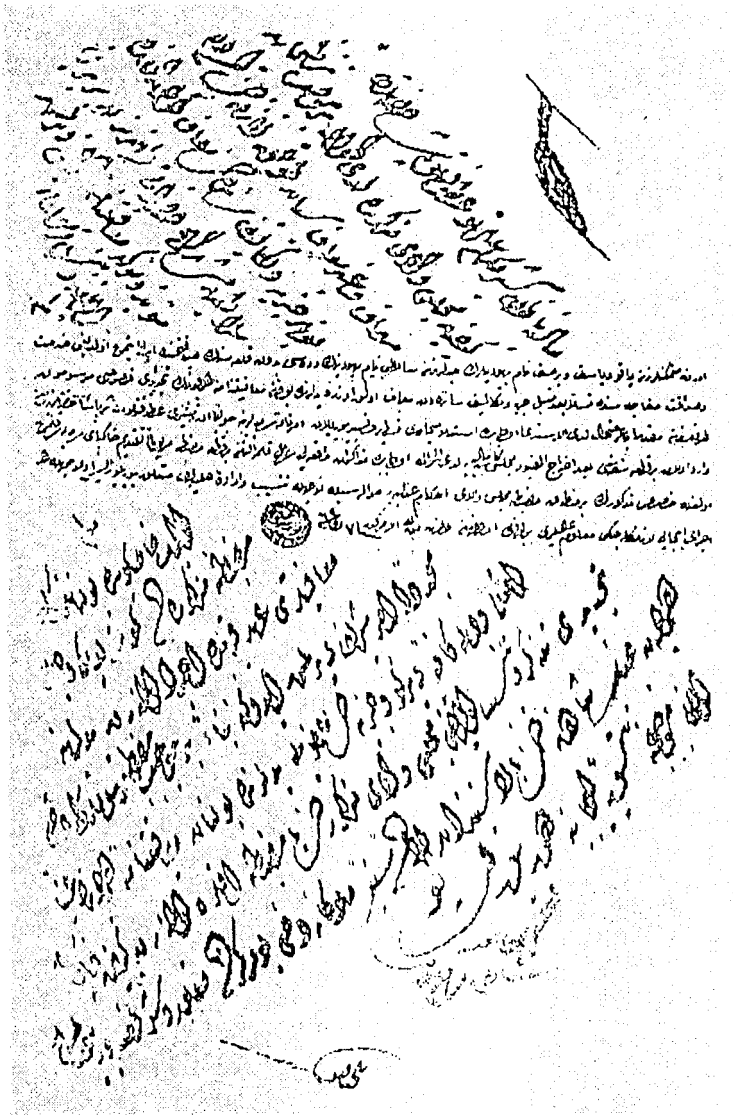
Ek 4: Karâi Cemaatbaşısına mühür verilmesi ile ilgili arz ve Karâî Cemaatbaşının görev ve yetkilerini hâvi berat kaydı. BOA., Bâb-ı Âlî Evrak Odası, A. DVN, 15/95. Lef 1.

Ek 5: Yahudilerin İspanyolcayı terkederek, Türkçeyi lisan olarak kabul etmeleri hakkında. BOA., İrade adliye ve Mezâhib, 1318. Ca, 6.

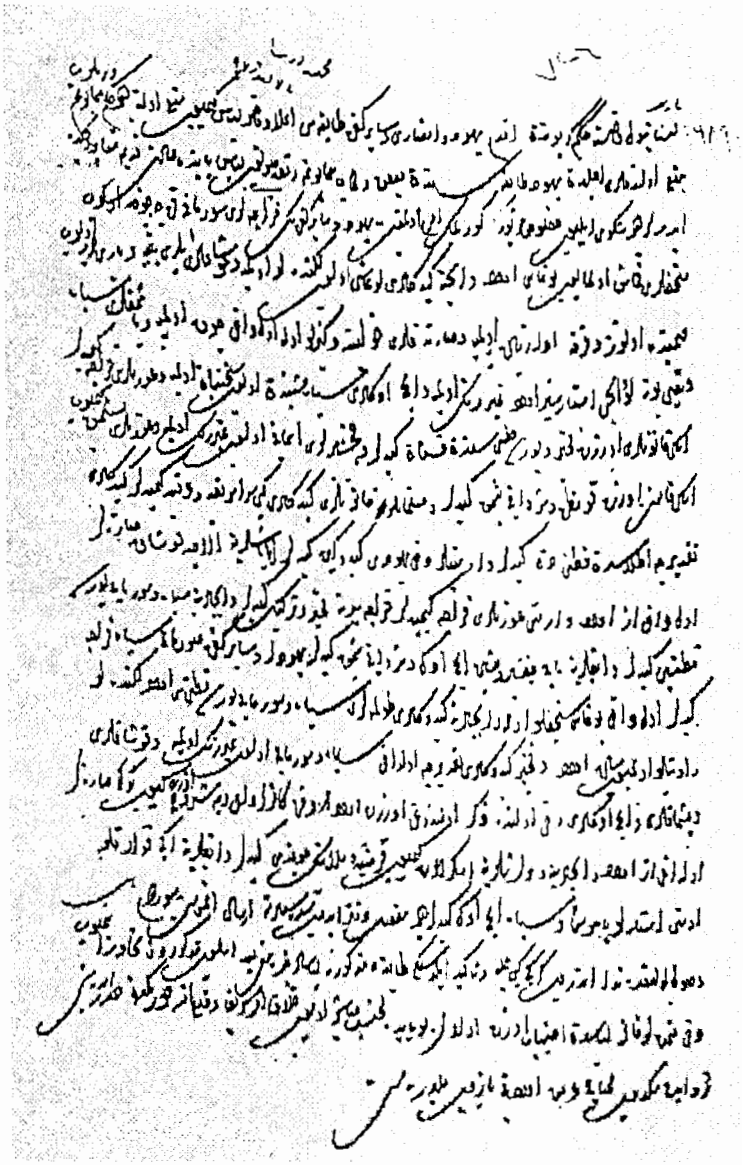
Ek 6: Selanik'te yaşayan Avdetîlerden (Dönmeler) birinin kızının, bir Müslümanla evlenmesinden dolayı meydana gelen tartışmalar hakkında. BOA., Meclis-i Vükela Mazbatası, 68/44.

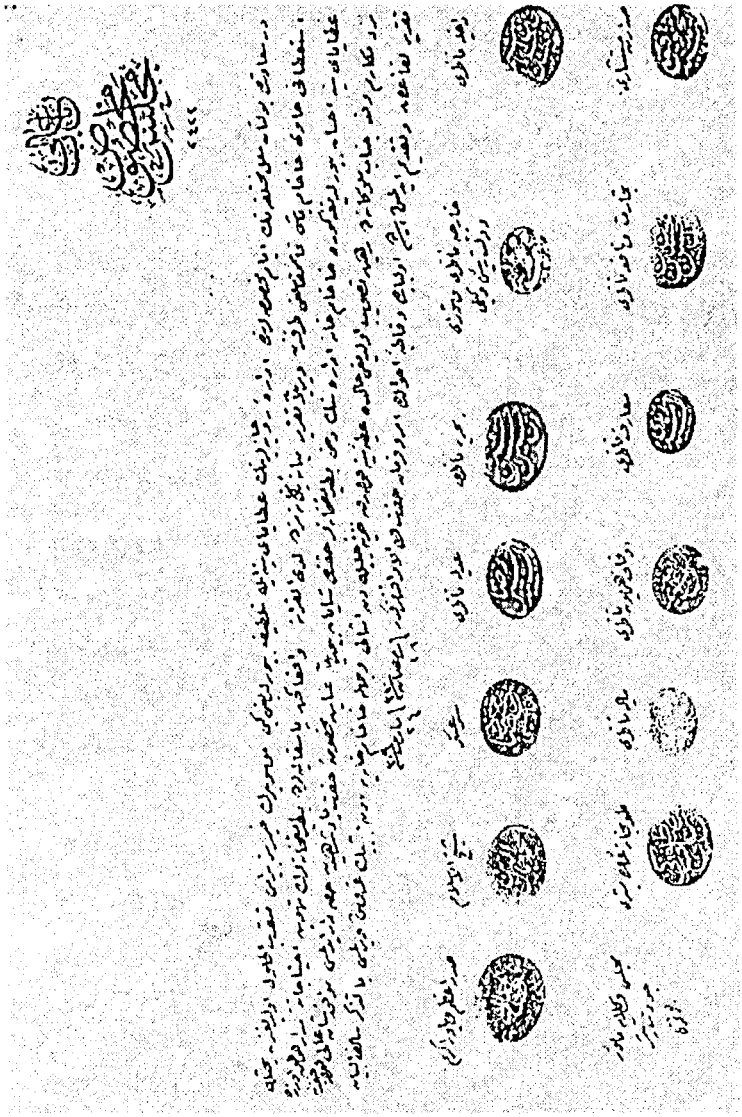
Ek 7: Edirne'de yaşayan Yahudilerden Yako ve Yasef'in, dedelerinin Budin kalesinin fethi esnasında yaptığı hizmetlerden dolayı her türlü vergiden muaf olduklarına dair arzları ve yapılan işlemler hakkında. BOA., Bâb-ı Âlî Evrak Odası, A. DVN, 15/65.

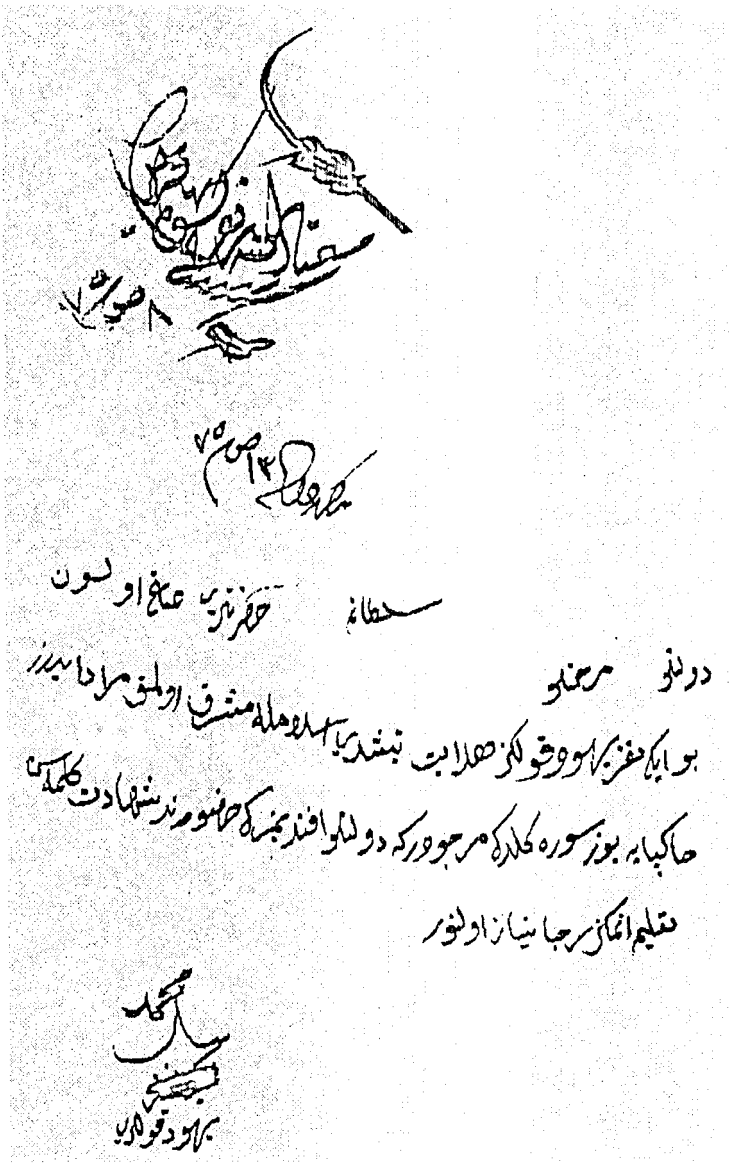
Ek 8: Kudüs Hahambaşısının, bir Yahudiye, yaptığı hatadan dolayı elli üç adet deynek vurdurması hakkında. BOA., Cevdet, Adliye, 2363.

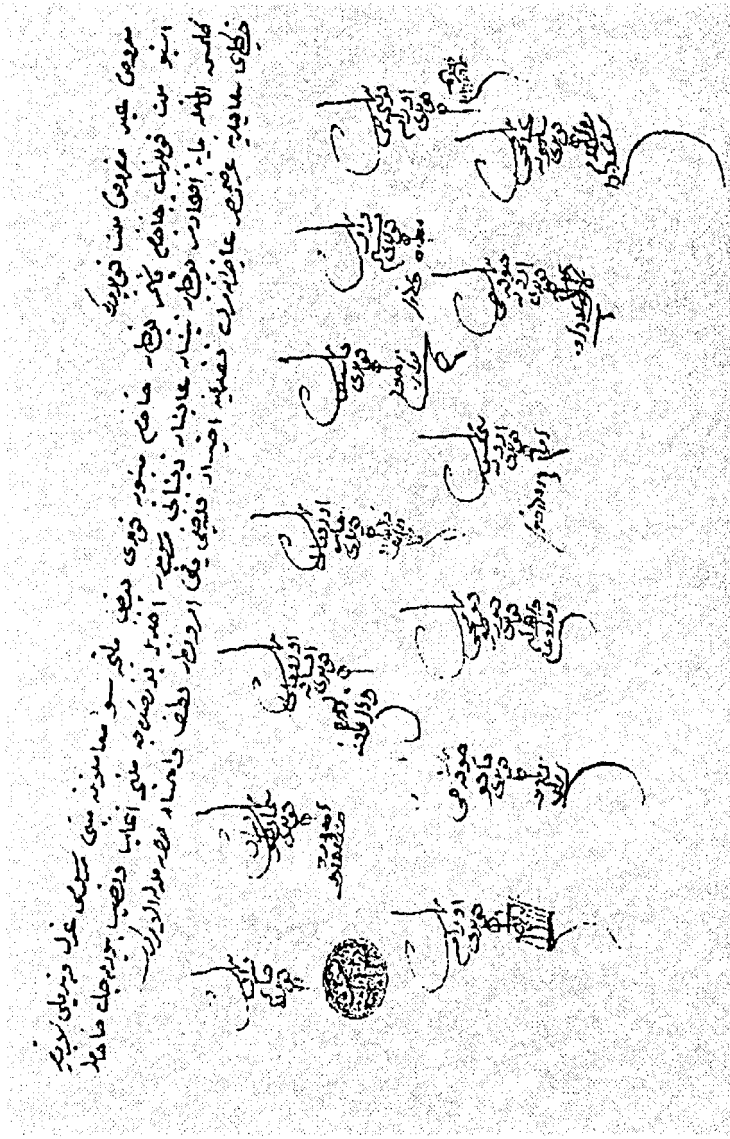
Ek 9: Yahudi ve Hıristiyanların kıyafetleri hakkında. BOA., Mühimme Defteri 7, s. 726.

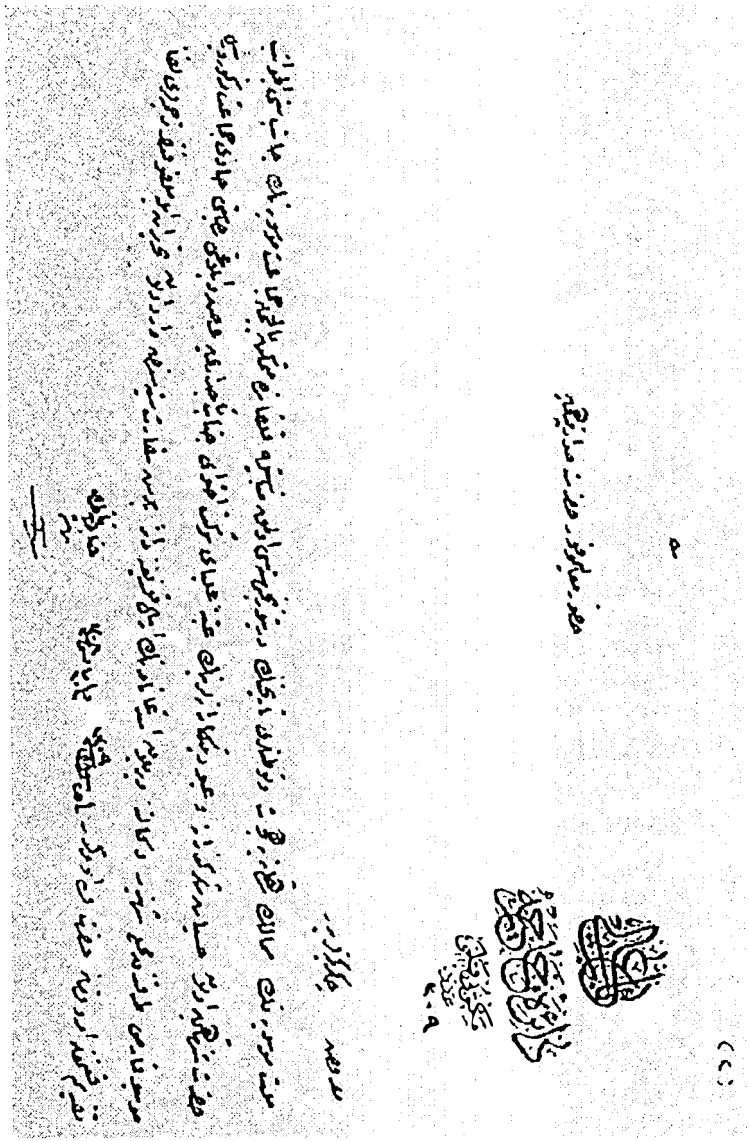
Ek 10: Hamursuz Bayramı münasebetiyle Hahamhane'ye onbeş bin kuruş ihsan buyurulması hakkında. BOA., İrade Adliye ve Mezâhib, 1310. N. 20.

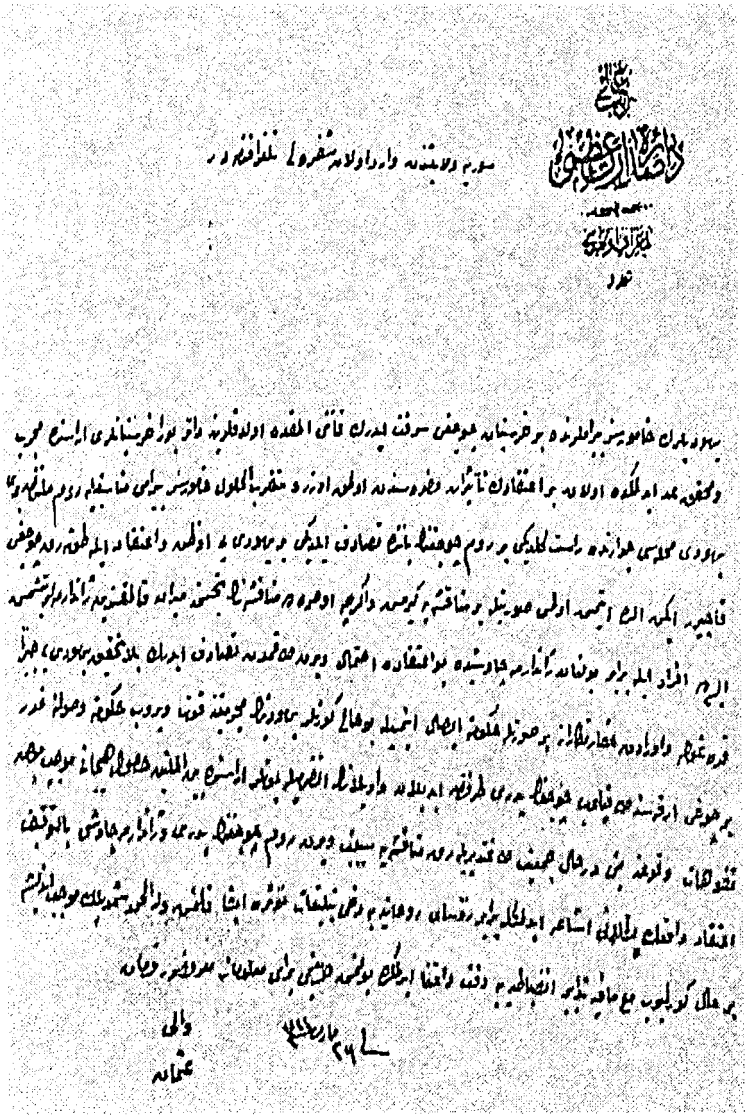
Ek 11: Müslüman olan iki Yahudinin Şehadet Kelimesini Padişah'ın huzurunda getirmek istemelerine dair. BOA., Cevdet, Adliye, 259.

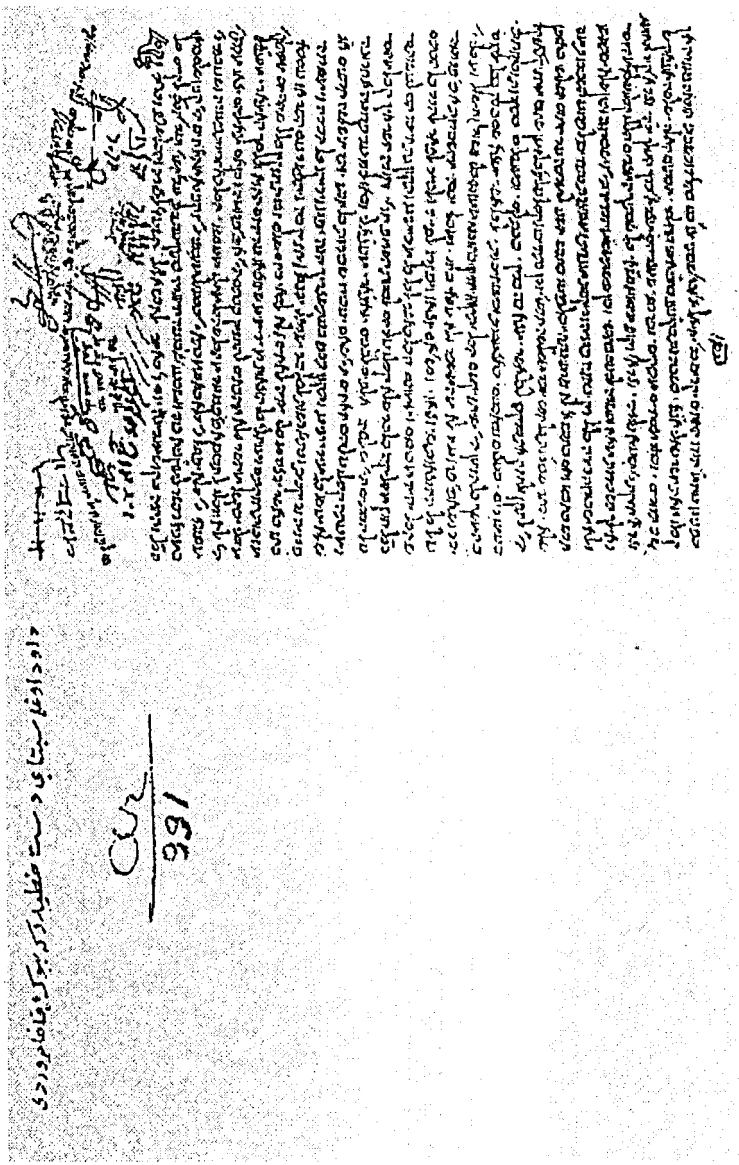
Ek 12: Yahudilerin ileri gelenlerinden bazılarının Hahambaşı'nın görevden alınmasını istemeleri hakkında. BOA., İrade, Hariciye, Nu. 507.

Ek 13: Yahudilerin Devlet-i Aliyye'ye göçlerinin dörtyüzüncü yılı münasebetiyle bazı Yahudilerin şükranlarını bildirmeleri hakkında. BOA., YA. Hus. 1309. 10.17, 260/112, Lef 1.

Ek 14: Bazı Hıristiyanların, Yahudileri, kanını Hamursuz bayramında kullanmak için bir Hıristiyan çocuğu kaçırmaya teşebbüste bulunmakla suçlamaları hakkında. BOA., YA. Hus. 1312. 10. 13, 323/129.

Ek 15: Yahudi mahkemesinde tescil edilen bir İbranice kira sözleşmesi. Topkapı Sarayı Arşivi. E. 991.